

ԱՇՈՏ ԲԱՅԱԴՅԱՆ

ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԵՎԱՆ

ԱՇՈՏ ԲԱՅԱԴՅԱՆ

ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԵՎԱՆ

2008

ԴՏՅ 336 (479.25)
ԳՄԴ 65.9 (ՁՅ) 26
Բ - 260

Հրատարակման է ներկայացնել
Հայաստանի ազգային
համալսարանի «Ֆինանսներ և
վարկ» ամբիոնը

Տպագրվում է ՀՊԱՀ-ի գիտական
խորհրդի որոշմամբ

Մասնագիտական խմբագիր՝
Գրախոսողներ՝

ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, տ.գ.դ.,
պրոֆեսոր Յու. Մ. Սուվարյան
տ.գ.դ., պրոֆեսոր Ա.Զ. Սարգսյան
տ.գ.դ., պրոֆեսոր Ա.Յ. Արշակյան
տ.գ.դ., պրոֆեսոր Վ.Լ. Հարությունյան

Բ - 260 Բայադյան Աշոտ Հակոբի

Ֆինանսական վերլուծություն. Ուսումնական ձեռնարկ: Եր. Լիմուշ,- 2008.
300 էջ:

Ուսումնական ձեռնարկում ամբողջական տեսքով վերլուծվում և գնահատվում են ՀՀ-ում տնտեսավարող սուբյեկտների, այդ թվում արտադրական կազմակերպությունների ֆինանսա-տնտեսական դրությունը, լուսաբանվում են մեթոդաբանական հիմնահարցեր՝ կապված ֆինանսական հաշվետվությունների փոխկապվածության, հաշվապահական հաշվեկշռի և ֆինանսական արդյունքների վերլուծության, նյութական ակտիվների, ֆինանսական կայունության, գործարար ակտիվության և իրացվելիության, ինչպես նաև սնանկացման և ռիսկի գնահատման հետ:

Ներկայացվող ուսումնական ձեռնարկը նախատեսվում է տնտեսագիտական թեքումով բոլոր ուսումնական հաստատությունների դասախոսների, ուսանողների, մագիստրոսների, ասպիրանտների, տնտեսավարող սուբյեկտներում՝ այդ թվում նաև առևտրային բանկերում, ֆինանսա-տնտեսական վերլուծություն իրականացնողների, առևտրական առանձին կազմակերպությունների, ինչպես նաև դրանով հետաքրքրվող համապատասխան մասնագետների համար:

ԳՄԴ 65.9 (ՁՅ) 26

ISBN 978-9939-805-74-0

© Բայադյան Ա.Յ., 2008թ.

Բովանդակություն

Նախաբան	7
---------------	---

Գլուխ 1

Տնտեսավարող սուբյեկտների գործունեության ֆինանսական վերլուծության անհրաժեշտությունը

1.1. Ֆինանսական վերլուծության դերը տնտեսավարման պայմաններում	10
1.2. Ֆինանսական վերլուծության տեղեկատվության հիմնական աղբյուրները	14
1.2.1. Հաշվապահական հաշվեկշռի էությունը և բովանդակությունը....	15
1.2.2. Ֆինանսական արդյունքների մասին հաշվետվության էությունը.....	25
1.2.3. Սեփական կապիտալում փոփոխությունների մասին հաշվետվության էությունը	27
1.2.4. Դրամական միջոցների հոսքերի մասին հաշվետվության էությունը	31
1.2.5. Ֆինանսական հաշվետվություններին կից ծանոթագրությունների էությունը	35
1.3. Ֆինանսական վերլուծության իրականացման նախապայմանները.....	46
1.4. Ֆինանսական ցուցանիշների ձևավորման համակարգը և դրանց օգտագործումը ֆինանսական վերլուծությունում	50

Գլուխ 2

Տնտեսավարող սուբյեկտների ֆինանսական դրության ընդհանուր գնահատումը

2.1. Հաշվապահական հաշվեկշռի վերլուծությունը	58
2.1.1. Համախմբված հաշվապահական հաշվեկշռի ընդհանուր վերլուծությունը	58
2.1.2. Հաշվապահական հաշվեկշռի հորիզոնական և ուղղահայաց վերլուծությունները	64
2.1.3. Հաշվապահական հաշվեկշռի համեմատական վերլուծությունը.....	70

2.2. Ընթացիկ ակտիվների էությունը, դրանց պահանջի և օգտագործման արդյունավետության հաշվարկման մեթոդիկան	73
2.2.1. Տնտեսավարող սուբյեկտների ընթացիկ ակտիվները և դրանց հատկանիշները	73
2.2.2. Ընթացիկ ակտիվների կազմավորման աղբյուրները և նորմավորվող ընթացիկ ակտիվների պահանջի հաշվարկման մեթոդիկան	76
2.2.3. Ընթացիկ ակտիվների շրջանառելիության և օգտագործման արդյունավետության հաշվարկման մեթոդիկան	84

Գլուխ 3

Տնտեսավարող սուբյեկտների հիմնական միջոցների և նյութական պաշարների գնահատումը

3.1. Հիմնական միջոցների գնահատման վերլուծության էությունը, նշանակությունը, խնդիրները և տեղեկատվական աղբյուրները .	90
3.2. Հիմնական միջոցներով ապահովվածության վերլուծությունը	92
3.3. Հիմնական միջոցների օգտագործման արդյունավետության վերլուծությունը	98
3.4. Նյութական պաշարների օգտագործման արդյունավետության գնահատումը	104

Գլուխ 4

Տնտեսավարող սուբյեկտների գործունեության ֆինանսական արդյունքների վերլուծությունը

4.1. Տնտեսավարող սուբյեկտների գործունեության ֆինանսական արդյունքների ձևավորման և բաշխման մոդելը	110
4.2. Շահույթի ցուցանիշների մակարդակի, դինամիկայի գնահատումն ու վերլուծությունը	116
4.3. Արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) իրացումից շահույթի գործոնային վերլուծությունը	120
4.4. Շահույթի օգտագործման գնահատումը և վերլուծությունը	137
4.5. Շահութաբերության ցուցանիշների համակարգը և հաշվարկման մեթոդները	140
4.6. Շահութաբերության ցուցանիշների գործոնային վերլուծությունը.....	148

Գլուխ 5

Ֆինանսական կայունության, գործարար ակտիվության և իրացվելիության գնահատման ցուցանիշներն ու դրանց հաշվարկման մեթոդիկան

5.1. Ֆինանսական կայունության գնահատումը	155
5.1.1. Ֆինանսական կայունության էությունն ու նշանակությունը	155
5.1.2. Ֆինանսական կայունության գնահատման բացարձակ ցուցանիշները	158
5.1.3. Ֆինանսական կայունության գնահատման հարաբերական ցուցանիշները	163
5.1.4. Սեփական կապիտալի արդյունավետության ցուցանիշների համակարգը	168
5.2. Գործարար ակտիվության գնահատումը	173
5.2.1. Գործարար ակտիվության էությունը	173
5.2.2. Գործարար ակտիվության գնահատման ցուցանիշների համակարգը	175
5.2.3. Տնտեսական կայուն աճի վերլուծությունը	182
5.3. Իրացվելիության գնահատումը	192
5.3.1. Հասկացություն իրացվելիության մասին	192
5.3.2. Հաշվապահական հաշվեկշռի իրացվելիությունը	195
5.3.3. Իրացվելիության գնահատման ցուցանիշները	198

Գլուխ 6

Տնտեսավարող սուբյեկտների սնանկացումը և ռիսկերի գնահատման մեթոդիկան

6.1. Տնտեսավարող սուբյեկտների սնանկացման էությունը	205
6.1.1. Սնանկացման պատճառները և ազդող գործոնները	205
6.1.2. Անվճարունակության գնահատումը	210
6.1.3. Տնտեսավարող սուբյեկտների սնանկացման կանխատեսման մեթոդները	213
6.1.4. Տնտեսավարող սուբյեկտների ֆինանսական առողջացման ուղիները	218
6.1.4.1. Ֆինանսական պլանի կազմման համառոտ նկարագիրը	226
6.2. Ռիսկի գնահատումը	235

6.2.1. Ռիսկի տեսակները և դրանց վերլուծության ընդհանուր սկզբունքները	235
6.2.2. Ռիսկի կառավարման գործընթացի փուլերը	241
6.2.3. Ռիսկի վերլուծության մեթոդները	244
6.2.4. Ներդրումային ռիսկի արդյունավետության գնահատումը	249
6.2.5. Ռիսկի նվազեցման եղանակները և ուղիները	255
Հավելվածներ	260
Օգտագործված գրականության ցանկ	296

Նախաբան

Տնտեսավարման նոր պայմաններում Հայաստանի Հանրապետությունում ձևավորվել ու ձևավորման փուլում են գտնվում տարբեր տեսակի բաժնետիրական ընկերություններ, փոքր և միջին չափի տնտեսավարող սուբյեկտներ, ֆերմերային տնտեսություններ, որոնց գործունեությունը պետք է ընթանա տնտեսական զարգացման ժամանակակից կանոնակարգով: Ուստի, դրանից ելնելով, խիստ անհրաժեշտ է ֆինանսական վերլուծության իրականացումը այդ սուբյեկտների բոլոր բնագավառներում, հատկապես ֆինանսական մենեջմենթի և աուդիտի համակարգում: Գործնականում հաշվապահական հաշվառման և ֆինանսական հաշվետվությունների տվյալներից օգտվողները այս կամ այն չափով օգտագործում են ֆինանսական վերլուծության մեթոդները՝ համապատասխան որոշումներ կայացնելու համար: Դա առավել կարևոր է այժմ, երբ պահանջվում է էլ ավելի խթանել ձեռնարկչատիրական գործունեությունը:

Աշխատանքում միջազգային հաշվապահական հաշվառման նոր չափանիշների փաթեթի տվյալների հիման վրա վերլուծվում է տնտեսավարող սուբյեկտների գործունեության ֆինանսական դրությունը՝ հիմք ընդունելով արտերկրի և հայրենական փորձը:

Ուսումնական ձեռնարկը, որը վերաբերում է տնտեսավարող սուբյեկտների ֆինանսական դրության գնահատման մեթոդաբանական հիմնահարցերին, բաղկացած է վեց գլուխներից, ֆինանսական հաշվետվություններին վերագրվող հավելվածներից, օգտագործված գրականության ցանկից:

Առաջին գլուխը նվիրված է տնտեսավարող սուբյեկտների գործունեության ֆինանսական վերլուծության անհրաժեշտությանը, որտեղ ըրված է տնտեսավարման նոր պայմաններում ֆինանսական վերլուծության դերի, տեղեկատվության հիմնական աղբյուրների, հաշվապահական հաշվեկշռի, ֆինանսական արդյունքների, սեփական կապիտալում փոփոխությունների, դրամական հոսքերի հաշվետվությունների, ֆինանսական հաշվետվություններին կից ծանոթագրությունների էության, ինչպես նաև ֆինանսական վերլուծության իրականացման նախապայմանների և ֆինանսական ցուցանիշների ձևավորման համակարգի ու դրանց օգտագործման մասին: Պայմանական տնտեսավարող սուբյեկտի գործունեության տվյալների հիման վրա ներկայացված են ֆի-

նանսական հաշվետվությունների տվյալների փոխկապակցությունները:

Երկրորդ գլխում տրված է տնտեսավարող սուբյեկտների ֆինանսական դրության ընդհանուր գնահատման մասին, որտեղ, ըստ համապատասխան տվյալների, կատարված են համախմբված հաշվապահական հաշվեկշռի ընդհանուր, հորիզոնական, ուղղահայաց և համեմատական վերլուծություններ, ինչպես նաև լուսաբանված են ընթացիկ ակտիվների էության, դրանց պահանջի և օգտագործման արդյունավետության հաշվարկման մեթոդիկայի վերաբերյալ հարցեր:

Երրորդ գլուխը, որը վերաբերում է տնտեսավարող սուբյեկտների նյութական ակտիվների գնահատմանը, քննարկված և լուսաբանված են՝ հիմնական միջոցների գնահատման վերլուծության էությունը, նշանակությունը, խնդիրներն ու տեղեկատվական աղբյուրները, հիմնական միջոցներով ապահովվածության վերլուծությունը, հիմնական միջոցների օգտագործման արդյունավետության վերլուծությունը և նյութական պաշարների օգտագործման արդյունավետության գնահատումը:

Չորրորդ գլուխը նվիրված է տնտեսավարող սուբյեկտների գործունեության ֆինանսական արդյունքների վերլուծությանը, որտեղ անդրադարձված է ֆինանսական արդյունքների ձևավորման և բաշխման մոդելին, շահույթի ցուցանիշների մակարդակին, կառուցվածքին ու դիմամիկային, իրացումից շահույթի գործոնային վերլուծությանը, շահութաբերության ցուցանիշների համակարգին, դրանց հաշվարկման մեթոդներին ու գործոնային վերլուծությանը:

Յինգերորդ գլխում տրված են ֆինանսական կայունության, գործարար ակտիվության և իրացվելիության գնահատման ցուցանիշների ու դրանց հաշվարկման մեթոդիկայի մասին: Առանձին ենթահարցերով անդրադարձված են տնտեսավարող սուբյեկտների ֆինանսական կայունության, գործարար ակտիվության և իրացվելիության էությանը, դրանց գնահատման բացարձակ ու հարաբերական ցուցանիշներին, սեփական կապիտալի արդյունավետության ցուցանիշների համակարգին, տնտեսական կայուն աճի վերլուծությանը և հաշվապահական հաշվեկշռի իրացվելիությանը:

Վեցերորդ գլուխն ամբողջովին նվիրված է տնտեսավարող սուբյեկտների սնանկացմանը և ռիսկի գնահատման մեթոդիկային, որտեղ տրված են սնանկացման պատճառների և ազդող գործոնների, անվճարունակության գնահատման, սնանկացման կանխատեսման մեթոդներ:

րի, ֆինանսական առողջացման ուղիների, ֆինանսական պլանի կազմման համառոտ նկարագրի, ռիսկի տեսակների և դրանց վերլուծության ընդհանուր սկզբունքների, ռիսկի կառավարման գործընթացի փուլերի և վերլուծության մեթոդների, ներդրումային ռիսկի արդյունավետության գնահատման և ռիսկի նվազեցման եղանակների ու ուղիների մասին:

Ամփոփելով ասենք, որ ֆինանսական վերլուծություն իրականացնող յուրաքանչյուր ոք, օգտագործելով աշխատանքում բերված նյութերը, կարող է հստակ պատկերացում կազմել ֆինանսական հաշվետվությունների փոխկապակցությունների մասին և դրանց ու բերված բանաձևերի հիման վրա գնահատել տնտեսավարող սուբյեկտի ֆինանսատնտեսական վիճակը, միաժամանակ հանգել համապատասխան եզրակացությունների՝ շահույթի ստացման, վնասի պատճառման ու շահութաբերության մակարդակների բարձրացման վերաբերյալ, օբյեկտիվորեն գնահատել իրենց ֆինանսական կայուն վիճակը, գործարար ակտիվությունը և վճարունակությունը, ինչպես նաև կողմնորոշվել, թե երբ ինքը կհայտնվի սնանկացման վիճակում, դրանից խուսափելու ինչ միջոցներ կան և, թե ռիսկային ինչպիսի աստիճանի վրա կարող է իրականացնել իր ներդրումային քաղաքականությունը:

Այն հասկացությունները, որոնք ինչ որ չափով կլինեն անհասկանալի, դրանց մասին դուք կարող եք լիարժեք պատկերացում ունենալ հեղինակի կողմից 2008թ. արդեն լույս ընծայված «Ֆինանսա-վիճակագրական բացատրական բառարան»-ի միջոցով:

Գլուխ 1

Տնտեսավարող սուբյեկտների գործունեության ֆինանսական վերլուծության անհրաժեշտությունը

1.1. Ֆինանսական վերլուծության դերը տնտեսավարման պայմաններում

Տնտեսավարման բարեփոխումների յուրաքանչյուր ժամանակաշրջանում կարևոր նշանակություն ունի հատուկ ուշադրություն դարձնել այնպիսի հրատապ հարցերի վրա, ինչպիսիք են մրցակցային կոշտ պայքարը, նոր տեխնոլոգիայով հագեցվածությունը, տնտեսական տեղեկատվության մշակման ավտոմատացումը, հարկային օրենսդրությունում անընդհատ կատարվող փոփոխություններին համընթաց աշխատանքների կազմակերպումը, դրամի արժեզրկման (ինֆլյացիայի) պայմաններում արժույթի ու տոկոսադրույքների փոփոխությունը և այլն: Այդպիսի պայմաններում ամեն մի տնտեսավարող սուբյեկտի առջև դրվում են բազմաթիվ հարցեր, այդ թվում՝

- ինչպիսին պետք է լինի ժամանակակից տնտեսության ռազմավարությունը (ստրատեգիան) և տակտիկան,
- արդյունավետ ինչպիսի ուղիներով կազմակերպել ֆինանսական գործունեությունը տնտեսության հետագա բարգավաճման համար,
- ինչպես բարձրացնել ֆինանսական ռեսուրսների կառավարման արդյունավետությունը,
- ինչ մեթոդով որոշել տնտեսության ֆինանսական դրության կայունությունն ապահովող տնտեսական գործունեության գնահատման ցուցանիշների համակարգը:

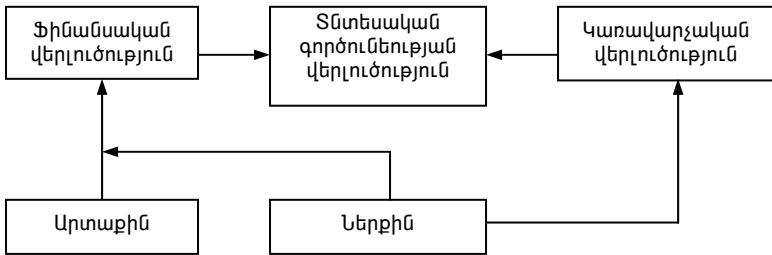
Վերոնշյալ հարցերին լիարժեք պատասխանելու համար անհրաժեշտ է կատարել ֆինանսական մանրամասն վերլուծություն, որը հնարավորություն կտա էլ ավելի արդյունավետ բաշխել նյութական, աշխատանքային և ֆինանսական ռեսուրսները: Հայտնի է, որ յուրաքանչյուր ռեսուրս սահմանափակ է, և առավելագույն արդյունքի կարելի է հասնել ոչ միայն դրանց ծավալների կարգավորման, այլ նաև տարբեր ռեսուրսների օպտիմալ հարաբերակցության ճանապարհով: Բայց միաժամանակ պետք է նկատի ունենալ, որ բոլոր տեսակի ռեսուրսներից առաջնային նշանակություն ունեն ֆինանսական ռեսուրսները, քանի որ

դրանք գործունեության որոշակի ժամկետում փոխակերպվում են այլ տեսակի ռեսուրսի:

Ֆինանսական դրությունը մի ընդհանրացված հասկացություն է, որը բնութագրվում է փոխկապակցված ցուցանիշների համակարգով, այդ թվում՝ ֆինանսական կայունությունը, գործարար ակտիվությունը, վճարունակությունը, վարկունակությունը, պարտավորությունների կատարումը պետության և տնտեսավարող այլ սուբյեկտների առջև:

Միաժամանակ, ապրանքանյութական արժեքների և աշխատանքային ռեսուրսների յուրաքանչյուր շարժ ուղեկցվում է դրամական միջոցների կազմավորմամբ ու դրանց ծախսմամբ, իսկ դա նշանակում է, որ տնտեսավարող սուբյեկտի ֆինանսական դրությունը բնութագրում է նրա գործունեության բոլոր կողմերը:

Հետևաբար, ելնելով տնտեսավարման նոր հարաբերություններից, տնտեսական գործունեության ֆինանսական վերլուծությունը, որպես յուրահատուկ բնագավառ, նույնպես ենթակա է որոշակի փոփոխությունների: Այսպես, քանի որ հաշվապահական հաշվառումը միջազգային չափանիշներին համապատասխան բաժանվում է ֆինանսական և կառավարչական հաշվառման, ուստի փոխվում է նաև տնտեսավարող սուբյեկտների ֆինանսատնտեսական գործունեության վերլուծության բնույթը: Ըստ այդմ էլ տնտեսավարող սուբյեկտների տնտեսական գործունեության վերլուծությունը պետք է իրականացվի արտաքին և ներքին տեղեկատվության աղբյուրների¹ հիման վրա (գծապատկեր 1.1.1):

Գծ. 1.1.1. Տնտեսավարող սուբյեկտների տնտեսական գործունեության վերլուծությունը

¹ Артеменко В.Г., Беллендир М.В. Финансовый анализ (учебное пособие). М., 1997, с. 4.

Քանի որ ֆինանսական դրությունը գնահատվում է ամենից առաջ հաշվապահական հաշվեկշռի և ֆինանսական հաշվետվությունների հիման վրա, ապա այդպիսի վերլուծությունը կարելի է անվանել արտաքին: Վերջինիս իրականացման ամենահիմնական խնդիրներն են համարվում տնտեսավարող սուբյեկտների՝

1. ֆինանսական արդյունքների գնահատումը,
2. գործարար ակտիվության գնահատումը,
3. ֆինանսական կայունության գնահատումը,
4. հաշվեկշռի իրացվելիության վերլուծությունը,
5. դեբիտորական ու կրեդիտորական պարտքերի վիճակի և դիմամիկայի հետազոտումը,
6. ներդրված կապիտալի արդյունավետության վերլուծությունը,
7. գույքի վիճակի գնահատումը և այլն:

Ներքին ֆինանսական վերլուծությունը հնարավորություն է տալիս ավելի խոր ուսումնասիրելու տնտեսավարող սուբյեկտի ֆինանսական դրության, ոչ ընթացիկ ակտիվների (հիմնական միջոցների և այլ ներդրումների), ընթացիկ ակտիվների (շրջանառու միջոցների), իրացման ծավալի, ինքնարժեքի և շահույթի ցուցանիշների փոխկապակցության առանձին կողմերը: Դրա համար, որպես տեղեկատվության աղբյուր, լրացուցիչ պետք է օգտագործվի ֆինանսական հաշվառման տվյալները: Ներքին ֆինանսական վերլուծությունն իրականացվելու է տնտեսավարող սուբյեկտի կառավարման բոլոր մակարդակներով՝ հաշվապահության, ֆինանսական ու տնտեսագիտական այլ ծառայությունների գործին քաջատեղյակ մասնագետների միջոցով: Նրանցից յուրաքանչյուրը, իր մասնագիտական իմացությամբ համապատասխան, նպաստելու է աշխատանքի արդյունավետ կատարմանը: Այսպես, օրինակ, ֆինանսների գծով ղեկավարը (մասնագետը) պարտավոր է իմանալ իր ֆիրմայի (տնտեսության) գործունեության իրական գնահատականը և նրա ֆինանսական վիճակը, իսկ շուկայավարության (մարկեթինգի) ծառայության գծով ղեկավարը՝ շուկայում իր արտադրանքի իրացման ռազմավարությունը:

Ընդհանուր առմամբ, կառավարչական վերլուծությունը կարող է լինել միայն ներքին, որն օգտագործում է տնտեսական տեղեկատվությունն ամբողջական տեսքով: Այն ունի օպերատիվ բնույթ և լիովին ենթակա է տնտեսավարող սուբյեկտի ղեկավարի կամքին: Միայն այդպի-

սի վերլուծությունը հնարավորություն կընձեռի իրապես գնահատելու տնտեսավարող սուբյեկտի գործունեության վիճակը, հետազոտելու ոչ միայն թողարկված և իրացված արտադրանքի ինքնարժեքի կառուցվածքը, այլ նաև առանձին արտադրատեսակների ինքնարժեքը, առևտրային և կառավարման ծախսերի կազմը: Դա թույլ կտա ավելի մանրամասն ուսումնասիրել գործարարության (բիզնես) պլանի առանձին բաժինների գծով պատասխանատու անձանց բնութագիրը:

Միաժամանակ, կառավարչական վերլուծության տվյալները կարևոր դեր են խաղալու տնտեսավարող սուբյեկտների մրցակցային քաղաքականության իրականացման հարցերը մշակելիս, դրանք հետագայում օգտագործվելու են արտադրության արդյունավետ կազմակերպման և ներդրվող տեխնոլոգիաների կատարելագործման նպատակով, որն էլ իր հերթին հիմք կհանդիսանա առավելագույն շահույթի ստացման մեխանիզմի կարգավորման համար:

Ֆինանսական և կառավարչական վերլուծության ավելի ընդհանրացված համեմատական բնութագիրը ներկայացնենք ստորև.

Համեմատման սուբյեկտներ	Ֆինանսական վերլուծություն	Կառավարչական վերլուծություն
1.տեղեկատվություն օգտագործողներ	ներքին, հարակից, շահագրգիռ	տնտեսավարող սուբյեկտների և նրա ստորաբաժանումների ղեկավարներ
2.վերլուծության օբյեկտներ	տնտեսավարող սուբյեկտը որպես ամբողջություն	տնտեսավարող սուբյեկտը որպես ամբողջություն և նրա տարբեր կողմերը
3.տեղեկատվության աղբյուրներ	հաշվապահական հաշվետվությունների ձևեր	համալիր տնտեսական տեղեկատվություն
4.ցուցանիշների հաշվարկման համար չափի միավորներ	դրամական ձևեր	բոլոր ուղղությունները և դրամական միավորները
5.վերլուծության ժամանակաշրջան	հաշվետվությունների կազմումը (եռամսյակ, տարի)	անհրաժեշտ չափով և ներքին կարգավորման համար
6.տեղեկատվության արդյունքների մատչելիություն	հասկանալի է բոլորի համար	գաղտնիության ապահովում

1.2. Ֆինանսական վերլուծության տեղեկատվության հիմնական աղբյուրները

Տնտեսավարող սուբյեկտների գործունեության ֆինանսական վերլուծության իրականացման համար տեղեկատվության ամենահիմնական աղբյուրը հաշվապահական հաշվետվությունների ձևերն են, որոնցում արտացոլված են այնպիսի տվյալներ, որոնք վերաբերում են գույքին և ֆինանսական դրությանը, ինչպես նաև հաշվետու ժամանակաշրջանի ֆինանսական արդյունքներին: Հաշվապահական հաշվետվությունները պետք է կազմված լինեն այնքան հասկանալի և ըմբռնելի, որ յուրաքանչյուր տնտեսավարող սուբյեկտ կարողանա հեշտությամբ օգտվել դրանցում գրանցված տվյալներից:

Նոր տնտեսավարման պայմաններում բարեփոխումներ կատարվեցին նաև մեր հանրապետությունում իրականացվող հաշվապահական հաշվառման բնագավառում: Մշակվեցին հաշվապահական հաշվառման նոր ստանդարտներ¹ (ՀՀՀՀՍ), որոնք հիմք են հանդիսանալու կազմակերպությունների տարեկան (ամբողջական փաթեթով միջանկյալ) ֆինանսական հաշվետվությունների ձևերը կազմելու համար, այդ թվում՝

«Հաշվապահական հաշվեկշիռ» (ձև N⁰1),

«Ֆինանսական արդյունքների մասին հաշվետվություն» (ձև N⁰2),

«Սեփական կապիտալում փոփոխությունների մասին հաշվետվություն» (ձև N⁰3),

«Դրամական միջոցների հոսքերի մասին հաշվետվություն» (ձև N⁰4),

«Ֆինանսական հաշվետվություններին կից ծանոթություններ» (ձև N⁰5):

Վերոնշյալ հաշվետվությունների եռամսյակային և տարեկան կտրվածքով ձևերի լրացման հրահանգը հաստատվել է ՀՀ ֆինանսների և էկոնոմիկայի նախարարության 1998 թ. նոյեմբերի 28-ի թիվ 740 որոշմամբ սահմանված կազմակերպությունների համար:

Հաշվառման միջազգային համակարգին անցնելը բավականին փոփոխություններ է առաջ բերել ֆինանսական հաշվետվությունների բոլոր ձևերում: Այսպես, հաշվապահական հաշվեկշռում ներառված են 5 բաժիններ. I. ոչ ընթացիկ ակտիվներ, II. ընթացիկ ակտիվներ, III. սեփա-

¹ Հայաստանի Հանրապետության հաշվապահական հաշվառման ստանդարտներ, Երևան, 1999:

կան կապիտալ, IV. ոչ ընթացիկ պարտավորություններ, V. ընթացիկ պարտավորություններ: Նշված բաժիններից առաջին երկուսը արտացոլված են հաշվեկշռի ակտիվում, մնացած երեքը՝ պասիվում: Դրանց մասին ավելի հանգամանալից պատկերացում ունենալու համար՝ բնութագրենք առանձին-առանձին:

1.2.1. Հաշվապահական հաշվեկշռի էությունը և բովանդակությունը

Հաշվապահական հաշվեկշռը երկու մասից կազմված մի աղյուսակ է, որի առաջին մասը ցույց է տալիս տնտեսավարող սուբյեկտների՝ բաժնետիրական ընկերությունների, փոքր և միջին ձեռնարկությունների, ֆերմերային տնտեսությունների և այլ կազմակերպությունների տնտեսական միջոցները (ակտիվ), իսկ երկրորդ մասը՝ այդ միջոցների կազմավորման աղբյուրները (պասիվ): Հաշվեկշռը կազմվում է արժեքային տեսքով (դրամով կամ արտարժույթով) և ակտիվի ու պասիվի ընդհանուր հանրագումարները պարտադիր իրար հավասար լինելու սկզբունքով, քանի որ տվյալ տնտեսավարող սուբյեկտը պետք է իր տրամադրության տակ ունենա կազմավորման աղբյուրների գումարին համապատասխան տնտեսական միջոցներ:

Հաշվեկշռի յուրաքանչյուր տողի գծով լրացվում է երկու սյունակ. առաջին սյունակում արտացոլվում են հաշվետու ժամանակաշրջանի (տարի) սկզբի դրությամբ նախորդ տարվա փաստացի ֆինանսական վիճակը (նախնական հաշվեկշռ), իսկ երկրորդ սյունակում՝ ֆինանսական վիճակը հաշվետու ժամանակաշրջանի վերջի դրությամբ (վերջնական հաշվեկշռ): Տնտեսավարող սուբյեկտի հաշվեկշռը հիմնականում կազմվում է հաշվապահական հաշվառման գլխավոր գրքի տվյալների հիման վրա: Մինչև դրա կազմումը, խիստ անհրաժեշտ է տնտեսական գործառնություններին մասնակցած սինթետիկ (հաշվեկշռային) հաշիվների գծով համեմատություն կատարել տարվա վերջի դրությամբ մնացորդային գումարների և շրջանառության տեղեկագրի տվյալների հետ: Դրա համար նախօրոք պետք է կատարվեն ավարտված բոլոր գործառնությունների գծով հաշվապահական գրանցումները, փակվեն գործառնական բոլոր հաշիվները, բացահայտվեն ֆինանսական արդյունքներն ու ձևակերպվեն հարկերի գծով հասանելիք գումարները:

Հաշվեկշռի էությունը և բովանդակությունն (հավելված 1) ավելի պարզ պատկերացնելու համար այն ներկայացնենք ըստ բաժինների և դրանցում ներառված հոդվածների՝ հաշվի առնելով նաև «ՀՀ հաշվապահական հաշվառման ստանդարտներին» համապատասխան հաշվային պլանը:

1. Ոչ ընթացիկ ակտիվների կազմում ներառվում են՝

1. Ոչ ընթացիկ նյութական ակտիվները, այդ թվում՝

ա) շահագործման մեջ գտնվող հիմնական միջոցներ և դրանց մաշվածություն (շենքեր, կառուցվածքներ, փոխանցող հարմարանքներ, մեքենաներ և սարքավորումներ, տրանսպորտային միջոցներ, արտադրական ու տնտեսական գույք և գործիքներ, բազմամյա տնկարկներ, բանող և մթերատու անասուններ, այլ հիմնական միջոցներ),

բ) շահագործման մեջ չգտնվող հիմնական միջոցներ (շահագործման չհանձնված հիմնական միջոցներ, ժամանակավորապես շահագործումից հանված հիմնական միջոցներ և դրանց մաշվածություն, շահագործումից հանված և օտարման նպատակով պահվող հիմնական միջոցներ),

գ) հողամասեր, բնական ռեսուրսներ և դրանց սպառում,

դ) անավարտ, ոչ ընթացիկ նյութական ակտիվներ (կառուցման ընթացքում գտնվող հիմնական միջոցներ, տեղակայման ենթակա սարքավորումներ, հետագա կապիտալացվող ծախսումներ),

ե) ֆինանսական վարձակալությամբ ստացված հիմնական միջոցներ և դրանց մաշվածություն,

զ) ոչ ընթացիկ նյութական ակտիվների արժեզրկումից կորուստներ:

2. Ոչ նյութական ակտիվները, այդ թվում՝

ա) ոչ նյութական ակտիվներ և դրանց ամորտիզացիա [կազմակերպչական ծախսեր, լիցենզիաներ, ֆիրմայի գին (գուղվիլ), արտոնագրեր, ապրանքային նշաններ, ծրագրային ապահովում, հողի և բնական ռեսուրսների օգտագործման իրավունք, այլ ոչ նյութական ակտիվներ],

բ) զարգացման անավարտ ծախսումներ,

գ) ակտիվ ճանաչված զարգացման ծախսումներ և դրանց ամորտիզացիա,

դ) ոչ նյութական ակտիվների արժեզրկումից կորուստներ:

3. Ոչ ընթացիկ ֆինանսական ակտիվները, այդ թվում՝

ա) ոչ ընթացիկ ներդրումներ կապակցված (փոխհամաձայնեցված գործուներություն իրականացնող) կողմերի կանոնադրական կապիտա-

լում (ոչ ընթացիկ ներդրումներ դուստր ընկերություններում, միավորված կազմակերպություններում և համատեղ ձեռնարկություններում),

բ) այլ ոչ ընթացիկ ներդրումներ [ոչ ընթացիկ ներդրումներ չկապակցված կողմերի կանոնադրական կապիտալում և պարտքային արժեթղթերում, ոչ ընթացիկ ներդրումներ կապակցված (փոխհամաձայնեցված) կողմերի պարտքային արժեթղթերում],

գ) ոչ ընթացիկ պարտքային արժեթղթերի ձեռքբերման արժեքի և անվանական կամ մարման արժեքի դրական տարբերություն (հավելավճար կամ շահույթ), բացասական տարբերություն (զեղչ կամ վնաս),

դ) ոչ ընթացիկ ներդրումների արժեքի նվազում,

ե) երկարաժամկետ դեբիտորական պարտք՝ ֆինանսական վարձակալության գծով,

զ) չվաստակած ֆինանսական եկամուտ:

4. Այլ ոչ ընթացիկ ակտիվները, այդ թվում՝

ա) ոչ ընթացիկ ակտիվներ՝ հետաձգված ծախսումների և հարկերի գծով,

բ) կանխավճարներ՝ ոչ ընթացիկ ակտիվներ ձեռք բերելու համար:

II. Ընթացիկ ակտիվների կազմում ներառվում են՝

1. Պաշարները, այդ թվում՝

ա) նյութեր (հումք և նյութեր, գնովի կիսապատրաստուկներ և դետալներ, վառելիք, տարա և տարանյութեր, պահեստամասեր, շինանյութեր, գյուղատնտեսական նշանակության նյութեր, վերամշակման հանձնված նյութեր և այլն),

բ) աճեցվող և բույուղ կենդանիներ,

գ) արագամաշ առարկաներ (արագամաշ առարկաներ պահեստում, ժամանակավոր ոչ տիտղոսային կառույցներ),

դ) անավարտ արտադրություն (արտադրանքի, աշխատանքների, ծառայությունների և օժանդակ արտադրության գծով),

ե) արտադրանք (պատրաստի արտադրանք, սեփական արտադրության կիսապատրաստուկներ, կոմիսիոն հիմունքներով վաճառքի հանձնված արտադրանք, առաքված արտադրանք),

զ) ապրանքներ (ապրանքներ պահեստում և մանրածախ առևտրում, տարա և տարանյութեր, կոմիսիոն հիմունքներով վաճառքի հանձնված ապրանքներ, առաքված ապրանքներ),

է) ապրանքների վաճառքի գնի և ինքնարժեքի տարբերություն (առևտրային հավելագին, ավելացված արժեքի հարկ և ակցիզային հարկ),

ը) պաշարների արժեքի նվազում:

2. Գործառնական և այլ ընթացիկ դեբիտորական պարտքերը, այդ թվում՝

ա) առևտրական դեբիտորական պարտքեր՝ չկապակցված կողմերի գծով (երկրի ներսից և արտերկրից ստացվելիք առևտրական դեբիտորական պարտք),

բ) առևտրական դեբիտորական պարտք՝ կապակցված կողմերի գծով (ընթացիկ դեբիտորական պարտք դուստր ընկերությունների, միավորված կազմակերպությունների և համատեղ ձեռնարկումների գծով),

գ) առևտրական դեբիտորական պարտքերի հնարավոր կորուստների պահուստ,

դ) տրված ընթացիկ կանխավճարներ (երկրի ներսում և արտերկր տրված կանխավճարներ),

ե) ընթացիկ դեբիտորական պարտք՝ բյուջեի գծով (շահութահարկի, ավելացված արժեքի հարկի, ակցիզային հարկի և այլ վճարների գծով),

զ) հաշվանցման (փոխհատուցման) ենթակա անուղղակի հարկեր (փոխհատուցման ենթակա ավելացված արժեքի հարկ և ակցիզային հարկ),

է) ընթացիկ դեբիտորական պարտք՝ պարտադիր սոցիալական ապահովագրության և ապահովության գծով (սոցիալական ապահովագրության վճարների և նպաստների գծով),

ը) ընթացիկ դեբիտորական պարտք (աշխատանքի դիմաց վճարման, առհաշիվ տրված գումարների և այլ գործառնությունների գծով),

թ) ընթացիկ դեբիտորական պարտք՝ հաշվեգրված եկամուտների գծով (ընթացիկ դեբիտորական պարտք՝ վարձակալության, ստացվելիք շահաբաժինների, հաշվարկված տոկոսների և այլ եկամուտների գծով),

ժ) այլ ընթացիկ դեբիտորական պարտք (ընթացիկ դեբիտորական պարտք՝ բողոքարկումների և ապահովագրության գծով, երկարաժամկետ դեբիտորական պարտքի կարճաժամկետ մաս՝ ֆինանսական վարձակալության գծով, ընթացիկ դեբիտորական պարտք՝ այլ գործառնությունների գծով):

3. Ընթացիկ ֆինանսական ներդրումները, այդ թվում՝

ա) ընթացիկ ֆինանսական ներդրումներ (ընթացիկ ներդրումներ չկապակցված և կապակցված կողմերի կանոնադրական կապիտալում,

ընթացիկ ներդրումներ չկապակցված և կապակցված կողմերի պարտքային արժեթղթերում),

բ) ընթացիկ պարտքային արժեթղթերի ձեռքբերման արժեքի և անվանական կամ մարման արժեքի դրական տարբերությունը (հավելավճար կամ եկամուտ), բացասական տարբերությունը (զեղչ կամ վնաս),

գ) ընթացիկ ֆինանսական ներդրումների արժեքի նվազում:

4. Դրամական միջոցները, այդ թվում՝

ա) դրամարկղ (ազգային արժույթի և արտարժույթի դրամարկղ՝ սառեցված գումարներ դրամարկղում),

բ) հաշվարկային հաշիվ (հաշվարկային հաշիվ և սառեցված գումարներ հաշվարկային հաշվում),

գ) արտարժույթային հաշիվ (արտարժույթային հաշիվ երկրի ներսում և արտերկրում, սառեցված գումարներ արտարժույթային հաշվում),

դ) այլ հաշիվներ բանկերում (ակրեդիտիվներ, չեկային գրքույկներ),

ե) դրամական միջոցներ ճանապարհին,

զ) դրամական փաստաթղթեր:

5. Այլ ընթացիկ ակտիվները, այդ թվում՝

ա) ընթացիկ ակտիվներ՝ հետաձգված ծախսումների գծով,

բ) ընթացիկ ակտիվներ՝ հետաձգված հարկերի գծով:

III. Սեփական կապիտալի կազմում ներառվում են՝

1. Կանոնադրական (բաժնեհավաք) և լրացուցիչ կապիտալը, այդ թվում՝

ա) կանոնադրական կապիտալ (հասարակ և արտոնյալ բաժնետոմսեր, բաժնեմասեր և փայաբաժիններ),

բ) չվճարված կապիտալ,

գ) հետ գնված կապիտալ (հասարակ և արտոնյալ բաժնետոմսեր, բաժնեմասեր և փայաբաժիններ),

դ) լրացուցիչ կապիտալ:

2. Վերագնահատումից տարբերությունները, այդ թվում՝

ա) ակտիվների վերագնահատումից առաջացած արժեքի աճ (հիմնական միջոցների, ոչ նյութական ակտիվների, ոչ ընթացիկ ու ընթացիկ ֆինանսական ներդրումների վերագնահատումից առաջացած արժեքի աճ),

բ) չիրացված վնասներ ոչ ընթացիկ ներդրումների արժեքի նվազումից:

3. Ֆինանսական արդյունքը, այդ թվում՝

ա) ֆինանսական արդյունք (շահույթ և վնաս),

բ) չբաշխված շահույթ (չծածկված վնաս), որից՝ նախորդ տարիների ֆինանսական արդյունքների ճշգրտում, նախորդ տարիների չբաշխված շահույթ (չծածկված վնաս): Սեփական կապիտալի կազմում առանձին տողով արտացոլվում է «Կուտակված շահույթ» հոդվածը, ըստ որի ցույց է տրվում նախորդ տարիների չօգտագործված և հաշվետու տարվա զուտ շահույթի (վնասի) մեծությունը,

գ) հաշվետու տարվա զուտ շահույթ (վնաս),

դ) կանխավճարներ՝ շահաբաժինների գծով:

4. Պահուստները, այդ թվում՝ պարտադիր ձևավորվող պահուստներ: Ըստ «Պահուստներ» հոդվածի ցույց է տրվում օրենսդրությամբ սահմանված կարգով և հիմնադիր փաստաթղթերով ձևավորված պահուստների գումարը:

IV. Ոչ ընթացիկ պարտավորությունների կազմում ներառվում են՝

1. Ոչ ընթացիկ ֆինանսական պարտավորությունները, այդ թվում՝

ա) երկարաժամկետ բանկային վարկեր (ազգային արժույթով և արտարժույթով երկարաժամկետ բանկային վարկեր),

բ) երկարաժամկետ փոխառություններ (երկարաժամկետ փոխառություններ կապակցված կողմերից, տրված երկարաժամկետ մուրհակներ, տեղաբաշխված երկարաժամկետ պարտատոմսեր, այլ երկարաժամկետ փոխառություններ),

գ) երկարաժամկետ պարտավորություններ՝ ֆինանսական վարձակալության գծով,

դ) ֆինանսական վարձակալության գծով չկրած տոկոսային ծախսեր:

2. Այլ ոչ ընթացիկ պարտավորությունները, այդ թվում՝

ա) հետաձգված եկամուտներ (ակտիվներին վերաբերող դրամաշնորհներ, բացասական գուդվիլ),

բ) ոչ ընթացիկ պարտավորություններ՝ հետաձգված հարկերի գծով:

V. Ընթացիկ պարտավորությունների կազմում ներառվում են՝

1. Ընթացիկ ֆինանսական պարտավորությունները, այդ թվում՝

ա) կարճաժամկետ բանկային վարկեր (ազգային արժույթով և արտարժույթով կարճաժամկետ բանկային վարկեր, ազգային արժույթով և արտարժույթով ժամկետանց կարճաժամկետ բանկային վարկեր),

բ) երկարաժամկետ բանկային վարկերի կարճաժամկետ մաս (ազգային արժույթով և արտարժույթով երկարաժամկետ բանկային վարկե-

րի կարճաժամկետ մաս, ազգային արժույթով և արտարժույթով ժամկետանց երկարաժամկետ բանկային վարկեր),

զ) կարճաժամկետ փոխառություններ (կապակցված և չկապակցված կողմերից),

ը) երկարաժամկետ փոխառությունների կարճաժամկետ մաս (կապակցված կողմերից երկարաժամկետ փոխառությունների կարճաժամկետ մաս, տրված երկարաժամկետ նուրիակների կարճաժամկետ մաս, տեղաբաշխված երկարաժամկետ պարտատոմսերի կարճաժամկետ մաս, այլ երկարաժամկետ փոխառությունների կարճաժամկետ մաս):

2. Գործառնական և այլ ընթացիկ կրեդիտորական պարտքերը, այդ թվում՝

ա) առևտրային կրեդիտորական պարտքեր չկապակցված կողմերին (երկրի ներսում և արտերկրում վճարվելիք),

բ) առևտրային կրեդիտորական պարտքեր կապակցված կողմերին (դուստր ընկերություններին, միավորված կազմակերպություններին և համատեղ ձեռնարկումներին),

գ) ստացված ընթացիկ կանխավճարներ (երկրի ներսից և արտերկրից),

դ) կարճաժամկետ կրեդիտորական պարտք բյուջեին (շահութահարկի, եկամտահարկի, ավելացված արժեքի հարկի, ակցիզային հարկի, գույքահարկի, հողի հարկի, մաքսատուրքի, հաստատագրված վճարների և այլ պարտադիր վճարների գծով),

ե) կարճաժամկետ կրեդիտորական պարտք պարտադիր սոցիալական ապահովագրության և ապահովության գծով (սոցիալական ապահովագրության վճարների և այլ նպաստների գծով),

զ) կարճաժամկետ կրեդիտորական պարտք արտաբյուջետային վճարումների գծով,

է) պարտավորություններ անձնակազմին՝ աշխատանքի վարձատրության գծով (ավանդագրված աշխատավարձի և աշխատանքի վարձատրության գծով),

ը) պարտավորություններ անձնակազմին՝ այլ գործառնությունների գծով (պարտավորություններ առհաշիվ գումարների և անձնակազմին՝ այլ գործառնությունների գծով),

թ) կարճաժամկետ կրեդիտորական պարտք հիմնադիրներին (մասնակիցներին),

ժ) կարճաժամկետ պարտավորություններ հաշվեգրված տոկոսների գծով (երկարաժամկետ և կարճաժամկետ վարկերի, երկարաժամկետ և կարճաժամկետ փոխառությունների գծով տոկոսներ),

ի) այլ կարճաժամկետ պարտավորություններ (կարճաժամկետ պարտավորություններ գործառնական վարձակալության և ապահովագրության գծով, ֆինանսական վարձակալության գծով երկարաժամկետ պարտավորությունների կարճաժամկետ մաս):

3. Այլ ընթացիկ պարտավորությունները (նպատակային ֆինանսավորում և մուտքեր, հետաձգված ընթացիկ պարտավորություններ հարկերի գծով, գալիք ժամանակաշրջանի ծախսերի և վճարումների պահուստ):

Հաշվապահական հաշվեկշռում իրենց կարևոր տեղն ունեն եկամուտների կազմավորումը և կատարվող ծախսերի ուղղությունները:

Եկամուտների թվին դասվում են՝

1. Գործառնական գործունեությունից եկամուտներ, այդ թվում՝

ա) արտադրանքի, ապրանքների, աշխատանքների, ծառայությունների իրացումից հասույթ (արտադրանքի և ապրանքների վաճառքից, աշխատանքների կատարումից ու ծառայությունների մատուցումից հասույթ),

բ) վաճառված արտադրանքի, ապրանքների հետ վերադարձում և գների իջեցում,

գ) գործառնական այլ եկամուտներ (ընթացիկ այլ ակտիվների վաճառքից, գործառնական վարձակալությունից, տույժերից ու տուգանքներից, դուրս գրված դեբիտորական պարտքերի մարումից, կրեդիտորական պարտքերի դուրս գրումից, նյութական վնասի փոխհատուցումից, պաշարների արժեքի փոփոխությունից, ընթացիկ ֆինանսական ներդրումների և ոչ ընթացիկ ակտիվների արժեզրկման վերագնահատումից եկամուտներ):

2. Ոչ գործառնական գործունեությունից եկամուտներ, այդ թվում՝

ա) հիմնական միջոցների վաճառքից (օտարումից) եկամուտներ,

բ) ֆինանսական ներդրումների վաճառքից (օտարումից) եկամուտներ,

գ) ոչ ընթացիկ այլ ակտիվների վաճառքից (օտարումից) եկամուտներ,

դ) գործունեության ընդհատման հետ կապված ակտիվների վաճառքից (օտարումից) եկամուտներ,

- ե) փոխարժեքային տարբերություններից եկամուտ,
- զ) անհատույց ստացված ակտիվներից եկամուտ,
- է) ֆինանսական ներդրումներից եկամուտներ (շահաբաժիններ, տոկոսներ, ֆինանսական ներդրումներից այլ եկամուտներ),
- ը) կապակցված կազմակերպությունների շահույթի բաժնեմաս,
- թ) ֆինանսական վարձակալությունից եկամուտ:

3. Արտասովոր (աննախադեպ) եկամուտներ (տարերային աղետների, քաղաքական ցնցումների և արտակարգ այլ իրադարձությունների արդյունքում առաջացած կորուստների համար ստացված եկամուտներ):

4. Նախորդ տարիների եկամուտներ, այդ թվում՝ հաշվետու տարում հայտնաբերված՝ նախորդ տարիների գործառնական գործունեությունից եկամուտներ:

Ծախսերի կազմում ներառվում են՝

1. Գործառնական գործունեության ծախսերը, այդ թվում՝

ա) իրացված արտադրանքի, ապրանքների, աշխատանքների, ծառայությունների ինքնարժեքը (վաճառված արտադրանքի և ապրանքների, կատարված աշխատանքների ու մատուցված ծառայությունների ինքնարժեքը),

բ) իրացման (առևտրային) ծախսեր (աշխատանքի դիմաց վճարման ծախսեր, սոցիալական ապահովագրության վճարներ, հիմնական միջոցների մաշվածություն և դրանց նորոգման ու սպասարկման ծախսեր, պահեստում գտնվող արտադրանքի, ապրանքների փաթեթավորման, տեսակավորման և տարայի ծախսեր, արտադրանքի, ապրանքների պահպանության ու դրանց իրացման տրանսպորտային ծախսեր, կոմիսիոն վճարներ, մարկեթինգի, զովազդի և ապահովագրական ծախսեր),

գ) վարչական և ընդհանուր այլ ծախսեր (աշխատանքի դիմաց վճարման ծախսեր, սոցիալական ապահովագրության վճարներ, հիմնական միջոցների մաշվածություն և դրանց նորոգման ու սպասարկման ծախսեր, հիմնական միջոցների գործառնական վարձակալության ծախսեր, ոչ նյութական ակտիվների ամորտիզացիա, գործուղման, ներկայացուցչական, զրասենյակային, կոմունալ, փոստի, հեռահաղորդակցության ու ապահովագրության ծախսեր, աուդիտի ու խորհրդատվական և բանկային ծառայությունների ծախսեր, երաշխիքային սպասարկման և վերանորոգման ծախսեր, առևտրային դեբիտորական պարտքերի կորուստների, չփոխհատուցվող հարկերի գծով ծախսեր),

դ) գործառնական այլ ծախսեր (շարունակվող գործունեության գծով ընթացիկ այլ ակտիվների վաճառքից ծախսեր, գործառնական վարձակալության տրված հիմնական միջոցների մաշվածություն, տույժերից ու տուգանքներից ծախսեր, դեբիտորական պարտքերի կորուստների և դուրս գրված կրեդիտորական պարտքերի մարման գծով ծախսեր, արժեքների պակասորդներ և փչացումից կորուստներ, պաշարների արժեքի նվազումից ծախս, ընթացիկ ֆինանսական ներդրումների վերագնահատումից ծախս, ոչ ընթացիկ ակտիվների արժեզրկումից կորուստներ և դրանց վերագնահատումից ծախս, հետազոտության և զարգացման ծախսեր, արտադրական ծախսումների սովորական մակարդակը գերազանցող ծախսեր, խտանված արտադրանքի հետ կապված և ժամանակավորապես շահագործումից հանված հիմնական միջոցների պահպանման ծախսեր, դատական ծախսեր):

2. Ոչ գործառնական գործունեության ծախսերը, այդ թվում՝

ա) հիմնական միջոցների վաճառքի (օտարման) ծախսեր,

բ) ֆինանսական ներդրումների վաճառքի (օտարման) ծախսեր,

գ) ոչ ընթացիկ այլ ակտիվների վաճառքի (օտարման) ծախսեր,

դ) գործունեության ընդհատման հետ կապված ակտիվների վաճառքի (օտարման) ծախսեր (հիմնական միջոցների, անավարտ ոչ ընթացիկ նյութական ակտիվների և պաշարների վաճառքի ծախսեր),

ե) փոխարժեքային տարբերություններից ծախսեր,

զ) վարկերի և փոխառությունների հետ կապված ծախսեր՝ տոկոսների տեսքով,

է) կապակցված կազմակերպությունների վնասի բաժնեմասը,

ը) ֆինանսական վարձակալության ծախսեր:

3. Արտասովոր (աննախադեպ) ծախսեր (տարերային աղետների, քաղաքական ցնցումների և արտակարգ այլ իրադարձությունների արդյունքում առաջացած կորուստների դիմաց պատճառված վնասներ):

4. Նախորդ տարիների ծախսեր, այդ թվում՝ հաշվետու տարում հայտնաբերված՝ նախորդ տարիների գործառնական գործունեությունից ծախս:

5. Շահութահարկի գծով ծախս:

1.2.2. Ֆինանսական արդյունքների մասին հաշվետվության էությունը

Տնտեսավարող սուբյեկտների «Ֆինանսական արդյունքների մասին հաշվետվությունը» (ձև N⁰²) ներառում է եկամուտների և ծախսումների հետ կապված տվյալները, որոնք ներկայացվում են նախորդ և հաշվետու տարիների (ժամանակաշրջանների) սկզբի դրությամբ (հավելված 2):

Երբ տնտեսավարող սուբյեկտը կազմում է միջանկյալ ժամանակաշրջանի (եռամսյակ, կիսամյակ և ինն ամիս) ֆինանսական հաշվետվություններ, ապա նախորդ և հաշվետու ժամանակաշրջանների տվյալները լրացվում են աճողական կարգով: Հաշվետվության նախավերջին և վերջին սյունակներում լրացվում են համապատասխանաբար նախորդ և հաշվետու միջանկյալ ժամանակաշրջանի տվյալները: Օրինակ՝ եռամսյակային հաշվետվություններ ներկայացնելիս այդ սյունակներում լրացվում են 1-ին եռամսյակի հաշվետվությունում՝ այդ նույն եռամսյակի, կիսամյակի հաշվետվությունում՝ 2-րդ եռամսյակի, ինն ամսվա հաշվետվությունում՝ 3-րդ եռամսյակի, իսկ տարեկան հաշվետվությունում՝ 4-րդ եռամսյակի տվյալները:

Ֆինանսական արդյունքների մասին հաշվետվության ելակետային տվյալների հիման վրա հաշվարկվում են՝

1. Համախառն շահույթը կամ վնասը (տող 030 = տող 010 – տող 020),
2. Արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) իրացումից շահույթը կամ վնասը (տող 060 = տող 030 – տող 040 – տող 050),
3. Գործառնական գործունեությունից շահույթը կամ վնասը (տող 090 = տող 060 + տող 070 – տող 080),
4. Այլ ոչ գործառնական գործունեությունից շահույթը կամ վնասը (տող 120),
5. Սովորական գործունեությունից շահույթը կամ վնասը (տող 130 = տող 090 – տող 100 ± տող 110 ± տող 120),
6. Արտասովոր դեպքերից շահույթը կամ վնասը (տող 140),
7. Ջուտ շահույթը կամ վնասը (մինչև շահութահարկի գծով ծախսի նվազեցումը՝ տող 150 = տող 130 ± տող 140),

8. Ձուտ շահույթը կամ վնասը (հարկումից հետո՝ տող 170 = տող 150 – տող 160):

Վերոնշյալներից համախառն շահույթը կամ վնասը՝ տնտեսավարող սուբյեկտների կողմից թողարկված արտադրանքի, ապրանքների, կատարված աշխատանքների և մատուցված ծառայությունների իրացումից զուտ հասույթի՝ առանց անուղղակի հարկերի (ավելացված արժեքի հարկ և ակցիզային հարկ) և դրանց հետ կապված ծախսերի (ինքնարժեքի) միջև եղած տարբերությունն է: Երբ հասույթի գումարի չափը գերազանցում է ծախսերին, արդյունքում ստացվում է համախառն շահույթ, իսկ հակառակ դեպքում՝ վնաս: Վերջինիս գումարը հաշվետվությունում ցույց է տրվում փակագծերի մեջ:

Արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) իրացումից շահույթը կամ վնասը՝ համախառն շահույթի (վնասի) և իրացման (առևտրային) ծախսերի, վարչական և ընդհանուր այլ ծախսերի (արտադրական գործընթացի հետ կապ չունեցող) միջև եղած տարբերությունն է:

Գործառնական գործունեությունից շահույթը կամ վնասը՝ արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) իրացումից շահույթի (վնասի), գործառնական այլ եկամուտների գումարի և գործառնական այլ ծախսերի տարբերությունն է:

Այլ ոչ գործառնական գործունեությունից շահույթը կամ վնասը արդյունք է տարբեր տեսակի գործարքներից ստացվող եկամուտների և պատճառվող ծախսերի միջև եղած տարբերության: Այդ եկամուտներին են վերագրվում՝

- հիմնական միջոցների վաճառքից (օտարումից) եկամուտ,
- ֆինանսական ներդրումների վաճառքից (օտարումից) եկամուտ,
- ոչ ընթացիկ այլ ակտիվների վաճառքից (օտարումից) եկամուտ,
- գործունեության ընդհատման հետ կապված ակտիվների վաճառքից (օտարումից) եկամուտ,
- փոխարժեքային տարբերություններից եկամուտ,
- անհատույց ստացված ակտիվներից եկամուտ,
- ֆինանսական ներդրումներից եկամուտ,
- ֆինանսական վարձակալությունից եկամուտ,
- այլ եկամուտներ:

Ծախսերին են վերագրվում՝

- հիմնական միջոցների վաճառքի (օտարման) ծախսեր,

- ֆինանսական ներդրումների վաճառքի (օտարման) ծախսեր,
- ոչ ընթացիկ այլ ակտիվների վաճառքի (օտարման) ծախսեր,
- գործունեության ընդհատման հետ կապված ակտիվների վաճառքի (օտարման) ծախսեր,
- փոխարժեքային տարբերություններից ծախսեր,
- այլ ծախսեր:

Սովորական գործունեությունից շահույթը կամ վնասը գործառնական գործունեությունից շահույթի (վնասի), ֆինանսական ծախսերի (ֆինանսական վարձակալության և վարկերի ու փոխառությունների հետ կապված ծախսեր), կապակցված կազմակերպությունների շահույթի (վնասի) և այլ ոչ գործառնական գործունեությունից շահույթի (վնասի) հանրագումարն է:

Ձուտ շահույթը կամ վնասը (մինչև շահութահարկի գծով ծախսերի նվազեցումը) սովորական գործունեությունից շահույթի (վնասի) և արտասովոր դեպքերից շահույթի (վնասի) հանրագումարն է: Վերջինս արտասովոր դեպքերի և իրադարձությունների հետևանքով առաջացած շահույթի կամ պատճառված վնասի գումարն է:

Ձուտ շահույթը կամ վնասը (հարկումից հետո) մինչև շահութահարկի գծով ծախսերի նվազեցումը զուտ շահույթի (վնասի) և շահութահարկի գծով ծախսի տարբերությունն է:

Անհրաժեշտ է նշել, որ «ֆինանսական արդյունքների մասին հաշվետվության» 180 (մեկ բաժնետոմսին ընկնող շահույթը) և 190 (մեկ բաժնետոմսին ընկնող նոսրացված շահույթը) ծածկագրերով տողերը պարտադիր լրացնում են բաժնետիրական այն ընկերությունները, որոնց բաժնետոմսերն ազատ շրջանառվում են: Իսկ բաժնետիրական այն ընկերությունները, որոնց բաժնետոմսերն ազատ չեն շրջանառվում, կարող են դրանք լրացնել իրենց հայեցողությամբ:

1.2.3. Սեփական կապիտալում փոփոխությունների մասին հաշվետվության էությունը

Սեփական կապիտալում փոփոխությունների մասին հաշվետվությունը (ձև N³) ունի աղյուսակի տեսք (հավելված 3) և բաղկացած է երկու բաժնից: 1-ին բաժնում ցույց են տրվում սեփական կապիտալին վերաբերվող նախորդ տարվա (ժամանակաշրջանի), իսկ 2-րդ բաժնում՝ հաշվետու տարվա (ժամանակաշրջանի) տվյալները:

Հաշվետվությունում ըստ տողերի և սյունակների ցույց են տրվում սեփական կապիտալի կազմը և դրա շարժը բնութագրող ցուցանիշները, այդ թվում՝ ըստ սյունակների (1-ին և 2-րդ բաժիններ)՝

1. Կանոնադրական (բաժնեհավաք) կապիտալը,
2. Չվճարված կապիտալը,
3. Հետ գնված կապիտալը,
4. Լրացուցիչ կապիտալը (էմիսիոն եկամուտ),
5. Ակտիվների վերագնահատումից տարբերությունները,
6. Չիրացված վնասները ոչ ընթացիկ ներդրումների արժեքի նվազումից,
7. Կուտակված շահույթը (վնասը),
8. Պահուստները,
9. Կանխավճարները շահաբաժինների գծով:
Ըստ տողերի (1-ին և 2-րդ բաժիններ)՝

1. Հաշվապահական հաշվառման քաղաքականության փոփոխությունների ընդհանուր արդյունքը և էական սխալների ճշգրտումը,

2. Վերահաշվարկված մնացորդը,
3. Կանոնադրական կապիտալի ձևավորումը,
4. Բաժնետոմսերի (բաժնեմասերի) թողարկումը և թողարկված բաժնետոմսերի դիմաց վճարումը,
5. Բաժնետոմսերի (բաժնեմասերի) հետգումը,
6. Հետ գնված բաժնետոմսերի (բաժնեմասերի) վաճառքը, մարումը,
7. Թողարկված, բայց չվճարված բաժնետոմսերի (բաժնեմասերի) մարումը,
8. Կանոնադրական կապիտալի ավելացումը սեփական կապիտալի այլ տարրերի հաշվին,
9. Կանոնադրական կապիտալի նվազեցումը չծածկված վնասի ծածկման նպատակով,
10. Ակտիվների վերագնահատումից աճը (նվազումը),
11. Ակտիվների վերագնահատումից աճի վերագրումը չբաշխված շահույթին,
12. Ոչ ընթացիկ ներդրումների արժեքի նվազումից չիրացված վնասների փոփոխությունը,
13. Հաշվետու տարվա (ժամանակաշրջանի) զուտ շահույթը (վնասը),

14. Չբաշխված շահույթից հատկացումներ պահուստներին կամ չծածկված վնասի ծածկում պահուստների հաշվին,

15. Շահաբաժինների գծով տրված կանխավճարները,

16. Շահաբաժինների հայտարարումը և կանխավճարների մարումը,

17. Սեփական կապիտալի տարրերի այլ ավելացումը (նվազեցումը),

Ըստ տողերի տրվում է նաև սեփական կապիտալի տարրերի մնացորդը ս.թ. դեկտեմբերի 31-ի և որևիցե ժամանակաշրջանի (եռամսյակ, կիսամյակ, ինն ամիս, տարի) սկզբի դրությամբ:

Միաժամանակ սեփական կապիտալում փոփոխությունների մասին հաշվետվության, կանոնադրական (բաժնեհավաք) կապիտալի զուտ գումարը այդ կապիտալի սկզբնական մնացորդի և չվճարված ու հետ գնված կապիտալների գումարների տարբերությունն է, այսինքն՝ սյունակ 6 = սյ. 3 – սյ. 4 – սյ. 5: Իր հերթին սեփական կապիտալի մնացորդը իրենից ներկայացնում է կանոնադրական (բաժնեհավաք) կապիտալի զուտ գումարի, լրացուցիչ կապիտալի, ակտիվների վերագնահատումից տարբերությունների, կուտակված շահույթի (վնասի), պահուստների հանրագումարի և ոչ ընթացիկ ներդրումների արժեքի նվազումից չիրացված վնասների, շահաբաժինների գծով կանխավճարների գումարների տարբերությունը: Համառոտակի այն կլինի հավասար՝ սյունակ 13 = սյ. 6 + սյ. 7 + սյ. 8 + սյ. 10 + սյ. 11 – (սյ. 9 + սյ. 12):

Համառոտակի բնութագրենք սեփական կապիտալում ներառված ցուցանիշները, այդ թվում՝

- **կանոնադրական (բաժնեհավաք) կապիտալի** ձևավորման կարգը կարգավորվում է Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ և կազմակերպության հիմնադիր փաստաթղթերով: Կանոնադրական կապիտալի զուտարի չափը հայտարարվում է այն հիմնադրելիս և ամրագրվում կանոնադրության մեջ: Կանոնադրական կապիտալը ձևավորվում է բաժնետերերի ներդրումներից և նրա զուտարը հավասար է բաժնետերերի կողմից տեղաբաշխված բոլոր տեսակի բաժնետոմսերի անվանական արժեքների գումարին: Կանոնադրական կապիտալի զուտարի չափը ձևավորվում է շահագործման մեջ գտնվող և չգտնվող հիմնական միջոցներով, բնական ռեսուրսներով, անավարտ ոչ ընթացիկ նյութական ակտիվներով, ոչ նյութական ակտիվներով, նյութերով, ա-

րագամաշ առարկաներով, ապրանքներով, հողամասերով և այլ նյութական ակտիվներով:

- **Չվճարված կապիտալը** կանոնադրական կապիտալում ներդրումների գծով հիմնադիրների (մասնակիցների) պարտքի, ինչպես նաև բաժնետիրական ընկերությունների թողարկած, բայց չտեղաբաշխված բաժնետոմսերի անվանական արժեքի արտացոլումն է:

- **Չետ գնված կապիտալով** բնորոշվում են բաժնետերերից (մասնակիցներից) հետ գնված բաժնետոմսերի (բաժնեմասերի, փայաբաժինների) արժեքը:

- **Լրացուցիչ կապիտալը** արդյունք է տեղաբաշխված և հետ գնված բաժնետոմսերի վաճառքի ու դրանց անվանական արժեքի տարբերության: Եթե այդ տարբերությունը դրական է, ապա լրացուցիչ կապիտալը կարող է հանդես գալ որպես կանոնադրական կապիտալի գումարի չափի ավելացման աղբյուր:

- **Ակտիվների վերագնահատումից տարբերությունները** արդյունք են ակտիվների (հիմնական միջոցների, ոչ նյութական ակտիվների, ոչ ընթացիկ ֆինանսական ներդրումների, ընթացիկ ֆինանսական ներդրումների) վերագնահատումից առաջացած արժեքի աճի և ոչ ընթացիկ ներդրումների արժեքի նվազումից չիրացված վնասների: Հաշվապահական հաշվառման մեջ ակտիվների վերագնահատումից առաջացած տարբերությունները նկարագրված են ՀՀՀՅՍ 16 «Հիմնական միջոցներ», ՀՀՀՅՍ 25 «Ներդրումների հաշվառում», ՀՀՀՅՍ 38 «Ոչ նյութական ակտիվներ» ստանդարտներում¹:

- **Ոչ ընթացիկ ներդրումների արժեքի նվազումից չիրացված վնասների** գումարն արդյունք է «Բաժնեմասնակցության մեթոդով» հաշվառվող ոչ ընթացիկ ներդրումների դեբետային և կրեդիտային մնացորդների տարբերության: Այն բացասական լինելու դեպքում ցույց է տրվում փակագծում:

- **Պահուստներն** արդյունք են տնտեսավարող սուբյեկտների ենթակայության տակ գտնվող զուտ շահույթից մասհանումների, որի գումարի չափը սահմանվում է կանոնադրական կապիտալի 15 տոկոսից ոչ պակաս: Պահուստային կապիտալն օգտագործվում է պատճառված կորուստները ծածկելու, ինչպես նաև ընկերության պարտատոմսերը մարելու և բաժնետոմսերը ետ գնելու համար: Պահուստային կապիտալը չի կարող օգտագործվել այլ նպատակների համար:

¹ ՀՀ հաշվապահական հաշվառման ստանդարտներ, Երևան, 1999, էջ. 261, 466:

- *Կանխավճար շահաբաժինների գծով* գումարը արդյունք է զուտ շահույթից (հարկումից հետո) ըստ յուրաքանչյուր բաժնետոմսի տրամադրման: Շահաբաժնի ձևով չվճարված կամ այլ եղանակով չօգտագործված շահույթը տեղաբաշխվում է տնտեսավարող սուբյեկտի (ընկերության) հայեցողությամբ:

Որպես կարևորագույն ցուցանիշ սեփական կապիտալում փոփոխությունների մասին հաշվետվության 020 տողի 10-րդ սյունակում ցույց է տրվում հաշվետու տարում (ժամանակաշրջանում) հայտնաբերված նախորդ տարիներին վերաբերող էական սխալների ուղղման հետևանքով կուտակված շահույթի (վնասի) կամ չբաշխված շահույթի (չծածկված վնասի) սկզբնական մնացորդի ճշգրտման գումարը: Եթե ճշգրտման արդյունքում պետք է նվազեցվի չբաշխված շահույթի սկզբնական մնացորդը (ավելացվի չծածկված վնասի սկզբնական մնացորդը), ապա ճշգրտման գումարը ցույց է տրվում փակագծերում: Սեփական կապիտալի հետ առնչվող բոլոր տեսակի վնասները հաշվետվությունում ցույց են տրվում փակագծերում և դրանց բացարձակ մեծությունը հանվում է հաշվարկվող հանրագումարից:

1.2.4. Դրամական միջոցների հոսքերի մասին հաշվետվության էությունը

Դրամական միջոցների հոսքերի մասին հաշվետվությունը (ձև N⁰4), որը նույնպես ունի աղյուսակի տեսք (հավելված 4), ներառում է հաշվետու տարում (ժամանակաշրջանում) տնտեսավարող սուբյեկտի դրամարկղում և նրան սպասարկող բանկային հաշիվներում գործառնական, ներդրումային, ֆինանսական գործունեությունից (ներառյալ նաև արտասովոր դեպքերից) Հայաստանի Հանրապետության արժույթի (դրամի) և արտարժույթի մուտքերն ու ելքերը, հաշվետու տարվա սկզբի և այդ նույն տարվա (ժամանակաշրջանի) վերջին՝ մնացորդները, ինչպես նաև արտարժույթի փոխարժեքային տարբերությունների հետևանքով դրամական միջոցների աճը կամ նվազումը:

Արտարժույթով դրամական միջոցները, ինչպես նաև դրանց համարժեքները հաշվետվությունում արտացոլվում են Հայաստանի Հանրապետության դրամով: Ընդ որում, հաշվետու տարվա դրամական միջոցների սկզբի մնացորդները ցույց են տրվում ՀՀ Կենտրոնական բանկի կողմից նախորդ տարվա դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ սահմանված

հաշվարկային փոխարժեքով: Տարվա ընթացքում արտարժույթով դրամական միջոցների հոսքերը ցույց են տրվում ՀՀ Կենտրոնական բանկի կողմից տվյալ օրվա սահմանված հաշվարկային փոխարժեքով: Միաժամանակ, արտարժույթով դրամական միջոցների, ինչպես նաև դրանց համարժեքների տարեվերջի (հաշվետու ժամանակաշրջանի վերջի) մնացորդները ցույց են տրվում հաշվետու տարվա (ժամանակաշրջանի) վերջին օրվա՝ Կենտրոնական բանկի կողմից սահմանված հաշվարկային փոխարժեքով:

Դրամական միջոցների հոսքերի մասին հաշվետվությունում տվյալներն արտացոլվում են նախորդ և հաշվետու տարվա (ժամանակաշրջանի) սկզբի ու վերջի դրությամբ, որտեղ միաժամանակ ցույց են տրվում դրամական միջոցների մուտքերն ու ելքերը դրամարկղում՝ բանկային հաշիվներից և դրամարկղից՝ բանկային հաշիվներում: Հաշվետվությունում ներառվող ցուցանիշների թվին են դասվում՝

1. *Դրամական միջոցների տարեսկզբի մնացորդը,*

2. *Գործառնական գործունեությունից դրամական միջոցների մուտքերը,* այդ թվում՝ արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) դիմաց, ընթացիկ այլ ակտիվների (հումքի, նյութերի, արագամաշ առարկաների և պաշարների այլ տեսակների) վաճառքի դիմաց, վարձավճարներից և ռոյալթիներից, գործառնական այլ գործունեությունից (դրամական միջոցների համարժեքներ հանդիսացող ներդրումներից ստացված տոկոսները, տույժերը, տուգանքները, դուրս գրված դեբիտորական պարտքերի մարումը, նյութական վնասի փոխհատուցումը և անհատույց ստացված դրամական միջոցները) և արտասովոր դեպքերից,

3. *Գործառնական գործունեությունից դրամական միջոցների ելքերը,* այդ թվում՝ նյութերի, ապրանքների ձեռք բերման, աշխատանքների կատարման և ծառայությունների մատուցման դիմաց, աշխատակիցներին և նրանց անունից կատարված վճարումները (վճարված աշխատավարձը, պարտադիր սոցիալական ապահովագրության վճարները, եկամտահարկը, ալիմենտը), սոցիալական ապահովագրության և ապահովության նպատակով վճարումները, բյուջեից վճարումները (տնտեսավարող սուբյեկտի կողմից հարկերի, տուրքերի, դրանց դիմաց հաշվարկված տույժերի, տուգանքների և բյուջե գանձվող այլ վճարումների գծով վճարված դրամական միջոցները), գործառնական այլ գործունեության նպատակով վճարումները (անհատույց տրված, գործուղման,

պայմանագրային պարտավորությունների խախտման համար տույժերի և տուգանքների, դուրս գրված կրեդիտորական պարտքերի մարման և գործառնական այլ նպատակով վճարված դրամական միջոցները) և արտասովոր դեպքերի հետ կապված վճարումները,

4. **Ներդրումային գործունեությունից դրամական միջոցների մուտքերը**, այդ թվում՝ հիմնական միջոցների, ոչ նյութական և այլ ոչ ընթացիկ ակտիվների վաճառքից, այլ կազմակերպության սեփական կապիտալի (բաժնեմասնակցության) միջոցների վաճառքից (այլ կազմակերպությունների սեփական կապիտալի միջոցների՝ բաժնետոմսերի, բաժնեմասերի, փայերի, ինչպես նաև համատեղ ձեռնարկումներում մասնակցության վաճառքից ստացված դրամական միջոցները), այլ կազմակերպության արժեթղթերի վաճառքից և դրանց մարումից, տրամադրված փոխատվությունների վերադարձումից, շահաբաժինների և տոկոսների ստացումից, ներդրումային այլ գործունեությունից մուտքերը (ֆյուչերսային, ֆորվարդային, օպցիոն պայմանագրերից, ինչպես նաև ներդրումային այլ գործունեությունից ստացված դրամական միջոցները), արտասովոր դեպքերից,

5. **Ներդրումային գործունեությունից դրամական միջոցների ելքերը**, այդ թվում՝ հիմնական միջոցների, ոչ նյութական և ոչ ընթացիկ ակտիվների համար, այլ կազմակերպության սեփական կապիտալի (բաժնեմասնակցության) միջոցների և պարտքային արժեթղթերի ձեռք բերման համար, փոխատվությունների տրամադրումից, ներդրումային այլ գործունեության նպատակով, արտասովոր դեպքերի հետ կապված վճարումները,

6. **Ֆինանսական գործունեությունից դրամական միջոցների մուտքերը**, այդ թվում՝ սեփական կապիտալի (բաժնեմասնակցության) միջոցների թողարկումից և վերավաճառքից (կազմակերպության կողմից թողարկված կամ հետ գնված բաժնետոմսերի վաճառքից կամ վերավաճառքից ստացված դրամական միջոցները), ստացված վարկերից և փոխառություններից, պարտքային արժեթղթերի թողարկումից, ֆինանսական այլ գործունեությունից և արտասովոր դեպքերից մուտքերը,

7. **Ֆինանսական գործունեությունից դրամական միջոցների ելքերը**, այդ թվում՝ սեփական կապիտալի միջոցների հետ գնումից (կազմակերպության կողմից թողարկված բաժնետոմսերի հետ գնման դիմաց վճարված դրամական միջոցները), ստացված վարկերի և փոխառությունների մարումից, պարտքային արժեթղթերի մարումից վճարված շահ

հաբաժինները, վճարված տոկոսները, ֆինանսական այլ գործունեության նպատակով և արտասովոր դեպքերի հետ կապված վճարումները:

Վերոնշյալ ցուցանիշների հիման վրա հաշվարկվում են՝

- գործառնական գործունեությունից դրամական միջոցների զուտ հոսքերը (տող 170), որը հավասար է ընդամենը գործառնական գործունեությունից մուտքագրված (տող 070) և ելքագրված (տող 160) գումարների տարբերությանը,

- ներդրումային գործունեությունից դրամական միջոցների զուտ հոսքերը (տող 340), որը հավասար է ընդամենը ներդրումային գործունեությունից մուտքագրված (տող 260) և ելքագրված (տող 330) գումարների տարբերությանը,

- ֆինանսական գործունեությունից դրամական միջոցների զուտ հոսքերը (տող 490), որը հավասար է ընդամենը ֆինանսական գործունեությունից մուտքագրված (տող 400) և ելքագրված (տող 480) գումարների տարբերությանը,

- ընդամենը դրամական միջոցների զուտ հոսքերը՝ գործառնական, ներդրումային և ֆինանսական գործունեությունից հավասար է 170, 340, 490 տողերի հանրագումարին:

Հաշվետվությունում ներառված աստղանիշով (սույն տողերում արտացոլված գումարները չեն հանդիսանում դրամական միջոցների հոսքեր) ցուցանիշներից՝

ա) «Արտարժույթի փոխարժեքային դրական և բացասական տարբերություն» տողերում (510 և 520) ցույց են տրվում տնտեսավարող սուբյեկտի (կազմակերպության) դրամարկղում և բանկային հաշիվներում արտարժույթի վերագնահատումից առաջացած փոխարժեքային դրական ու բացասական տարբերությունները: Վերջիններիս հիման վրա էլ հաշվարկվում է արտարժույթի փոխարժեքային զուտ տարբերությունը, ընդ որում, եթե զուտ տարբերությունը բացասական մեծություն է, ապա այն ցույց է տրվում փակագծերի մեջ (տող 530),

բ) «Դրամական միջոցների համարժեքների ձեռքբերումը դրամական միջոցներով» տողում (540) ցույց են տրվում դրամական միջոցների համարժեքների ձեռք բերման դիմաց վճարված դրամական միջոցները,

գ) «Դրամական միջոցների համարժեքների մարումը դրամական միջոցներով» տողում (550) ցույց են տրվում դրամական միջոցների համարժեքների մարումից ստացված դրամական միջոցները,

դ) «Մուտքագրվել է դրամարկղ բանկից» տողում (560) ցույց է տրվում բանկային հաշիվներից (ՀՀ դրամով և արտարժույթով) դրամարկղ մուտքագրված դրամական միջոցները,

ե) «Հանձնվել է բանկ դրամարկղից» տողում (570) ցույց են տրվում դրամարկղից (ՀՀ դրամը և արտարժույթը) բանկային հաշիվներ մուտքագրված դրամական միջոցները,

զ) «Մուտքագրվել է ոչ կանխիկ դրամ արտարժույթի փոխանակումից» տողում (580) ցույց է տրվում բանկային հաշիվներում ոչ կանխիկ դրամի մուտքագրումն արտարժույթի փոխանակումից,

է) «Մուտքագրվել է կանխիկ դրամ արտարժույթի փոխանակումից» տողում (590) ցույց է տրվում արտարժույթի փոխանակումից դրամարկղ մուտքագրված կանխիկ դրամը,

ը) «Ելքագրվել է ոչ կանխիկ դրամ արտարժույթի փոխանակումից» տողում (600) ցույց է տրվում ձեռք բերված արտարժույթի դիմաց բանկային հաշիվներից ելքագրված ոչ կանխիկ դրամը,

թ) «Ելքագրվել է կանխիկ դրամ արտարժույթի փոխանակումից» տողում (610) ցույց է տրվում ձեռք բերված արտարժույթի դիմաց դրամարկղից ելքագրված կանխիկ դրամը:

Միաժամանակ ցույց են տրվում (տող 620) տնտեսավարող սուբյեկտի դրամարկղում և նրա բանկային հաշիվներում դրամական միջոցների մնացորդները հաշվետու տարվա (ժամանակաշրջանի) վերջին օրվա դրությամբ, որը հավասար է 010 (դրամական միջոցների տարեսկզբի մնացորդ), 500, 530, 540, 550, 560, 570, 580, 590, 600, 610 տողերի գումարներին:

1.2.5. Ֆինանսական հաշվետվություններին կից ծանոթագրությունների ելթյունը

Տնտեսավարող սուբյեկտների ֆինանսական հաշվետվություններին կից ծանոթագրություններից¹ ֆինանսատնտեսական վերլուծության առումով իրենց կարևոր տեղն ունեն՝

1. Հաշվապահական հաշվեկշռին կից ծանոթագրությունները, այդ թվում՝

ա) Ոչ ընթացիկ ակտիվներից.

¹ ՀՀ գերատեսչական նորմատիվ ակտերի տեղեկագիր N⁰ 20 (40), 30 դեկտեմբերի 1999, էջ. 67:

- հիմնական միջոցները (հավելված 5), որում ըստ տողերի տրվում են շահագործման մեջ գտնվող հիմնական միջոցների (շենքեր, կառուցվածքներ, փոխանցող հարմարանքներ, մեքենաներ և սարքավորումներ, տրանսպորտային միջոցներ, արտադրական և տնտեսական գույք, գործիքներ, բազմամյա տնկարկներ, բանող և մթերատու անասուններ, այլ հիմնական միջոցներ) հաշվեկշռային (մնացորդային) արժեքը, դրանց սկզբնական արժեքները, կուտակված մաշվածությունը և արժեզրկումից կուտակված կորուստները,

- շահագործման մեջ չգտնվող հիմնական միջոցների (շահագործման չհանձնված և ժամանակավորապես շահագործումից հանված) հաշվեկշռային (մնացորդային) արժեքները, դրանց սկզբնական արժեքները, կուտակված մաշվածությունը, արժեզրկումից կուտակված կորուստները, ինչպես նաև շահագործումից հանված և օտարման նպատակով պահվող հիմնական միջոցները,

- հողամասերը ըստ հաշվեկշռային (մնացորդային) արժեքի, դրանց սկզբնական արժեքի և արժեզրկումից կուտակված կորուստների:

Ըստ սյունակների վերոնշյալ ցուցանիշներից տրվում է ոչ ընթացիկ ակտիվների մաշվածության դրույթը, այդ ակտիվների նախորդ տարվա վերջի և հաշվետու տարվա (ժամանակաշրջանի) վերջի մնացորդները, ինչպես նաև այդ ակտիվների ավելացումները և նվազեցումները, այդ թվում՝ վերագնահատումից:

Ըստ առանձին ցուցանիշների՝ 100 տողում ցույց է տրվում ընդամենը շահագործման մեջ գտնվող հիմնական միջոցների հաշվեկշռային արժեքը, որը հավասար է 010, 020, 030, 040, 050, 060, 070, 080, 090 տողերում արտացոլված գումարներին:

101 տողում ցույց է տրվում շահագործման մեջ գտնվող հիմնական միջոցների արժեքը, որը հավասար է 011 տողից ներառյալ 091 տողերում արտացոլված գումարներին:

102 տողում ցույց է տրվում շահագործման մեջ գտնվող հիմնական միջոցների կուտակված մաշվածությունը, որը հավասար է 012, 022, 032, 042, 052, 062, 072, 082, 092 տողերում արտացոլված գումարներին:

103 տողում ցույց է տրվում շահագործման մեջ գտնվող հիմնական միջոցների արժեզրկումից կուտակված կորուստները, որը հավասար է

013, 023, 033, 043, 053, 063, 073, 083 և 093 տողերում արտացոլված գումարներից:

Ընդամենը շահագործման մեջ գտնվող հիմնական միջոցների հաշվեկշռային արժեքը (տող 100) որոշվում է որպես դրանց սկզբնական արժեքի (տող 101) և կուտակված մաշվածության (տող 102) ու արժեզրկումից կուտակված կորուստների (տող 103) հանրագումարի տարբերություն՝ տող 100 = տող1 01 – (տող 102 + տող 103):

140 տողում ցույց է տրվում ընդամենը շահագործման մեջ չգտնվող հիմնական միջոցների հաշվեկշռային արժեքը, որը հավասար է 110 (շահագործման չհանձնված հիմնական միջոցներ), 120 (ժամանակավորապես շահագործումից հանված հիմնական միջոցներ) և 130 (շահագործումից հանված և օտարման նպատակով պահվող հիմնական միջոցներ) տողերում արտացոլված գումարներից:

141 տողում ցույց է տրվում ընդամենը շահագործման մեջ չգտնվող հիմնական միջոցների սկզբնական արժեքը, որը հավասար է 110, 121 (ժամանակավորապես շահագործումից հանված հիմնական միջոցների արժեքը) և 130 տողերում արտացոլված գումարներից:

142 տողում ցույց է տրվում ընդամենը շահագործման մեջ չգտնվող հիմնական միջոցների կուտակված մաշվածությունը, որը հավասար է 122 տողում գրանցված գումարին:

143 տողում ցույց է տրվում ընդամենը շահագործման մեջ չգտնվող հիմնական միջոցների արժեզրկումից կուտակված կորուստների մեծությունը, որը հավասար է 123 տողում գրանցված գումարին:

Հողամասերի հաշվեկշռային արժեքը (տող 150) որոշվում է որպես դրա սկզբնական արժեքի (տող 151) և արժեզրկումից կուտակված կորուստների (տող 152) տարբերություն, այսինքն՝ տող 150 = տող 151 – տող 152:

160 տողում ցույց է տրվում ընդամենը հիմնական միջոցները, որի 4-րդ և 9-րդ սյունակների գումարները պետք է համապատասխանեն «Հաշվապահական հաշվեկշիռ» (ձև N^Ձ1) 010 տողի համապատասխանաբար 3-րդ և 4-րդ սյունակների գումարներին:

բ) Ֆինանսական վարձակալությամբ ստացված հիմնական միջոցները (հավելված 6), որում հանդես են գալիս շենքերի, մեքենաների և սարքավորումների, տրանսպորտային միջոցների, այլ հիմնական միջոցների մնացորդային գումարները նախորդ տարվա և հաշվետու տարվա (ժամանակաշրջանի) վերջի դրությամբ: Այդ միջոցներն ըստ

տողերի ներկայացվում են հաշվեկշռային արժեքով, դրանց սկզբնական արժեքով, կուտակված մաշվածությամբ և արժեզրկումից կուտակված կորուստներով:

Ընդամենը ֆինանսական վարձակալությամբ ստացված հիմնական միջոցների հաշվեկշռային արժեքը (տող 210) որոշվում է որպես դրա սկզբնական արժեքի (տող 211) և կուտակված մաշվածության (տող 212) ու արժեզրկումից կուտակված կորուստների (տող 213) հանրագումարի տարբերություն, այսինքն՝ տող 210 = տող 211 – (տող 212 + տող 213):

210 տողում ցույց է տրվում ընդամենը ֆինանսական վարձակալությամբ ստացված հիմնական միջոցների հաշվեկշռային արժեքը, որը հավասար է 170, 180, 190 և 200 տողերում արտացոլված գումարներին:

211 տողում ցույց է տրվում ընդամենը ֆինանսական վարձակալությամբ ստացված հիմնական միջոցների սկզբնական արժեքը, որը հավասար է 171, 181, 191 և 201 տողերում արտացոլված գումարներին:

212 տողում ցույց է տրվում ընդամենը ֆինանսական վարձակալությամբ ստացված հիմնական միջոցների կուտակված մաշվածությունը, որը հավասար է 172, 182, 192 և 202 տողերում արտացոլված գումարներին:

213 տողում ցույց է տրվում ընդամենը ֆինանսական վարձակալությամբ ստացված հիմնական միջոցների արժեզրկումից կուտակված կորուստները, որը հավասար է 173, 183, 193 և 203 տողերում արտացոլված գումարներին:

210 տողի 3-րդ և 4-րդ սյունակների գումարները պետք է համապատասխանեն հաշվապահական հաշվեկշռի (հավելված 1) 020 տողի համապատասխանաբար 3-րդ և 4-րդ սյունակների գումարներին:

գ) Անավարտ ոչ ընթացիկ նյութական ակտիվները (հավելված 7), որում ըստ տողերի ցույց են տրվում կառուցման ընթացքում գտնվող հիմնական միջոցները (տող 220), տեղակայման ենթակա սարքավորումները (տող 230) և հիմնական միջոցների վրա հետագա կապիտալացվող ծախսումները (տող 240), իսկ ըստ սյունակների տրվում են այդ նույն ոչ ընթացիկ նյութական ակտիվների նախորդ տարվա և հաշվետու տարվա (ժամանակաշրջանի) վերջի մնացորդները, ինչպես նաև դրանց ավելացումներն ու նվազեցումները հաշվետու ժամանակաշրջանում:

250 տողում ցույց է տրվում ընդամենը անավարտ ոչ ընթացիկ ակտիվների գումարը, որը հավասար է 220, 230 և 240 տողերում արտացոլված գումարներին և այդ տողի 3-րդ և 6-րդ սյունակների գումարները պետք է համապատասխանեն հաշվապահական հաշվեկշռի 030 տողի համապատասխանաբար 3-րդ և 4-րդ սյունակների գումարներին:

դ) Գուղվիլը (հավելված 8), որտեղ ըստ տողերի ցույց է տրվում գուղվիլի հաշվեկշռային արժեքը (տող 260), դրա սկզբնական արժեքը (տող 261), կուտակված անորոշագիս (տող 262) և արժեզրկումից կուտակված կորուստները (տող 263), իսկ սյունակներում տրվում է անորոշագիսի ժամանակաշրջանը, նախորդ տարվա և հաշվետու տարվա (ժամանակաշրջանի) վերջի դրությամբ մնացորդները, հաշվետու ժամանակաշրջանում ավելացումները, այդ թվում՝ լրացուցիչ ճանաչված գուղվիլը և ակտիվների ու պարտավորությունների արժեքի ճշգրտումից աճը, ինչպես նաև նվազեցումները, այդ թվում՝ ապաճանաչված գուղվիլը և ակտիվների ու պարտավորությունների արժեքի ճշգրտումից նվազումը:

Գուղվիլի հաշվեկշռային արժեքը (տող 260) որոշվում է որպես դրա սկզբնական արժեքի և կուտակված անորոշագիսի ու արժեզրկումից կուտակված կորուստների հանրագումարի տարբերություն, այսինքն՝ տող 260 = տող 261 – (տող 262 + տող 263):

ե) Բացասական գուղվիլը (հավելված 9), որտեղ ըստ տողերի ցույց է տրվում այդ գուղվիլի հաշվեկշռային արժեքը (տող 270), դրա սկզբնական արժեքը (տող 271) և անորոշագիսված կամ եկամուտ ճանաչված բացասական գուղվիլը (տող 272), իսկ սյունակներում՝ անորոշագիսի (եկամուտ ճանաչելու) ժամանակաշրջանը, մնացած ցուցանիշների հաջորդականությունը նույնն է, ինչ որ հավելված 8-ում գուղվիլի վերաբերյալ է:

Բացասական գուղվիլի հաշվեկշռային արժեքը (տող 270) որոշվում է որպես արժեքի և եկամուտ ճանաչված բացասական գուղվիլի տարբերություն, այսինքն՝ տող 270 = տող 271 – տող 272:

Չավելված 9-ի 270 տողի 4-րդ և 11-րդ սյունակների գումարները պետք է համապատասխանեն հաշվապահական հաշվեկշռի 050 տողի համապատասխանաբար 3-րդ և 4-րդ սյունակների գումարներին:

զ) Ակտիվ ճանաչված զարգացման ծախսումները (հավելված 10), որտեղ ըստ տողերի ցույց է տրվում ակտիվ ճանաչված զարգացման ծախսումների հաշվեկշռային արժեքը (տող 280), դրա սկզբնական ար-

ժեքը (տող 281), կուտակված ամորտիզացիան (տող 282) և արժեզրկումից կուտակված կորուստները (տող 283), իսկ սյունակներում՝ ամորտիզացիայի դրույքը, նախորդ տարվա և հաշվետու տարվա (ժամանակաշրջանի) վերջի դրությամբ մնացորդները, հաշվետու ժամանակաշրջանում ակտիվ ճանաչված և վերականգնված ավելացումները, ինչպես նաև որպես ծախս ճանաչված, այլ ակտիվների հաշվեկշռային արժեքում ներառված ու օտարված (դուրս գրված) նվազեցումները: Երբ ավելացումը վերաբերում է այն ակտիվ ճանաչված զարգացման ծախսումներին, որոնք 4-րդ սյունակում (նախորդ տարվա վերջի մնացորդը) չունեն մնացորդներ (հաշվեկշռից դուրս են գրված), ապա լրացվում են 280, 281 և 282 տողերը: Երբ ավելացումը կատարվում է արժեզրկումից կուտակված կորուստների վերականգնումից, ապա լրացվում են 280, 282 և 283 տողերը, ընդ որում՝ 283 տողի գումարը ցույց է տրվում փակագծերում:

Ակտիվ ճանաչված զարգացման ծախսումների հաշվեկշռային արժեքը (տող 280) որոշվում է որպես դրա արժեքի և կուտակված ամորտիզացիայի ու արժեզրկումից կուտակված կորուստների հանրագումարի տարբերություն, այսինքն՝ տող 280 = տող 281 – (տող 282 + տող 283):

Է) Այլ ոչ նյութական ակտիվները (հավելված 11), որտեղ ըստ տողերի ցույց են տրվում կազմակերպչական ծախսերը (տող 290), լիցենզիաները (տող 300), արտոնագրերը (տող 310), ապրանքային նշանները (տող 320), ծրագրային ապահովումը (տող 330), հողի և բնական ռեսուրսների օգտագործման իրավունքը (տող 340), այլ ոչ նյութական ակտիվները (տող 350) և ընդամենը այլ ոչ նյութական ակտիվները (տող 360) իրենց հաշվեկշռային արժեքով, սկզբնական արժեքով, կուտակված ամորտիզացիայով և արժեզրկումից կուտակված կորուստներով, իսկ ըստ սյունակների տրվում է ամորտիզացիայի դրույքը, նախորդ տարվա և հաշվետու տարվա (ժամանակաշրջանի) վերջի դրությամբ մնացորդները, ինչպես նաև այլ ոչ նյութական ակտիվների ավելացումներն ու նվազեցումները:

Այլ ոչ նյութական ակտիվների հաշվեկշռային արժեքը (տող 360) որոշվում է որպես դրանց սկզբնական արժեքի և կուտակված ամորտիզացիայի ու արժեզրկումից կուտակված կորուստների հանրագումարի տարբերություն, այսինքն՝ տող 360 = տող 361 – (տող 362 + տող 363):

Հավելված 8-ի 260 տողի, հավելված 10-ի 280 տողի և հավելված 11-ի 360 տողի 4-րդ սյունակների գումարների հանրագումարը պետք է համապատասխանի հաշվապահական հաշվեկշռի 040 տողի 3-րդ սյունակի գումարին, իսկ նույն հավելվածների 260 տողի 11-րդ, 280 տողի 10-րդ և 360 տողի 7-րդ սյունակների գումարների հանրագումարը պետք է համապատասխանի հաշվեկշռի 040 տողի 4-րդ սյունակի գումարին:

ը) «Բաժնենասնակցության մեթոդով» հաշվառված ոչ ընթացիկ ներդրումները (հավելված 12), որտեղ ըստ տողերի ցույց են տրվում ոչ ընթացիկ ներդրումները դուստր ընկերություններում (տող 370), ոչ ընթացիկ ներդրումներն ասոցիացված (բաժնետիրացված) կազմակերպություններում (տող 380), ոչ ընթացիկ ներդրումները համատեղ ձեռնարկումներում (տող 390), ինչպես նաև ընդամենը ոչ ընթացիկ ներդրումները (տող 400), իսկ սյունակներում արտացոլվում են ոչ ընթացիկ ներդրումների նախորդ տարվա և հաշվետու տարվա (ժամանակաշրջանի) վերջի դրությամբ մնացորդները:

Հավելված 12-ի 400 տողի 3-րդ և 4-րդ սյունակների գումարները պետք է համապատասխանեն հաշվապահական հաշվեկշռի 060 տողի համապատասխանաբար 3-րդ և 4-րդ գումարներին:

թ) Ոչ ընթացիկ ֆինանսական պարտավորությունները (հավելված 13), որտեղ ըստ տողերի ցույց են տրվում՝ երկարաժամկետ բանկային վարկերը (տող 410), երկարաժամկետ փոխառությունները (տող 420), ֆինանսական վարձակալության գծով երկարաժամկետ պարտավորությունները (տող 430), իսկ սյունակներում տրվում են ոչ ընթացիկ ֆինանսական պարտավորությունների նախորդ տարվա և հաշվետու տարվա (ժամանակաշրջանի) վերջի դրությամբ մնացորդները:

Հավելված 13-ի 410 և 420 տողերի 3-րդ և 4-րդ սյունակների գումարները պետք է համապատասխանեն հաշվապահական հաշվեկշռի 360 տողի համապատասխանաբար 3-րդ և 4-րդ սյունակների գումարներին, իսկ 430 տողի 3-րդ և 4-րդ սյունակների գումարները՝ 370 տողի 3-րդ և 4-րդ սյունակների գումարներին:

ժ) Ընթացիկ ֆինանսական պարտավորությունները (հավելված 14), որտեղ ըստ տողերի ցույց են տրվում կարճաժամկետ բանկային վարկերը (տող 440), կարճաժամկետ փոխառությունները (տող 450), երկարաժամկետ բանկային վարկերի կարճաժամկետ մասը (տող 460), երկարաժամկետ փոխառությունների կարճաժամկետ մասը (տող 470) և

ընդամենը ընթացիկ ֆինանսական պարտավորությունները (տող 480), իսկ սյունակներում՝ այդ պարտավորությունների նախորդ տարվա և հաշվետու տարվա (ժամանակաշրջանի) վերջի դրությամբ մնացորդները:

Հավելված 14-ի 440 և 450 տողերի 3-րդ և 4-րդ սյունակների գումարները պետք է համապատասխանեն հաշվապահական հաշվեկշռի 410 տողի համապատասխանաբար 3-րդ և 4-րդ սյունակների գումարներին, իսկ 460 և 470 տողերի 3-րդ և 4-րդ սյունակների գումարները՝ 420 տողի 3-րդ և 4-րդ սյունակների գումարներին:

ի) Պետական բյուջեին կարծաժամկետ կրեդիտորական պարտքերը (հավելված 15), որտեղ ցույց են տրվում շահութահարկը (տող 490), եկամտահարկը (տող 500), ավելացված արժեքի հարկը (տող 510), ակցիզային հարկը (տող 520), գույքահարկը (տող 530), հողի հարկը (տող 540), մաքսատուրքը (տող 550), հաստատագրված վճարները (տող 560), այլ պարտադիր վճարները (տող 570), տույժերը (տող 580) և տուգանքները (տող 590), իսկ սյունակներում տրվում են այդ պարտքերի նախորդ տարվա և հաշվետու տարվա (ժամանակաշրջանի) վերջի դրությամբ մնացորդները:

Հավելված 15-ի 600 տողի (ընդամենը բյուջեին կարծաժամկետ կրեդիտորական պարտքերը) 3-րդ և 4-րդ սյունակների գումարները պետք է համապատասխանեն հաշվապահական հաշվեկշռի 460 տողի համապատասխանաբար 3-րդ և 4-րդ սյունակների գումարներին:

2. Ֆինանսական արդյունքների մասին հաշվետվությանը կից ծանոթագրությունները, այդ թվում՝

ա) Գործառնական այլ գործունեությունից եկամուտները և ծախսերը (հավելված 16): Դրանց թվին են դասվում, ըստ տողերի՝ ընթացիկ այլ ակտիվների (շարունակվող գործունեության) վաճառքից կամ օտարումից (տող 760), գործառնական վարձակալության տրված հիմնական միջոցներից (տող 770), տույժերից և տուգանքներից (տող 780), դուրս գրված դեբիտորական պարտքերից և դրանց մարումից (տող 790), դուրս գրված կրեդիտորական պարտքերից և դրանց մարումից (տող 800), արժեքների պակասորդներից, փչացումից, կորուստներից և դրանց փոխհատուցումից (տող 810), պաշարների արժեքի փոփոխությունից (տող 820), ընթացիկ ֆինանսական ներդրումների վերագնահատումից (տող 830), ոչ ընթացիկ ակտիվների արժեզրկումից և արժեզրկման վերականգնումից (տող 840), ոչ ընթացիկ ակտիվների վերագնա-

հատումից (տող 850), հետազոտության և զարգացման ծախսերից (տող 860), արտադրական ծախսումների նորմալ նակարդակը գերազանցող ծախսերից (տող 870), խտանված արտադրանքի հետ կապված ծախսերից (տող 880), դատական ծախսերից (տող 890), ժամանակավորապես շահագործումից հանված հիմնական միջոցների պահպանման ծախսերից (տող 900), հիմնական միջոցների լուծարման ծախսերից (տող 910), այլ եկամուտներից և ծախսերից (տող 920), ինչպես նաև ընդամենը գործառնական այլ գործունեությունից եկամուտները և ծախսերը (տող 930): Վերջինիս հանրագումարը հավասար է վերոնշյալ տողերում գրանցված գումարներին: Նշված ցուցանիշները տրվում են նախորդ տարվա և հաշվետու տարվա (ժամանակաշրջանի) առումով:

Հավելված 16-ում սյունակներ 5-ի և 8-ի արդյունքները համապատասխանաբար հավասար են 3-րդ ու 4-րդ և 6-րդ ու 7-րդ սյունակների գումարների տարբերությանը:

բ) Այլ ոչ գործառնական գործունեությունից եկամուտները և ծախսերը (հավելված 17): Դրանց թվին են դասվում, ըստ տողերի՝ հիմնական միջոցների վաճառքից կամ օտարումից (տող 940), ոչ ընթացիկ ֆինանսական ներդրումների վաճառքից կամ օտարումից (տող 950), ընթացիկ ֆինանսական ներդրումների վաճառքից կամ օտարումից (տող 960), ոչ ընթացիկ այլ ակտիվների վաճառքից կամ օտարումից (տող 970), գործունեության ընդհատման հետ կապված ակտիվների վաճառքից կամ օտարումից (տող 980), փոխարժեքային տարբերություններից (տող 990), շնորհ (գրանտ) և անհատույց ստացված ակտիվներից (տող 1000), ֆինանսական ներդրումներից (տող 1010), ֆինանսական վարձակալությունից (տող 1020), ոչ գործառնական այլ գործունեությունից (տող 1030), ինչպես նաև ընդամենը այլ ոչ գործառնական գործունեությունից եկամուտները և ծախսերը (տող 1040): Վերջինիս հանրագումարը հավասար է վերոնշյալ տողերում գրանցված գումարներին: Նշված ցուցանիշները տրվում են նախորդ տարվա և հաշվետու տարվա (ժամանակաշրջանի) առումով:

Հավելված 17-ում սյունակներ 5-ի և 8-ի արդյունքները համապատասխանաբար հավասար են 3-րդ ու 4-րդ և 6-րդ ու 7-րդ սյունակների գումարների տարբերությանը:

գ) Արտասովոր դեպքերից շահույթը կամ վնասը (հավելված 18), որի 1050, 1060, 1070 տողերում (վերջիններիս ցուցանիշների անվանումներ-

րը լրացվում են տնտեսավարող սուբյեկտի կողմից՝ ելնելով արտասովոր դեպքի բնույթից) ցույց է տրվում արտասովոր դեպքերից ստացվող շահույթը կամ պատճառված վնասը ըստ նախորդ տարվա և հաշվետու տարվա (ժամանակաշրջանի): 1080 տողում ցույց է տրվում վերոնշյալ տողերում գրանցված գումարների հանրագումարը:

Հավելված 18-ում սյունակներ 5-ի և 8-ի արդյունքները համապատասխանաբար հավասար են 3-րդ ու 4-րդ և 6-րդ ու 7-րդ սյունակների գումարների տարբերությանը:

դ) Էական սխալից՝ արդյունքը (հավելված 19), որի 1090, 1100, 1110, 1120 տողերում (վերջիններիս ցուցանիշների անվանումները լրացվում են տնտեսավարող սուբյեկտի կողմից՝ ելնելով էական սխալի բնույթից և գումարից) ցույց է տրվում էական սխալի արդյունքը ըստ նախորդ տարվա և հաշվետու տարվա (ժամանակաշրջանի), այդ թվում՝ 3-րդ սյունակում «Ֆինանսական արդյունքների մասին հաշվետվություն» (հավելված N²), այն տողը, որում ներառված է էական սխալը: 1130 տողում ցույց է տրվում վերոնշյալ տողերում գրանցված գումարների հանրագումարը:

Հավելված 19-ում սյունակներ 6-ի և 9-ի արդյունքները համապատասխանաբար հավասար են 4-րդ ու 5-րդ և 7-րդ ու 8-րդ սյունակների գումարների տարբերությանը:

Արտահաշվեկշռային հաշիվները (հավելված 20) հանդես են գալիս հաշվապահական հաշվեկշռին կից ծանոթագրությունների տեսքով և էությունը կայանում է նրանում, որ ամեն մի տնտեսավարող սուբյեկտ, սեփական (նշտապես ամրացված) և ներգրավված (փոխառու) կապիտալից բացի, իր տրամադրության տակ կարող է ունենալ նաև ուրիշներին պատկանող, բայց ժամանակավոր օգտագործման կամ պահպանման նպատակով իր մոտ գտնվող նյութական միջոցներ: Օրինակ, շատ տնտեսավարող սուբյեկտներ և կազմակերպություններ, իրենց սեփական շենքերից բացի, օգտագործում են նաև վարձակալած շենքեր: Ճիշտ չի լինի այդ շենքերը հաշվառել և հաշվեկշռում արտացոլել սեփական շենքերի հետ համատեղ, որովհետև նրանք արդեն հաշվառվում և արտացոլվում են այն կազմակերպությունների հաշվեկշիռներում, որոնց նրանք պատկանում են: Բայց մյուս կողմից՝ վարձակալների մոտ դրանք չեն կարող բուրոդվին դուրս թողնվել հաշվառումից, որովհետև նրանց պահպանման և ճիշտ օգտագործման համար պատասխանատվություն են կրում վարձակալները: Ելնելով այդ դրությունից, վարձա-

կալված հիմնական միջոցները հաշվառվում են հատկապես այդ նպատակի համար նախատեսված **վարձակալությամբ ընդունված հիմնական միջոցներ** արտահաշվեկշռային հաշվում (տող 610):

Այս կարգով են հաշվառվում նաև ուրիշ տնտեսավարող սուբյեկտներին, կազմակերպություններին պատկանող, բայց ինչ-ինչ պատճառներով տվյալ կազմակերպություններում ի պահ ընդունված ապրանքանյութական արժեքները մինչև նրանց հետ ուղարկելը կամ ի սեփականություն ընդունելը: Արդարև, այդպիսի արժեքները նույնպես ճիշտ չի լինի հաշվառել սեփական ապրանքանյութական արժեքների հետ միասին, բայց, մյուս կողմից, ճիշտ չի լինի նաև բուրդովին դուրս թողնել հաշվառումից և վերահսկողությունից, ուստի հաշվառվում են հատկապես այդ նպատակի համար նախատեսված **վերամշակման ընդունված նյութեր, պատասխանատու պահպանման ընդունված ապրանքանյութական արժեքներ և տեղակայման ընդունված սարքավորումներ** արտահաշվեկշռային հաշիվներում:

Այս հաշիվներում օգտագործվում են նաև **խիստ հաշվառման բլանկները՝** աշխատանքային գրքույկները, ավտոուղեգրերը, մթերման ապրանքների ընդունման անդորրագրերի գրքույկները հաշվառելու համար: Մատնանշված բլանկները պայմանական գնահատությամբ գրանցվում են այս հաշվի դեբետում, և նրանց մուտքի ու ելքի գործառնությունները ձևակերպվում են դրամական միջոցների մուտքի ու ելքի գործառնությունների նման:

Անալիտիկ հաշվառման մեջ վերը նշված նյութական արժեքները կամ խիստ հաշվառման բլանկները արտացոլվում են ըստ նրանց առանձին տեսակների և պահպանման տեղերի:

Արտահաշվեկշռային հաշիվներում են հաշվառվում և արտացոլվում նաև **պարտավորությունների և ստացվելիք վճարումների ապահովումը, ստանձնած պարտավորությունների և վճարումների ապահովումը, շահագործման մեջ գտնվող արագամաշ առարկաները, դուրս գրված դեբիտորական և կրեդիտորական պարտքերը** և այլն:

Արտահաշվեկշռային հաշիվները հաշվեկշռում չեն արտացոլվում, այլ ցույց են տրվում հաշվեկշռի հանրագումարից հետո, որի համար և նրանք ստացել են այդ անվանումը:

Արտահաշվեկշռային հաշիվներով տարվող հաշվապահական ընթացիկ հաշվառման մեջ կիրառվում է ոչ թե կրկնակի գրանցման, այլ պարզ գրանցման եղանակը, այսինքն՝ գործառնություններն այդ հաշիվ-

ներում գրանցվում են միայն մեկ տեղ՝ համապատասխան հաշվի կամ դեբետում, կամ կրեդիտում:

1.3. Ֆինանսական վերլուծության իրականացման նախապայմանները

Տնտեսավարող սուբյեկտների արտադրատնտեսական գործունեության վերջնական արդյունքները հետաքրքրություն են ներկայացնում տարբեր տեսակի մասնագետ վերլուծողների (անալիտիկների), այդ թվում՝ կառավարման անձնակազմի, ֆինանսական մարմինների ներկայացուցիչների, հարկային տեսուչների, բանկային համակարգի հիմնարկների վարկատուների (պարտատերերի) և այլնի համար: Նշված գործունեության արդյունքների գնահատումը որպես կանոն իրականացվում է ֆինանսական վերլուծության շրջանակներում և այդպիսի վերլուծության տեղեկատվության հիմնական աղբյուրը (բազան) տնտեսավարող սուբյեկտների տարեկան (ամբողջական փաթեթով միջանկյալ) ֆինանսական հաշվետվությունների ձևերն են: Դրանք թեև բավականին պարզեցվել ու հստակեցվել են, իսկ ցուցանիշների թվաքանակը՝ կրճատվել և միասնական է դարձել բոլոր տեսակի ձեռնարկությունների, կազմակերպությունների համար, սակայն, մեր կարծիքով, այդ պարզեցումներն այնքան էլ դյուրին չեն վերլուծություն կատարելու համար:

Շուկայական տնտեսավարման պայմաններում ֆինանսական (հաշվապահական) հաշվետվությունների կազմումը Հայաստանի Հանրապետությունում 1992 թ. արդեն մոտեցել է միջազգային չափանիշներին, որին լիարժեք անցնելու համար բազմաբնույթ աշխատանքներ են տարվում (դասընթացների կազմակերպում, արտերկրների պրակտիկ աշխատանքների ներդրում և այլն): Ֆինանսական հաշվետվությունների, այդ թվում՝ հաշվապահական հաշվեկշռի վերլուծությունն արդյունավետ կատարելու համար յուրաքանչյուր մասնագետ պետք է ունենա հստակ և լիարժեք գիտելիքներ: Մասնագետը պետք է ապահովի հետևյալ պահանջները՝

1. տնտեսագիտական հարցերի իմացություն և դրանցում հստակ կողմնորոշում: Եթե նա գաղափար չունի տնտեսավարող սուբյեկտների մասնագիտացման, տնտեսական կապերում դրանց գրաված տեղի, ար-

տադրական կարողության և այլ ոլորտների մասին, ապա նրա կողմից հաշվեկշռի վերլուծություն կատարելն անհնաստ է և անարդյունք:

2. Անհրաժեշտ չափով տեղյակ լինի ֆինանսական հաշվետվությունների առանձին հոդվածների միջև եղած փոխադարձ կապերի մասին:

3. Հստակորեն փոխկապակցի իր առջև դրված նպատակներն ու խնդիրները:

4. Ճիշտ կողմնորոշվի ֆինանսական հաշվետվությունների յուրաքանչյուր հոդվածին համապատասխան գրված թվերի ճշտության մեջ:

5. Պահպանի հաշվարկների կատարման հաջորդականությունը:

6. Քաջատեղյակ լինի տրամաբանական և տեղեկատվական փոխադարձ կապերին:

Ֆինանսական հաշվետվությունների ձևերը ներառում են ինչպես տրամաբանական, այնպես էլ տեղեկատվական փոխադարձ կապեր:

Տրամաբանական փոխկապակցության իմաստն այն է, որ հաշվետվությունների ձևերը, դրանց բաժիններն ու հոդվածները փոխադարձ իրար լրացնում են: Այս առումով անհրաժեշտ է նշել երեք հիմնական սկզբունք.

1. Ֆինանսական հաշվետվությունները տրամաբանորեն կազմնելու համար անհրաժեշտ է տալ պարզաբանում տնտեսավարող սուբյեկտների տնտեսական կարողությունների և դրանց արդյունավետ օգտագործման վերաբերյալ: Հաշվետվությունների ձևերը բնորոշում են տնտեսավարող սուբյեկտների ստատիկ (կայուն) ու դինամիկ (շարժուն) վիճակները, և դրանցից որևէ մեկի բացակայությունը հնարավորություն չի տալիս լրիվ պատկերացում կազմել ֆինանսատնտեսական գործունեության վերաբերյալ:

2. Չնայած ֆինանսական ամփոփ հաշվետվությունների հոդվածներն առավել ընդհանրացված բնույթ ունեն, բայց դրանք ավելի մանրամասն տրվում են նշված հաշվետվություններին կից հավելվածների տեսքով ծանոթագրություններում (հիմնական միջոցները, ֆինանսական վարձակալությամբ ստացված հիմնական միջոցները, անավարտ ոչ ընթացիկ նյութական ակտիվները, գուղվիլը, ակտիվ ճանաչված զարգացման ծախսումները, ընթացիկ և ոչ ընթացիկ ֆինանսական պարտավորությունները և այլն):

3. Հաշվետվություններում արտացոլված կարևորագույն ցուցանիշների (իրացումից հասույթ, շահույթ, ինքնարժեք, սեփական կապիտալ,

ոչ ընթացիկ ու ընթացիկ պարտավորություններ և այլն) գծով կատարվում են վերլուծություններ՝ դրանց շարժի (դինամիկայի) և ազդող գործոնների հաշվով:

Տրամաբանական կապերը լրացվում են տեղեկատվական ստուգիչ փոխկապակցություններով, որոնք արտահայտվում են ուղղակի և անուղղակի ձևերով: Ուղղակի ստուգիչ փոխկապակցությունը նշանակում է, որ մեկ կամ ավելի ցուցանիշներ միաժամանակ արտացոլվում են մի քանի հաշվետվությունների ձևերում: Անուղղակի ստուգիչ փոխկապակցությունը նշանակում է, որ մի քանի ցուցանիշներ տարբեր հաշվետվությունների ձևերում իրար հետ կապվում են ոչ բարդ թվաբանական հաշվարկներով: Օրինակ՝ հիմնական միջոցները, որոնց հետ կապված գումարները տրված են հաշվապահական հաշվեկշռում (ձև N⁰¹), արդեն դրան կից ծանոթագրություններում (ձև N⁰⁵) տրվում են առանձին տեսակներով, արժեքներով և շարժի փոփոխություններով:

Վերլուծության առումով որոշակի հետաքրքրություն են ներկայացնում հաշվեկշռում և դրան կից ծանոթագրություններում արտացոլված հոդվածների փոխկապակցությունները: Վերջիցներիս էությունն ավելի պարզ պատկերացնելու համար համառոտ ներկայացնենք հաշվապահական հաշվեկշիռը (հավելված 1), որը որպես ֆինանսական հաշվետվության ձև բնութագրում է տնտեսավարող սուբյեկտների տնտեսական միջոցները երկու տեսանկյունով՝ ըստ կազմի ու տեղաբաշխման (ակտիվ) և ըստ կազմավորման աղբյուրների ծագման (պասիվ): Այդ իսկ պատճառով էլ ակտիվի և պասիվի հոդվածներում գործում են փոխկապակցություններ, որոնք տնտեսական գործունեության ուղղությունից կախված (սեփականաշնորհում, շուկայական հարաբերություններ և այլն)՝ անընդհատ կարող են որոշակի փոփոխությունների ենթարկվել:

Հաշվապահական հաշվեկշռի առանձին բաժինների և հոդվածների գծով գործող ամենահիմնական փոխկապակցություններից են՝

1. Հաշվեկշռի ակտիվի երկու բաժինների ընդհանուր հանրագումարը՝ $U (I + II)$, պետք է հավասար լինի պասիվի երեք բաժինների հանրագումարին՝ $\mathcal{M} (III + IV + V)$: Այսինքն՝

$$U (I + II) = \mathcal{M} (III + IV + V): \quad (1.3.1)$$

Ըստ հավելված 1-ում բերված հաշվեկշռի տվյալների, այն հավասար է (հազ. դրամ)՝

- նախորդ տարվա համար՝
 $106400 + 235561 = 177778 + 45129 + 119054$

$$341961 = 341961$$

- հաշվետու տարվա համար՝
 $135416 + 356082 = 254426 + 86049 + 151023$
 $491498 = 491498$

Այստեղից հետևում է, որ տնտեսավարող սուբյեկտը պետք է տնտեսական առկա միջոցներին համապատասխան ունենա դրանց կազմավորման ֆինանսավորման աղբյուրներ:

2. Սեփական միջոցների աղբյուրները կամ սեփական կապիտալը՝ Պ (III), գերազանցում է ակտիվի ոչ ընթացիկ ակտիվներին՝ Ա (I): Այսինքն՝

$$\text{Պ (III)} > \text{Ա (I)}: \quad (1.3.2)$$

Ըստ հաշվեկշռի տվյալների (հավելված 1-ի) պարզաբանում կատարենք.

- նախորդ տարվա համար (հազ. դրամ)՝
 $177778 > 106400$
- հաշվետու տարվա համար (հազ. դրամ)՝
 $254426 > 135416$

Ակնհայտ է, որ երկու տարվա համար էլ պայմանը նույնն է:

Չետևություն. տնտեսավարող սուբյեկտն իր տրամադրության տակ պետք է ունենա այնքան սեփական կապիտալ, որպեսզի դրա մեծ մասն օգտագործի ոչ ընթացիկ ակտիվների (հիմնական միջոցների, երկարաժամկետ ֆինանսական ներդրումների և այլն) ձեռքբերման կամ դրանց գծով կատարված ծախսածածկման համար, իսկ մյուս մասը՝ ընթացիկ ակտիվների (նյութերի, ապրանքների, վառելիքի և այլն) ձեռքբերման կամ ծախսածածկման համար:

3. Ընթացիկ ակտիվների (շրջանառու միջոցների) հանրագումարը (պաշարները, դեբիտորական պարտքերը, դրամական միջոցները և այլն)՝ Ա (II), գերազանցելու է փոխառու կապիտալ համարվող ոչ ընթացիկ և ընթացիկ պարտավորությունների (երկարաժամկետ և կարճաժամկետ բանկային վարկեր ու փոխառություններ, կրեդիտորական պարտքեր և այլն) հանրագումարին՝ Պ (II + III): Այսինքն՝

$$\text{Ա (II)} > \text{Պ (II + III)}: \quad (1.3.3)$$

Ըստ հավելված 1-ում բերված հաշվեկշռի տվյալների, այդ պայմանը կլինի (հազ. դրամ).

- նախորդ տարվա համար՝
 $235561 - (45129 + 119054) = 0$

$$235561 - 164183 = 0$$

$$235561 > 164183$$

- հաշվետու տարվա համար՝

$$356561 - (86049 + 151023) = 0$$

$$356561 - 237072 = 0$$

$$356561 > 237072$$

Սա նշանակում է, որ նորմալ գործող տնտեսավարող սուբյեկտը պետք է իր տրամադրության տակ ունենա այնքան ընթացիկ ակտիվներ, որոնց հաշվին ոչ միայն ժամանակին վճարի փոխառու կապիտալի գումարները, այլ նաև կարողանա լրացուցիչ ձեռք բերել նոր ընթացիկ ակտիվներ՝ ընդլայնված վերարտադրության գործընթացը կարգավորելու համար:

1.4. Ֆինանսական ցուցանիշների ձևավորման համակարգը և դրանց օգտագործումը ֆինանսական վերլուծությունում

Տնտեսավարող սուբյեկտների գործունեության պլանավորման, կառավարման և գնահատման կարևորագույն միջոցները ֆինանսատնտեսական ցուցանիշներն են: Վերջիններիս համակարգը ձևավորվում է՝ ելնելով տվյալ տնտեսավարող սուբյեկտի արտադրական գործունեության ուղղվածությունից և կազմակերպատեխնիկական բնույթից: Իսկ թե ինչ տեսքով է ձևավորվում տնտեսավարող սուբյեկտի տնտեսական գործունեությունը բնութագրող ցուցանիշների համակարգը¹ շուկայական հարաբերությունների պայմաններում, ներկայացնենք ստորև (զժ. 1.4.1).

Գծապատկերում բերված տառային նշանակումների իմաստներն են՝

Ա - ամորտիզացիա,

Ա_{անձ.} - արտադրական անձնակազմ,

Ա_{արտ.} - աշխատանքի արտադրողականություն $\left(\frac{h\text{ՁՀ}}{A_{անձ.}} \right)$,

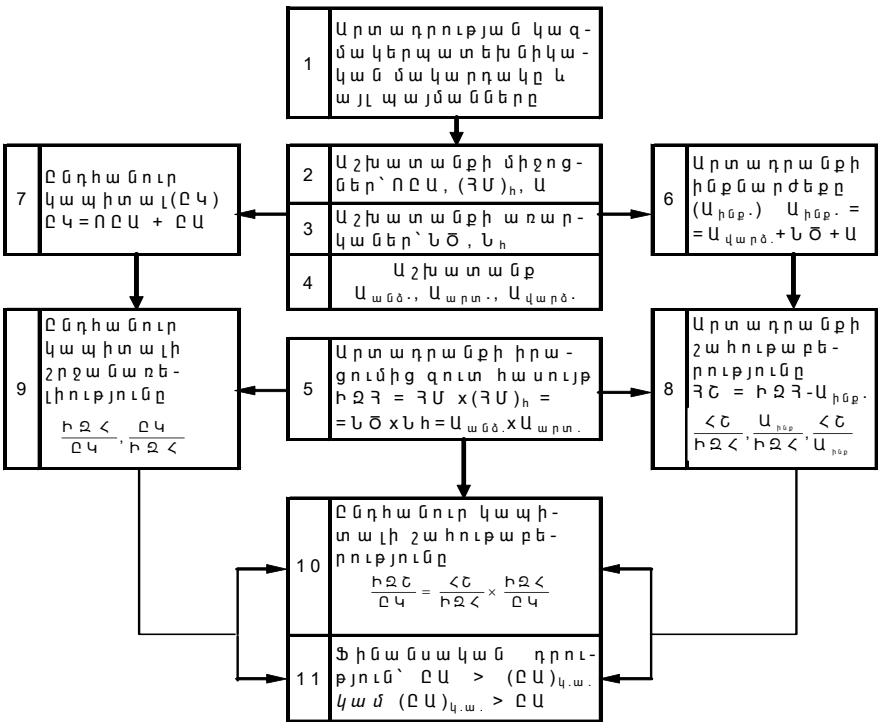
Ա_{ինք.} - արտադրանքի ինքնարժեք,

Ա_{վարձ.} - անձնակազմի աշխատանքի վարձատրություն,

¹ Шеремет А.Д., Негашев Е.В. Методика финансового анализа (учебное пособие). М., 1999, с. 15.

ΔU - ընթացիկ ակտիվներ (շրջանառու միջոցներ),
 $(\Delta U)_{կ.ա.}$ - ընթացիկ ակտիվների կազմավորման աղբյուրներ:
 ԻՋՀ - իրացումից զուտ հասույթ (արտադրանքի ծավալ),
 ՀՇ - համախառն շահույթ,
 $(\text{ՀՄ})_h$ - հիմնական միջոցների հատույց $\left(\frac{\text{ԻՋՀ}}{\text{ՀՄ}} \right)$,

ՆԾ - նյութական ծախսեր,
 Ն_h - նյութահատույց $\left(\frac{\text{ԻՋՀ}}{\text{ՆԾ}} \right)$,
 ՀՄ - հիմնական միջոցներ:

Գծ. 1.4.1. Տնտեսավարող սուբյեկտի տնտեսական գործունեությունը բնութագրող ցուցանիշների ձևավորումը շուկայական պայմաններում

Գծապատկերը բաղկացած է 11 խումբ ֆինանսական ցուցանիշներից, որոնց հիմքում հիմնականում ընկած է արտադրության կազմակերպական և նյութատեխնիկական հագեցվածության մակարդակը, այդ թվում՝ արտադրվող արտադրանքի և օգտագործվող տեխնիկայի որակը, տեխնոլոգիական գործընթացների առաջադիմական կամ ժամանակակից լինելը, աշխատանքի տեխնիկական զինվածությունը, արտադրության ռիթմիկությունն ու արտադրական փուլի (ցիկլի) տևողությունը, արտադրության կազմակերպման ու կառավարման մակարդակը և այլն:

Անհրաժեշտ է նշել, որ ֆինանսական ցուցանիշների մակարդակի վրա նշանակալի ազդեցություն են ունենում բնական պայմանները, հատկապես գյուղատնտեսության և արդյունահանող արդյունաբերության ոլորտում:

Ֆինանսական ցուցանիշները բնորոշում են ոչ միայն արտադրության տեխնիկական, կազմակերպական և բնական պայմանները, այլ նաև աշխատանքային կոլեկտիվի սոցիալական կենսապայմանները, տնտեսավարող սուբյեկտի ֆինանսատնտեսական պայմանները՝ կապված ապրանքանյութական արժեքների առք ու վաճառքի հետ: Վերը նշվածներն առաջին հերթին պայմանավորված են արտադրական ռեսուրսների (աշխատանքի միջոցներ, աշխատանքի առարկաներ, կենդանի աշխատանք) օգտագործման աստիճանով: Արտադրական ռեսուրսների օգտագործման ինտենսիվությունը դրսևորվում է այնպիսի ընդհանրացնող հարաբերական ցուցանիշներով, ինչպիսիք են՝ հիմնական արտադրական միջոցների հատույցը, նյութահատույցը, աշխատանքի արտադրողականությունը:

Արտադրական ռեսուրսների օգտագործման արդյունավետությունն իր հերթին բնորոշվում է երեք խումբ ցուցանիշներով, այդ թվում՝

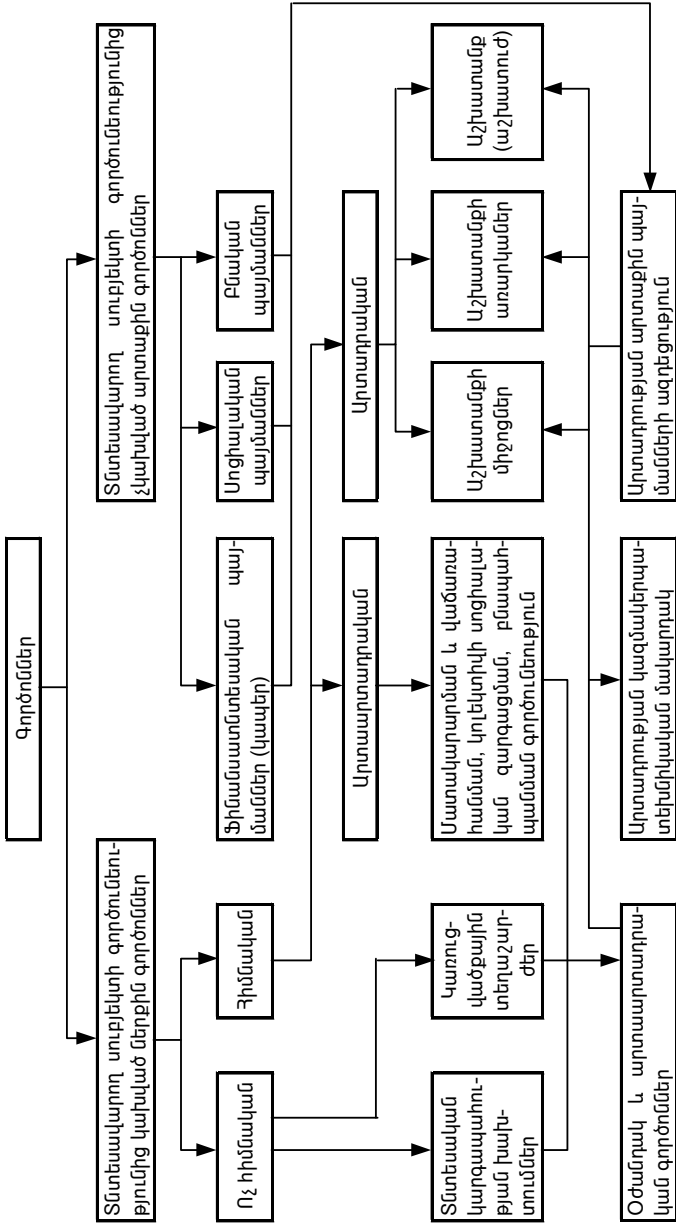
1. արտադրվող և իրացվող արտադրանքի որակը և ծավալը (իրացումից հասությ),
2. արտադրության գործընթացում օգտագործված նյութական և աշխատանքային ծախսումները կամ այլ կերպ՝ արտադրանքի ինքնարժեքը,
3. ոչ ընթացիկ ակտիվների (հիմնական միջոցների) և ընթացիկ ակտիվների (շրջանառու միջոցների) կազմավորման համար օգտագործված սեփական և փոխառու կապիտալները կամ ընդհանուր կապիտալը:

Արտադրանքի ծավալի (իրացումից զուտ հասույթի) և ինքնարժեքի ցուցանիշների համադրման հիման վրա բնորոշվում են շահույթի և արտադրանքի շահութաբերության, ինչպես նաև արտադրանքի միավորի վրա կատարված ծախսումների մեծությունները: Իսկ արտադրանքի ծավալի (հասույթի) և արտադրության գործընթացում օգտագործված ընդհանուր կապիտալի (հիմնական միջոցների, այլ ոչ ընթացիկ ակտիվների, ընթացիկ ակտիվների) կամ սեփական ու փոխառու կապիտալների գումարի համադրմամբ որոշվում են ընդհանուր կապիտալի շրջանառելիության գործակիցները, այսինքն՝ ներդրված կապիտալի միավորի հաշվով արտադրված արտադրանքի ծավալը կամ իրացումից զուտ հասույթի չափը և հակառակը՝ արտադրանքի (իրացումից զուտ հասույթի) միավորի հաշվով օգտագործված կապիտալի գումարի չափը:

Հաշվարկային նշված ցուցանիշներից բացի իր առանձնահատուկ տեղն է զբաղեցնում տնտեսավարող սուբյեկտի ողջ գործունեությունը բնութագրող շահութաբերության այն մակարդակը, որի հաշվարկման ընթացքում համարիչում կարող է արտացոլվել ոչ միայն արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) իրացումից զուտ հասույթի, այլ նաև ֆինանսական արդյունքներից յուրաքանչյուրը (համախառն շահույթը, իրացումից շահույթը, զուտ շահույթը մինչև հարկումը և հարկումից հետո):

Տնտեսավարող սուբյեկտի ֆինանսական դրությունը և վճարունակությունը կախված է հաշվապահական հաշվեկշռում ներառված տնտեսական միջոցների (ակտիվ) և դրանց կազմավորման աղբյուրների (պասիվ) առանձին բաժինների գումարների բացարձակ և հարաբերական համադրումների արդյունքներից: Տնտեսավարող սուբյեկտի համար հաշվարկվող ֆինանսատնտեսական բոլոր ցուցանիշները փոխկապակցված են, և դրանցից յուրաքանչյուրը համարվում է ելակետային մեծություն հաջորդ ցուցանիշի հաշվարկման համար: Միաժամանակ, եթե այդ ցուցանիշներից որևէ մեկը համարվի արդյունքային ցուցանիշ, ապա մնացած ցուցանիշները կարող են հանդես գալ որպես ազդող գործոններ: Ասվածն ավելի պարզ պատկերացնելու համար՝ ներկայացնենք գծապատկերով (1.4.2):

Գծապատկերում ազդող գործոնները բաժանվում են երկու հիմնական խմբի՝ ներքին և արտաքին: Իրենց հերթին (տնտեսավարող սուբյեկտի գործունեությունից կախված) ներքին գործոնները լինում են հիմնական

Պժ. 1.4.2. Տնտեսավարող սուբյեկտի տնտեսական գործունեության վերլուծության համար ազդող գործոճների համակարգը

և ոչ հիմնական: Ներքին հիմնական են համարվում այն գործոնները, որոնք ընդգրկված են տնտեսավարող սուբյեկտի արտադրական (աշխատանքի միջոցներ, աշխատանքի առարկաներ, կենդանի և առարկայացած աշխատանք) և ոչ արտադրական (մատակարարման, վաճառահանման, կոլեկտիվի սոցիալական զարգացման, բնապահպանման գործունեության) ոլորտներում:

Ներքին ոչ հիմնական գործոնները չնայած բնութագրում են արտադրական կոլեկտիվի աշխատանքը, բայց անմիջականորեն կապված չեն ուսումնասիրվող ցուցանիշների էության հետ: Այդ ցուցանիշների թվին են դասվում՝ արտադրանքի կազմում կառուցվածքային տեղաշարժերը, տնտեսական և տեխնոլոգիական կարգապահությունների խախտումները:

Արտաքին գործոնները կախված չեն տնտեսավարող սուբյեկտի արտադրական գործունեությունից, բայց քանակապես բնորոշում են արտադրության կազմակերպատեխնիկական մակարդակը՝ կապված արտադրական ու ֆինանսական ռեսուրսների օգտագործման աստիճանի հետ:

Արտաքին գործոնները հիմնականում առնչվում են ֆինանսատնտեսական կապերի և սոցիալական ու բնական պայմանների հետ, քանի որ այդ գործոններով է պայմանավորված տնտեսավարող սուբյեկտի կողմից իրականացվող արտաքին տնտեսական ու ֆինանսական կապերը, կոլեկտիվի սոցիալական զարգացման պլանավորումն ու կանխատեսումը:

Տնտեսավարող սուբյեկտների տնտեսական գործունեության վերլուծության համար ազդող գործոնների համակարգումն ըստ առանձին խմբերի կայանում է նրանում, որ դրանց միջոցով հնարավորություն է տրվում բացահայտելու թաքնված ներքին պահուստները (ռեզերվները), որոնք հետագայում նպաստելու են արտադրության արդյունավետության բարձրացմանը: Դրանում հատկապես իր ուրույն տեղն է զբաղեցնում տնտեսամաթեմատիկական մոդելավորումը, որն իրականացվում է հաջորդական փուլերով՝

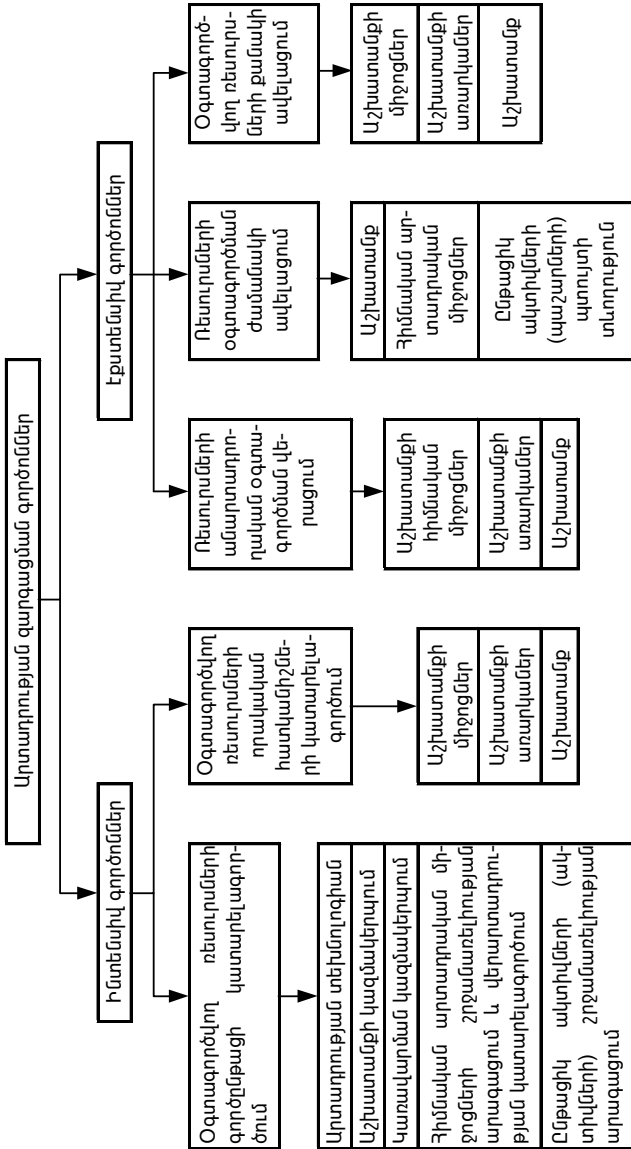
- առանձնացվում են առանձին կամ խումբ ազդող գործոններ,
- ուսումնասիրվում և զնահատվում են դրանցից յուրաքանչյուրի դրական կամ բացասական ազդեցության կողմերը՝ վիճակագրական մեթոդներով,

- կատարվում է ըստ արդյունքային ցուցանիշի գործոնային վերլուծություն՝ մաթեմատիկական ծրագրավորման կամ բազմագործոն-կոռելյացիոն մեթոդներով:

Անհրաժեշտ է նշել, որ տնտեսավարող սուբյեկտի գործունեության ուղղվածությունից և տնտեսական միջոցների կազմավորման աղբյուրների տեսանկյունից տարբերվում են արտաքին և ներարտադրական պահուստները: Արտաքին պահուստները համապետական, ճյուղային և տարածքային (մարզային, համայնքային) պահուստներն են: Այդպիսի օրինակ կարող են ծառայել դրանց կողմից տրամադրվող այն կապիտալ ներդրումները, որոնք, ներդրվելով տնտեսավարող սուբյեկտներում, կարող են ապահովել տնտեսական բարձր արդյունավետություն և գիտատեխնիկական առաջընթացի արագ տեմպեր:

Չնայած արտաքին պահուստների օգտագործման կարևորությանը, տնտեսավարող սուբյեկտների համար էլ ավելի մեծ նշանակություն ունեն ներարտադրական պահուստները՝ կապված արտադրական և ֆինանսական ռեսուրսների հետ: Դրանց օգտագործումը կարող է իրականացվել երկու ուղիով՝ էքստենսիվ և ինտենսիվ: Էքստենսիվ ուղու դեպքում արտադրության գործընթացում ներառվում են լրացուցիչ արտադրական և ֆինանսական ռեսուրսներ, ինտենսիվ ուղու դեպքում անհրաժեշտ է, որպեսզի եղած ռեսուրսներն օգտագործվեն նպատակային ու արդյունավետ, այսինքն՝ սպասվելիք ֆինանսական արդյունքներն ունենան ավելի արագ աճման տեմպեր, քան կատարվող ծախսերը: Ինտենսիվ զարգացման հիմնական նախապայմանը գիտատեխնիկական առաջընթացի ապահովումն է: Ասվածն ավելի պարզ պատկերացնելու համար՝ ներկայացնենք գծապատկերով (1.4.3):

Յուրաքանչյուր տնտեսավարող սուբյեկտ ինքն է որոշում, թե տվյալ իրավիճակում ինչ ճանապարհով և ինչպես պետք է կարգավորի իր տնտեսական գործունեությունը: Դրան հասնելու համար կազմվում են կազմակերպատեխնիկական և ֆինանսական միջոցառումների պլաններ՝ եղած կամ դրսից ներգրավվող ռեսուրսները արդյունավետ օգտագործելու նպատակով: Այսինքն՝ տնտեսավարող սուբյեկտը պետք է կարողանա կազմակերպել ֆինանսատնտեսական այնպիսի վերլուծական աշխատանքներ, որպեսզի կարճատև ժամանակահատվածում բարելավի իր ֆինանսական դրությունը:

Փժ. 1.4.3. Տնտեսավարող սուբյեկտի արտադրության ինտենսիվ և էքստենսիվ գարգացման գործոնների դասակարգումը

Գլուխ 2

Տնտեսավարող սուբյեկտների ֆինանսական դրության ընդհանուր գնահատումը

2.1. Հաշվապահական հաշվեկշռի վերլուծությունը

2.1.1. Համախմբված հաշվապահական հաշվեկշռի ընդհանուր վերլուծությունը

Բոլոր տեսակի տնտեսավարող սուբյեկտների ֆինանսական հաշվետվություններից հաշվապահական հաշվեկշռն այն կարևորագույն ամփոփ փաստաթուղթն է, որը հնարավորություն է տալիս գնահատելու հաշվետու ժամանակաշրջանում դրանց ֆինանսատնտեսական գործունեությունը: Հաշվապահական հաշվեկշռի հանրագումարն է, որ արտահայտում է տվյալ տնտեսավարող սուբյեկտի ենթակայության տակ գտնվող տնտեսական միջոցների և դրանց կազմավորման աղբյուրների արժեքը:

Տնտեսավարող սուբյեկտների ֆինանսական դրությունը վերլուծելիս անհրաժեշտ է իրարից տարբերել երկու տեսակի հաշվապահական հաշվեկշռ.

1. ոչ մաքուր (բրուտո) – հաշվապահական հաշվեկշռ, որտեղ առանձին հոդվածներով արտահայտվում են հիմնական միջոցների, ոչ նյութական ակտիվների, արագամաշ առարկաների հաշվեկշռային, մաշվածության և մնացորդային արժեքները, հաշվետու և նախորդ ժամանակաշրջանների շահույթն ու վնասը,

2. մաքուր (նետո) – հաշվապահական հաշվեկշռ, որտեղ վերը նշված հոդվածներից միայն հաշվեկշռային արժեքներն են գրանցվում, ինչպես նաև՝ հաշվետու ժամանակաշրջանի կուտակված (չբաշխված) շահույթը կամ վնասը, իսկ, օրինակ, մաշվածության գումարները արտացոլվում են այդ հաշվեկշռին կից ծանոթագրություններում:

Հաշվապահական հաշվեկշռների այս անվանումները¹ դեռևս 20-րդ դարի սկզբներին առանձնացրել է գերմանացի տեսաբան-գիտնական Է. Շնալենբախը, ապա ռուս նշանավոր տեսաբան-հաշվապահ Ն.Ա. Բլատովը: Նրանց կարծիքով, վերոհիշյալ հասկացություններն ունեն ոչ թե

¹ Ковалев В.В., Патров В.В. Как читать баланс. М., 1998, с. 184.

բացարձակ, այլ հարաբերական նշանակություն: Չնայած տարբեր երկրներում գործնականում դրանք երկուսն էլ օգտագործվում են հաշվեկշռի առկա հողվածների էությունից կախված, բայց հարցն անընդհատ քննարկվել է, և համապատասխան մասնագետներ եկել են այն հետևության, որ ամենաճիշտը մաքուր հաշվեկշռի օգտագործումն է: Հայաստանի Հանրապետությունում ևս 1998 թվականից գործում է հաշվապահական հաշվառման չափանիշներին համապատասխան մաքուր հաշվեկշիռ¹: Հատկապես այդ հաշվեկշռի հիման վրա է տնտեսավարող սուբյեկտի կողմից կազմվում համախմբված (խտացված) հաշվեկշիռ, որն իրականացվում է տնտեսական բովանդակությամբ միանման (համասեռ) հողվածները միավորելով առանձին խմբերում: Այսինքն՝ դրանով կրճատվում է հաշվեկշռի հողվածների թիվը, մեծանում է նրա հասկանալի լինելը, իսկ վերլուծությունը կատարվում է ավելի պարզ: Այսպիսի հաշվեկշիռը հնարավորություն է տալիս համեմատելի դարձնել հայրենական և արտերկրների տնտեսավարող սուբյեկտների հաշվապահական հաշվեկշիռները:

Տնտեսավարող սուբյեկտի ֆինանսական դրության ընդհանուր գնահատման համար անհրաժեշտ է նախ ուշադրություն դարձնել այդ համախմբված հաշվեկշռում ընդհանուր ձևով հանդես եկած այն հողվածների վրա, որոնց ներսում ներառված են այնպիսի ենթահողվածներ, որոնք իրենց էությամբ վճռորոշ են ֆինանսատնտեսական վիճակի բնորոշման համար: Այդպիսի հողվածները պայմանականորեն կարելի է բաժանել երկու խմբի, որոնք՝

1. բնորոշում են հաշվետու ժամանակաշրջանում տնտեսավարող սուբյեկտների անբավարար աշխատանքների հետևանքով առաջացած ֆինանսական վատթարագույն վիճակը,

2. բնորոշում են տնտեսավարող սուբյեկտի աշխատանքներում տեղ գտած որոշակի թերությունները կամ բացթողումները, որոնք կարելի է բացահայտել վերլուծական (անալիտիկ) հաշվառման տվյալներով:

Առաջին խմբին վերագրվում են պատճառված վնասները, ժամանակին չմարված վարկերն ու փոխառությունները: Այսպես, վնասները, որոնք որոշվում են տնտեսավարող սուբյեկտների եկամուտների և ծախսերի գումարների տարբերությամբ, իրենց արտացոլումն են գտնում

¹ «Հաշվապահական հաշվառման համակարգի բարեփոխումների մասին» ՀՀ կառավարության թիվ 740 որոշում, 26 նոյեմբեր, 1998 թ. (ՀՀ գերատեսչական նորմատիվ ակտերի տեղեկագիր, N⁰ 13, 1999, էջ 3):

«Ֆինանսական արդյունքների մասին հաշվետվությունում» (հավելված 2): Պարզելու համար՝ տնտեսավարող սուբյեկտը շահույթով է աշխատել, թե վնասով, կատարվում է մանրամասն վերլուծություն՝ հաշվապահական հաշվառման տվյալներով: Այսպես, ընթացիկ պարտավորություններում ընդգրկված «Առևտրական կրեդիտորական պարտքեր» հոդվածը ներառում է հաշվարկային փաստաթղթերով ժամանակին չվճարված մատակարարների պարտքը, որը վկայում է տնտեսավարող սուբյեկտի ֆինանսական ծանր վիճակում գտնվելու փաստը: Նման ձևով գնահատվում են նաև ժամանակին չվճարված կարծաթամկետ և երկարաժամկետ բանկային վարկերն ու փոխառությունները, որոնք նույնպես բնորոշում են տնտեսավարող սուբյեկտների ֆինանսական ծանր վիճակը:

Երկրորդ խմբին են վերաբերվում այն հոդվածները, որոնք անմիջականորեն արտահայտված են հաշվեկշռում, բայց հանդես են գալիս թաքնված (ոչ բացահայտ) տեսքով: Դրանց են վերագրվում, օրինակ, «Առևտրական դեբիտորական պարտքեր» հոդվածում տնտեսավարող սուբյեկտի արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) գծով կատարված հաշվարկները, որոնք կարող են արտահայտել ժամկետանց դեբիտորական պարտքերը (օրինակ, հաշվարկային փաստաթղթերով հանձնվել են աշխատանքներ և բարձվել ապրանքներ, բայց դրանք դեռևս չեն ձևակերպվել սպասարկող բանկում, այսինքն՝ գանձում տեղի չի ունեցել, որի պատճառով էլ անցել է վճարման ժամկետը):

Համախմբված հաշվապահական հաշվեկշիռը կարելի է կազմել տարբեր եղանակներով՝ ելնելով դրանում ներառված բաժինների առանձնահատկություններից: Ներկայացնենք դրանցից ամենատարածվածներից մեկը (աղյուսակ 2.1.1)՝ հիմք ընդունելով տնտեսավարող սուբյեկտի համար ըստ առանձին հոդվածների կազմված հաշվապահական հաշվեկշիռը (հավելված 1):

Աղյուսակի տվյալներից պարզվում է, որ ուսումնասիրվող տնտեսավարող սուբյեկտը հաշվետու տարվա վերջի դրությամբ ունեցել է 86 մլն 48 հազ. դրամ կուտակված (չբաշխված) շահույթ՝ նախորդ տարվա վերջի 20 մլն 130 հազ. դրամի փոխարեն: Այսինքն՝ հաշվետու տարում տնտեսավարող սուբյեկտը գտնվել է ֆինանսապես ավելի լավ վիճակում: Բացի այդ, հաշվետու տարվա վերջի դրությամբ հաշվեկշռի 2-րդ - բաժնի գործառնական և այլ ընթացիկ դեբիտորական պարտքերը նա-

Աղյուսակ 2.1.1

Համախմբված հաշվապահական հաշվեկշիռ

Հազ. դրամ

Ակտիվ	Նախորդ տարի	Հաշվետու տարի	Պասիվ	Նախորդ տարի	Հաշվետու տարի
1.ոչ ընթացիկ ակտիվներ			3.սեփական կապիտալ		
1.1.ոչ ընթացիկ նյութական ակտիվներ	94572	117814	3.1.կանոնադրական կապիտալ	155000	155000
1.2.ոչ նյութական ակտիվներ	76	94	3.2.լրացուցիչ կապիտալ	—	—
1.3.ոչ ընթացիկ ֆինանսական ակտիվներ	10752	15508	3.3.վերագնահատումից տարբերություններ	—	—
1.4.այլ ոչ ընթացիկ ակտիվներ	1000	2000	3.4.կուտակված շահույթ	20130	86048
			3.5.պահուստներ	2648	13178
			3.6.կանխավճարներ շահաբաժինների գծով		
ընդամենը ըստ ին բաժնի	106400	135416	ընդամենը ըստ 3-րդ բաժնի	177778	254426
2.ընթացիկ ակտիվներ			4.ոչ ընթացիկ պարտավորություններ		
2.1.պաշարներ	26665	329758	4.1.ոչ ընթացիկ ֆինանսական պարտավորություններ	45129	86049
2.2.գործառնական և այլ ընթացիկ դեբիտորական պարտքեր	203895	21154	4.2.այլ ոչ ընթացիկ պարտավորություններ	—	—
2.3.ընթացիկ ֆինանսական ներդրումներ	—	—	ընդամենը ըստ 4-րդ բաժնի	45129	86049
2.4.դրամական միջոցներ	4838	3047	5.ընթացիկ պարտավորություններ		
2.5.այլ ընթացիկ ակտիվներ	163	2123	5.1.ընթացիկ ֆինանսական պարտավորություններ	23316	24721
ընդամենը ըստ 2-րդ բաժնի	235561	356082	5.2.գործառնական և այլ ընթացիկ կրեդիտորական պարտքեր	79162	101177
			5.3.այլ ընթացիկ պարտավորություններ	16576	25125
			ընդամենը ըստ 5-րդ բաժնի	119054	151023
հաշվեկշիռ (1+2)	341961	491498	հաշվեկշիռ (3+4+5)	341961	491498

խորդ տարվա նկատմամբ ունեցել են նվազման միտում 182741 հազ. դրամով (29154–203895): Դա տվյալ տնտեսավարող սուբյեկտի համար դրական երևույթ է, քանի որ այդ գումարները, հիմնականում գտնվելով նրա տրամադրության տակ, ստեղծում են տնտեսական նոր արդյունքներ: Կարևոր է նաև հաշվեկշռի ընդհանուր արժեքի համեմատությունը հաշվետու ժամանակաշրջանի (տարվա) վերջի և սկզբի դրությամբ: Դրանով կարող ենք գաղափար կազմել տնտեսական միջոցների և դրանց կազմավորման աղբյուրների ավելացման կամ նվազեցման մասին: Եթե տնտեսական միջոցներն ավելացել են, կնշանակի, որ տվյալ տնտեսավարող սուբյեկտն արդեն ապահովված է արտադրական հզորություններով (հիմնական միջոցներ, տեղակայման սարքավորումներ, ոչ նյութական ակտիվներ և այլ ոչ ընթացիկ ակտիվներ), ինչպես նաև ընթացիկ ակտիվներով, ուստի դրանց համապատասխան էլ կավելանա սեփական կապիտալի մեծությունը: Այստեղից հետևում է, որ տնտեսավարող սուբյեկտը տվյալ իրավիճակում տնտեսապես զնահատվում է դրականորեն: Հաշվեկշռի ակտիվի (ընդհանուր կապիտալի) արժեքի նվազումը, ընդհակառակը, տնտեսավարող սուբյեկտի համար բացասական արդյունք է համարվում, քանի որ նրա կողմից իրականացվող արտադրատնտեսական գործունեությունը կրճատվում է (ընկնում է արտադրված արտադրանքի նկատմամբ պահանջարկը, սահմանված չափով պակասում է արտադրական պաշարների քանակը՝ լիարժեք արտադրական գործունեություն իրականացնելու համար, ավելանում է կրեդիտորական պարտքերի գումարի չափը և այլն):

Նպատակահարմար է նաև տվյալ տնտեսավարող սուբյեկտի՝ հաշվետու ժամանակաշրջանում կազմած համախմբված հաշվեկշռի տվյալները համեմատել նախորդ մի քանի տարիների և համանման այլ տնտեսավարող սուբյեկտների հաշվեկշռիների հետ: Դա կօգնի պարզել տվյալ տնտեսավարող սուբյեկտի գործունեության դրական և բացասական կողմերը, դրանից անել համապատասխան հետևություններ կամ եզրահանգումներ:

Տնտեսավարող սուբյեկտների ֆինանսական դրության դինամիկայի զնահատման համար անհրաժեշտ է համադրել հաշվեկշռի հանրագումարի փոփոխությունը տնտեսական գործունեության ֆինանսական արդյունքների (արտադրանքի, ապրանքների, աշխատանքների, ծառայությունների իրացումից զուտ հասույթը, համախառն շահույթը, իրացումից շահույթը, հիմնական գործունեությունից շահույթը, զուտ շահ-

հույթը) փոփոխությունների հետ: Դրա համար հաշվարկենք հաշվեկշռի ընդհանուր արժեքի (կապիտալի) և իրացումից զուտ հասույթի աճի գործակիցները:

Հաշվեկշռի ընդհանուր արժեքի աճի (նվազման) գործակիցը՝ $Q_{ՀԱԱ(Ն)}$, որոշվում է հետևյալ բանաձևով՝

$$Q_{ՀԱԱ(Ն)} = \frac{\overline{Հ}_1 - \overline{Հ}_0}{\overline{Հ}_0}, \quad (2.1.1.1)$$

որտեղ՝ $\overline{Հ}_1$ և $\overline{Հ}_0$ -ն՝ հաշվետու և նախորդ ժամանակաշրջաններում հաշվեկշռի ընդհանուր արժեքի միջին մեծություններն են, որոնք ուսումնասիրվող տնտեսության համար համապատասխանաբար կազմել են 416730 և 319055 հազ. դրամ:

Տեղադրելով այդ տվյալները (2.1.1.1) բանաձևի մեջ կստանանք՝

$$Q_{ՀԱԱ(Ն)} = \frac{416730 - 319055}{319055} = 0,306 \text{ կամ } 30,6 \%$$

Արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) իրացումից զուտ հասույթի աճի (նվազման) գործակիցը՝ $Q_{ԻԶՀԱ(Ն)}$, որոշվում է հետևյալ բանաձևով՝

$$Q_{ԻԶՀԱ(Ն)} = \frac{(ԻԶՀ)_1 - (ԻԶՀ)_0}{(ԻԶՀ)_0}, \quad (2.1.1.2)$$

որտեղ՝ $(ԻԶՀ)_1$ և $(ԻԶՀ)_0$ -ն՝ հաշվետու և նախորդ ժամանակաշրջաններում իրացումից զուտ հասույթի գումարներն են:

«Ֆինանսական արդյունքների մասին հաշվետվությունից» (հավելված 2) տեղադրելով տվյալները, կստանանք՝

$$Q_{ԻԶՀԱ(Ն)} = \frac{794709 - 517481}{517481} = 0,536 \text{ կամ } 53,6\%$$

Հաշվարկներից պարզվում է, որ նախորդ տարվա համեմատ հաշվետու տարում հաշվեկշռի ընդհանուր արժեքը 23%-ով ավելի արագ է աճել, քան իրացումից զուտ հասույթը (53,6 – 30,6):

Նման ձևով կարող ենք հաշվարկել նաև համախառն շահույթի, իրացումից շահույթի և զուտ շահույթի աճի (նվազման) գործակիցներն ու համեմատել հաշվեկշռի ընդհանուր արժեքի աճի (նվազման) գործակիցի հետ:

Տնտեսավարող սուբյեկտների ֆինանսական դրության գնահատման վերլուծության փորձը ցույց է տալիս, որ եթե իրացումից զուտ հասույթի (իրացումից շահույթի, համախառն շահույթի, հիմնական գործունեու-

յան շահույթի, զուտ շահույթի) աճի տեմպերը հաշվեկշռի ընդհանուր արժեքի համեմատ ավելի դանդաղ են ընթանում (ինչպես բերված օրինակի դեպքում է), նշանակում է տնտեսավարող սուբյեկտի տրամադրության տակ գտնվող տնտեսական միջոցներն արդյունավետ չեն օգտագործվում: Հակառակ դեպքում, կնշանակի, որ այդ միջոցներն արդյունավետ են օգտագործվում, և որ այդ տնտեսական միջոցի մեկ միավորին ավելի շատ իրացումից զուտ հասույթ (շահույթ) է ընկնում:

Քանի որ հաշվեկշռի ընդհանուր արժեքը դրանում ներառված տարբեր հողվածներին համապատասխանող արժեքների արդյունք է, ուստի կարևոր է այդ համախմբված հաշվեկշիռը վերլուծել ըստ առանձին հողվածների: Դա իրականացվում է հորիզոնական (ըստ դինամիկայի) և ուղղահայաց (ըստ կառուցվածքի) վերլուծությունների օգնությամբ:

2.1.2. Հաշվապահական հաշվեկշռի հորիզոնական և ուղղահայաց վերլուծությունները

Ինչպես ասվեց, տնտեսավարող սուբյեկտների տրամադրության տակ գտնվող տնտեսական միջոցների և դրանց կազմավորման աղբյուրների դինամիկայի հաշվարկն ու վերլուծությունը հնարավորություն է տալիս կատարելու ամենաընդհանուր հետևություններ դրանց ֆինանսատնտեսական դրության մասին: Դրա համար կազմվում են հատուկ աղյուսակներ, որոնց հիման վրա կատարվում են հաշվեկշռի հորիզոնական և ուղղահայաց վերլուծություններ¹: Այսպես, հորիզոնական վերլուծությունն իրականացվում է մեկ կամ մի քանի աղյուսակներ կազմելով, որոնցում բացարձակ հաշվեկշռային ցուցանիշները լրացվում են հարաբերական աճման (նվազման) տեմպերով: Սովորաբար հորիզոնական վերլուծությունը կատարվում է բազիսային եղանակով, այսինքն՝ նախորդ տարիներից (եռամսյակներից) առաջինը վերցվում է որպես բազիս (հիմք), որի նկատմամբ էլ ըստ հաշվեկշռի առանձին տողերի կատարվում են հարաբերական մեծության հաշվարկներ: Այս մեթոդով հաշվարկները հնարավորություն են տալիս ոչ միայն վերլուծել առանձին հաշվեկշռային հողվածների փոփոխությունները, այլ նաև մեկնաբանել և կանխատեսել դրանց նշանակությունը:

Օգտագործելով հավելված 1-ում եղած տվյալները, հաշվեկշռի հորիզոնական վերլուծության համար կազմենք աղյուսակ (2.1.2.1):

¹ Маркарян Э.А., Герасименко Г.П. Финансовый анализ. М., 1997, с.74.

Աղյուսակ 2.1.2.1

Հաշվեկշռի հորիզոնական վերլուծությունը

Ցուցանիշների անվանումը	Նախորդ տարի		Հաշվետու տարի	
	հազ. դրամ	%	հազ. դրամ	%
Ակտիվ				
1. ոչ ընթացիկ ակտիվներ				
1.1. ոչ ընթացիկ նյութական ակտիվներ	94572	100,0	117814	124,6
1.2. ոչ նյութական ակտիվներ	76	100,0	94	123,7
1.3. ոչ նյութական ֆինանսական ակտիվներ	10752	100,0	15508	144,2
1.4. այլ ոչ ընթացիկ ակտիվներ	1000	100,0	2000	200,0
ընդամենը ըստ 1-ին բաժնի	106400	100,0	135416	127,3
2. ընթացիկ ակտիվներ				
2.1. պաշարներ	26665	100,0	329758	X12,4
2.2. գործառնական և այլ ընթացիկ դեբիտորական պարտքեր	203895	100,0	21154	10,4
2.3. ընթացիկ ֆինանսական ներդրումներ	-			
2.4. դրամական միջոցներ	4838	100,0	3047	63,0
2.5. այլ ընթացիկ ակտիվներ	163	100,0	2123	X13,0
ընդամենը ըստ 2-րդ բաժնի	235561	100,0	356082	151,2
հաշվեկշիռ	341961	100,0	491498	143,7
Պասիվ				
3. սեփական կապիտալ				
3.1. կանոնադրական կապիտալ	155000	100,0	155000	100,0
3.2. լրացուցիչ կապիտալ	-	-	-	
3.3. վերազնահատումից տարբերություններ	-		-	
3.4. կուտակված շահույթ	20130	100,0	86048	427,5
3.5. կանխավճարների շահաբաժինների գծով				
3.6. պահուստներ	2648	100,0	13178	497,7
ընդամենը ըստ 3-րդ բաժնի	177778	100,0	254426	143,1
4. ոչ ընթացիկ պարտավորություններ				
4.1. ոչ ընթացիկ ֆինանսական պարտավորություններ	45129	100,0	86049	190,7
4.2. այլ ոչ ընթացիկ պարտավորություններ	-		-	
ընդամենը ըստ 4-րդ բաժնի	45129	100,0	86049	190,7
5. ընթացիկ պարտավորություններ				
5.1. ընթացիկ ֆինանսական պարտավորություններ	23316	100,0	24721	106,0
5.2. գործառնական և այլ ընթացիկ կրեդիտորական պարտքեր	79162	100,0	101177	127,8
5.3. այլ ընթացիկ պարտավորություններ	16576	100,0	25125	151,6
ընդամենը ըստ 5-րդ բաժնի	119054	100,0	151023	126,9
հաշվեկշիռ	341961	100,0	491498	143,7

Աղյուսակի տվյալներից պարզ երևում է, որ հաշվեկշռի ընդհանուր արժեքը նախորդ տարվա նկատմամբ կազմել է 143,7% կամ ավելացել

է 43,7%-ով, և հաշվետու տարվա վերջի դրությամբ կազմել է 491498 հազ. դրամ: Չնայած հաշվեկշռի ակտիվի և պասիվի հանրագումարներն իրար հավասար են, այնուամենայնիվ, ըստ բաժինների աճման (նվազման) միտումն ունեցել է հետևյալ պատկերը. 1-ին բաժնի (ոչ ընթացիկ ակտիվներ) ավելացումը տեղի է ունեցել 27,3%-ի չափով (127,3 – 100,0), իսկ միայն ոչ նյութական ֆինանսական ակտիվների գծով՝ 44,2%-ով, այսինքն՝ ֆինանսական վարձակալությամբ ստացված հիմնական միջոցներն ավելացել և կազմել են 15508 հազ. դրամ՝ նախորդ տարվա 10752 հազ. դրամի փոխարեն: Այդ նույն բաժնում ոչ ընթացիկ նյութական ակտիվները (հիմնական միջոցները) և ոչ նյութական ակտիվները նույնպես ունեցել են աճման միտում՝ հասպատասխանաբար 24,6%-ով (124,6 – 100,0) և 23,7%-ով (123,7 – 100,0):

2-րդ բաժնի (ընթացիկ ակտիվներ) գծով նախորդ տարվա նկատմամբ նույնպես տեղի է ունեցել ավելացում՝ 51,2%-ով (151,2 – 100,0): Դա հիմնականում կատարվել է գործառնական և այլ ընթացիկ դեբիտորական պարտքերի (առևտրական դեբիտորական պարտքեր, տրված ընթացիկ կանխավճարներ, ընթացիկ դեբիտորական պարտք բյուջեի գծով և այլն) գծով՝ 10,4%-ով (110,4 – 100,0), և պաշարների գծով՝ 12,4 անգամ:

3-րդ բաժնը, որը համարվում է պասիվի ամենակարևոր մասը, ավելացել է 43,1%-ով (143,1 – 100,0): Դա հիմնականում տեղի է ունեցել կուտակված շահույթի (չբաշխված շահույթ) հաշվին՝ 327,5%-ով (427,5 – 100,0), կամ այն բացարձակ արժեքով կազմել է 86048 հազ. դրամ՝ նախորդ տարվա 20130 հազ. դրամի փոխարեն: Եթե չբաշխված շահույթից շահաբաժիններ վճարվեին կամ արտադրության զարգացման ուղղությամբ օգտագործվեին, ապա, հասկանալի է, որ հաշվետու տարվա չբաշխված շահույթի գումարի չափը կնվազեր:

4-րդ բաժնի (ոչ ընթացիկ պարտավորություններ) գծով ավելացումը տեղի է ունեցել 90,7%-ի չափով (190,7 – 100,0), այսինքն՝ երկարաժամկետ բանկային վարկերը, փոխառությունները և ֆինանսական վարձակալության գծով երկարաժամկետ պարտավորությունները կազմել են 86049 հազ. դրամ՝ նախորդ տարվա 45129 հազ. դրամի փոխարեն: Սա դրական երևույթ չէ. ավելացումը արդյունավետ է այն դեպքում, երբ դրանք օգտագործվեն խիստ նպատակային ձևով:

Վերջին 5-րդ բաժնի (ընթացիկ պարտավորություններ) գծով ավելացումը կազմել է 26,9% (126,9 – 100,0): Դա հիմնականում տեղի է ունեցել

ցել ընթացիկ ֆինանսական պարտավորությունների (կարճաժամկետ բանկային վարկեր, փոխառություններ և այդ վարկերի, փոխառությունների կարճաժամկետ մաս և այլն) գծով՝ 6,0%-ով (106,0 – 100,0): Տնտեսագիտական մեկնաբանությունը նույնն է, ինչ ոչ ընթացիկ պարտավորությունների դեպքում էր: Այս բաժնում գործառնական և այլ ընթացիկ կրեդիտորական պարտքերի (առևտրական կրեդիտորական պարտքեր, ստացված ընթացիկ կանխավճարներ, կարճաժամկետ կրեդիտորական պարտք բյուջեին, պարտավորություններ աշխատավարձի, սոցիալական ապահովագրության գծով և այլն) գծով նույնպես տեղի է ունեցել ավելացում՝ 27,8%-ով (127,8 – 100,0), որը դրական երևույթ է:

Հորիզոնական վերլուծությունը հնարավորություն է տալիս իրականացնելու գալիք ժամանակաշրջանների համար կանխատեսումներ:

Հորիզոնական վերլուծությունից բացի, տնտեսավարող սուբյեկտների ֆինանսական դրության գնահատման համար, ինչպես ասվեց, մեծ նշանակություն ունի նաև հաշվեկշռի ակտիվի և պասիվի ուղղահայաց (կառուցվածքային) վերլուծությունը:

Ուղղահայաց վերլուծության նպատակն է հաշվարկել հաշվեկշռի հանրագումարի նկատմամբ առանձին հոդվածների տեսակարար կշիռը (հարաբերակցությունը)՝ տոկոսներով արտահայտված: Այս վերլուծության ընթացքում հատկապես կարևոր նշանակություն ունի պարզել, թե յուրաքանչյուր բաժին քանի տոկոսով է ներառված հաշվեկշռի հանրագումարում:

Եթե վերլուծության ընթացքում պարզվում է, որ հաշվետու ժամանակաշրջանում ընթացիկ ակտիվների (շրջանառու միջոցների) տեսակարար կշիռներն ավելանում են նախորդ ժամանակաշրջանի համեմատությամբ, ապա կարելի է հանգել հետևյալ եզրահանգումներին՝

- եթե այդ ավելացմանը համընթաց մեծացել է նաև իրացումից ստացվող զուտ հասույթի չափը, ապա կնշանակի, որ դրանք կնպաստեն ընթացիկ ակտիվների շրջանառելիության արագացմանը, որով էլ կբարելավվի տնտեսավարող սուբյեկտի ֆինանսական դրությունը,

- եթե ընթացիկ ակտիվների իրացվելիության գործակիցն (ընթացիկ ակտիվների և ընթացիկ պարտավորությունների հարաբերակցությունը) ընդունում է սահմանված նորմայից մեծ արժեք (> 3 – ից), կնշանակի, որ այդ տնտեսավարող սուբյեկտն իր ենթակայության տակ ունի արտադրական և շրջանառության ոլորտին չմասնակցող ազատ սեփական ընթացիկ ակտիվներ (պաշարներ պահեստում, դրամական միջոց-

ներ դրամարկղում և բանկային հաշիվներում, այլ կազմակերպություններից ստացվող դեբիտորական պարտքեր), որոնք եկամուտ չեն բերում,

Աղյուսակ 2.1.2.2

Հաշվեկշռի ուղղահայաց վերլուծությունը %

Ցուցանիշների անվանումը	Նախորդ տարի	Հաշվետու տարի	Շեղումը (+,-)
Ակտիվ			
1. ոչ ընթացիկ ակտիվներ			
1.1. ոչ ընթացիկ նյութական ակտիվներ	27,6	24,0	-3,7
1.2. ոչ նյութական ակտիվներ	0,02	0,02	0,0
1.3. ոչ ընթացիկ ֆինանսական ակտիվներ	3,1	3,2	0,1
1.4. այլ ոչ ընթացիկ ակտիվներ	0,3	0,4	0,1
ընդամենը ըստ 1-ին բաժնի	31,1	27,6	-3,5
2. ընթացիկ ակտիվներ			
2.1. պաշարներ	7,8	67,1	59,3
2.2. գործառնական և այլ ընթացիկ դեբիտորական պարտքեր	59,6	4,3	-55,3
2.3. ընթացիկ ֆինանսական ներդրումներ	-	-	-
2.4. դրամական միջոցներ	1,4	0,6	-0,8
2.5. այլ ընթացիկ ակտիվներ	0,1	0,4	0,3
ընդամենը ըստ 2-րդ բաժնի	68,9	72,4	3,5
հաշվեկշիռ	100,0	100,0	-
Պասիվ			
3. սեփական կապիտալ			
3.1. կանոնադրական կապիտալ	45,3	31,6	-13,7
3.2. լրացուցիչ կապիտալ	-	-	-
3.3. վերագնահատումից տարբերություններ	-	-	-
3.4. կուտակված շահույթ	5,9	17,5	11,6
3.5. կանխավճարներ շահաբաժինների գծով	-	-	-
3.6. պահուստներ	0,8	2,7	1,9
ընդամենը ըստ 3-րդ բաժնի	52,0	51,8	-0,8
4. ոչ ընթացիկ պարտավորություններ			
4.1. ոչ ընթացիկ ֆինանսական պարտավորություններ	13,2	17,5	4,3
4.2. այլ ոչ ընթացիկ պարտավորություններ	-	-	-
ընդամենը ըստ 4-րդ բաժնի	13,2	17,5	4,3
5. ընթացիկ պարտավորություններ			
5.1. ընթացիկ ֆինանսական պարտավորություններ	6,8	5,0	-1,8
5.2. գործառնական և այլ ընթացիկ կրեդիտորական պարտքեր	23,2	20,6	-2,6
5.3. այլ ընթացիկ պարտավորություններ	4,8	5,1	0,3
ընդամենը ըստ 5-րդ բաժնի	34,8	30,7	-4,1
հաշվեկշիռ	100,0	100,0	-

- ընթացիկ ակտիվների ավելացումը կբերի արտադրական բազայի աստիճանաբար քայքայման, որն իր հերթին կնպաստի ֆինանսական դրության վատթարացմանը:

Հաշվեկշռի ուղղահայաց վերլուծության համար կազմենք աղյուսակ (2.1.2.2):

Աղյուսակի տվյալներից պարզվում է, որ ակտիվի հանրագումարում հաշվետու տարվա վերջի դրությամբ ոչ ընթացիկ ակտիվների տեսակարար կշիռը կազմել է 27,6% և հաշվետու տարվա վերջի նկատմամբ նվազել 3,5%-ով: Այդ ոչ ընթացիկ ակտիվներում ամենամեծ տեսակարար կշիռն էլ ըստ տարիների բաժին է ընկնում ոչ ընթացիկ նյութական ակտիվներ համարվող հիմնական միջոցներին, որոնք համապատասխանաբար կազմել են 27,7% և 24,0%: Ընթացիկ ակտիվների տեսակարար կշիռն ըստ տարիների կազմել է 68,9% և 72,4%, այսինքն՝ ավելացել է 3,5%-ով: Այդ տեսակարար կշռում ամենամեծ բաժինն ընկնում է պաշարներին, որը հաշվետու տարվա վերջի դրությամբ կազմել է 67,1%, և գործառնական ու այլ ընթացիկ դեբիտորական պարտքերին, որը նախորդ տարվա վերջի դրությամբ կազմել է 59,6%: Հաշվեկշռի պասիվի հանրագումարում ամենամեծ տեսակարար կշիռն ըստ տարիների բաժին է ընկել սեփական կապիտալին՝ համապատասխանաբար կազմելով 52,0% և 51,8%: Չնայած նախորդ տարվա համեմատությամբ այն պակասել է 0,8%-ով, բայց, այնուհանդերձ, տնտեսավարող սուբյեկտը դեռևս համարվում է ֆինանսապես բավարար չափով կայուն, քանի որ այդ տեսակարար կշիռը համապատասխանում է համաշխարհային նորմային, որը պակաս չպետք է լինի 50 – 60%-ից: Սեփական կապիտալի տեսակարար կշռի նվազեցումը արդյունք է ոչ ընթացիկ և ընթացիկ պարտավորությունների բաժնի ավելացման, այսինքն՝ տեղի է ունեցել վարկերի ու փոխառությունների գծով կրեդիտորական պարտքերի մեծացում:

Եթե ընդհանրացնելու լինենք, անհրաժեշտ է նշել, որ հորիզոնական և ուղղահայաց վերլուծությունները իրար լրացնում են, և դրանց հիման վրա հնարավոր է կատարել հաշվեկշռի համեմատական վերլուծություն, որն էլ ավելի հստակ պատկերացում կտա տնտեսավարող սուբյեկտի ֆինանսական դրության մասին:

2.1.3. Հաշվապահական հաշվեկշռի համեմատական վերլուծությունը

Տնտեսավարող սուբյեկտների հաշվեկշռի համեմատական վերլուծություն կատարելիս հարկ է ներկայացնել հաշվապահական հաշվեկշռի ակտիվի և պասիվի հիմնական բաժինները: Այս վերլուծությունը բնութագրում է ինչպես առանձին բաժինների կառուցվածքը, այնպես էլ յուրաքանչյուր ամփոփ ցուցանիշի դինամիկ փոփոխությունները՝ բացարձակ և հարաբերական առումով¹: Համեմատական վերլուծություն կատարելիս հիմք են ընդունվում նաև հորիզոնական և ուղղահայաց վերլուծությունների հաշվարկները: Հաշվեկշռի համեմատական վերլուծությունը ներկայացնենք աղյուսակի (2.1.3.1) տեսքով:

Աղյուսակում ներառված ցուցանիշները կարելի է բաժանել 4 խմբի՝

1. հաշվեկշռի բացարձակ փոփոխության ցուցանիշներ (ս. 6),
2. հաշվեկշռի կառուցվածքային փոփոխության ցուցանիշներ (ս. 7),
3. հաշվեկշռի դինամիկայի փոփոխության ցուցանիշներ (ս. 8),
4. հաշվեկշռի դինամիկայի կառուցվածքային փոփոխության ցուցանիշներ (ս. 9):

Հաշվեկշռի բացարձակ փոփոխության ցուցանիշներն արդյունք են հաշվետու և նախորդ ժամանակաշրջանների առանձին բաժինների (հոդվածների) գումարների տարբերության: Օրինակ, դեբիտորական պարտքերի գծով այն հավասար է 180781 հազ. դրամի (23277–204058), այսինքն՝ տեղի է ունեցել նվազեցում, որը ցանկալի է տնտեսավարող սուբյեկտի համար: Դրան կից պաշարների գծով տեղի է ունեցել ավելացում 303093 հազ. դրամով, որը բացասական երևույթ է:

Հաշվեկշռի կառուցվածքային փոփոխության ցուցանիշները որոշվում են հաշվետու և նախորդ ժամանակաշրջանների համար արդեն հաշվարկված տեսակարար կշիռների տարբերությամբ: Օրինակ, ոչ ընթացիկ պարտավորությունների բաժինը պասիվում հաշվետու տարում նախորդ տարվա համեմատությամբ ավելացել է 4,3%-ով (17,5 – 13,2): Այս ավելացումը դրական է, եթե ներգրավված երկարաժամկետ վարկերն ու փոխառությունները տնտեսավարող սուբյեկտն օգտագործում է նպատակային: Կամ՝ սեփական կապիտալի բաժինը պակասել է 0,2%-ով (51,8 – 52,0), այսինքն՝ նախորդ տարվա համեմատությամբ ֆինանսական դրությունը բարվոք չէ:

¹ Зумин Н.Е. Оценка финансового состояния сельскохозяйственных предприятий. М., 1999, с. 19.

Աղյուսակ 2.1.3.1

Հաշվեկշիռի համեմատական վերլուծությունը

Հազ. դրամ

	Բացարձակ մեծությունը (հազ. դրամ)		Տեսակարար կշիռը (%)		Փոփոխությունը			
	նախորդ տարի	հաշվետու տարի	նախորդ տարի	հաշվետու տարի	տեսակարար կշիռների փոփոխությունը (%)	բացարձակ ներծրություն	նախորդ տարվա նկատմամբ (%)	հաշվեկշիռի համեմատական փոփոխությունը (%)
1	2	3	4	5	7(ա5-ս4)	6(ս3-ս2)	8(ս6 : ս2)	9(ս6:Σս6)
Այտիվ								
1. ոչ ընթացիկ ակտիվներ	106400	135416	31,1	27,6	-3,5	29016	27,3	19,4
2. ընթացիկ ակտիվներ, այդ թվում պաշարներ	235561	356082	68,9	72,4	3,5	120521	51,2	80,6
26665	329758	7,8	67,1	303093	59,3	1136,7	202,7	
204058	23277	59,7	4,7	-180781	-55,0	-88,6	-120,9	
4838	3047	1,4	0,6	-1791	-0,8	-37,0	-1,2	
341961	491498	100,0	100,0	149537	0,0	43,7	100,0	
Պասիվ								
1. սեփական կապիտալ	177778	254426	52,0	51,8	-0,2	76648	43,1	51,3
2. պարտավորություններ, այդ թվում ոչ ընթացիկ պարտավորություններ	164183	237072	48,0	48,2	0,2	72889	44,4	48,7
45129	86049	13,2	17,5	40920	4,3	90,7	27,4	
119054	151023	34,8	30,7	31969	-4,1	26,9	21,3	
(լրեղիտրոպական պարտքեր)								
341961	491498	100,0	100,0	149537	0,0	43,7	100,0	
հաշվեկշիռ								

Հաշվեկշռի դինամիկայի փոփոխության ցուցանիշները որոշելիս օգտվում ենք վիճակագրության ընդհանուր տեսությունից հայտնի հավելաճի տեսափ բանաձևից: Օրինակ, ոչ ընթացիկ ակտիվների գծով այն հավասար է 27,3% ($29016 \div 106400 \cdot 100\%$) և ցույց է տալիս, որ հաշվետու տարում նախորդ տարվա համեմատությամբ տեղի է ունեցել ավելացում: Չնայած տեսակարար կշռով սեփական կապիտալը նախորդ տարվա համեմատությամբ նվազել է 0,2%-ով, բայց, այնուհանդերձ, հավելաճի տեսպը կազմել է 43,1%, իսկ դրան կից էլ ավելի արագ տեսպերով ավելացել են ինչպես ոչ ընթացիկ պարտավորությունները՝ 44,4%-ով, այնպես էլ ընթացիկ պարտավորությունները՝ 90,7%-ով: Այստեղից հետևում է, որ ֆինանսապես խիստ բարվոք վիճակում կգտնվի այն տնտեսավարող սուբյեկտը, որի սեփական կապիտալն ավելի արագ է աճում, քան պարտավորությունները:

Հաշվեկշռի դինամիկայի կառուցվածքային փոփոխության ցուցանիշները բնութագրում են հաշվետու ու նախորդ տարիների առանձին բաժինների (հոդվածների) գծով հաշվարկված բացարձակ փոփոխությունների (սյունակ 6) և դրանց հանրագումարի միջև եղած հարաբերակցությունը: Օրինակ, ընթացիկ ակտիվների համար այն հավասար է 80,6%-ի ($120521 \div 149537 \cdot 100\%$), այսինքն՝ տվյալ դեպքում տնտեսական միջոցների (ակտիվի) կազմում տեղի է ունեցել պաշարների ավելացում, որը հետագայում, տնտեսավարող սուբյեկտի ոչ ճիշտ տնտեսական քաղաքականություն վարելու դեպքում, նրան կբերի անկայունության:

Միաժամանակ պարզվում է, որ սեփական կապիտալը հաշվեկշռի հանրագումարի բացարձակ փոփոխությունում ավելի բարձր տեսակարար կշիռ ունի՝ 51,3%, քան ունեն ոչ ընթացիկ պարտավորությունները՝ 27,4% և կրեդիտորական պարտքերը՝ 21,3%: Հարկ է նշել, որ վերջինիս ավելացումը տնտեսավարող սուբյեկտին ձեռնտու չէ:

2.2. Ընթացիկ ակտիվների էությունը, դրանց պահանջի և օգտագործման արդյունավետության հաշվարկման մեթոդիկան

2.2.1. Տնտեսավարող սուբյեկտների ընթացիկ ակտիվները և դրանց հատկանիշները

Ընթացիկ ակտիվները (շրջանառու միջոցները կամ շրջանառու կապիտալը) տնտեսավարող սուբյեկտների ենթակայության տակ գտնվող ընդհանուր կապիտալի (ակտիվների) մի մասն են, որոնք ապահովում են արտադրության ու շրջանառության ոլորտի անընդհատ գործունեությունը:

Ընթացիկ ակտիվները հաշվառման, պլանավորման և ֆինանսատնտեսական վերլուծության գծով կարող ենք ստորաբաժանել ըստ հետևյալ հատկանիշների.

1. հաշվեկշռում ներառման առումով լինում են՝

ա) նյութական ընթացիկ ակտիվներ՝ պաշարների տեսքով, այդ թվում՝ նյութերը, աճեցվող և բուծվող կենդանիները, արագամաշ առարկաները, անավարտ արտադրությունը, պատրաստի արտադրանքը և ապրանքները,

բ) դեբիտորական պարտքեր, այդ թվում՝ առևտրական դեբիտորական պարտքերը, տրված ընթացիկ կանխավճարները, ընթացիկ դեբիտորական պարտքերը բյուջեի գծով, ընթացիկ ակտիվները հետաձգված հարկերի գծով և այլ ընթացիկ ակտիվները,

գ) դրամական միջոցներ, այդ թվում՝ դրամական միջոցները դրամարկղում և բանկային հաշիվներում, ֆինանսական ընթացիկ ներդրումները և դրամական միջոցների համարժեքները:

2. Արտադրության գործընթացին մասնակցության աստիճանի լինում են՝

ա) ընթացիկ (շրջանառու) արտադրական միջոցներ, այդ թվում՝ նյութեր (հումք, վառելիք, պահեստամասեր, սերմեր, կերեր և այլ նյութեր), աճեցվող և բուծվող կենդանիներ, արագամաշ առարկաներ, անավարտ արտադրություն, սեփական արտադրության կիսաֆաբրիկատներ և այլ ընթացիկ ակտիվների մի մաս,

բ) շրջանառության միջոցներ, այդ թվում՝ պատրաստի արտադրանք, ապրանքներ, դրամական միջոցներ ու դեբիտորական պարտքեր:

3. Պլանավորման, կառավարման և վերահսկման գործընթացի հետ կապված լինում են՝

ա) նորմավորվող՝ արտադրական պաշարներ, սեփական արտադրության կիսաֆաբրիկատներ և պատրաստի արտադրանքի այն չիրացված մասը, որը գտնվում է պահեստում,

բ) չնորմավորվող, այդ թվում՝ դրամական միջոցներ, դեբիտորական պարտքեր և այլն:

4. Կազմավորման աղբյուրների բնույթից կախված լինում են՝

ա) սեփական ընթացիկ (շրջանառու) ակտիվներ, որոնք արդյունք են հաշվեկշռում ներառված հետևյալ բաժինների՝ Պ(III) + Պ(IV) – Ա(I) կամ սեփական կապիտալ + ոչ ընթացիկ պարտավորություններ – ոչ ընթացիկ ակտիվներ,

բ) փոխառու ընթացիկ ակտիվներ, որոնք ձևավորվում են բանկային վարկերի, փոխառությունների, ինչպես նաև կրեդիտորական պարտքերի հաշվին:

5. Իրացվելիությունից կախված լինում են՝

- բացարձակ իրացվելի,
- արագ իրացվելի,
- դանդաղ իրացվելի ընթացիկ ակտիվներ:

6. Ներդրվող կապիտալի ռիսկի աստիճանից կախված լինում են՝

ա) նվազագույն ռիսկով ներդրվող ընթացիկ ակտիվներ՝ դրամական միջոցները և ընթացիկ ֆինանսական ներդրումները,

բ) փոքր ռիսկով ներդրվող ընթացիկ ակտիվներ՝ արտադրական պաշարները (առանց չօգտագործված մասի), դեբիտորական պարտքերը (առանց կասկածելի պարտքերի), պատրաստի արտադրանքը և ապրանքների մնացորդները (առանց չիրացված մասի),

գ) միջին ռիսկով ներդրվող ընթացիկ ակտիվներ՝ արագամաշ առարկաները, անավարտ արտադրությունը և գալիք ժամանակաշրջանի ծախսերը,

դ) բարձր ռիսկով ներդրվող ընթացիկ ակտիվներ՝ կասկածելի դեբիտորական պարտքերը, չօգտագործված արտադրական պաշարները, չիրացված պատրաստի արտադրանքն ու ապրանքները:

7. Նյութաառարկայական բնույթից կախված հանդես են գալիս՝

- աշխատանքի առարկաների,
- պատրաստի արտադրանքի,
- ապրանքների,

- դրամական միջոցների,
- դեբիտորական պարտքերի տեսքով:

Տնտեսավարող սուբյեկտի ֆինանսական դրությունն անմիջական կախվածության մեջ է գտնվում այն բանից, թե ինչ արագությամբ են ընթացիկ ակտիվները ներդրվում արտադրությունում և շրջանառության ոլորտում, իսկ վերջնական արդյունքում՝ պատրաստի արտադրանքն ու ապրանքները իրացման հետևանքով վերածվում դրամական միջոցների: Ընթացիկ ակտիվների շրջապտույտում գտնվելու տևողության վրա ազդում են արտաքին և ներքին գործոններ: Արտաքին ազդող գործոնների թվին են դասվում՝ տնտեսավարող սուբյեկտի գործունեության ոլորտը, նրա ճյուղային պատկանելիությունը, գործունեության ծավալները, տվյալ երկրի տնտեսական իրավիճակը և այլն:

Ներքին ազդող գործոններից են՝ տնտեսավարող սուբյեկտի գնային քաղաքականությունը, տնտեսական միջոցների (ակտիվների) կառուցվածքը, պաշարների գնահատման մեթոդիկան և այլն:

Նշված գործոններից հատկապես առանձնահատուկ տեղն ունեն ներքին ազդող գործոնները, որոնց միջոցով գնահատվում և հաշվարկվում են ընթացիկ ակտիվների գծով նորմատիվները, ինչպես նաև այդ ակտիվների օգտագործման ցուցանիշների համակարգը:

Իր էությանը վերաարտադրական գործունեությունում ընթացիկ ակտիվների դրամական ձևը կատարում է առանձնահատուկ դեր և դա դրսևորվում է նրանում, որ ի տարբերություն մյուս ֆունկցիոնալ ձևերի, միայն դրամական ձևով են ապահովվում փոխհարաբերությունները միմյանց միջև, ինչպես նաև բյուջեի, սոցիալական մարմինների, վարկային համակարգի աշխատողների և այլ կազմակերպությունների հետ: Չենց դրամական ձևում գտնվող ակտիվներով է կատարվում միջոցների հետագա բաշխումն ու վերաբաշխումը նաև ներտնտեսական կարիքների կուտակման ու սպառման պահանջների բավարարման նպատակով: Անհրաժեշտ է նշել, որ չնայած ազատ դրամական միջոցների բաժինն ընդհանրապես ընդհանուր ընթացիկ ակտիվներում կազմում է 5 – 6%, սակայն ներկա, լրիվ չձևավորված ու կանոնակարգված շուկայական հարաբերությունների պայմաններում ավելացել է դրանց ծավալն ու մեծացել է դերը՝ հատկապես միջտնտեսական փոխհարաբերությունների իրականացման գործում: Տնտեսավարող սուբյեկտների ազատ դրամական միջոցների առաջացման պատճառները կապված են ընթացիկ ակտիվների շրջապտույտի առանձնահատկությունների հետ՝ հատկա-

պես կարևոր գործոն է միջոցների ստացման և դրանց ծախսման ժանկետների միմյանց չհամապատասխանելը:

Արտադրական գործունեություն իրականացնող կազմակերպություններում ընթացիկ ակտիվները դրսևորվում են որոշակի կազմով ու կառուցվածքով և որոնք ընդհանուր տեսքով ցույց են տրվում հաշվախին պլանում, ինչպես նաև հաշվապահական հաշվեկշռում: Դրա համար տվյալ կազմակերպության արտադրատնտեսական ծրագրի անխափան կատարման համար կարևոր է ոչ միայն ընթացիկ ակտիվների ծավալը, այլև կառուցվածքը և միաժամանակ ակտիվների այն նվազագույն մնացորդը, որն անհրաժեշտ է այդ ծրագրի իրականացման համար: Ակտիվների և դրանց կազմավորման աղբյուրների մեծությունը պետք է բխի արտադրատնտեսական ծրագրում ներառված պարամետրերից և լինի օպտիմալ, ինչը հնարավոր է ապահովել միայն կոնկրետ պլանավորում կամ նորմավորում իրականացնելու միջոցով: Միկրոմակարդակով ընթացիկ ակտիվների պահանջի պլանավորումը ֆինանսական պլանավորման բնագավառներից մեկն է, և այն պետք է զտնվի տնտեսավարող սուբյեկտների ու պետական համապատասխան գերատեսչությունների ուշադրության կենտրոնում:

2.2.2. Ընթացիկ ակտիվների կազմավորման աղբյուրները և նորմավորվող ընթացիկ ակտիվների պահանջի հաշվարկման մեթոդիկան

Տնտեսավարող սուբյեկտների ընթացիկ ակտիվների կազմավորման համակարգը իր էությամբ ազդեցություն է գործում ոչ միայն դրանց օգտագործման արդյունավետության, այլ նաև շրջապտույտների արագության կամ մեկ պտույտի տևողության վրա: Եթե տնտեսավարող սուբյեկտն ունի ընթացիկ ակտիվների ավելցուկ, կնշանակի, որ այդ մասն անգործության է մատնված, և դրա յուրաքանչյուր միավորը եկամուտ չի բերում նրան: Միաժամանակ անհրաժեշտ չափից պակաս ընթացիկ ակտիվներ ունենալու դեպքում, արտադրական գործընթացը խափանվում է: Այստեղից հետևում է, որ տնտեսավարող սուբյեկտի արտադրությունը և տնտեսական գործունեությունն անխափան կարգավորելու համար իր տրամադրության տակ պետք է ունենա անհրաժեշտ չափով ընթացիկ ակտիվներ: Դրա համար տնտեսավարող սուբյեկտը պետք է ապահովված լինի սեփական կապիտալով, բայց քանի որ գոր-

ծում է նրցակցություն, ուստի ընթացիկ ակտիվների գծով պահանջ-նունքն անընդհատ փոխվում է, և միայն իր սեփական միջոցների աղբյուրների հաշվին գործնականում անհնար է այդ պահանջմունքների բավարարումը: Եվ ահա այստեղ օգնության է գալիս փոխառու կապիտալը՝ հիմնականում երկարաժամկետ, կարճաժամկետ վարկերի ու փոխառությունների տեսքով: Համաշխարհային փորձը ցույց է տալիս, որ շատ դեպքերում փոխառու կապիտալի օգտագործման արդյունավետությունն ավելի բարձր է լինում, քան սեփական կապիտալինը: Այդ իսկ պատճառով էլ ընթացիկ ակտիվների կազմավորման գործընթացի կառավարման կարևորագույն խնդիր է համարվում ներգրավվող փոխառու կապիտալի արդյունավետ օգտագործումն ապահովելը:

Ընթացիկ ակտիվների կազմավորման աղբյուրների կառուցվածքում ներառվում են՝

- սեփական աղբյուրները (կանոնադրական, լրացուցիչ, պահուստային կապիտալները, չբաշխված շահույթը, վերագնահատումից տարբերությունները և այլն),

- փոխառու աղբյուրները (բանկերի երկարաժամկետ և կարճաժամկետ վարկերը, երկարաժամկետ և կարճաժամկետ փոխառությունները և այլն),

- լրացուցիչ ներգրավվող աղբյուրները (կրեդիտորական պարտքերը կամ կարճաժամկետ պարտավորությունները):

Որպես կանոն տնտեսավարող սուբյեկտների ընթացիկ ակտիվների գծով նվազագույն պահանջմունքի բավարարումը իրականացվում է ի հաշիվ սեփական աղբյուրների (սեփական կապիտալի): Սակայն օբյեկտիվ մի շարք պատճառներից (արժեզրկում, արտադրության ծավալի աճ, հաճախորդների հաշիվներում վճարումների ձգձգում և այլն) ելնելով, տնտեսավարող սուբյեկտների մոտ ընթացիկ ակտիվների գծով առաջանում են ժամանակավոր լրացուցիչ պահանջներ: Նման դեպքերում տնտեսական գործունեության ֆինանսական ապահովվածության նպատակով անհրաժեշտություն է առաջանում ներգրավել փոխառու միջոցներ՝ վարկերի, փոխառությունների, ինվեստիցիաների (երկարատև ներդրումների) տեսքով:

Տնտեսավարող սուբյեկտի ընթացիկ ակտիվների պահանջմունքի մեծության վրա ազդում են բազմաթիվ գործոններ¹, այդ թվում՝

- արտադրության ծավալը և իրացումը,

¹ Шеремет А.Д., Сауфулин Р.С. Финансы предприятия. М., 1999, с.184.

- գործարարության տեսակը (տնտեսավարող սուբյեկտի գործունեության բնույթը),
- գործունեության (գործարարության) ծավալները,
- արտադրական փուլի (ցիկլի) տևողությունը,
- ընդհանուր կապիտալի կառուցվածքը,
- հաշվառման քաղաքականությունը և հաշվարկների իրականացման համակարգը,
- տնտեսական գործունեության վարկավորման պայմանները և կիրառման պրակտիկան (փորձը),
- նյութատեխնիկական մատակարարման մակարդակը,
- օգտագործվող նյութերի տեսակները և կառուցվածքը,
- արտադրության ծավալների և արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) իրացման աճի տեմպերը,
- ղեկավար անձնակազմի աշխատանքային հմտությունը և այլն:

Ընդհանուր առմամբ, ընթացիկ ակտիվների պահանջի որոշումը տնտեսավարող սուբյեկտներում իրականացվում է նորմավորման գործընթացի հիման վրա, այսինքն՝ սահմանվում են դրանց գծով նորմատիվներ: Նորմավորման նպատակն է՝ ելնելով արտադրության ու շրջանառության ոլորտների գործընթացի կազմակերպման ժամկետից, որոշել ընթացիկ ակտիվների օգտագործման չափաքանակը (լիմիտը): Շուկայական տնտեսավարման պայմաններում հատկապես գյուղացիական, գյուղացիական կոլեկտիվ և ֆերմերային տնտեսությունները հենց իրենք պետք է կարողանան որոշել, թե որքան նորմավորվող նյութական ընթացիկ ակտիվներ կարող են ձեռք բերել՝ ելնելով իրենց տրամադրության տակ եղած ֆինանսական միջոցների զումարի չափից: Ընթացիկ ակտիվների պահանջմունքի որոշումը յուրաքանչյուր տնտեսավարող սուբյեկտի համար ունի խիստ կարևոր նշանակություն նաև այն առումով, որ սահմանվում են նորմատիվներ, և կատարվող ծախսումներն էլ կատարվում են դրանց հիման վրա: Հատկապես սեփական ընթացիկ ակտիվներում նորմավորվող նյութական ընթացիկ ակտիվների պահանջմունքների որոշումն անհրաժեշտ է ֆինանսական պլանի կազմման ժամանակ: Այդ առումով էլ նորմատիվների մեծությունը չի կարող համարվել հաստատուն, քանի որ սեփական ընթացիկ ակտիվների չափը կախված է արտադրության ծավալից, մատակարարման և վաճառահանման պայմաններից, արտադրվող արտադրանքի տեսականուց (ասորտիմենտից), կիրառվող հաշվարկների ձևերից:

Սեփական ընթացիկ ակտիվներում տնտեսավարող սուբյեկտների պաշարների գծով պահանջի հաշվարկման ժամանակ անհրաժեշտ է հաշվի առնել նաև այն, որ այդ ակտիվներն օգտագործվում են ոչ միայն հիմնական արտադրության արտադրական ծրագրի կատարման, այլ նաև օժանդակ, սպասարկող արտադրությունների կարիքների համար, որոնք ինքնուրույն հաշվեկշիռ չունեն, իսկ գործնականում ավելի հաճախ սեփական ընթացիկ ակտիվներում պաշարների պահանջը հաշվարկվում է միայն հիմնական արտադրական գործունեության համար և դրանով իսկ որոշ ոլորտներ դուրս են մնում:

Ընթացիկ ակտիվների նորմավորումն իրականացվում է դրամական արտահայտությամբ, որի հիմքում ընկած է լինում պլանավորվող ժամանակաշրջանում արտադրանքի արտադրության, աշխատանքների կատարման և ծառայությունների մատուցման համար նախատեսված ծախսերի նախահաշիվը:

Նորմավորման գործընթացում սահմանվում են մասնակի և ընդհանրացնող նորմատիվներ: Այդ գործընթացը բաղկացած է մի քանի հաջորդական փուլերից, այսինքն՝ մշակվում են նորմավորվող նյութական ընթացիկ ակտիվներից յուրաքանչյուրի գծով պաշարների նորմաներ: Վերջինս հարաբերական մեծություն է և հաշվարկվում է ընդհանուր պաշարի նկատմամբ: Այնուհետև, ելնելով օգտագործվող պաշարների և ապրանքանյութական արժեքների տվյալ տեսակի ծախսի նորմաներից, որոշվում է ընթացիկ ակտիվների գումարի այն չափը, որն անհրաժեշտ է դրանց յուրաքանչյուր տեսակի գծով նորմավորվող պաշարների ստեղծման համար: Դրանով իսկ որոշվում են մասնակի նորմատիվները, որոնց հիման վրա էլ հաշվարկվում են ընդհանրացնող նորմատիվները: Ավելի ամփոփ առումով, ընթացիկ ակտիվների նորմատիվը արժեքային արտահայտությամբ ապրանքանյութական պաշարների պլանավորվող այն նվազագույն չափն է, որն անհրաժեշտ է տնտեսավարող սուբյեկտին՝ վերարտադրության գործընթացի անընդհատ ապահովման համար:

Հաշվարկային գործընթացում օգտագործվում են ընթացիկ նյութական ակտիվների նորմատիվների որոշման հետևյալ երեք մեթոդները՝ անալիտիկ (վիճակագրա-վերլուծական), ուղղակի հաշվարկի և գործակցային:

Անալիտիկ մեթոդը կիրառվում է այն դեպքում, երբ պլանավորվող ժամանակաշրջանում տնտեսավարող սուբյեկտի աշխատանքային

պայմաններում չեն նախատեսվում էական փոփոխություններ՝ նախորդ ժամանակաշրջանի հետ համեմատած: Նման դեպքում ընթացիկ ակտիվների նորմատիվի հաշվարկն իրականացվում է՝ ելնելով նախորդ ժամանակաշրջանում արտադրության ծավալի աճի տեմպերի և նորմավորվող նյութական ընթացիկ ակտիվների չափի միջև եղած հարաբերակցությունից:

Ուղղակի հաշվարկի մեթոդի դեպքում նախօրոք հաշվարկվում է նորմավորվող ընթացիկ ակտիվի յուրաքանչյուրի գծով նախնական չափը, որից հետո էլ, դրանց հիման վրա, որոշվում է նորմատիվի ընդհանուր գումարը (արժեքային տեսքով):

Գործակցային մեթոդի դեպքում նոր նորմատիվի որոշման ժամանակ հաշվի են առնվում արտադրության, մատակարարման, արտադրանքի (աշխատանքների, ծառայությունների) իրացման ծավալների փոփոխությունները և ընթացիկ ակտիվների շրջանառելիության արագությունը:

Նշված մեթոդներից գործնականում ավելի հաճախակի օգտագործվում է ուղղակի հաշվարկի մեթոդը, որի առավելությունն այն է, որ հնարավորություն է ընձեռում էլ ավելի հստակ հաշվարկելու մասնակի և ընդհանրացնող նորմատիվներն ու կատարելու համապատասխան եզրահանգումներ: Ընթացիկ ակտիվներից մասնակի նորմատիվներով են բնութագրվում արտադրական բոլոր պաշարները՝ նյութերը, արագամաշ առարկաները, պատրաստի արտադրանքը, ինչպես նաև անավարտ արտադրությունը:

Տնտեսավարող սուբյեկտների սեփական ընթացիկ ակտիվների նորմատիվը¹ որոշվում է հետևյալ հիմնական ցուցանիշների հիման վրա՝

- արտադրության ծավալի և արտադրանքի իրացման,
- արտադրանքի արտադրության, դրա պահպանման և իրացման վրա կատարվող ծախսումների,
- ընթացիկ ակտիվներում պաշարների նորմաների (օրերով արտահայտված):

Սեփական նյութական ընթացիկ ակտիվներից յուրաքանչյուրի գծով նորմատիվի հաշվարկի ընդհանուր բանաձևն արտահայտվում է հետևյալ տեսքով՝

¹ Финансы. Под ред. проф. А.М. Ковалевої. М., 1999, с. 218.

$$L = \frac{\bar{O}}{S} \times \bar{O}_G, \quad (2.2.2.1)$$

որտեղ՝

L - սեփական նյութական ընթացիկ ակտիվներից յուրաքանչյուրի գծով նորմատիվն է,

\bar{O} - տվյալ ժամանակաշրջանում ընթացիկ ակտիվներից յուրաքանչյուրի գծով ծախսի չափն է,

\bar{O}_G - ընթացիկ ակտիվներից յուրաքանչյուրի ծախսի նորման է,

S - ընթացիկ ակտիվներից յուրաքանչյուրի օգտագործման տևողությունն է օրերով,

$\frac{\bar{O}}{S}$ - ընթացիկ ակտիվներից յուրաքանչյուրի մեկօրյա ծախսն է:

Մեկօրյա ծախսը հաշվարկվում է թողարկվող համախառն կամ ապրանքային արտադրանքի վրա կատարված նյութական ծախսերը բաժանելով համապատասխան եռամսյակի օրերի (90) թվաքանակի վրա:

Ելնելով ընթացիկ ակտիվների առանձնահատկություններից՝ որոշենք դրանցից երեք տեսակների՝ **նյութերի, անավարտ արտադրության** և **պատրաստի արտադրանքի** նորմատիվները: Այսպես, սեփական ընթացիկ ակտիվներից նյութերի նորմատիվը որոշվում է հետևյալ բանաձևով՝

$$L_G = \bar{O}_G \times O_{G.G}, \quad (2.2.2.2)$$

որտեղ՝

L_G - նյութերի նորմատիվն է, որը ենթակա է որոշման,

\bar{O}_G - նյութերի մեկօրյա ծախսն է՝ կատարված արտադրանքի արտադրության վրա,

$O_{G.G}$ - նյութերի առանձին տեսակների նորման է օրերով:

Եթե արտադրության գործընթացում մասնակցում են մի քանի տեսակի նյութեր, ապա դրանց գծով ծախսի միջին նորման կարելի է որոշել կշռված միջին թվաքանականի բանաձևով: Օրինակ, ասենք, տնտեսավարող սուբյեկտը եռամսյակի ընթացքում նախատեսում է արտադրանքի արտադրության վրա ծախսել 3 տեսակի նյութ.

1-ին տեսակի գծով՝ 5 մլն. դրամ,

2-րդ տեսակի գծով՝ 7 մլն. դրամ,

3-րդ տեսակի գծով՝ 4 մլն. դրամ:

Յուրաքանչյուր նյութի գծով եռամսյակում օգտագործման նորման, ըստ տարբեր ժամկետների, կազմել է՝

1-ին տեսակի գծով՝ 34,2 միավոր,

2-րդ տեսակի գծով՝ 16,8 միավոր,

3-րդ տեսակի գծով՝ 49,0 միավոր:

Ելակետային տվյալների հիման վրա, ըստ կշռված միջին թվաբանականի բանաձևի, նյութերի օգտագործման նորման միջին հաշվով կկազմի՝

$$\bar{O}_{\text{ն.}} = \frac{5 \times 34,2 + 7 \times 16,8 + 4 \times 49,0}{5 + 7 + 4} = \frac{484,6}{16} = 30,3 \text{ օր:}$$

Նյութերի մեկօրյա ծախսը կազմել է՝

$$\bar{O} = \frac{16 \text{ մլն. դրամ}}{90} = 177,8 \text{ հազ. դրամ:}$$

Տեղադրելով հաշվարկված տվյալները բանաձևի (2.2.2.2) մեջ, կստանանք՝

$$U_{\text{G}} = 177,8 \times 30,3 = 5387,3 \text{ հազ. դրամ:}$$

Անավարտ արտադրության գծով սեփական ընթացիկ ակտիվների նորմատիվի հաշվարկման համար անհրաժեշտ է որոշել ապրանքային արտադրանքի արտադրության վրա կատարված ընթացիկ ակտիվների նորման: Այն որոշելու համար անհրաժեշտ է ելնել արտադրական փուլի տևողությունից (S) և նորմայից ավելի ծախսերի աճման գործակիցի ($Q_{\text{ծ.ա.}}$):

Անավարտ արտադրության գծով ընթացիկ ակտիվների նորմատիվը ($U_{\text{ան.ա.}}$) հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևով՝

$$U_{\text{ան.ա.}} = \bar{O}_{\text{ա.ա.}} \times \bar{S} \times Q_{\text{ծ.ա.}}, \quad (2.2.2.3)$$

որտեղ՝

$\bar{O}_{\text{ա.ա.}}$ - համախառն (ապրանքային) արտադրանքի արտադրության վրա մեկօրյա ծախսն է,

\bar{S} - արտադրական փուլի (ցիկլի) միջին տևողությունն է օրերով,

$Q_{\text{ծ.ա.}}$ - նորմայից ավելի ծախսերի աճման գործակիցն է անավարտ ար- տադրությունում:

Այն տնտեսավարող սուբյեկտներում, որտեղ վերանշակման գործընթացի համար ծախսերը կատարվում են հավասարաչափ, ծախսերի աճման գործակիցը¹ որոշվում է հետևյալ բանաձևով՝

¹ Шеремет А.Д., Сауфулин Р.С. Финансы предприятия. М., 1999, с.93.

$$q_{\text{ճ.ա.}} = \frac{\alpha + 0,5\beta}{\alpha + \beta}, \quad (2.2.2.4)$$

որտեղ՝

α - արտադրության գործընթացի սկզբում միաժամանակյա կատարվող ծախսերն են,

β - մինչև պատրաստի արտադրանքի ստացումը կատարվող ծախսերն են:

Այսպես, եթե տնտեսավարող սուբյեկտը եռամսյակի համար պլանով նախատեսել է կատարել 58 մլն. դրամի ծախսեր, այդ թվում՝ եռամսյակի սկզբում միաժամանակյա կատարվող ծախսերը՝ 32 մլն. դրամ, իսկ հետագա կատարվող ծախսերը՝ 26 մլն. դրամ, ապա ծախսերի աճման գործակիցը հավասար կլինի՝

$$q_{\text{ճ.ա.}} = \frac{32 + 0,5 \times 26}{32 + 26} = \frac{45}{58} = 0,776 :$$

Եթե տնտեսավարող սուբյեկտի կողմից կատարվող մեկօրյա ծախսը եռամսյակում միջին հաշվով կազմում է 644 հազ. դրամ, ապա անավարտ արտադրության գծով նորմատիվը, ըստ բանաձևի (2.2.2.3), հավասար կլինի՝

$$U_{\text{ան.ա.}} = 644 \text{ հազ. դր.} \times 19 \times 0,776 = 9495,1 \text{ հազ. դրամ:}$$

Նման մեթոդով կարող ենք հաշվարկել արդյունաբերության, գյուղատնտեսության առանձին տնտեսավարող սուբյեկտների անավարտ արտադրության գծով ընթացիկ ակտիվների նորմատիվները՝ ելնելով դրանց գործունեության բնույթից:

Պատրաստի արտադրանքի գծով ընթացիկ ակտիվների նորմատիվը որոշվում է պլանային ինքնարժեքով հաշվարկված ապրանքային արտադրանքի մեկօրյա ստացվածի և ընթացիկ ակտիվների նորմայի (օրերով) արտադրյալով: Վերջինս սահմանվում է արտադրության և առաքման գործընթացների բոլոր փուլերում:

Այսպես, եթե տնտեսավարող սուբյեկտը եռամսյակի համար պլանով նախատեսել է թողարկելու 270 մլն. դրամի ապրանքային արտադրանք, իսկ ընթացիկ ակտիվների նորման միջին հաշվով կազմել է 13,5 օր, ապա պատրաստի արտադրանքի նորմատիվը կկազմի՝

$$\frac{270 \text{ մլն. դրամ}}{90} \times 13,5 = 40,5 \text{ մլն. դրամ:}$$

90

Այսինքն՝ տնտեսավարող սուբյեկտի պատրաստի արտադրանքի գծով նորմատիվը կազմել է 40.5 մլն. դրամ:

Ընթացիկ ակտիվների նորմատիվների հաշվարկումը գյուղատնտեսության ոլորտում¹ առանձնանում է իր տեխնոլոգիական առանձնահատկություններով, և դրանք ուղղակի հաշվման դեպքում ելնում ենք պաշարներով առավելագույն ապահովման սկզբունքից: Պաշարների այս խմբում ներառվում են բուսաբուծության և անասնաբուծության ճյուղերում օգտագործվող սերմերի, տնկանյութերի, աճեցվող և բուծող կենդանիների, անավարտ արտադրության և գալիք ժամանակաշրջանի ծախսերի համար նորմատիվները: Նշված նյութական ընթացիկ ակտիվների առանձին տեսակների գծով նորմատիվների հաշվարկման ժամանակ օգտագործվում է հետևյալ բանաձևը՝

$$Ն = U_{\text{պլ}} \times \text{Ի}_{\text{պլ}}, \quad (2.2.2.5)$$

որտեղ՝

Ն - սեփական ընթացիկ ակտիվների նորմատիվն է պլանավորվող տարվա վերջում,

$U_{\text{պլ}}$ - նյութական ընթացիկ ակտիվների համապատասխան տեսակների (սերմերի, աճեցվող և բուծող կենդանիների, անավարտ արտադրությունում աշխատանքների ծավալի և այլնի) գծով պլանավորված մնացորդներն են, որոնք փոխանցվելու են հաջորդ տարի,

$\text{Ի}_{\text{պլ}}$ - միավորի (աշխատանքներ, ծառայություններ, կենդանի զանգվածի և այլն) պլանային ինքնարժեքն է կամ ձեռք բերման գինը:

Բանաձևի (2.2.2.5) հիման վրա հաշվարկվում են գյուղատնտեսության բնագավառում նորմավորվող ընթացիկ ակտիվների նորմատիվները:

2.2.3. Ընթացիկ ակտիվների շրջանառելիության և օգտագործման արդյունավետության հաշվարկման մեթոդիկան

Տնտեսավարող սուբյեկտների ընթացիկ ակտիվների շրջանառելիության գնահատման համար օգտագործվում են հետևյալ ցուցանիշները՝

1. ընթացիկ ակտիվների (շրջանառու միջոցների) շրջանառելիության գործակիցը ($Q_{\text{շրջ.}}$) արտահայտվում է հետևյալ բանաձևով՝

¹ Финансы сельского хозяйства. Под ред. М.3. Пизенгольца. М., 1992, с.178.

$$q_{2րջ} = \frac{h23}{\overline{LU}}, \quad (2.2.3.1)$$

որտեղ՝

$h23$ - արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) իրացումից զուտ հասույթն է (առանց անուղղակի հարկերի և հաստատագրված վճարների), հազ. դրամ,

\overline{LU} - ընթացիկ ակտիվների միջին մեծությունն է հաշվետու կամ նախորդ ժամանակաշրջաններում (հազ. դրամ):

Շրջանառելիության գործակիցը ցույց է տալիս հաշվետու կամ նախորդ ժամանակաշրջաններում ընթացիկ ակտիվների կատարած պտույտների թվաքանակը: Որքան բարձր լինի պտույտների թվաքանակը, կնշանակի, որ տվյալ տնտեսավարող սուբյեկտի ընթացիկ ակտիվների մեկ միավորը (հազ. դրամ) ավելի շատ է բերել իրացումից զուտ հասույթ կամ, այլ կերպ, այդ գործակիցը բնութագրում է միջին հաշվով ընթացիկ ակտիվներին բաժին ընկնող իրացումից զուտ հասույթի գումարի չափը (վերջինիս փոխարեն կարող ենք օգտագործել նաև արտադրանքի իրացման ծավալը):

2. Ընթացիկ ակտիվների մեկ պտույտի տևողությունը ($\mathcal{M}_{տևող.}$) արտահայտվում է հետևյալ բանաձևով՝

$$\mathcal{M}_{տևող.} = \frac{\overline{LU}}{h23} (30, 90, 180, 360) \text{ օր,} \quad (2.2.3.2)$$

կամ՝

$$\mathcal{M}_{տևող.} = \frac{1}{q_{2րջ}} (30, 90, 180, 360) \text{ օր,} \quad (2.2.3.3)$$

որտեղ՝

30, 90, 180, 360-ը հաշվետու կամ նախորդ ժամանակաշրջանի տևողությունն է օրերով,

$q_{2րջ}$ - ընթացիկ ակտիվների շրջանառելիության գործակիցն է (պտույտներով)՝ հաշվարկված հաշվետու կամ նախորդ ժամանակաշրջանների համար:

Քանի որ այս ցուցանիշը համարվում է ընթացիկ ակտիվների շրջանառելիության գործակցի հակադարձ մեծությունը, հետևաբար որքան փոքր լինի մեկ պտույտի տևողությունը, կնշանակի տնտեսավարող սուբյեկտը ավելի կարճ ժամանակահատվածում կարող է իրացումից ստանալ առավելագույն չափով հասույթ:

3. Ընթացիկ ակտիվների բեռնվածության գործակիցն ($Q_{բեռն.}$) արտահայտվում է հետևյալ բանաձևով՝

$$Q_{բեռն.} = \frac{\overline{ԸԱ}}{ԻԶՀ} : \quad (2.2.3.4)$$

Այս գործակիցը ցույց է տալիս մեկ միավոր (հազ. դրամ) իրացումից հասույթին ընկնող ընթացիկ ակտիվների միջին չափը: Որքան փոքր լինի այս գործակիցը, կնշանակի, որ ընթացիկ ակտիվները, հիմնականում գտնվելով արտադրության ու շրջանառության ոլորտում, նպաստում են նոր արդյունքի (արտադրանք, ապրանքներ) ստացմանը, իսկ, որոնք էլ հետագայում իրացվելով՝ վերածվում են դրամական միջոցի:

Անհրաժեշտ է նշել, որ առևտրային կազմակերպությունները ընթացիկ ակտիվների շրջանառելիության ցուցանիշները հաշվարկելու ժամանակ իրացումից զուտ հասույթի փոխարեն օգտագործում են ապրանքների վաճառքի գները:

Տնտեսավարող սուբյեկտների կողմից հաշվարկվող շրջանառելիության ցուցանիշների իմաստն ավելի պարզ պատկերացնելու համար կազմենք ստորև բերվող աղյուսակը (2.2.3.1)՝ ըստ հավելված 1-ում բերված հաշվեկռի տվյալների:

Աղյուսակ 2.2.3.1

Ընթացիկ ակտիվների (շրջանառու միջոցների) շրջանառելիության ցուցանիշները

Ցուցանիշների անվանումը	Նախորդ ժամանա - կաշրջան (տարի)	Հաշվետու ժամանա - կաշրջան (տարի)	Շեղումը (+,-)	
			բացարձակ	հարաբերական %
Ելակետային	1	2	3 (u.2 – u.1)	4 (u.3 : u.1)
1. արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) իրացումից զուտ հասույթ, հազ. դրամ	517481	794709	277228	53,6
2. ընթացիկ ակտիվների միջին մեծությունը, հազ. դրամ	204657	295822	91165	44,5
Հաշվարկային				
3. շրջանառելիության գործակիցը, պտույտ (տող1 : տող 2)	2,529	2,686	0,157	6,2
4. մեկ պտույտի տևողությունը, օրերով (տող 2 : տող 1 × օրերի թիվ) կամ (1: տող 3 × օրերի թիվ)	142,37	134,0	- 8,37	- 5,9
5. ընթացիկ ակտիվների բեռնվածության գործակիցը (տող 2 : տող 1)	0,395	0,372	- 0,023	- 5,8

Աղյուսակի տվյալներից պարզվում է, որ ընթացիկ ակտիվների շրջանառելիության գործակիցը նախորդ տարվա 2,529 պտույտի փոխարեն կազմել է 2,686 պտույտ կամ մեկ պտույտի տևողությունը կազմել է 134 օր՝ նախորդ տարվա նկատմամբ նվազելով մոտավորապես 8 օրով (134,0 – 142,37):

Ինչպես նախորդ, այնպես էլ հաշվետու տարիների ընթացքում ընթացիկ ակտիվների մեկ պտույտի տևողությունն այնքան էլ բարձր չէ, այսինքն՝ դա տնտեսավարող սուբյեկտի համար դրական ցուցանիշ է, և մեկ պտույտը հաշվետու տարում կազմում է 0,372 տարի: Տևողության բարձր լինելը արդյունք է անավարտ արտադրության, չիրացված արտադրանքի և դեբիտորական պարտքերի ավելացման: Այդ վիճակից դուրս գալու համար անհրաժեշտ է եղած պատրաստի արտադրանքը ժամանակին իրացնել, թեկուզ շուկայական գներից ցածր գներով, որպեսզի ստացված զուտ դրամական միջոցներն օգտագործվեն հետագա արտադրատնտեսական գործընթացի կարգավորման համար:

Ընթացիկ ակտիվների մեծությունը, ըստ տարիների, փոփոխության է ենթարկվում՝ կախված տնտեսավարող սուբյեկտի կազմակերպատնտեսական բնույթից: Այդ բացարձակ փոփոխությունը կարելի է հաշվարկել երկու եղանակով՝

$$1. \pm \Delta \bar{C}U = (\bar{C}U)_1 - (\bar{C}U)_0 \times Q_{\text{հա}}, \quad (2.2.3.5)$$

որտեղ՝

$\pm \Delta \bar{C}U$ - ընթացիկ ակտիվների ավելացման (+) կամ նվազեցման մեծությունն է (-),

$(\bar{C}U)_1$ և $(\bar{C}U)_0$ - համապատասխանաբար հաշվետու և նախորդ տարիների (ժամանակաշրջանների) ընթացիկ ակտիվների միջին մեծությունն է,

$Q_{\text{հա}}$ - իրացումից զուտ հասույթի աճի գործակիցն է:

Տեղադրելով 2.2.3.1 աղյուսակից տվյալները (2.2.3.5) բանաձևի մեջ, կստանանք՝

$$\pm \Delta \bar{C}U = 295822 - 204657 \times \frac{794709}{517481} = -18476 \text{ հազ. դրամ}$$

$$2. \pm \Delta \bar{C}U = (\bar{C}U_{\text{տևող.1}} - \bar{C}U_{\text{տևող.0}}) \times \Gamma_{\text{հ.1}}, \quad (2.2.3.6)$$

որտեղ՝

$\mathcal{M}_{տևող.1}$ և $\mathcal{M}_{տևող.0}$ - համապատասխանաբար հաշվետու և նախորդ տարիների (ժամանակաշրջանների) ընթացիկ ակտիվների մեկ պտույտի տևողությունն է, օրերով,

$t_{h.1}$ - հաշվետու տարում մեկօրյա իրացումից զուտ հասույթի զումարի չափն է, հազ. դրամ:

Տեղադրելով աղյուսակից տվյալները բանաձևի (2.2.3.6) մեջ, կստանանք՝

$$\pm\Delta LU = (134,0 - 142,37) \times \frac{794709}{360 \text{ օր}} = -18476 \text{ հազ. դրամ}$$

Հաշվարկները ցույց են տալիս, որ ուսումնասիրվող տնտեսավարող սուբյեկտի ընթացիկ ակտիվների շրջանառելիության աճման հետևանքով հաշվետու ժամանակաշրջանում (համեմատած նախորդի հետ) դրանց նվազեցում է կատարվել 18476 հազ. դրամով, այսինքն՝ ընթացիկ ակտիվներն արդյունավետ են օգտագործվել:

Արտադրանքի իրացումից զուտ հասույթի կամ արտադրանքի ծավալի մեծության հավելաճը, ի հաշիվ ընթացիկ ակտիվների շրջանառելիության փոփոխության հաշվարկելու համար, օգտագործենք տնտեսավարող սուբյեկտի իրացումից զուտ հասույթի (ԻԶՀ) կախվածությունը նրա գործունեության համար պահանջվող ընթացիկ ակտիվների (ԸԱ) փոփոխություններից: Այդ կախվածությունն արտահայտվում է հետևյալ բանաձևով՝

$$\pm\Delta \text{ԻԶՀ} = \pm\Delta q_{2n2} \times (\text{ԸԱ})_1, \quad (2.2.3.7)$$

որտեղ՝

$\pm\Delta q_{2n2}$ - ընթացիկ ակտիվների պտույտների թվաքանակի փոփոխությունն է:

Քանի որ պտույտների թիվը (շրջանառելիության գործակիցը) հաշվարկվում է հաշվետու և նախորդ ժամանակաշրջանների համար, ուստի ըստ դրա փոփոխության (2.2.3.7) բանաձևը կընդունի հետևյալ տեսքը՝

$$\pm\Delta \text{ԻԶՀ} = (q_{2n2.1} - q_{2n2.0}) \times (\text{ԸԱ})_1: \quad (2.2.3.8)$$

Տեղադրելով 2.2.3 աղյուսակից տվյալները բանաձևի (2.2.3.7) մեջ, կստանանք՝

$$\pm\Delta \text{ԻԶՀ} = 0,157 \times 295822 = 46444 \text{ հազ. դրամ:}$$

Պարզվում է, որ ընթացիկ ակտիվների (շրջանառու միջոցների) պտույտների ավելացման (0,157 պտույտ) հետևանքով իրացումից զուտ հասույթն աճում է 46444 հազ. դրամով՝ նախորդ ժամանակաշր-

ջանի հետ համեմատած, և ըստ աղյուսակի, իրացումից զուտ հասույթի բացարձակ 277228 հազ. դրամով ավելացման դեպքում, այն կազմել է 16,8% ($464444 \div 277228,0 \times 100\%$):

Միաժամանակ ընթացիկ ակտիվների շրջանառելիության փոփոխությունն ազդեցություն է ունենում նաև տնտեսավարող սուբյեկտի զուտ շահույթի ավելացման կամ նվազեցման ($\pm\Delta\mathcal{Q}\mathcal{C}$) վրա և այն արտահայտվում է հետևյալ բանաձևով՝

$$\pm\Delta\mathcal{Q}\mathcal{C} = (\mathcal{Q}\mathcal{C})_0 \times \frac{q_{2\text{րգ.1}}}{q_{2\text{րգ.0}}} - (\mathcal{Q}\mathcal{C})_0, \quad (2.2.3.9)$$

Տեղադրելով 2.2.3 աղյուսակից և հավելված 2-ից համապատասխան տվյալները, կստանանք՝

$$\pm\Delta\mathcal{Q}\mathcal{C} = 19484 \times \frac{2,686}{2,529} - 19484 = 20694 - 19484 = 1210 \text{ հազ. դրամ}$$

Պարզվում է, որ ընթացիկ ակտիվների շրջանառելիության գործակցի 6,2% ավելացման հետևանքով հաշվետու ժամանակաշրջանում զուտ շահույթի գումարի չափը աճել է նախորդ ժամանակաշրջանի նկատմամբ 1210 հազ. դրամի չափով:

Գլուխ 3

Տնտեսավարող սուբյեկտների հիմնական միջոցների և նյութական պաշարների գնահատումը

3.1. Հիմնական միջոցների գնահատման վերլուծության ելությունը, նշանակությունը, խնդիրները և տեղեկատվական աղբյուրները

Տնտեսավարող սուբյեկտների արտադրատնտեսական գործունեությունը կարգավորելու համար անհրաժեշտ են ոչ միայն ընթացիկ ակտիվներ համարվող կարճաժամկետ (մինչև 1 տարի) նյութական պաշարներ, դրամական միջոցներ, դեբիտորական պարտքեր և այլ ընթացիկ ակտիվներ, այլ նաև երկարաժամկետ ոչ ընթացիկ նյութական ակտիվներ: Վերջիններիս թվին են դասվում հիմնական միջոցները (սեփական և վարձակալված), բնական ռեսուրսները, երկարաժամկետ ֆինանսական ներդրումները, հողատարածքները և անավարտ ոչ ընթացիկ նյութական ակտիվները: Ընդհանուր առմամբ ոչ ընթացիկ նյութական ակտիվների կազմում ամենամեծ տեսակարար կշիռը բաժին է ընկնում հիմնական միջոցներին, որոնք (բացի հողատարածքներից) ունեն օգտակար ծառայության որոշակի ժամանակահատված, որի ընթացքում տնտեսավարող սուբյեկտն ակնկալում է ստանալ ավելի շատ արտադրանք, կատարել աշխատանքներ և մատուցել ծառայություններ:

Հիմնական միջոցներն են շենքերը, կառուցվածքները, փոխանցող հարմարանքները, մեքենաներն ու սարքավորումները, տրանսպորտային միջոցները, արտադրական և տնտեսական գույքը, գործիքները, բանոդ և մթերատու կենդանիները, բազմամյա տնկարկները, հողերը և այլն:

Տնտեսավարման նոր հարաբերությունների պայմաններում հաշվապահական հաշվառման չափորոշիչներին համընթաց գործում է հիմնական միջոցների գծով ՀՀՀՀՍ 16-րդ չափորոշիչը (ստանդարտ)¹, ըստ որի՝ հիմնական միջոցներն այն նյութական ոչ ընթացիկ ակտիվներն են, որոնք առկա են տնտեսավարող սուբյեկտ հանդիսացող կազմակերպություններում՝ արտադրանքի արտադրության, աշխատանքների կա-

¹ Հայաստանի Հանրապետության հաշվապահական հաշվառման ստանդարտներ, Երևան, 2000թ.:

տարման, ծառայությունների մատուցման, ապրանքների իրացմանը նպաստելու, ինչպես նաև վարձակալության տալու և վարչական նպատակներով օգտագործելու համար:

Հիմնական միջոցները գնահատվում են սկզբնական, իրական, մնացորդային, վերագնահատման և հաշվեկշռային արժեքներով:

Սկզբնական արժեքը հիմնական միջոցի ձեռք բերման, դրա կառուցման, վերակառուցման, շինարարության ժամանակ վճարված կամ պայմանագրի կողմերի համաձայնությամբ որոշված վճարվելիք դրամական միջոցների գումարն է: Վերջինիս մեջ ներառվում են նաև դրանց տեղափոխման և տեղակայման հետ կապված ծախսերը:

Իրական արժեքն այն գումարն է, որով հիմնական միջոցը առևտրային գործարքի ընթացքում կարող է ձեռք բերվել կամ փոխանակվել կողմերի միջև, նրանց պատրաստական լինելու պարագայում:

Մնացորդային արժեքն այն գնահատված գումարն է, որը կապված է հիմնական միջոցից դեռևս մնացած պիտանի նյութերի, պահեստամասերի և այլ նյութական արժեքների հետ, որն ակնկալում է ստանալ կազմակերպությանը դրանց հետագա օգտագործման ընթացքում:

Վերագնահատման արժեքը հիմնական միջոցի այն արժեքն է, որը որոշվում է դրա վերագնահատման արդյունքում:

Հաշվեկշռային արժեքն այն գումարն է, որով հիմնական միջոցը ճանաչվում և ներառվում է հաշվապահական հաշվեկշռում՝ կուտակված մաշվածությունը և արժեզրկումից կորուստները հանելուց հետո:

Հիմնական միջոցները, մասնակցելով կազմակերպության արտադրատնտեսական գործընթացին, շահագործման ընթացքում աստիճանաբար մաշվում են, և մաշվածության արժեքի չափով մաս-մաս փոխանցվում նոր ստեղծվող արդյունքին: Միաժամանակ հիմնական միջոցի կուտակված մաշվածության գումարը պարբերաբար պետք է բաշխվի դրա օգտակար ծառայության ընթացքում: Մաշվածության գումարը հիմնական միջոցի սկզբնական և մնացորդային արժեքների տարբերությունն է: Իսկ հիմնական միջոցի արժեզրկումից կորուստն այն գումարն է, որի չափով այդ միջոցի հաշվեկշռային արժեքը գերազանցում է փոխհատուցվող գումարը¹:

Որպես կազմակերպության արտադրական գործընթացի կազմակերպմանն ու կարգավորմանը նպաստող հիմնական տարրեր՝ հիմնա-

¹ Пястолов С.М. Экономический анализ деятельности предприятия.-М., 2003, с. 159-161.

կան միջոցներն իրենց կազմով, կառուցվածքով և օգտագործման արդյունավետության աստիճանով էապես ազդում են կազմակերպության տնտեսական գործունեությունը բնութագրող բոլոր ցուցանիշների վրա: Ուստի, հաշվի առնելով հիմնական միջոցների կարևորությունը՝ կազմակերպության համար մեծ նշանակություն է ստանում այդ միջոցների օգտագործման վերլուծությունը. այդ նպատակով անհրաժեշտ է՝

- որոշել կազմակերպության և դրա առանձին ստորաբաժանումների հիմնական միջոցներով ապահովվածությունը,
- իրականացնել հիմնական միջոցների օգտագործման մակարդակի գնահատում՝ ընդհանրացնող և մասնակի ցուցանիշներով,
- հաշվարկել հիմնական միջոցների օգտագործման ազդեցությունն արտադրանքի, կատարված աշխատանքների, ցուցաբերված ծառայությունների ծավալների վրա,
- ուսումնասիրել կազմակերպության արտադրական հզորությունների և սարքավորումների օգտագործման աստիճանը,
- որոշել տարբեր գործոնների ազդեցությունը հիմնական միջոցների օգտագործման արդյունավետությունը բնութագրող ցուցանիշների վրա,
- հայտնաբերել պահուստներ հիմնական միջոցների օգտագործման արդյունավետությունը բարձրացնելու ուղղությամբ:

Հիմնական միջոցների օգտագործման վերլուծության ընթացքում օգտագործվում են հետևյալ տեղեկատվական աղբյուրները՝ կազմակերպության գործարարության (բիզնես) ծրագրերը, հաշվապահական հաշվեկշիռը (ձև 1), ֆինանսական արդյունքների մասին հաշվետվությունը (ձև 2), ֆինանսական հաշվետվություններին կից ծանոթագրությունները (ձև 5), հիմնական միջոցների և արտադրանքի մասին հաշվետվությունները, սկզբնական հաշվառման տվյալները, տեխնիկական զարգացման ծրագրերը, գույքագրման ակտերը, հիմնական միջոցների օբյեկտների շարժի և կապիտալ ներդրումների օգտագործման վերաբերյալ հաշվետվությունները, հիմնական միջոցների հաշվառման քարտերը և դրանց անձնագրերը:

3.2. Հիմնական միջոցներով ապահովվածության վերլուծությունը

Տնտեսավարող սուբյեկտների արտադրատնտեսական գործընթացի գնահատման առումով կարևորվում է նաև դրանց ենթակայության տակ

գտնվող հիմնական միջոցների կազմում և կառուցվածքում տեղի ունեցող փոփոխությունների վերլուծությունը, ինչը պայմանավորված է հիմնական միջոցների օգտագործման արդյունավետության մակարդակի բարձրացման անհրաժեշտությամբ:

Ըստ օգտագործման հատկանիշի՝ հիմնական միջոցները ստորաբաժանվում են երկու հիմնական խմբի.

1. Շահագործման մեջ գտնվող և մաշվածության ենթարկվող հիմնական միջոցներ:

2. Շահագործման մեջ չգտնվող հիմնական միջոցներ:

Առաջին խմբին անդրադարձել ենք նախորդ ենթահարցում: Իսկ երկրորդ խմբում ներառվում են շահագործման չհանձնված, ժամանակավորապես շահագործումից հանված և օտարման նպատակով պահվող հիմնական միջոցները¹:

Յուրաքանչյուր կազմակերպության համար կարևորվում է ապահովվածությունը հիմնական միջոցների առանձին տեսակներով, որոնք հաշվարկվում են արտադրական ծրագրի կատարման համար պլանավորված (նախատեսված) պահանջարկի և դրանց փաստացի մեծությունների համեմատության ժամանակ: Այդ նպատակով իրականացվում է հիմնական միջոցներով ապահովվածության գնահատում և բացարձակ և հարաբերական ցուցանիշներով:

Հիմնական միջոցների կազմի ու կառուցվածքի վերլուծությունն իրականացվում է ինչպես հորիզոնական, այնպես էլ ուղղահայաց եղանակներով, ուստի, անհրաժեշտ է հիմնական միջոցների կազմում առանձնացնել ակտիվ և պասիվ բաժինները:

Ակտիվ բնույթի հիմնական միջոցներն անմիջականորեն մասնակցում են արտադրության գործընթացին (մեքենաներ, սարքավորումներ): Իսկ պասիվ բնույթի հիմնական միջոցները մասնակցում են միայն սպասարկման աշխատանքներին կամ օժանդակում են այդ գործընթացի իրականացմանը: Այսինքն՝ մնացած հիմնական միջոցներն ունեն պասիվ բնույթ: Ուստի, յուրաքանչյուր տնտեսավարող սուբյեկտ (կազմակերպություն, ընկերություն) պետք է իր ենթակայության տակ գտնվող հիմնական միջոցների կազմում ու կառուցվածքում ակտիվ և պասիվ բաժինների միջև ապահովի օպտիմալ հարաբերակցություն: Տնտեսավարող սուբյեկտի (վերամշակող կազմակերպության) հիմնա-

¹ Սարգսյան Ա.Զ., Առաքելյան Կ.Ա. Տնտեսական գործունեության վերլուծություն: Երևան, 2005թ.:

կան միջոցների կազմում ու կառուցվածքում տեղ գտած փոփոխությունների գնահատումը ներկայացվում է աղյուսակ 3.2.1-ի տեսքով:

Պարզվում է, որ տնտեսավարող սուբյեկտի հիմնական միջոցների ընդհանուր գումարը, նախորդ տարվա համեմատ, հաշվետու տարում ավելացել է 24497 հազ. դրամով, հիմնականում շենքերի հաշվին՝ 14758 հազ. դրամի չափով: Հարաբերական շեղումը կազմել է 46,7 %:

Աղյուսակ 3.2.1

Հիմնական միջոցների կազմը, կառուցվածքը և դինամիկան

Ձ/հ	Հիմնական միջոցների կազմը	Նախորդ տարի		Հաշվետու տարի		Շեղումը (+,-)		
		գումարը, հազ. դրամ	տեսակարար կշիռը, %	գումարը, հազ. դրամ	տեսակարար կշիռը, %	բացարձակ, հազ. դրամ	հարաբերական, %	ըստ կառուցվածքի, %
Ա	1	2	3	4	5	6 (u4-u2)	7(u6:u2)100	8(u5-u3)
1	Շենքեր	31604	34,4	46362	39,9	14758	46,7	5,5
2	Կառուցվածքներ	-	-	-	-	-	-	-
3	Փոխանցող հարմարանքներ	400	0,4	2992	2,6	2592	6,5 անգ.	2,2
4	Մեքենաներ և սարքավորումներ	48218	52,6	52884	45,5	4666	9,7	-7,1
5	Տրանսպորտային միջոցներ	3993	4,6	6721	5,8	2728	68,3	1,2
6	Արտադրական և տնտեսական գույք, գործիքներ	430	0,5	1064	0,9	634	147,4	0,4
7	Բազմամյա տնկարկներ	-	-	-	-	-	-	-
8	Բանող և մթերատու կենդանիներ	-	-	-	-	-	-	-
9	Այլ հիմնական միջոցներ	7004	7,5	6123	5,3	-881	-12,6	-2,2
	Ընդամենը, այդ թվում՝ ակտիվ հիմնական միջոցներ	91649	100,0	116146	100,0	24497	26,7	-
	պասիվ հիմնական միջոցներ	48218	52,6	52884	45,5	4666	9,7	-7,1
		43431	47,4	63262	54,5	19831	45,7	7,1

Դրական տեղաշարժ են ապահովել նաև ակտիվ մաս կազմող մեքենաներն ու սարքավորումները՝ 4666 հազ. դրամի չափով, իսկ հարաբերական շեղումը՝ 9,7 %: Չնայած անհրաժեշտ է նշել, որ ըստ կառուց-

վածքի՝ այն ունեցել է նվազման միտում՝ 7,1 %-ի (45,5 – 52,6) չափով: Ամենամեծ փոփոխությունը տեղի է ունեցել փոխանցող հարմարանքների գծով, որն ավելացել է 6,48 անգամ:

Այլ հիմնական միջոցները, որոնց թվում հանդես են գալիս նաև շահագործման մեջ չգտնվող հիմնական միջոցները, հաշվետու տարում նվազել են 881 հազ. դրամով կամ 12,6 %-ով: Նախորդ տարվա վերջի մնացորդը հաշվետու տարվա սկզբնական մնացորդն է:

Հիմնական միջոցների կազմում տեղի են ունեցել կառուցվածքային փոփոխություններ: Այսպես՝ հիմնական միջոցների ակտիվ մասի տեսակարար կշիռն ընդհանուրի մեջ նվազել է 7,1 %-ով, իսկ պասիվ միջոցներինն աճել է նույն չափով:

Տնտեսական գործունեության վերլուծության ընթացքում կարևորվում է հիմնական միջոցներով ապահովվածության աստիճանը և դրանց տարբեր նակարդակները բնութագրող ամփոփ ցուցանիշների համակարգը: Ավելի պարզ պատկերացնելու համար, ըստ հավելված 5-ի, կազմենք աղյուսակ՝ հիմնական միջոցներով ապահովվածության ցուցանիշները հաշվարկելու համար (աղյուսակ 3.2.2):

Աղյուսակ 3.2.2

Հիմնական միջոցներով ապահովվածության ցուցանիշների հաշվարկման ելակետային տվյալները

Հիմնական միջոցները	Մնացորդը նախորդ տարվա վերջին կամ հաշվետու տարվա սկզբին	Ավելացում (+)	Նվազում (-)	հազ. դրամ
				Մնացորդը հաշվետու տարվա վերջին
Ա	1	2	3	4
1. Հաշվեկշռային արժեքը	91649	34835	10338	116146
2. Սկզբնական արժեքը	106659	34835	-	141494
3. Կուտակված մաշվածությունը	15010	10338	-	25348
4. Հիմնական միջոցների ակտիվ մասը (մեքենաներ և սարքավորումներ)	48218	10676	6010	52884
5. Աշխատողների միջին ցուցակային թիվը, մարդ	114	16	8	122

Ըստ աղյուսակ 3.2.2-ի տվյալների՝ հաշվետու տարում հիմնական միջոցների հաշվեկշռային արժեքը, նախորդ տարվա համեմատ, ավելացել է 24497 (116146 – 91649), իսկ կուտակված մաշվածությունը՝ 10338 (25348 – 15010) հազ. դրամով: Հիմնական միջոցների ակտիվ

մասը նույնպես ավելացել է 4666 հազ. դրամով՝ նուտքագրված (10676 հազ. դրամ) և ելքագրված (6010 հազ. դրամ) մեքենաների ու սարքավորումների հաշվին: Ընդհանուր առմամբ աղյուսակի բոլոր ցուցանիշների գծով տեղի են ունեցել դրական փոփոխություններ:

Հաշվետու տարում հիմնական միջոցների հաշվեկշռային արժեքը մեկ աշխատողի հաշվով կազմում է 880,5 հազ. դրամ, իսկ ակտիվ մասը՝ 428,4 հազ. դրամ: Ուսումնասիրվող տնտեսավարող սուբյեկտում հիմնական միջոցների նորացումը (ավելացում), ըստ հաշվեկշռային արժեքի, կազմում է 30%, իսկ դուրս գրումը (նվազեցում) 9,7%: Հիմնական միջոցների հավելաճի տեմպի գործակիցը կազմել է 26,7%, իսկ մաշվածության և պիտանիության գործակիցները հաշվետու տարվա սկզբին և վերջին՝ համապատասխանաբար 0,141 և 0,859, 0,179 և 0,821: Այսինքն՝ հաշվետու տարվա վերջում հիմնական միջոցների մաշվածության գործակիցը տարվա սկզբի համեմատ ավելացել է 0,038 միավորով (0,179 – 0,141), իսկ պիտանիության գործակիցը նույն չափով նվազել է, ինչը դրական երևույթ է:

Այդ ցուցանիշները հաշվարկված են հետևյալ բանաձևերի օգնությամբ.

- Հիմնական միջոցներով զինվածությունը՝ (ՀՄ)_{զին.}.

$$(ՀՄ)_{զին.} = \frac{\text{ՀՄ միջին տարեկան հաշվեկշռային արժեքը}}{\text{Աշխատողների միջին ցուցակային թիվը}} = \frac{(91649+116146) \div 2}{(144+122) \div 2} = \frac{103876,5}{118} =$$

880,5 հազ. դրամ: (3.2.1)

- Ակտիվ հիմնական միջոցներով զինվածությունը՝ (ԱՄ)_{զին.}.

$$(ՀՄ)_{զին.} = \frac{\text{Մեքենաների և սարքավորումների միջին տարեկան արժեքը}}{\text{Աշխատողների միջին ցուցակային թիվը}} = \frac{(48218+52884) \div 2}{118} = \frac{50551}{118} = 428,4 \text{ հազ. դրամ:} \quad (3.2.2)$$

Հիմնական միջոցների տարբեր մակարդակների զնահատման ժամանակ հաշվարկվում են նաև հետևյալ գործակիցները՝ նորացման, մաշվածության, դուրս գրման, հավելաճի և պիտանիության:

- Նորացման գործակիցը՝ $Գ_{\text{ն}}$.

$$Q_{\text{հ.}} = \frac{\text{Մուտքագրված ՀՄ հաշվեկշռային արժեքը}}{\text{ՀՄ հաշվեկշռային արժեքը հաշվետու տարվա վերջին}} = \frac{34835}{116146} =$$

$$= 0,3 \text{ կամ } 30 \% \quad (3.2.3)$$

- Մաշվածության գործակիցը՝ $Q_{\text{մաշ.}}$, տարվա սկզբին և վերջին.

$$Q_{\text{մաշ. (տ.ս.)}} = \frac{\text{ՀՄ կուտակված մաշվածությունը հաշվետու տարվա սկզբին}}{\text{ՀՄ սկզբնական արժեքը հաշվետու տարվա սկզբին}} =$$

$$= \frac{15010}{106659} = 0,14 \text{ կամ } 14,1\% \quad (3.2.4)$$

$$Q_{\text{մաշ. (տ.վ.)}} = \frac{\text{ՀՄ կուտակված մաշվածությունը հաշվետու տարվա վերջին}}{\text{ՀՄ սկզբնական արժեքը հաշվետու տարվա վերջին}} =$$

$$= \frac{25348}{141494} = 0,179 \text{ կամ } 17,9\% \quad (3.2.5)$$

- Դուրս գրման գործակիցը՝ $Q_{\text{դ.գ.}}$.

$$Q_{\text{դ.գ.}} = \frac{\text{Դուրս գրված ՀՄ հաշվեկշռային արժեքը}}{\text{ՀՄ սկզբնական արժեքը հաշվետու տարվա վերջին}} = \frac{10338}{106659} =$$

$$= 0,097 \text{ կամ } 9,7\% \quad (3.2.6)$$

- Հավելաճի տեմպի գործակիցը՝ $Q_{\text{հ.աճ.}}$.

$$Q_{\text{հ.աճ.}} = \frac{\text{ՀՄ հաշվեկշռային արժեքի բացարձակ հավելում}}{\text{ՀՄ արժեքը հաշվետու տարվա սկզբին}} = \frac{116146 - 91649}{91649} =$$

$$= \frac{24497}{91649} = 0,267 \text{ կամ } 26,7 \% : \quad (3.2.7)$$

- Պիտանիության գործակիցը՝ $Q_{\text{պ.}}$, տարվա սկզբին և վերջին.

$$Q_{\text{այ.}(տ.ս.)} = \frac{\text{ՀՄ սկզբնական արժեքը հաշվետու տարվա սկզբին- կուտակված մաշվ.}}{\text{ՀՄ սկզբնական արժեքը հաշվետու տարվա սկզբին}} =$$

$$= \frac{106659-15010}{106659} = \frac{91649}{106659} = 0,859 \text{ կամ } 85,9\% \quad (3.2.8)$$

$$Q_{\text{այ.}(տ.վ.)} = \frac{\text{ՀՄ սկզբնական արժեքը հաշվետու տարվա վերջին- կուտակված մաշվ.}}{\text{ՀՄ սկզբնական արժեքը հաշվետու տարվա վերջին}} =$$

$$= \frac{141494-25348}{141494} = \frac{11614691649}{141494} = 0,821 \text{ կամ } 82,1\% \quad (3.2.9)$$

կամ՝

$$Q_{\text{այ.}} = 1 - Q_{\text{մաշվ.}}$$

$$Q_{\text{այ.}(տ.ս.)} = 1 - 0,141 = 0,859 \text{ և } Q_{\text{այ.}(տ.վ.)} = 1 - 0,179 = 0,821 \quad (3.2.10)$$

Հիմնական միջոցների մաշվածության և պիտանիության գործակիցների գումարը հավասար է 1 միավորի: Այդ գործակիցները հաշվարկվում են ինչպես տարվա սկզբի, այնպես էլ տարվա վերջի համար:

3.3. Հիմնական միջոցների օգտագործման արդյունավետության վերլուծությունը

Հիմնական միջոցները, որպես ոչ ընթացիկ ակտիվներ, մասնակցում են արտադրական, շինարարական գործընթացներին, կատարվող աշխատանքներին, ծառայություններին՝ նպաստելով նոր արդյունքների ստացմանը: Հիմնական միջոցների արդյունավետությունը կարող է բնութագրվել հետևյալ ցուցանիշներով.

- Հիմնական միջոցների շահութաբերությունը՝ $(ՀՄ)_{\text{շահ.}}$

$$(ՀՄ)_{\text{շահ.}} = \frac{\text{Հարկումից (շահութահարկի վճարումից) հետո զուտ շահույթ}}{\text{ՀՄ միջին տարեկան արժեք}} \quad (3.3.1)$$

Հարաբերակցությունը կարելի է հաշվարկել նաև համարիչում տեղադրելով շահութահարկի վճարումից հետո զուտ շահույթը: Այս ցուցանիշը ցույց է տալիս հիմնական միջոցների մեկ միավորին միջին հաշ-

վով բաժին ընկնող շահույթի գումարի չափը: Որքան մեծ է այս ցուցանիշը, այնքան արդյունավետ են օգտագործվել այդ միջոցները:

- Հիմնական միջոցների հատույցը՝ $(ՀՄ)_{\text{հատ.}}$

$$(ՀՄ)_{\text{հատ.}} = \frac{\text{Իրացումից գուտ հասույթ}}{ՀՄ \text{ միջին տարեկան արժեք}} \quad (3.3.2)$$

Հարաբերակցությունը կարող ենք հաշվարկել նաև համարիչում տեղադրելով արտադրանքի և ապրանքների (աշխատանքներ, ծառայություններ) իրացումից ստացվող հասույթը (այն իրացումից ստացված զուտ հասույթի, անուղղակի հարկերի և հաստատագրված վճարների գումարն է): Որքան մեծ է հիմնական միջոցների մեկ միավորին միջին հաշվով բաժին ընկնող հասույթի գումարի չափը, այնքան արդյունավետ են դրանք օգտագործվել:

- Հիմնական միջոցների հատույցի հակադարձ մեծությունը զուտ հասույթի մեկ միավորին բաժին ընկնող հիմնական միջոցների միջին տարեկան արժեքն է.

$$(ՀՄ)_{\text{հ.մ.}} = \frac{1}{(ՀՄ)_{\text{հատ.}}} = \frac{ՀՄ \text{ միջին տարեկան արժեք}}{\text{Իրացումից զուտ հասույթ}} \quad (3.3.3)$$

- Հիմնական միջոցների ակտիվ մասի հատույցը՝ $(ԱՄ)_{\text{հատ.}}$.

$$(ԱՄ)_{\text{հատ.}} = \frac{\text{Իրացումից զուտ հասույթ}}{ԱՄ \text{ միջին տարեկան արժեք}} \quad (3.3.4)$$

Ներկայացված ցուցանիշի տնտեսագիտական մեկնաբանությունը նույնն է, ինչ հիմնական միջոցների հատույցինը:

- Հիմնական միջոցների ակտիվ մասի հատույցի հակադարձ մեծությունը՝ $(ԱՄ)_{\text{հ.մ.}}$.

$$(ԱՄ)_{\text{հ.մ.}} = \frac{1}{(ԱՄ)_{\text{հատ.}}} = \frac{ԱՄ \text{ միջին տարեկան արժեք}}{\text{Իրացումից զուտ հասույթ}} \quad (3.3.5)$$

Որքան մեծ է հիմնական միջոցների ու դրա ակտիվ մասի հատույցը, և ընդհակառակը, որքան փոքր են դրանց հակադարձ մեծությունները, այնքան արդյունավետ են օգտագործվել այդ միջոցները:

Այժմ ըստ ուսումնասիրվող տնտեսավարող սուբյեկտի ելակետային տվյալների՝ կազմենք հաշվարկային աղյուսակը (տե՛ս աղյուսակ 3.3.1):

Հիմնական միջոցների օգտագործման արդյունավետության գնահատման առավել ընդհանրացնող ցուցանիշ է այդ միջոցների շահութաբերության մակարդակը, որի մեծության փոփոխությունը պայմանավորված է ինչպես իրացումից ստացվող հասույթի, այնպես և իրացման (վաճառք) ծավալի շահութաբերության ազդեցությամբ: Վերջինս հարկումից հետո զուտ շահույթի և իրացումից ստացվող զուտ հասույթի հարաբերակցությունն է:

Կատարված հաշվարկներից պարզվում է, որ հաշվետու տարում, նախորդ տարվա համեմատ, ելակետային ցուցանիշներն ունեցել են աճման միտում՝ ինչպես բացարձակ, այնպես էլ հարաբերական առումով: Ամենամեծ աճը տեղի է ունեցել հարկումից հետո զուտ շահույթի գծով.

Աղյուսակ 3.3.1

Հիմնական միջոցների օգտագործման արդյունավետության ցուցանիշները և դրանց հաշվարկման մեթոդիկան

Ցուցանիշները	Պայմանական մշանակումը	Գումարը, հազ. դրամ		Շեղումը (+,-)	
		նախորդ տարի	հաշվետու տարի	բացարձակ, հազ. դրամ	հարաբերական, %
I Ելակետային	1	2	3	4 (4u3-u2)	5(u4:u2)
1. Իրացումից զուտ հասույթը, հազ.դր.	ԻԶՀ	517481	794709	277228	53,6
2. Հարկումից հետո զուտ շահույթ, հազ.դր.	(ԶՇ) _{հ.հ.}	19484	86395	66911	343,4
3. Հիմնական միջոցների միջին տարեկան արժեքը, հազ.դր.	ՀՄ	110727	117028	6301	5,7
4. Հիմնական միջոցների ակտիվ մասի միջին տարեկան արժեքը, հազ.դր.	(ՀՄ) _{ԱՄ}	46915	50551	3636	7,8
II Հաշվարկային					
5. Հիմնական միջոցների շահութաբերությունը (տ2:տ3)	(ՀՄ) _{շահ.}	0,176	0,738	0,562	319,3
6. Հիմնական միջոցների հատույցը (տ1:տ3)	(ՀՄ) _{հատ.}	4,673	6,791	2,118	45,3
7. Հիմնական միջոցների հակադարձ մեծությունը (1:տ6)	(ՀՄ) _{հ.մ.}	0,214	0,147	-0,067	-31,3
8. Հիմնական միջոցների ակտիվ մասի հատույցը (տ1:տ4)	(ԱՄ) _{հատ.}	11,030	15,721	4,691	42,5
9. Հիմնական միջոցների ակտիվ մասի հակադարձ մեծությունը (1:տ8)	(ԱՄ) _{հ.մ.}	0,091	0,064	-0,027	-29,7

Բավականաչափ բարձր է նաև հիմնական միջոցների հատույցն բացարձակ առումով այն կազմել է 66911 հազ. դրամ, իսկ հարաբերական առումով՝ 343,4%:

Աճ է նկատվել նաև հիմնական միջոցների շահութաբերության գծով, որն ավելացել է 0,738 միավորով կամ 319,3%: Աճման միտումը հաշվետու տարում հիմնական միջոցների շահութաբերության բարձր մակարդակի արդյունքն է. այն նախորդ տարվա 17,6%-ի փոխարեն կազմել է 73,8%: Ինչպես նախորդ տարում՝ 4,673 միավոր, այնպես էլ հաշվետու տարում՝ 6,791 միավոր, ինչի արդյունքում հարաբերական աճը կազմել է 45,3 %:

Այժմ ներկայացնենք հիմնական միջոցների շահութաբերության՝ $(\text{ՀՄ})_{\text{շահ.}}$ գծով գործոնային վերլուծությունը.

$$(\text{ՀՄ})_{\text{շահ.}} = \frac{(\text{ԶՇ})_{\text{հ.հ.}}}{\text{ՀՄ}} = \frac{\text{ԻԶՀ}}{\text{ՀՄ}} \cdot \frac{(\text{ԶՇ})_{\text{հ.հ.}}}{\text{ԻԶՀ}} = (\text{ՀՄ})_{\text{հատ.}} \cdot (\text{ԻԾ})_{\text{շահ.}} \quad (3.3.6)$$

որտեղ՝ $(\text{ԶՇ})_{\text{հ.հ.}}$ -ն հարկումից հետո զուտ շահույթն է, ՀՄ-ն՝ հիմնական միջոցների միջին տարեկան արժեքը, ԻԶՀ-ն՝ արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքներ, ծառայություններ) իրացումից ըստացվող զուտ հասույթը, $(\text{ՀՄ})_{\text{հատ.}}$ -ը՝ հիմնական միջոցների հատույցը, $(\text{ԻԾ})_{\text{շահ.}}$ -ը՝ իրացման ծավալի շահութաբերությունը:

Հիմնական միջոցների շահութաբերության գործոնային վերլուծությունը ներկայացնենք աղյուսակ 3.3.2-ի տեսքով.

Աղյուսակ 3.3.2

Հիմնական միջոցների շահութաբերության գործոնային վերլուծություն

Ցուցանիշները	Նախորդ տարի	Հաշվետու տարի	Բացարձակ շեղումը (+,-)	Գործոնային հաշվարկը
1. Հարկումից հետո զուտ շահույթը, հազ.դր.	19484	86395	66911	-
2. Հիմնական միջոցների միջին տարեկան արժեքը, հազ.դր.	110727	117028	6301	-
3. Իրացումից զուտ հասույթը, հազ. դր.	517481	794709	277228	-
4. Հիմնական միջոցների շահութաբերությունը (տ1:տ2)	0,176	0,738	0,562	-
5. Հիմնական միջոցների հատույցը (տ3-տ2)	4,673	6,791	2,118	$2,118 \cdot 0,109 = 0,231$
6. Իրացման ծավալի շահութաբերությունը (տ1:տ3)	0,038	0,109	0,071	$0,071 \cdot 4,673 = 0,331$

Աղյուսակ 3.3.2-ից համապատասխան տվյալները տեղադրելով (3.3.6) հավասարման մեջ՝ կստանանք հիմնական միջոցների շահութաբերությունն ըստ գործոնների ազդեցության.

- նախորդ տարվա համար՝

$$(\text{ՀՄ})_{\text{շահ.}(g.u.)} = 4,673 \cdot 0,038 = 0,176 \text{ կան } 17,6 \%,$$

- հաշվետու տարվա համար՝

$$(\text{ՀՄ})_{\text{շահ.}(h.u.)} = 6,791 \cdot 0,109 = 0,738 \text{ կան } 73,8 \%:$$

Հաշվարկներից պարզ է դառնում, որ թե նախորդ, թե հաշվետու տարում հիմնական միջոցների շահութաբերության մակարդակի վրա մեծապես ազդել է այդ միջոցների հատույցի մեծությունը:

Գործոնային վերլուծության ընթացքում կարող ենք օգտագործել նաև վիճակագրությունից մեզ հայտնի շղթայական տեղադրումների եղանակը:

Ինչպես երևում է աղյուսակ 3.3.2-ից, նախորդ և հաշվետու տարիներին հիմնական միջոցների շահութաբերության մակարդակների միջև եղած բացարձակ շեղումը կազմում է 0,562 միավոր: Հաշվարկենք այդ երկու գործոններից յուրաքանչյուրի ազդեցության չափը հիմնական միջոցների շահութաբերության մակարդակի վրա:

1. Հիմնական միջոցների հատույցը՝ որպես ազդող գործոն.

$$\pm \Delta (\text{ՀՄ})_{\text{շահ.}} = \pm \Delta (\text{ՀՄ})_{\text{հատ.}} \cdot (\text{ԻԾ})_{\text{շահ.}(h.u.)} = 2,118 \cdot 0,109 = 0,231: \quad (3.3.7)$$

2. Իրացման ծավալի շահութաբերությունը՝ որպես ազդող գործոն.

$$\pm \Delta (\text{ՀՄ})_{\text{շահ.}} = \pm \Delta (\text{ԻԾ})_{\text{շահ.}} \cdot (\text{ՀՄ})_{\text{հատ.}(g.u.)} = 0,071 \cdot 4,673 = 0,331: \quad (3.3.8)$$

Երկու գործոնների հանրագումարը.

$$\pm \Delta (\text{ՀՄ})_{\text{շահ.}} = 0,231 + 0,331 = 0,562 \text{ կան } 56,2 \%:$$

Պարզվում է, որ արդյունքային ցուցանիշ համարվող հիմնական միջոցների շահութաբերության մակարդակի փոփոխության վրա այդ միջոցների հատույցի մեծությունն ազդում է 23,1 %-ով, իսկ իրացման ծավալի շահութաբերությունը՝ 33,1 %-ով:

Գործոնային վերլուծության առումով կարևորվում է նաև հիմնական միջոցների հատույցը $(\text{ՀՄ})_{\text{հատ.}}$, որի մեծության վրա ազդում են այդ միջոցների ակտիվ մասի տեսակարար կշիռը և դրա հատույթը.

$$(\text{ՀՄ})_{\text{հատ.}} = \frac{\text{ԻԶՀ}}{\text{ԱՄ}} \cdot \frac{\overline{\text{ԱՄ}}}{\text{ՀՄ}} = (\text{ԱՄ})_{\text{հատ.}} \cdot (\text{ԱՄ})_{\text{տ.կ.}} \quad (3.3.9)$$

որտեղ՝ ԻԶԳ-ն իրացումից ստացվող զուտ հասույթն է, $\overline{ՀՄ}$ -ն՝ հիմնական միջոցների միջին տարեկան արժեքը, $\overline{ԱՄ}$ -ն՝ հիմնական միջոցների ակտիվ մասի միջին տարեկան արժեքը, $(ԱՄ)_{հատ. -ը}$ ՝ ակտիվ մասի հատույցը, $(ԱՄ)_{տ.կ. -ն}$ ՝ ակտիվ մասի տեսակարար կշիռը:

Ըստ ելակետային տվյալների՝ կազմենք գործոնային վերլուծության հաշվարկային աղյուսակը (աղ. 3.3.3):

Աղյուսակ 3.3.3

Հիմնական միջոցների հատույցի գործոնային վերլուծությունը

Ցուցանիշները	Նախորդ տարի	Հաշվետու տարի	Բացարձակ շեղումը (+,-)	Գործոնային հաշվարկը
1. Իրացումից զուտ հասույթը, հազ.դր.	517481	794709	277228	-
2. Հիմնական միջոցների միջին տարեկան արժեքը, հազ.դր.	110727	117028	6301	-
3. Հիմնական միջոցների ակտիվ մասի միջին տարեկան արժեքը, հազ.դր.	46915	50551	3636	-
4. Հիմնական միջոցների հատույցը (տ1:տ2)	4,673	6,791	2,118	-
5. Ակտիվ մասի տեսակարար կշիռը հիմնական միջոցների տարեկան արժեքում (տ3:տ2)	0,424	0,4323	0,008	$0,008 \cdot 11,03 =$ $= 0,088$
6. Հիմնական միջոցների ակտիվ մասի հատույցը (տ1:տ3)	11,030	15,721	4,691	$4,691 \cdot 0,432 =$ $= 2,029$

Աղյուսակ 3.3.3-ից համապատասխան տվյալները տեղադրելով (3.3.9) հավասարման մեջ՝ կստանանք հիմնական միջոցների հատույցն ըստ գործոնների ազդեցության.

- նախորդ տարվա համար՝

$$(\overline{ՀՄ})_{հատ. (ն. տ.)} = 11,03 \cdot 0,424 = 4,673,$$

- հաշվետու տարվա համար՝

$$(\overline{ՀՄ})_{հատ. (ն. տ.)} = 15,721 \cdot 0,432 = 6,791:$$

Հաշվարկները պարզ է դառնում, որ հիմնական միջոցների հատույցի մեծության վրա թե՛ նախորդ, թե՛ հաշվետու տարում մեծապես ազ-

դել է այդ միջոցների ակտիվ մասի հատույցը՝ համապատասխանաբար 11,03 և 15,721 միավորի չափով:

Այժմ ներկայացնենք շղթայական տեղադրումների եղանակով հիմնական միջոցների հասույթի գործոնային վերլուծությունը: Ինչպես երևում է աղյուսակ 3.3.3-ից, հիմնական միջոցների հատույցի մակարդակների միջև եղած բացարձակ շեղումը կազմում է 2,118 միավոր: Այժմ հաշվարկենք այդ մեծության վրա երկու գործոններից յուրաքանչ-յուրի ազդեցության չափը.

1. Հիմնական միջոցների ակտիվ մասի տեսակարար կշիռը՝ որպես ազդող գործոն.

$$\pm \Delta (ՀՄ)_{\text{հատ.}} = \pm \Delta (ԱՄ)_{\text{տ.կ.}} \cdot (ԱՄ)_{\text{հատ. (ն.տ.)}} = 0,008 \cdot 11,03 = 0,088:$$

2. Հիմնական միջոցների ակտիվ մասի հատույցը՝ որպես ազդող գործոն.

$$\pm \Delta (ՀՄ)_{\text{հատ.}} = \pm \Delta (ԱՄ)_{\text{հատ.}} \cdot (ԱՄ)_{\text{տ.կ. (հ.տ.)}} = 4,691 \cdot 0,432 = 2,029:$$

Երկու գործոնների հանրագումարը.

$$\pm \Delta (ՀՄ)_{\text{հատ.}} = 0,088 + 2,029 = 2,117:$$

Այսպիսով, արդյունքային ցուցանիշ համարվող հիմնական միջոցների հասույթի մակարդակի փոփոխության վրա այդ միջոցների ակտիվ տեսակարար կշռի մեծությունն ազդել է 0,088 միավորով կամ 8,8 %, իսկ ակտիվ մասի հասույթի մեծությունն ազդել է 2,029 միավորով կամ 202,9 %:

Այս մեթոդով կարող ենք կատարել նաև հիմնական միջոցների ակտիվ մասի գործոնային վերլուծություն:

3.4. Նյութական պաշարների օգտագործման արդյունավետության գնահատումը

Տնտեսավարող սուբյեկտների գործունեության համար կարևորվում են ոչ միայն հիմնական միջոցները, այլ նաև պաշարները, որոնք ընթացիկ ակտիվներում կարևոր տեղ են զբաղեցնում և ստորաբաժանվում են *նյութական և ապրանքային պաշարների*: Պաշարների կազմում զգալի տեսակարար կշիռ ունեն նյութական պաշարները (հումք, վառելիք, պահեստամասեր, էներգիա և այլն), և ի տարբերություն ոչ նյութական ակտիվների (ֆիրմային անվանումներ, համակարգչային ծրագրեր, լիցենզիաներ և վստահագրեր, հեղինակային իրավունքներ, արտոնագ-

րեր, նախագծեր ու մոդելներ, փորձանմուշներ և այլն), դրանք ամբողջությամբ սպառվում են արտադրական մեկ շրջափուլում և իրենց արժեքը փոխանցում են նոր ստեղծվող արդյունքին¹:

Այսինքն՝ տնտեսավարող սուբյեկտների արտադրական ծրագրի իրականացման անհրաժեշտ պայմաններից մեկը նյութական պաշարներով ապահովվածությունն է և դրանց օգտագործման արդյունավետության գնահատումը: Նյութական պաշարներով ապահովվածության պահանջարկը կարող է բավարարվել տարբեր եղանակներով: Այսպես, եթե ավելանում է մեկ միավոր արտադրանքին (կատարվող աշխատանքներ, մատուցվող ծառայություններ) բաժին ընկնող նյութական ծախսումների մակարդակը, ապա արտադրանքի ինքնարժեքը կարող է նվազել՝ տնտեսավարող սուբյեկտի գործարար ակտիվության աճի և հաստատուն (անուղղակի) ծախսերի տեսակարար կշռի փոքրացման հաշվին, իսկ եթե նվազում է միավոր արտադրանքին բաժին ընկնող նյութական ծախսումների մակարդակը, ապա դրան առընթեր մեծանում է այդ ծախսերի մեկ միավորին բաժին ընկնող շահութաբերությունը՝ դրանով իսկ ապահովելով տնտեսավարող սուբյեկտի ֆինանսական կայունությունը: Ռեսուրսի, նյութական պաշարների օգտագործման արդյունավետությունը գնահատելու համար կիրառվում են մի շարք հարաբերական ցուցանիշներ, այդ թվում՝ նյութահատույցը, նյութատարությունը և նյութական ծախսումների շահութաբերությունը:

Նյութականպաշարների օգտագործման արդյունավետությունը բնութագրող հիմնական ցուցանիշներից մեկը նյութահատույցն է՝ $U_{\text{հատ.}}$, որն իրացվող արտադրանքի (աշխատանքներ, ծառայություններ) դիմաց ստացվող զուտ հասույթի՝ $h_{\text{ԶՀ}}$ և նյութական ծախսումների (պաշարներ) միջին մեծության՝ $U_{\text{Ծ}}$ հարաբերակցությունն է: Նյութահատույցի մեծությունը ցույց է տալիս, թե նյութական ծախսումների մեկ միավորի հաշվով իրացումից որքան զուտ հասույթ է ստացվում.

$$U_{\text{հատ.}} = \frac{\text{իրացումից զուտ հասույթ}}{\text{Նյութական ծախսումների միջին մեծություն}} = \frac{h_{\text{ԶՀ}}}{U_{\text{Ծ}}}: \quad (3.4.1)$$

Նյութական պաշարների օգտագործման արդյունավետությունը բնութագրող նյութահատույցի հաջորդ ցուցանիշը հակադարձի մեծությունն է՝ նյութատարությունը՝ $U_{\text{տար.}}$, որը ցույց է տալիս իրացումից

¹ Ковалев В.В., Волкова О.Н. Анализ хозяйственной деятельности предприятия: Учебник.- М., 2004.

ստացվող զուտ հասույթի մեկ միավորի հաշվով որքան նյութական ծախսումներ են կատարվել.

$$U_{\text{տար.}} = \frac{1}{U_{\text{հատ.}}} = \frac{U_{\text{Ծ}}}{I_{\text{ԶՀ}}} : \quad (3.4.2)$$

Եթե այս բանաձևի համարիչում տեղադրենք ամբողջ նյութական ծախսումների զումարը, ապա կստանանք ընդհանուր նյութատարության ցուցանիշը:

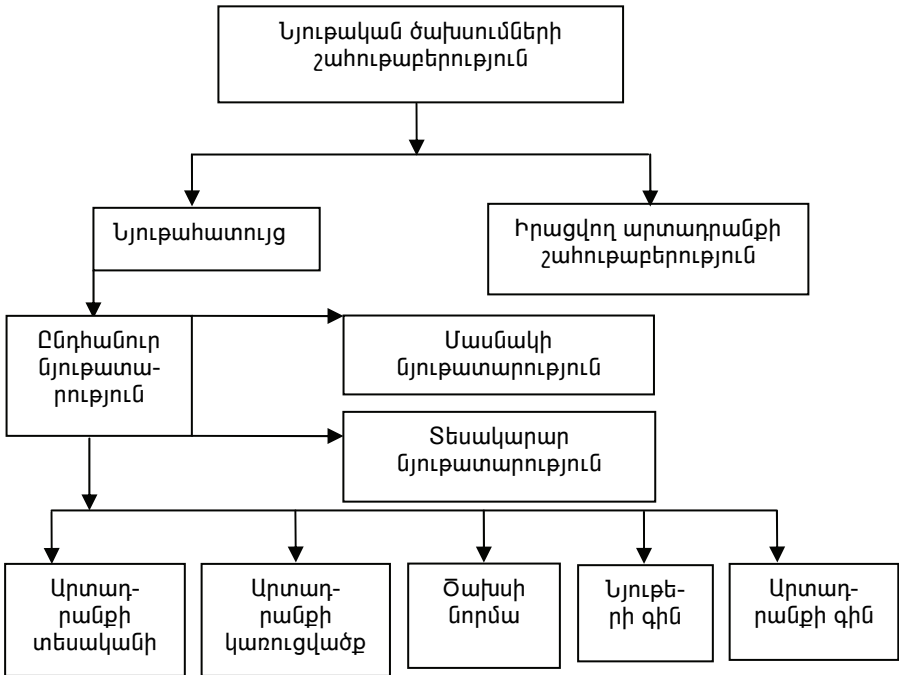
Գոյություն ունեն նաև նյութատարության այլ ցուցանիշներ՝ *մասնակի և տեսակարար*: Մասնակի նյութատարության ցուցանիշները կիրառվում են առանձին նյութական ծախսումների օգտագործման արդյունավետությունը բնութագրելու համար: Դրանք են՝ հումքատարությունը (հումքի ծախսը՝ հարաբերած արտադրանքի ծավալին կամ իրացումից ստացվող զուտ հասույթին), վառելիքատարությունը (վառելիքի ծախսը՝ հարաբերած արտադրանքի ծավալին կամ իրացումից ստացվող զուտ հասույթին), էներգատարությունը և այլն: Միաժամանակ մասնակի նյութատարության ցուցանիշները կարող են օգտագործվել նաև առանձին արտադրատեսակների նյութատարության մակարդակների բնութագրման համար:

Տեսակարար նյութատարության ցուցանիշը հաշվարկվում է՝ միավոր արտադրանքի (իրացումից ստացվող զուտ հասույթի) հաշվով ծախսված նյութերի զումարը բաժանելով այդ նյութերի զնի վրա: Այն կարելի է որոշել նաև բնեղեն արտահայտությամբ՝ ծախսված նյութերի քանակի և արտադրված արտադրանքի ընդհանուր քանակի (ծավալ) հարաբերությամբ:

Նյութական պաշարների արդյունավետության գնահատման առումով կարևորվում է նաև նյութական ծախսումների շահութաբերությունը $(\overline{U_{\text{Ծ}}})_{\text{շահ.}}$ կամ միավոր նյութական ծախսումներին միջին հաշվով բաժին ընկնող իրացումից ստացվող շահույթի զումարի չափը: Այն հաշվարկվում է հետևյալ հարաբերակցությամբ.

$$(\overline{U_{\text{Ծ}}})_{\text{շահ.}} = \frac{\text{իրացումից շահույթ}}{\text{Նյութական ծախսումների միջին մեծություն}} = I_{\text{Ծ}}/U_{\text{Ծ}} : \quad (3.4.3)$$

Նյութական պաշարների օգտագործման արդյունավետությունը բնութագրող ցուցանիշների փոփոխության վրա տարբեր գործոնների ազդեցությունը ներկայացված է գծապատկեր 3.4.1-ում:

Պժ. 3.4.1. Նյութական պաշարների օգտագործման արդյունավետության ցուցանիշների գործոնային վերլուծությունը:

Նյութական պաշարների օգտագործման արդյունավետության գնահատման համար կիրառվում են մի շարք տեղեկատվական նյութեր, այդ թվում՝

1. Տնտեսավարող սուբյեկտի գործարարության (բիզնես) պլան,
2. Նյութական պաշարների մատակարարման ծրագիր,
3. Նյութական պաշարների առկայության և օգտագործման մասին հաշվետվություն,
4. Ծախսերի մասին հաշվետվություն,
5. Ֆինանսական հաշվետվություններին կից ծանոթագրություններ և այլ համապատասխան փաստաթղթեր:

Տնտեսավարող սուբյեկտի տեղեկատվական տվյալներով որոշվում է իրացվող արտադրանքի շահութաբերության և նյութահատույցի ազդե-

ցությունը միավոր նյութական ծախսումներին բաժին ընկնող իրացումից ստացվող շահույթի փոփոխության վրա (աղյուսակ 3.4.1):

Աղյուսակ 3.4.1

Նյութական ծախսումների շահութաբերության գործոնային վերլուծությունը

Ցուցանիշները	Նախորդ տարի	Հաշվետու տարի	Բացարձակ շեղումը (+,-)	Գործոնային հաշվարկը
1. Իրացումից զուտ շահույթը, հազ.դր.	517481	794709	277228	-
2. Նյութական ծախսումների միջին մեծությունը	46333	178212	131879	-
3. Իրացումից շահույթը, հազ.դր.	34506	136586	102080	-
4. Նյութական ծախսումների շահութաբերությունը (տ3:տ2)	0,745	0,766	0,021	0,105 · 11,169 = 1,175
5. Իրացվող արտադրանքի շահութաբերությունը (տ3:տ1)	0,067	0,172	0,105	-
6. Նյութահատույցը (տ1:տ2)	11,169	4,459	-6,710	(-6,710) · 0,172 = -1,154

Իրացվող արտադրանքի շահութաբերության և նյութահատույցի համատեղ ազդեցությունը նյութական ծախսումների շահութաբերության վրա արտահայտվում է հետևյալ հավասարության տեսքով.

$$(\bar{u})_{շահ.} = \frac{h\bar{c}}{u\bar{o}} = \frac{h\bar{c}}{h\bar{c}\bar{z}} \cdot \frac{h\bar{c}\bar{z}}{u\bar{o}} = (h\bar{u})_{շահ.} \cdot \bar{u}_{հատ.} : \quad (3.4.4)$$

Նախորդ և հաշվետու տարիների տվյալները տեղադրելով (3.4.4) հավասարման մեջ՝ կստանանք.

- նախորդ տարվա համար՝

$$(\bar{u}\bar{o})_{շահ.(ն.տ.)} = \frac{34506}{517481} \cdot \frac{517481}{46333} = 0,067 \cdot 11,169 = 0,745,$$

- հաշվետու տարվա համար՝

$$(\bar{u}\bar{o})_{շահ.(հ.տ.)} = \frac{136586}{794709} \cdot \frac{794709}{178212} = 0,172 \cdot 4,459 = 0,766 :$$

Հաշվարկներից երևում է, որ նախորդ տարում նյութական ծախսումների շահութաբերության վրա մեծապես ազդել է նյութահատույցի մե-

ծությունը, իսկ հաշվետու տարում՝ իրացվող արտադրանքի շահութաբերությունը: Ինչպես երևում է աղյուսակի հաշվարկային տվյալներից, նյութական ծախսումների շահութաբերության բացարձակ փոփոխությունը հաշվետու տարում, նախորդի համեմատ, կազմել է 0,021 միավոր: Ըստ շրջաբայական տեղադրումների եղանակի՝ առանձին-առանձին ներկայացնենք նշված յուրաքանչյուր գործոնի ազդեցությունը նյութական ծախսումների շահութաբերության մեծության փոփոխության վրա:

1. Իրացվող արտադրանքի շահութաբերությունը՝ որպես ազդող գործոն.

$$\pm \Delta (L\bar{O})_{2wh.} = \pm \Delta (H\bar{U})_{2wh.} \cdot U_{hատ.(ն.տ.)} = 0,105 \cdot 11,169 = 1,175:$$

2. Նյութահատույցը՝ որպես ազդող գործոն.

$$\pm \Delta (L\bar{O})_{2wh.} = \pm \Delta U_{hատ.} \cdot (H\bar{U})_{2wh.(h.տ.)} = - 6,710 \cdot 0,172 = - 1,154:$$

Երկու ազդող գործոնների հանրագումարը.

$$\pm \Delta (L\bar{O})_{2wh.} = 1,175 + (- 1,154) = 0,021 \text{ կամ } 2,1 \%:$$

Այսինքն՝ նյութահատույցը, որպես ազդող գործոն, 1,154 միավորով բացասաբար է անդրադարձել արդյունքային ցուցանիշ համարվող նյութական ծախսումների շահութաբերության փոփոխության վրա:

Նույն աղյուսակի տվյալների հիման վրա կարող ենք որոշել իրացվող արտադրանքի ու նյութական ծախսումների շահութաբերությունների ազդեցությունը նյութահատույցի փոփոխության վրա՝ որպես համատեղ ազդող և առանձին-առանձին գործոններ:

Գլուխ 4

Տնտեսավարող սուբյեկտների գործունեության ֆինանսական արդյունքների վերլուծությունը

4.1. Տնտեսավարող սուբյեկտների գործունեության ֆինանսական արդյունքների ձևավորման և բաշխման մոդելը

Տնտեսավարող սուբյեկտների կողմից իրականացվող արտադրական, ներդրումային, գործառնական, վաճառահանման, մատակարարման և ֆինանսական գործունեությունների տարբեր կողմերը վերջնական տեսքով՝ դրամական կամ արտադրության գնահատմամբ, արտահայտվում են ֆինանսական արդյունքների ցուցանիշների համակարգում: Տնտեսավարող սուբյեկտների գործունեության ֆինանսական արդյունքների առավել կարևոր ցուցանիշներն ավելի ընդհանրացված տեսքով արտացոլվում են «Ֆինանսական արդյունքների մասին հաշվետվությունում» (հավելված 2): Ֆինանսական արդյունքների ցուցանիշները բնութագրում են տնտեսավարող սուբյեկտի տնտեսավարման բացարձակ արդյունավետությունը: Այդ ցուցանիշներից ամենահիմնականը շահույթի (եկամտի) կազմավորման ցուցանիշն է, որը շուկայական տնտեսության պայմաններում համարվում է տնտեսավարող սուբյեկտի տնտեսական զարգացման հիմքը: Շահույթի գումարի չափի ավելացումը ֆինանսական ապահովվածության բազա է ստեղծում ինքնաֆինանսավորման, ընդլայնված վերարտադրության, աշխատանքային կոլեկտիվների սոցիալական և նյութական պահանջմունքների կարգավորման համար: Շահույթի հաշվին վճարվում է շահութահարկ, որը պետական բյուջեի եկամուտների կազմավորման հիմնական աղբյուրն է, միաժամանակ, ի հաշիվ շահույթի, մարվում են պարտքային պարտավորությունները բանկերին՝ ստացված վարկերի դիմաց, և ներդրողներին՝ ստացված փոխառությունների և ներդրումների դիմաց: Այսպիսով, շահույթը համարվում է ընդհանրացնող ցուցանիշ՝ տնտեսավարող սուբյեկտի արտադրական, առևտրային և ֆինանսական գործունեության գնահատման համար: Այն բնութագրում է նրա գործունեության ակտիվությունը և ֆինանսական կայունությունը: Ըստ շահույթի՝ որոշվում են ներդրված միջոցների հատուցման մակարդակը և տվյալ տնտեսա-

վարող սուբյեկտի ակտիվներում կատարված ներդրումների արդյունավետությունը:

Տնտեսավարող սուբյեկտի գործունեության ֆինանսական վերջնական արդյունքը հաշվետու տարվա (ժամանակաշրջանի) կամ հաշվեկշռային շահույթի (վնասի) գումարն է, որից պետք է վճարվի պետական բյուջեի եկամուտ կազմավորող շահութահարկը:

Տնտեսավարող սուբյեկտների գործունեության ֆինանսական արդյունքների ձևավորման և բաշխման մոդելը¹ շուկայական տնտեսության պայմաններում ընդգրկում է հաջորդական հաշվարկներ: Այդ հաշվարկների մեջ են մտնում՝

1. արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) իրացումից ստացված համախառն շահույթի (վնասի) որոշումը, որը հաշվարկվում է տնտեսավարող սուբյեկտի կողմից թողարկման գներով (առանց ԱԱՀ-ի, ակցիզների և այլ համանման հարկերի ու վճարների) արտադրանքի, ապրանքների իրացումից ստացված զուտ հասույթի և արտադրանքի ինքնարժեքում ներառվող ծախսերի տարբերություն: Համախառն շահույթը որոշելու ժամանակ արտադրանքի ինքնարժեքում ներառվում են ուղղակի նյութական ծախսերը, աշխատավարձի վճարման ուղղակի ծախսերը, ինչպես նաև անուղղակի ընդհանուր արտադրական ծախսերը: Համախառն շահույթը տնտեսավարող սուբյեկտի արտադրական ստորաբաժանումների աշխատանքի արդյունավետությունը բնորոշող ցուցանիշ է, այն հաշվարկվում է արտադրական ինքնարժեքի հիման վրա:

2. Արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) իրացումից ստացված շահույթի (վնասի) մեծության որոշումը, որը հաշվարկվում է համախառն շահույթի գումարից հանելով իրացված արտադրանքին, ապրանքներին բաժին ընկնող առևտրային և ընդհանուր տնտեսական ծախսերը: Նշենք, որ այդ հաշվարկն իրականացվում է հաշվապահական հաշվառման չափանիշների համաձայն: Իրացումից ստացված շահույթը (վնասը) տնտեսավարող սուբյեկտի հիմնական գործունեությունը բնորոշող տնտեսական ցուցանիշն է, այսինքն՝ այն արտադրության կազմակերպման և արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) իրացման (առևտրային) գործունեության ցուցանիշ է:

¹ Шеремет А.Д., Негашев Е.В. Методика финансового анализа (учебное пособие). М., 1999, с. 41.

3. Գործառնական գործունեությունից շահույթի (վնասի) որոշումը, որը գործառնական այլ գործունեությունից ստացված եկամուտների և նույն գործունեության հետևանքով պատճառված վնասների տարբերությունն է: «Ֆինանսական արդյունքների մասին հաշվետվության» (հավելված 2) «Գործառնական այլ եկամուտներ» հոդվածում (տող 070) ցույց են տրվում գործառնական գործունեությունից ստացված այն եկամուտները, որոնք չեն արտացոլվել «Արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) իրացումից հասույթ» հոդվածում (տող 010), իսկ «Գործառնական այլ ծախսեր» հոդվածում (տող 080) ցույց են տրվում գործառնական գործունեության հետ կապված այն ծախսերը, որոնք չեն արտացոլվել «Իրացված արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) ինքնարժեք», «Իրացման (առևտրային) ծախսեր», «Վարչական և ընդհանուր այլ ծախսեր» հոդվածներում (տող 020, 040, 050): Գործառնական այլ գործունեությունից ստացված եկամուտը և պատճառված վնասը արդյունք են՝

- ընթացիկ այլ ակտիվների վաճառքի կամ օտարման,
- գործառնական վարձակալության տրված հիմնական միջոցների,
- տույժերի ու տուգանքների վճարման,
- դուրս գրված դեբիտորական և կրեդիտորական պարտքերի ու դրանց մարման,
- արժեքների պակասորդների, կորուստների և դրանց փոխհատուցման,
- պաշարների արժեքի փոփոխության,
- ընթացիկ ֆինանսական ներդրումների վերազնահատման,
- ոչ ընթացիկ ակտիվների արժեզրկման և դրա վերականգնման,
- ոչ ընթացիկ ակտիվների վերազնահատման,
- հետազոտության և զարգացման ծախսերի,
- արտադրական ծախսումների նորմալ մակարդակը գերազանցող ծախսերի,
- դատական ծախսերի,
- ժամանակավորապես շահագործումից հանված հիմնական միջոցների պահպանման ծախսերի,
- հիմնական միջոցների լուծարման ծախսերի,
- այլ եկամուտների և ծախսերի:

4. Այլ ոչ գործառնական գործունեությունից շահույթը (վնասը) արդյունք է նմանատիպ գործունեությունից ստացվող եկամուտների և ծախսերի տարբերության, այդ թվում՝

- հիմնական միջոցների վաճառքի կամ օտարման,
- ոչ ընթացիկ ֆինանսական ներդրումների վաճառքի կամ օտարման,
- ընթացիկ ֆինանսական ներդրումների վաճառքի կամ օտարման,
- ոչ ընթացիկ այլ ակտիվների վաճառքի կամ օտարման,
- գործունեության ընդհատման հետ կապված ակտիվների վաճառքի կամ օտարման,
- փոխարժեքային տարբերությունների,
- շնորհի (գրանտ) և անհատույց ստացվող ակտիվների,
- ֆինանսական ներդրումների,
- ֆինանսական վարձակալության,
- ոչ գործառնական այլ գործունեության:

5. Սովորական գործունեությունից շահույթը (վնասը) որոշելու համար անհրաժեշտ է հաշվի առնել ոչ միայն 2, 3 և 4 կետերում նշված շահույթը (վնասը), այլ նաև ֆինանսական ծախսերը և կապակցված (համատեղ գործունեություն իրականացնող) կազմակերպությունների ոչ ընթացիկ ներդրումները «բաժնեմասնակցության մեթոդով» հաշվառելիս ստացված շահույթը (վնասը):

«Ֆինանսական ծախսեր» հոդվածում (տող 100) ցույց են տրվում ֆինանսական վերլուծության, վարկերի ու փոխառությունների հետ կապված ծախսերը, իսկ «բաժնեմասնակցության մեթոդով» հաշվառվող ներդրումներից շահույթը (վնասը) հաշվարկվում է ոչ ընթացիկ ներդրումների տեսակների, այդ թվում՝ դուստր ընկերություններում, բաժնետիրացված (ասոցիացված) կազմակերպություններում և համատեղ ձեռնարկումներում:

6. Ձուտ շահույթը (վնասը) հարկումից հետո (տող 170) որոշելու համար անհրաժեշտ է հաշվի առնել՝

ա) արտասովոր (աննախադեպ) դեպքերից շահույթի (վնասի) մեծությունը (տող 140), որն արդյունք է արտասովոր դեպքերից և տարբեր իրադարձություններից սպասվելիք եկամուտների ու ծախսերի տարբերության,

բ) զուտ շահույթը (վնասը) մինչև շահութահարկի գծով ծախսի նվազեցման մեծությունը (տող 150), որտեղ ցույց է տրվում հաշվետու ժա-

մանակաշրջանի զուտ շահույթը («Շահութահարկի մասին» օրենքով նախատեսված են նվազեցումներ համախառն եկամրտից հարկվող շահույթը որոշելիս) մինչև շահութահարկի գծով ծախսի նվազեցումը կամ շահութահարկի գծով եկամտի (փոխհատուցման) ավելացումը,

զ) շահութահարկի գծով ծախսի մեծությունը (տող 160), որտեղ ցույց է տրվում շահութահարկի գծով ծախսը, որը կազմված է ընթացիկ և հետաձգված հարկերի գծով ծախսերից:

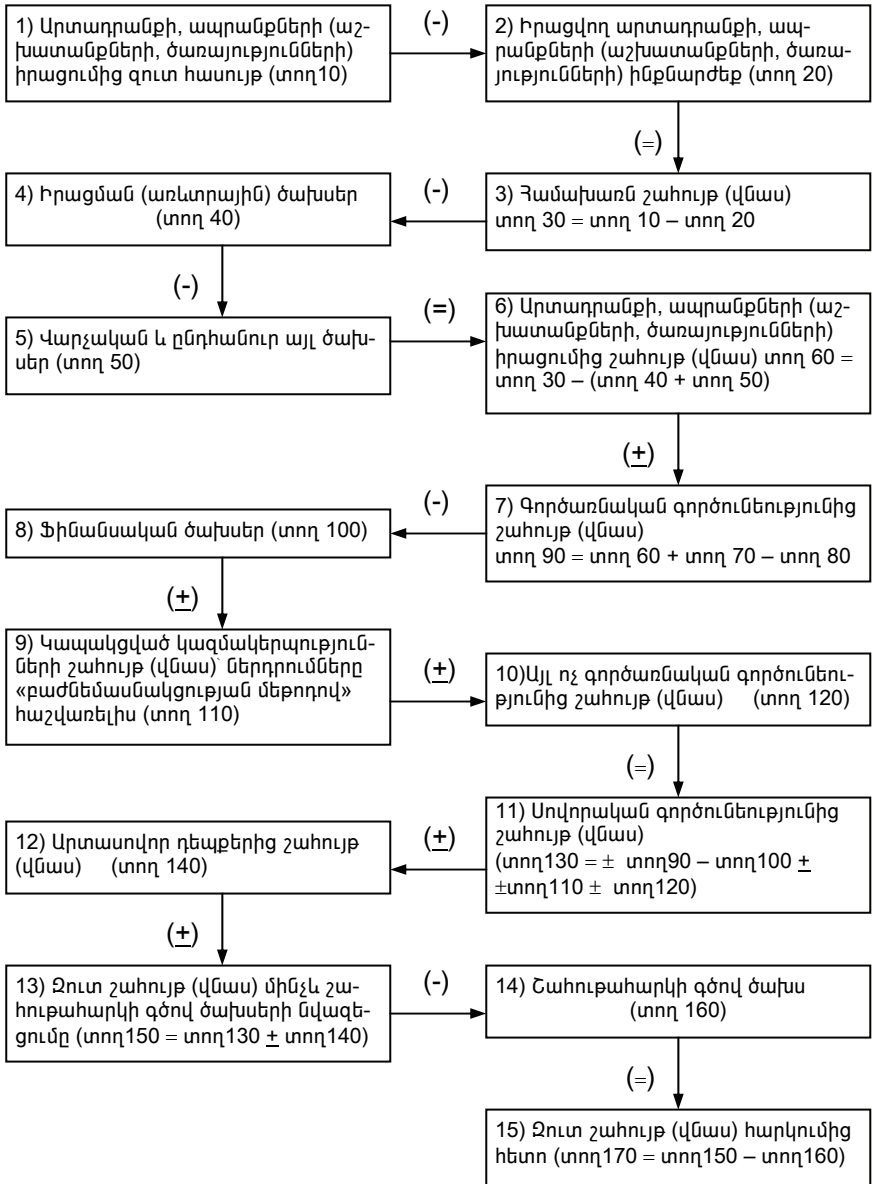
Չուտ շահույթի (վնասի) մեծությունը հաշվարկելու համար բավական է տնտեսավարող սուբյեկտի նորմալ գործունեությունից (հաշվետու ժամանակաշրջանի) ստացված շահույթի (վնասի) արդյունքին գումարել կամ դրանից հանել արտասովոր դեպքերից համապատասխանաբար ստացված շահույթը կամ պատճառված վնասը:

Գծապատկերի տեսքով (4.1.1) ներկայացնենք, թե ինչ հաջորդականությամբ են ձևավորվում տնտեսավարող սուբյեկտների ֆինանսական արդյունքները՝ հիմք ընդունելով «Ֆինանսական արդյունքների մասին հաշվետվությունը»:

Տնտեսավարող սուբյեկտների եկամուտների կազմավորման ցուցանիշների հաշվարկներում կարևորագույն պահ է համարվում արտադրանքի, ապրանքների իրացման շրջանառության որոշումը: Հատկապես արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) իրացումից ստացված զուտ հասույթը բնութագրում է տնտեսավարող սուբյեկտի արտադրական կամ գործառնական փուլի (ցիկլի) ավարտը, ըստ որի էլ պետք է այդ հասույթի գումարից հանել նախօրոք կատարված բոլոր տեսակի ծախսերը:

Արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) իրացման ծավալի փոփոխություններն առավել զգալի ազդեցություն են ունենում տնտեսավարող սուբյեկտի գործունեության ֆինանսական ցուցանիշների վրա: Այդ առումով էլ տնտեսավարող սուբյեկտի համապատասխան ծառայության աշխատակիցները պետք է ամենօրյա օպերատիվ հսկողություն իրականացնեն արտադրական ու իրացման ողջ գործընթացի վրա՝ չթույլատրելով անօրինականություններ:

Տնտեսավարման նոր հարաբերությունների պայմաններում տնտեսավարող սուբյեկտի գործունեության ֆինանսական ցուցանիշների տնտեսական վերլուծության համար, անկախ սեփականության ձևից, խիստ կարևոր պայման է համարվում շահույթի (եկամտի) ձևավորմամբ հիմնավորված տնտեսական մեխանիզմի մոդելի հաստատումը: Այն

Գծ. 4.1.1. Ֆինանսական արդյունքների ձևավորման և բաշխման մոդելը

արտահայտում է ազատ շուկայի պայմաններում գործող բոլոր տնտեսավարող սուբյեկտներին հատուկ տնտեսական գործունեության նպատակների, ֆինանսական արդյունքների ցուցանիշների, հաշվետու ժամանակաշրջանի շահույթի (եկամտի) ձևավորման ու բաշխման գործընթացների և հարկային քաղաքականության համակարգի միասնականությունը:

4.2. Շահույթի ցուցանիշների մակարդակի, դինամիկայի և կառուցվածքի վերլուծությունը

Տնտեսավարող սուբյեկտի շահույթի ցուցանիշների մակարդակի, դրրանց դինամիկայի գնահատման և վերլուծության համար կազմվում է ամփոփ աղյուսակ «Ֆինանսական արդյունքների մասին հաշվետվության» (հավելված 2) տվյալների հիման վրա, որում ներառվում են տարբեր գործունեություններից ստացվող շահույթի բացարձակ մեծությունները, այդ թվում՝ համախառն շահույթը, իրացումից շահույթը, գործառնական գործունեությունից շահույթը, սովորական գործունեությունից շահույթը, արտասովոր դեպքերից շահույթը, զուտ շահույթը՝ մինչև հարկումը և հարկումից հետո:

Շահույթի (վնասի) մակարդակը և դինամիկան բնորոշող ցուցանիշների մասին ավելի հստակ պատկերացում ունենալու համար կազմենք աղյուսակ (4.2.1): Աղյուսակի տվյալներից հետևում է, որ հաշվետու ժամանակաշրջանում տնտեսավարող սուբյեկտի ստացած զուտ շահույթը շահութահարկի վճարումից հետո ավելացել է 66911 հազ. դրամով կամ 343,4%-ով, որը բավականին բարձր արդյունք է:

Ֆինանսական արդյունքների դինամիկայում կարող ենք առանձնացնել հետևյալ փոփոխությունները: Այսպես, իրացված արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) գծով ստացված համախառն շահույթն ավելի արագ է աճել՝ 310,5%, քան իրացումից շահույթի մեծությունը՝ 295,8%: Դա արդյունք է իրացված արտադրանքի, ապրանքների լրիվ ինքնարժեքում ներառված առևտրային և վարչական ծախսերի հարաբերական ավելացման՝ 514,5%-ով: Չուտ շահույթը (հարկումից հետո) աճել է ավելի արագ՝ 343,4%, քան արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) իրացումից շահույթը՝ 295,8%, որը վկայում է այլ ոչ գործառնական գործու-

նեությունից շահույթի ավելացման՝ 1480 անգամ (չնայած գործառնական գործունեության շահույթը նվազել է 96,8%-ով):

Եթե շահույթի գծով բացարձակ և հարաբերական փոփոխությունները (գնահատումը) կատարվում է մի քանի ժամանակաշրջանների (տարիների) կտրվածքով, ապա կարող ենք օգտագործել վիճակագրության ընդհանուր տեսությունից հայտնի դինամիկայի վերլուծության ցուցանիշները՝ բացարձակ հավելածը, աճի տեմպը, հավելածի տեմպը, աճի միջին տեմպը, հավելածի միջին տեմպը (բազիսային և շրթայական եղանակներով):

Աղյուսակ 4.2.1

Շահույթի (վնասի) մակարդակի և դինամիկայի
ցուցանիշները

Ցուցանիշների անվանումը	Նախորդ տարվա վերջին	Հաշվետու տարվա վերջին	Շեղումը (+,-)	
			բացարձակ, հազ. դր.	հարաբերական, %
1	2	3	4(ս3-ս2)	5(ս4:ս2)
1. Արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) իրացումից զուտ հատույթ	517481	794709	277228	53,6
2. Իրացված արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) ինքնարժեք	480486	642828	162342	33,8
3. Համախառն շահույթ (վնաս)	36995	151881	114886	310,5
4. Առևտրային և վարչական ծախսեր	2489	15295	12806	514,5
5. Արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) իրացումից շահույթ (վնաս)	34506	136586	102080	295,8
6. Գործառնական գործունեության շահույթ (վնաս)	26778	858	25920	-96,8
7. Ֆինանսական ծախսեր	-	-	-	-
8. Այլ ոչ գործառնական գործունեությունից շահույթ (վնաս)	12	17777	17765	1480 անգամ
9. Սովորական (ֆինանսատնտեսական) գործունեությունից շահույթ (վնաս)	26790	119667	92877	346,7
10. Զուտ շահույթ (վնաս) հարկու մից (շահութահարկի գծով) հետո	19484	86395	66911	343,4

Շահույթի մակարդակի գծով այդ ցուցանիշները հաշվարկվում են հետևյալ բանաձևերով՝

- բացարձակ հավելածը.

ա) բազիսային եղանակով ($\pm \Delta \bar{C}_p$)`

$$\pm \Delta \bar{C}_p = \bar{C}_i - \bar{C}_0, \quad (i = 1, 2, \dots, n), \quad (4.2.1)$$

բ) շղթայական եղանակով ($\pm \Delta \bar{C}_{2\eta p}$)`

$$\pm \Delta \bar{C}_{2\eta p} = \bar{C}_i - \bar{C}_{i-1}, \quad (i = 1, 2, \dots, n), \quad (4.2.2)$$

որտեղ`

\bar{C}_0 -ն բազիսային (համեմատելի) տարվա (ժամանակաշրջանի) շահույթի մակարդակն է,

\bar{C}_i -ն i -րդ (համեմատվող) տարիների (ժամանակաշրջանների) շահույթի մակարդակն է,

\bar{C}_{i-1} -ը ($i-1$)-րդ կամ նախորդ տարվա (ժամանակաշրջանի) շահույթի մակարդակն է:

- Աճի տեմպը.

ա) բազիսային եղանակով (K_p)`

$$K_p = \frac{\bar{C}_i}{\bar{C}_0} \times 100\%, \quad (i = 1, 2, \dots, n), \quad (4.2.3)$$

բ) շղթայական եղանակով ($K_{2\eta p}$)`

$$K_{2\eta p} = \frac{\bar{C}_i}{\bar{C}_{i-1}} \times 100\% \quad (i = 1, 2, \dots, n), \quad (4.2.4)$$

- Հավելածի տեմպը.

ա) բազիսային եղանակով ($\pm T_p$)`

$$\pm T_p = \frac{\bar{C}_i - \bar{C}_0}{\bar{C}_0} \times 100\% = \frac{\pm \Delta \bar{C}_p}{\bar{C}_0} \times 100\% = (K_p - 1) \times 100\%, \quad (4.2.5)$$

բ) շղթայական եղանակով ($\pm T_{2\eta p}$)`

$$\pm T_{2\eta p} = \frac{\bar{C}_i - \bar{C}_{i-1}}{\bar{C}_{i-1}} \times 100\% = \frac{\pm \Delta \bar{C}_{2\eta p}}{\bar{C}_{i-1}} \times 100\% = (K_{2\eta p} - 1) \times 100\% : (4.2.6)$$

- Աճի միջին տեմպը.

ա) բազիսային եղանակով (\bar{K}_p)`

$$\bar{K}_p = n\sqrt[n]{\frac{\bar{C}_n}{\bar{C}_0}} \times 100\%, \quad (4.2.7)$$

որտեղ՝

C_n -ը n -րդ տարվա (ժամանակաշրջանի) շահույթի մակարդակն է, (n-1)-ը տարիների (ժամանակաշրջանների) թվաքանակն է 1-ով պակաս,

բ) շղթայական եղանակով ($\bar{K}_{շղթ.}$)՝

$$\bar{K}_{շղթ.} = \sqrt[n]{K_1 \times K_2 \times \dots \times K_n} \times 100\% = \sqrt[n]{\frac{C_1}{C_0} \times \frac{C_2}{C_1} \times \dots \times \frac{C_n}{C_{n-1}}} \times 100\% : \quad (4.2.8)$$

Անհրաժեշտ է նշել, որ աճի միջին տեմպի մեծությունները բազիսային և շղթայական եղանակներով հաշվարկելիս ստացվում է միևնույն արդյունքը:

- Հավելաճի միջին տեմպը.

ա) բազիսային եղանակով ($\pm \bar{T}_p.$)՝

$$\pm \bar{T}_p. = \bar{K}_p. - 100\%, \quad (4.2.9)$$

բ) շղթայական եղանակով ($\pm \bar{T}_{շղթ.}$)՝

$$\pm \bar{T}_{շղթ.} = \bar{K}_{շղթ.} - 100\% : \quad (4.2.10)$$

Շահույթի գծով, բացի բացարձակ և հարաբերական փոփոխությունների գնահատումից, կարևոր նշանակություն ունի նաև հաշվարկել, թե նախորդ և հաշվետու տարիներին (ժամանակաշրջաններում) շահույթի կառուցվածքում¹ տոկոսային ինչպիսի փոփոխություններ են տեղի ունեցել՝ հիմք ընդունելով սովորական (ֆինանսատնտեսական) գործունեությունից շահույթը: Կազմենք հետևյալ աղյուսակը (աղ. 4.2.2):

Ինչպես վկայում են աղյուսակի տվյալները, հաշվետու ժամանակաշրջանում՝ համեմատած նախորդի հետ, շահույթի կառուցվածքում տեղի են ունեցել ոչ դրական փոփոխություններ: Համապատասխանաբար 11,2; 14,7; 99,2%-ներով նվազել են համախառն շահույթի, արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) իրացումից և գործառնական գործունեությունից ստացվող շահույթի մեծությունները: Համարյա նույն մակարդակի վրա է մնացել տնտեսավարող սուբյեկտի տրամադրության տակ գտնվող զուտ շահույթը՝ շահու-

¹ Шеремет А.Д., Негашев Е.В. Методика финансового анализа (учебное пособие), с. 47.

թահարկից հետո: Միայն այլ ոչ գործառնական շահույթի գծով է, որ ավելացուն է կատարվել 14,8%-ի չափով:

Աղյուսակ 4.2.2

Շահույթի կառուցվածքը

%

Ցուցանիշների անվանումը	Նախորդ տարվա վերջին	Չափվետու տարվա վերջին	Շեղումը (+,-)
1	2	3	4(ս3-ս2)
Սովորական (ֆինանսատնտեսական) գործունեությունից շահույթ (վնաս), %, այդ թվում՝	100,0	100,0	-
- համախառն շահույթ	138,1	126,9	-11,2
- արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) իրացումից շահույթ	128,8	114,1	-14,7
- գործառնական գործունեության շահույթ	99,9	0,7	-99,2
- այլ ոչ գործառնական գործունեությունից շահույթ	0,1	14,9	14,8
- արտասովոր դեպքերից շահույթ	-	-	-
- զուտ շահույթ հարկումից հետո	72,7	72,2	-0,5

Աղյուսակի տվյալներից պարզվում է նաև, որ ուսումնասիրվող տարիներին սովորական (ֆինանսատնտեսական) գործունեությունից ստացված շահույթի նկատմամբ ամենամեծ աճման միտումը համախառն շահույթի գծով է՝ համապատասխանաբար 138,1% և 126,9%, չնայած որ հաշվետու տարում համախառն շահույթը նախորդ տարվա համեմատությամբ նվազել է 11,2%-ով:

4.3. Արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) իրացումից շահույթի գործոնային վերլուծությունը

Չափվետու ժամանակաշրջանի շահույթն արտահայտում է տնտեսավարող սուբյեկտների արտադրատնտեսական գործունեության ընդհանուր ֆինանսական արդյունքը: Դրա կազմում իր կարևոր ու ամենահիմնական տեղն ունի արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) իրացումից շահույթը, որի մեծությունը կապված է արտադրանքի արտադրության և դրա իրացման գործընթացի հետ: Այդ իսկ պատճառով էլ յուրաքանչյուր տնտեսավարող սուբյեկտի համար կարևոր նշանակություն ունի, թե ինչպիսի գործոններ են ազդում իրա-

ցումից շահույթի գումարի ավելացման վրա կան ինչ պատճառներով է շահույթի նվազեցում կատարվում:

Ըստ գործող չափանիշների («Ֆինանսական արդյունքների մասին հաշվետվություն»), արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) իրացումից շահույթը (վնասը) հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևով՝

$$ԻՇ = ԻՅ - (ԱԻ + ԱԾ + ՎԾ), \quad (4.3.1)$$

որտեղ՝

ԻՅ - արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) իրացումից զուտ հասույթն է,

ԱԻ - իրացվող արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) ինքնարժեքն է,

ԱԾ - առևտրային (իրացման) ծախսերն են,

ՎԾ - վարչական ծախսերն են:

Բանաձևում փակագծի արտահայտությունը արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) լրիվ ինքնարժեքն է:

Արտադրանքի իրացումից շահույթի աճի կարգավորման կարևորագույն պայմաններից են՝ արտադրվող արտադրանքի ծավալի ավելացումը, արտադրանքի արտադրության և ապրանքափոխադրման ռիթմիկության ապահովումը, ինքնարժեքի իջեցումը, որակի և մրցունակության բարձրացումը, պահեստների ապահովվածությունը անհրաժեշտ քանակի պաշարներով, գնորդ-մատակարար փոխհարաբերություններում արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) դիմաց հաշվարկների ժամանակակից ձևերի (ֆակտորինգ, օվերդրաֆտ և այլն) կիրառումը:

Անհրաժեշտ է նշել, որ հաշվետու տարում (ժամանակաշրջանում) արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) իրացման գործընթացում փաստացի ստացված շահույթի մեծության վրա ազդում են ինչպես ներքին, այնպես էլ արտաքին գործոններ, որոնք նպաստում են բացարձակ և հարաբերական շեղումների ձևավորմանը՝ համեմատվող տարիների (ժամանակաշրջանների) շահույթի նկատմամբ: Դրա համար էլ վերլուծություն կատարելիս կարևոր է տալ ոչ միայն արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) իրացումից շահույթի գծով պլանի կատարման և դինամիկայի ընդհանուր գնահատականը, այլ նաև բազմակողմանի ուսումնասիրել

շահույթի վրա ազդող գործոնները, իսկ այնուհետև որոշել դրանցից յուրաքանչյուրի ազդեցության աստիճանը:

Արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) իրացումից շահույթը բնութագրող հիմնական ցուցանիշները, ինչպես նաև դրանց դիմամիական որոշելու համար տնտեսավարող սուբյեկտի ֆինանսական պլանի և ֆինանսական արդյունքների մասին հաշվետվության տվյալների հիման վրա կազմենք արդյունակ (4.3.1), որտեղ արտացոլվում են իրացումից զուտ հասույթը, լրիվ ինքնարժեքը, ֆինանսական արդյունքը (շահույթ կամ վնաս), ինչպես նաև իրացվող արտադրանքի շահութաբերության մակարդակը և իրացումից շահույթի տեսակարար կշիռը:

Աղյուսակ 4.3.1

Իրացումից շահույթի գործոնային վերլուծությունը Հազ. դրամ

Ցուցանիշների անվանումը	Նախորդ տարվա վերջին	Հաշվետու տարվա վերջին	
		փաստացի իրացումը նախորդ տարվա գներով	փաստացի
1. Արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) իրացումից զուտ հասույթը	517481	481222	794709
2. Լրիվ ինքնարժեքը, այդ թվում՝	482975	444346	658123
- արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) ինքնարժեք	480486	442055	642828
- առևտրային ծախսեր	-	-	1961
- վարչական ծախսեր	2489	2291	13384
3. Ֆինանսական արդյունքը			
ա) շահույթ (+)	34506	36876	136586
բ) վնաս (-)	-	-	-
4. Իրացվող արտադրանքի, ապրանքների շահութաբերության մակարդակը, % (տող 3ա : տող 2 × 100)	7,1	8,3	20,7
5. Իրացումից շահույթի տեսակարար կշիռը, % (տող 3ա : տող 1 × 100)	6,7	7,7	17,2

Աղյուսակի հաշվարկային տվյալներից պարզվում է, որ հաշվետու տարում իրացումից զուտ հասույթը նախորդ տարվա համեմատությամբ ավելացել է 277228 հազ. դրամով (794709 – 517481) կամ 53,6%-ով (277228 ÷ 517481 × 100%): Լրիվ ինքնարժեքը նույնպես ավելացել է 175148 հազ. դրամով (658123 – 482975) կամ 36,3%-ով (175148 ÷

482975 × 100%), այդ թվում՝ ի հաշիվ արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների)՝ 162342 հազ. դրամով (642828 – 480486), առևտրային ծախսերի՝ 1961 հազ. դրամով (1961 – 0) և վարչական ծախսերի՝ 10895 հազ. դրամով (13384 – 2489): Վերջնական արդյունքում՝ արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) իրացումից զուտ շահույթը նախորդ տարվա (ժամանակաշրջանի) համեմատությամբ ավելացել է 102080 հազ. դրամով (136586 – 34506):

Ստացված շահույթի մեծության վրա կարող են ազդել իրացվող արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) ծավալը (զուտ հասույթը), տեսականին ու կառուցվածքը, լրիվ ինքնարժեքը, իրացման (մեծածախ, շուկայական) գները:

Իրացվող արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) իրացումից զուտ հասույթի և ստացվող շահույթի մեծության փոփոխությունների միջև կա ուղղակի համամասնական կախվածություն, այսինքն՝ որքան բարձր լինի իրացումից զուտ հասույթի գումարում շահույթի չափը կամ տեսակարար կշիռը, կնշանակի, որ տնտեսավարող սուբյեկտը արտադրում է շահութաբեր արտադրատեսակներ: Իսկ թե ինչպիսի ազդեցություն է գործում իրացվող արտադրանքի ծավալը կամ իրացումից զուտ հասույթի գումարի չափը ստացվող շահույթի մեծության վրա, ներկայացնենք հետևյալ բանաձևի տեսքով՝

$$1. \pm \Delta(\text{ԻՇ})_1 = (\text{ԻՇ})_0 \times \text{Գ}_{\text{ԻՉՅ}} - (\text{ԻՇ})_0 = (\text{ԻՇ})_0 - (\text{Գ}_{\text{ԻՉՅ}} - 1), \quad (4.3.2)$$

որտեղ՝

$\pm \Delta(\text{ԻՇ})_1$ - իրացումից շահույթի հավելածն է կամ նվազումը՝ ի հաշիվ իրացումից զուտ հասույթի փոփոխման,

$(\text{ԻՇ})_0$ - նախորդ ժամանակաշրջանում (եռամսյակ, տարի) իրացումից ստացված շահույթն է,

$\text{Գ}_{\text{ԻՉՅ}}$ - իրացումից զուտ հասույթի գումարի փոփոխության գործակիցն է: Վերջինս արտահայտվում է հետևյալ հարաբերակցությամբ.

$$\text{Գ}_{\text{ԻՉՅ}} = \frac{(\text{ԻՉՅ})_{1,(\text{նժգ})}}{(\text{ԻՉՅ})_0},$$

որտեղ՝

(նժգ) - նախորդ ժամանակաշրջանի գներով,

(ԻԶՅ)_{1,(ևժգ)} - հաշվետու ժամանակաշրջանի (տարվա) իրացումից զուտ հասույթի գումարն է նախորդ ժամանակաշրջանի (տարվա) արտադրանքի, ապրանքների իրացման գներով,

(ԻԶՅ)₀ - նախորդ ժամանակաշրջանի (տարվա) իրացումից զուտ հասույթի գումարի չափն է:

Տեղադրելով աղյուսակ 4.3.1-ից համապատասխան տվյալները բանաձևի (3.3.2) մեջ, կստանանք՝

$$\pm \Delta(\text{ԻՇ})_1 = 34506 \times \left(\frac{481222}{517481} - 1 \right) = 34506 \times (0,9299 - 1) = -2419,0 \text{ հազ. դրամ} :$$

Այսինքն՝ ի հաշիվ իրացումից զուտ հասույթի գումարի չափի փոփոխության (նախորդ ժամանակաշրջանի համադրելի գներով), արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) իրացումից շահույթն իջել է 2419,0 հազ. դրամով:

(4.3.2) բանաձևի հիման վրա կարող ենք որոշել նաև իրացումից շահույթի մեծությունը՝ ի հաշիվ լրիվ ինքնարժեքի փոփոխության, այսինքն՝ գործակիցը կարտահայտվի հետևյալ հարաբերակցությամբ՝

$$q_{Lh} = \frac{(Lh)_{0,(ևժգ)}}{(Lh)_0},$$

որտեղ՝

(Lh)_{0,(ևժգ)} - հաշվետու ժամանակաշրջանի (տարվա) փաստացի իրացվող արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) լրիվ ինքնարժեքն է նախորդ ժամանակաշրջանի (տարվա) համադրելի գներով,

(Lh)₀ - նախորդ ժամանակաշրջանի (տարվա) իրացվող արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) լրիվ ինքնարժեքն է:

Այսինքն՝ (4.3.2) բանաձևը կարտահայտվի հետևյալ տեսքով՝

$$\pm \Delta(\text{ԻՇ})_1 = (\text{ԻՇ})_0 \times (q_{Lh} - 1): \tag{4.3.3}$$

Տեղադրելով աղյուսակ 4.3.1-ից համապատասխան տվյալները (4.3.3) բանաձևի մեջ, կստանանք՝

$$\pm \Delta(\text{ԻՇ})_1 = 34506 \times \left(\frac{444346}{482975} - 1 \right) = 34506 \times (0,9200 - 1) = -2761,0 \text{ հազ. դրամ} :$$

Կատարված հաշվարկից պարզվում է, որ, ի հաշիվ լրիվ ինքնարժեքի փոփոխության, հաշվետու ժամանակաշրջանում իրացումից շահույթը նվազել է 2761,0 հազ. դրամով:

Արտադրանքի, ապրանքների իրացումից շահույթի մեծության վրա ազդեցություն են ունենում նաև իրացվող արտադրանքի տեսականին և դրանց կառուցվածքային տեղաշարժերը: Դա տեղի է ունենում այն պատճառով, որ տարբեր արտադրատեսակների շահութաբերությունը միևնույն մակարդակով չի կարող լինել: Եթե իրացվող արտադրանքների, ապրանքների կազմում մեծ տեսակարար կշիռ ունի շահութաբեր տեսականին, կնշանակի՝ տնտեսավարող սուբյեկտի կողմից ստացվող շահույթի ավելացման միտում կա:

Թե իրացումից շահույթի վրա ինչպիսի ազդեցություն են ունենում իրացվող արտադրանքի, ապրանքների տեսականին և դրանց կառուցվածքային տեղաշարժերը, ներկայացնենք հետևյալ բանաձևերի տեսքով:

2ա. Ի հաշիվ փաստացի իրացված արտադրանքի զուտ հասույթի փոփոխման գործակցի՝

$$\pm \Delta(\text{ԻՇ})_1 = (\text{ԻՇ})_{1,(\text{ԼժԳ})} - (\text{ԻՇ})_0 \times \mathbf{q}_{\text{ԻՇ}} \quad (4.3.4)$$

2բ. Ի հաշիվ փաստացի իրացված արտադրանքի լրիվ ինքնարժեքի փոփոխման գործակցի՝

$$\pm \Delta(\text{ԻՇ})_2 = (\text{ԻՇ})_{1,(\text{ԼժԳ})} - (\text{ԻՇ})_0 \times \mathbf{q}_{\text{ԼԻ}}, \quad (4.3.5)$$

որտեղ՝

$\pm \Delta(\text{ԻՇ})_2$ - արտադրանքի, ապրանքների տեսականու և դրանց կառուցվածքային տեղաշարժի հաշվով ստացված շահույթի հավելաճը կամ նվազումն է:

Տեղադրելով աղյուսակ 4.3.1-ից համապատասխան տվյալները, կստանանք՝

$$2\text{ա. } \pm \Delta(\text{ԻՇ})_1 = 36876 - 34506 \times \frac{481222}{517481} = 4789 \text{ հազ. դրամ:}$$

Այսինքն՝ ի հաշիվ փաստացի իրացված արտադրանքի (նախորդ տարվա գներով), զուտ հասույթի փոփոխման իրացումից շահույթի հավելաճը կազմել է 4789 հազ. դրամ:

$$2\text{բ. } \pm \Delta(\text{ԻՇ})_2 = 36876 - 34506 \times \frac{444346}{482975} = 5130 \text{ հազ. դրամ:}$$

Այսինքն՝ ի հաշիվ փաստացի իրացված արտադրանքի (նախորդ տարվա գներով), իրացումից շահույթի հավելաճը կազմել է 5130 հազ. դրամ:

Ինչպես հայտնի է, շահույթի և ինքնարժեքի մակարդակների միջև կա փոխկապվածություն, այսինքն՝ ինքնարժեքի իջեցումը, հավասար պայմաններում, բերում է շահույթի գումարի ավելացման: Հետևաբար, վերջինիս մեծության վրա զգալի ազդեցություն կարող է ունենալ իրացվող արտադրանքի, ապրանքների լրիվ ինքնարժեքի փոփոխությունը, այսինքն՝ երբ հաշվետու և նախորդ ժամանակաշրջանների գներով համեմատելի են դարձվում լրիվ ինքնարժեքները: Ասվածը ներկայացնենք բանաձևի տեսքով.

$$3. \pm\Delta(\text{ԻՇ})_3 = (\text{ԼԻ})_1 - (\text{ԼԻ})_{1,(\text{ԼժԳ})}, \quad (4.3.6)$$

որտեղ՝

$\pm\Delta(\text{ԻՇ})_3$ - իրացումից շահույթի մեծությունն է՝ ի հաշիվ իրացվող արտադրանքի, ապրանքների լրիվ ինքնարժեքների փոփոխության,

$(\text{ԼԻ})_1$ - հաշվետու ժամանակաշրջանում (տարում) իրացվող արտադրանքի, ապրանքների փաստացի լրիվ ինքնարժեքն է,

$(\text{ԼԻ})_{1,(\text{ԼժԳ})}$ - հաշվետու ժամանակաշրջանի (տարվա) փաստացի իրացվող արտադրանքի, ապրանքների լրիվ ինքնարժեքն է՝ նախորդ ժամանակաշրջանի (տարվա) համադրելի գներով:

Ըստ աղյուսակ 4.3.1-ի տվյալների, հաշվետու տարվա վերջին իրացված արտադրանքի, ապրանքների փաստացի լրիվ ինքնարժեքը կազմել է 658123 հազ. դրամ, այսինքն՝ այդ թվերի համադրումից ստացվել է գերաժախս 213777 հազ. դրամ գումարի չափով՝

$$\pm\Delta(\text{ԻՇ})_3 = 658123 - 444346 = 213777 \text{ հազ. դրամ:}$$

Այստեղից հետևում է, որ տնտեսավարող սուբյեկտի շահույթը պակասել է 213777 հազ. դրամով կամ լրիվ ինքնարժեքը ավելացել է 48,1%-ով ($213777 \div 444346 \times 100\%$):

Կարևոր է նշել նաև, որ իրացումից շահույթը ուղղազծային կախվածության մեջ է գտնվում արտադրանքի, ապրանքների իրացման (մեծածախ, շուկայական) գների փոփոխությունից, քանի որ այդ շահույթն արդյունք է իրացումից զուտ հասույթի և լրիվ ինքնարժեքի գումարների տարբերության: Ավելի հստակ պատկերացնելու համար ներկայացնենք բանաձևի տեսքով՝

$$4. \pm\Delta(\text{ԻՇ})_4 = (\text{ԻԶՀ})_1 - (\text{ԻԶՀ})_{1,(\text{ԼժԳ})}, \quad (4.3.7)$$

որտեղ՝

$\pm\Delta(\text{ԻՇ})_4$ - իրացումից շահույթի մեծությունն է՝ ի հաշիվ իրացման (մեծածախ, շուկայական) գների փոփոխության,

$(\text{ԻՁՅ})_1$ - հաշվետու ժամանակաշրջանում (տարում) գործող գներով փաստացի իրացումից զուտ հասույթի գումարի չափն է,

$(\text{ԻՁՅ})_{1,(\text{ԼժԳ})}$ - հաշվետու ժամանակաշրջանի (տարվա) իրացումից զուտ հասույթի գումարն է՝ նախորդ ժամանակաշրջանի (տարվա) արտադրանքի, ապրանքների իրացման գներով:

Տեղադրելով աղյուսակ 4.3.1-ից համապատասխան տվյալները բանաձևի մեջ, կստանանք՝

$$\pm \Delta(\text{ԻՇ})_4 = 794709 - 481222 = 313487 \text{ հազ. դրամ:}$$

Այսինքն՝ ի հաշիվ գների փոփոխության, իրացումից շահույթն ավելացել է 313487 հազ. դրամով կամ 65,1%-ով ($313487 \div 481222 \times 100\%$):

Ընդհանրացված տեսքով՝ իրացումից շահույթի մեծությունն ըստ ազդող գործոնների հավասար կլինի՝

$$\pm \Delta \text{ԻՇ} = \pm \Delta(\text{ԻՇ})_1 \pm \Delta(\text{ԻՇ})_2 \pm \Delta(\text{ԻՇ})_3 \pm \Delta(\text{ԻՇ})_4: \quad (4.3.8)$$

Տեղադրելով հաշվարկված տվյալները (4.3.8) բանաձևի մեջ՝ կստանանք արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) իրացումից շահույթի մեծությունը՝

$$\pm \Delta \text{ԻՇ} = -2419 + 4789 - 213777 + 313487 = 102080 \text{ հազ. դրամ:}$$

Եթե՝ հաշվետու ժամանակաշրջանում (տարում) տնտեսավարող սուբյեկտի արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) իրացման ծավալը կամ ստացված հասույթը վերահաշվարկված չէ նախորդ ժամանակաշրջանի (տարվա) ինքնարժեքով և իրացման (մեծածախ, շուկայական) գներով, ապա իրացումից շահույթի մեծության վրա գործոնային վերլուծությունը կարող ենք իրականացնել հետևյալ կերպ.

1. շահույթի մեծության վրա արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) լրիվ ինքնարժեքի փոփոխության ազդեցությունն արտահայտվում է հետևյալ բանաձևով՝

$$\pm \Delta(\text{ԻՇ})_1 = (\text{ԻՇ})_0 \times \left[\frac{(\text{ԼԻ})_1}{(\text{ԼԻ})_0} - 1 \right], \quad (4.3.9)$$

$$\pm \Delta(\text{ԻՇ})_1 = 34506 \times \left(\frac{444346}{482975} - 1 \right) = 34506 \times (0,9200 - 1) = 12512 \text{ հազ. դրամ:}$$

Այսինքն՝ ի հաշիվ իրացումից զուտ հասույթի փոփոխության, իրացումից շահույթի մեծությունը ավելացել է 12512 հազ. դրամով:

2. Շահույթի մեծության վրա իրացվող արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) տեսականու և դրանց կառուցվածքային տեղաշարժի ազդեցությունը որոշվում է հետևյալ բաձևով՝

$$\pm \Delta(\text{ԻՇ})_2 = (\text{ԻՇ})_0 \times \left[\frac{(\text{ԻԶ})_1}{(\text{ԻԶ})_0} - \frac{(\text{ԼԻ})_1}{(\text{ԼԻ})_0} \right], \quad (4.3.10)$$

$$\begin{aligned} \pm \Delta(\text{ԻՇ})_2 &= 34506 \times \left(\frac{794709}{517481} - \frac{658123}{482975} \right) = 34506 \times (1,5357 - 1,3626) = \\ &= 5973 \text{ հազ. դրամ} : \end{aligned}$$

Արդյունքում, կառուցվածքային տեղաշարժի հաշվին իրացվող արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) շահույթն ավելացել է 5973 հազ. դրամով:

3. Շահույթի մեծության վրա իրացվող արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) 1 միավոր (հազ. դրամ) ծախսի մակարդակի փոփոխության ազդեցությունը որոշվում է հետևյալ բաձևով՝

$$\pm \Delta(\text{ԻՇ})_3 = (\text{ԻԶ})_1 \times \left[\frac{(\text{ԼԻ})_1}{(\text{ԻԶ})_1} - \frac{(\text{ԼԻ})_0}{(\text{ԻԶ})_0} \right], \quad (4.3.11)$$

$$\begin{aligned} \pm \Delta(\text{ԻՇ})_3 &= 794709 \times \left(\frac{658123}{794709} - \frac{482975}{517481} \right) = 794709 \times (0,828131 - 0,933319) = \\ &= 83594 \text{ հազ. դրամ} : \end{aligned}$$

Պարզվում է, որ, ի հաշիվ 1 միավոր (հազ. դրամ) ինքնարժեքի իջեցման, տնտեսավարող սուբյեկտը կարող է լրացուցիչ շահույթ ստանալ 83594 հազ. դրամ գումարի չափով:

Ընդհանրացված տեսքով՝ իրացումից շահույթի մեծությունը, ի հաշիվ վերոնշյալ երեք ազդող գործոնների, հավասար կլինի՝

$$\pm \Delta \text{ԻՇ} = \pm \Delta(\text{ԻՇ})_1 \pm \Delta(\text{ԻՇ})_2 \pm \Delta(\text{ԻՇ})_3 = 12512 + 5973 + 83594 = 102080 \text{ հազ. դրամ կամ } 136586 - 34506 = 102080 \text{ հազ. դրամ} :$$

Քանի որ շահույթի մեծության ավելացման վրա ազդում են բազմաթիվ գործոններ (իրացվող արտադրանքի, ապրանքների, աշխատանքների, ծառայությունների միավորների վրա կատարվող ծախսումները, աշխատանքի արտադրողականությունը, հիմնական միջոցների հատույցը, արտադրանքի տեսականին և կառուցվածքը, ժամանակակից տեխնոլոգիական սարքավորումներով հագեցվածությունը, ընդհանուր կամ ընթացիկ ակտիվների շրջանառելիությունը, աշխատողների որա-

Այնուհետև, որոշ պարզեցումներից հետո, ստացվում է, այսպես կոչված, «նորմալ» հավասարումների համակարգ, որն ունի հետևյալ տեսքը.

$$\left\{ \begin{array}{l} \Sigma y = ma_0 + a_1 \Sigma x_1 + a_2 \Sigma x_2 + a_3 \Sigma x_3 + \dots + a_m \Sigma x_m \\ \Sigma yx_1 = a_0 \Sigma x_1 + a_1 \Sigma x_1^2 + a_2 \Sigma x_1 x_2 + a_3 \Sigma x_1 x_3 + \dots + a_m \Sigma x_1 x_m \\ \Sigma yx_2 = a_0 \Sigma x_2 + a_1 \Sigma x_2 x_1 + a_2 \Sigma x_2^2 + a_3 \Sigma x_2 x_3 + \dots + a_m \Sigma x_2 x_m \\ \Sigma yx_3 = a_0 \Sigma x_3 + a_1 \Sigma x_3 x_1 + a_2 \Sigma x_3 x_2 + a_3 \Sigma x_3^2 + \dots + a_m \Sigma x_3 x_m \\ \dots \\ \dots \\ \dots \\ \Sigma yx_m = a_0 \Sigma x_m + a_1 \Sigma x_m x_1 + a_2 \Sigma x_m x_2 + a_3 \Sigma x_m x_3 + \dots + a_m \Sigma x_m^2 \end{array} \right. \quad (4.3.15)$$

Համակարգում ներառված $\Sigma y, \Sigma yx_1, \dots, \Sigma x_1, \dots, \Sigma x_m^2$ արտահայտությունների հաշվարկման համար կազմվում է հաշվարկային աղյուսակ (այս մեթոդին կարելի է անցնել այն դեպքում, եթե ազդող գործոնները 2-ից կամ 3-ից չեն անցնում. մնացած դեպքերում անհրաժեշտ է հավասարումների համակարգի լուծումը կատարել համակարգիչների միջոցով՝ ալգորիթմ և ծրագիր կազմելով կամ արդեն եղածներից օգտվելով): Աղյուսակի (4.3.2) նախավերջին տողի (Σ) տվյալները տեղադրելով (4.3.15) հավասարումների համակարգի մեջ, կարող ենք որոշել $a_0, a_1, a_2, \dots, a_m$ գործակիցները, այնուհետև դրանց արժեքներն էլ տեղադրելով բազմագործոն-կոռեկցիոն հավասարման մեջ, կստանանք արդյունքային ցուցանիշի (իրացումից շահույթ) և նրա վրա ազդող գործոնների միջև եղած փոխկախվածության հավասարումը:

Աղյուսակի նախավերջին սյունակի լրացման համար անհրաժեշտ է տողերի x-երի արժեքները տեղադրել արդեն ստացված բազմագործոն-կոռեկցիոն հավասարման մեջ և արդյունքում կստանանք յուրաքանչյուր փաստացի y-ին համապատասխան հաշվարկային նոր մեծություն: Աղյուսակի վերջին սյունակը բնութագրում է փաստացի և հաշվարկային արդյունքային ցուցանիշների միջև եղած բացարձակ հարաբերական շեղումը՝ տոկոսներով արտահայտված: Որքան փոքր լինի այդ ցուցանիշների միջև հարաբերական շեղումը, կնշանակի յուրաքանչյուր ազդող գործոնի վարիացիայի թափը $/x_{\max} - x_{\min}/$ այնքան էլ մեծ չէ:

«Նորմալ» հավասարումների համակարգում ներկայացված արտահայտությունների հաշվարկման արդյունակ 4.3.2

h/h	y	x ₁	x _m	yx ₁	·	yx _m	x ₁ x ₂	·	x _{m-1} x _m	y ²	x ₁ ²	·	x _m ²	$\tilde{y}_{x_1, x_2, \dots, x_m}$	$\frac{\tilde{y}_{x_1, x_2, \dots, x_m} - y_{ih}}{y_{ih}} \cdot 100\%$
1.															
2.															
3.															
·															
·															
·															
·															
·															
n															
Σ															
միջինը															

Իսկ պարզելու համար, թե ինչպիսի փոխակախվածության (ուղղակի, թե հակադարձ) մեջ են գտնվում արդյունքային ցուցանիշը (y) և ազդող գործոնները (x_i), անհրաժեշտ է հաշվարկել կոռելյացիայի գործակիցները, որոնք արտահայտվում են հետևյալ բանաձևով՝

$$r_{yx_i} = \frac{\overline{yx_i} - \bar{y} \cdot \bar{x}_i}{\sigma_y \cdot \sigma_{x_i}} \quad (i = 1, 2, \dots, m), \quad (4.3.16)$$

որտեղ՝

$\overline{yx_i}$ - արդյունքային ցուցանիշի (y) և ազդող i-րդ գործոններից (x_i) յուրաքանչյուրի միջև եղած արտադրյալի պարզ թվաբանական միջին մեծությունն է, որը հավասար է՝

$$\overline{yx_i} = \frac{\sum yx_i}{n}, \quad (4.3.17)$$

(n - ուսումնասիրվող ցուցանիշների տարբերակների թիվն է),

\bar{y} -ը և \bar{x}_i -ը՝ համապատասխանաբար արդյունքային ցուցանիշի (y) և ազդող գործոնի (x_i) միջին մեծություններն են, որոնք որոշվում են հետևյալ բանաձևով՝

$$\bar{y} = \frac{\sum y}{n}, \quad \bar{x}_i = \frac{\sum x_i}{n} : \quad (4.3.18)$$

σ_y -ը և σ_{x_i} -ը՝ համապատասխանաբար արդյունքային ցուցանիշի (y) և ազդող գործոնի (x_i) միջին քառակուսային շեղումներն են, որոնք հաշվարկվում են հետևյալ բանաձևերով՝

$$\sigma_y = \sqrt{\frac{\sum (y - \bar{y})^2}{n}} = \sqrt{y^2 - (\bar{y})^2}, \quad \sigma_{x_i} = \sqrt{\frac{\sum (x_i - \bar{x}_i)^2}{n}} = \sqrt{x_i^2 - (\bar{x}_i)^2},$$

որտեղ՝

$$\bar{y}^2 = \frac{\sum y^2}{n}, \quad \bar{x}_i^2 = \frac{\sum x_i^2}{n}, \quad (\bar{y})^2 = \left(\frac{\sum y}{n} \right)^2, \quad (\bar{x}_i)^2 = \left(\frac{\sum x_i}{n} \right)^2 :$$

Այս բոլոր բանաձևերն էլ հաշվարկվում են հաշվարկային աղյուսակի հիման վրա:

Կոռելյացիայի գործակցի (r_{yx_i}) հաշվարկային արժեքը կարող է տարբեր լինել և ընկած լինել -1-ից մինչև +1 սահմաններում ($-1 \leq r_{yx_i} \leq +1$): Որքան բարձր լինի կոռելյացիայի գործակիցը տվյալ սահմաններում:

րում, նշանակում է՝ արդյունքային ցուցանիշի և ազդող գործոնի միջև եղած փոխադարձ կապը սերտ է:

Եթե կոռելյացիայի գործակիցը բացասական է, ապա փոխադարձ կապը հակադարձ է, իսկ դրականի դեպքում կապն ուղղակի է: Գործնականում, եթե կոռելյացիայի գործակցի արժեքը 0,75 և ավելի է, ապա փոխադարձ կապը բավականին բարձր է, և այն լիարժեք կարող ենք օգտագործել վիճակագրական վերլուծության մեջ:

Եթե կոռելյացիայի գործակիցը հավասար է -1-ի կամ +1-ի, նշանակում է՝ արդյունքային ցուցանիշի և ազդող գործոնի միջև փոխադարձ կապը ֆունկցիոնալ է:

Եթե կոռելյացիայի գործակիցները չեն գերազանցում 0,2 – 0,25 մեծությունները, նշանակում է՝ արդյունքային ցուցանիշի և ազդող գործոնների միջև գործող փոխադարձ կապը թույլ է:

Եթե ստացված կոռելյացիայի գործակիցները բավականին բարձր են, ապա հաշվարկվում է կոռելյացիայի գործակցի միջին քառակուսային սխալի մեծությունը (σ_r), որն արտահայտվում է հետևյալ բանաձևով՝

$$\sigma_r = \frac{1 - (r_{yx_i})^2}{\sqrt{n}} : \quad (4.3.19)$$

Այնուհետև հաշվարկվում է կոռելյացիայի գործակցի հուսալիության չափանիշը (μ_r), որը հավասար է՝

$$\mu_r = \frac{r_{yx_i}}{\sigma_r} : \quad (4.3.20)$$

Հուսալիության չափանիշը համարվում է հավաստի, եթե այն մեծ է 2,5 – 3,0 մեծություններից, հակառակ դեպքում այն անիմաստ է և կնշանակի y-ի և x_i-ի միջև փոխադարձ կապը թույլ է եղել:

Եթե կոռելյացիայի գործակիցը բավականին բարձր է, ապա անհրաժեշտ է հաշվարկել x_i գործոնի ազդեցության չափը արդյունքային ցուցանիշի վրա՝ տոկոսով արտահայտված: Այդ ազդեցության չափի որոշումը կատարվում է դետերմինացիայի գործակցի (dyx_i) միջոցով, որն արտահայտվում է հետևյալ բանաձևով.

$$dyx_i = (r_{yx_i})^2 \cdot 100\% : \quad (4.3.21)$$

Այսինքն՝ դետերմինացիայի գործակիցը հավասար է կոռելյացիայի գործակցի քառակուսուն՝ տոկոսով արտահայտված:

Եթե արդյունքային ցուցանիշի վրա ազդող գործոնները թվով երկուսն են, ապա բազմագործոն-կոռելյացիայի գործակիցը հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևով.

$$R_{y x_1 x_2} = \sqrt{\frac{r_{y x_1}^2 + r_{y x_2}^2 - 2r_{y x_1} \cdot r_{y x_2} \cdot r_{x_1 x_2}}{1 - r_{x_1 x_2}^2}}, \quad (4.3.22)$$

որտեղ՝

$r_{y x_1}, r_{y x_2}$ - արտահայտությունները զույգային կոռելյացիայի գործակիցներն են,

$r_{x_1 x_2}$ - x_1 -ի և x_2 -ի միջև եղած կոռելյացիայի գործակիցն է, որն արտահայտվում է հետևյալ տեսքով՝

$$r_{x_1 x_2} = \frac{x_1 x_2 - \bar{x}_1 \cdot \bar{x}_2}{\sqrt{\left(\overline{x_1^2} - \bar{x}_1^2\right)\left(\overline{x_2^2} - \bar{x}_2^2\right)}}, \quad (4.3.23)$$

իր հերթին՝

$$\overline{x_1^2} = \frac{\sum x_1^2}{n}, \quad \overline{x_2^2} = \frac{\sum x_2^2}{n}, \quad (\bar{x}_1)^2 = \left(\frac{\sum x_1}{n}\right)^2, \quad (\bar{x}_2)^2 = \left(\frac{\sum x_2}{n}\right)^2 : \quad (4.3.24)$$

Ինչպես զույգային կոռելյացիայի գործակից դեպքում էր, այստեղ ևս հաշվարկվում են նաև բազմագործոն-կոռելյացիայի ընդհանուր գործակիցի միջին քառակուսային սխալը (σ_r) և հուսալիության չափանիշը (μ_r), որոնք համապատասխանաբար հավասար են՝

$$\sigma_R = \frac{1 - R_{y x_1 x_2 \dots x_m}^2}{\sqrt{n}}, \quad \mu_R = \frac{R_{y x_1 x_2 \dots x_m}}{\sigma_R}, \quad (4.3.25)$$

Եթե $\mu_r \geq 2,5 - 3,0$ -ից, նշանակում է կոռելյացիայի ընդհանուր գործակիցը հավաստի է:

Բացի առանձին գործոնների և արդյունքային ցուցանիշի միջև եղած կոռելյացիայի գործակիցներից, խիստ անհրաժեշտ է հաշվարկել այդ նույն արդյունքային ցուցանիշի և ազդող բոլոր գործոնների փոխկախվածության աստիճանը, այսինքն՝ կոռելյացիայի ընդհանուր գործակիցը ($R_{y x_1, x_2, \dots, x_m}$), որն արտահայտվում է հետևյալ բանաձևի տեսքով՝

$$R_{y x_1 x_2 \dots x_m} = \sqrt{\beta_1 r_{y x_1} + \beta_2 r_{y x_2} + \beta_3 r_{y x_3} + \dots + \beta_m r_{y x_m}} = \sqrt{\sum_{i=1}^m \beta_i r_{y x_i}}, \quad (4.3.26)$$

որտեղ՝

$\beta_1, \beta_2, \beta_3, \dots, \beta_m$ -երը ստանդարտացման այն գործակիցներն են, որոնք հաշվարկվում են հետևյալ ընդհանուր բանաձևով՝

$$\beta_i = \frac{a_i \sigma_{x_i}}{\sigma_y}, \quad (i = 1, 2, 3, \dots, m), \quad (4.3.27)$$

որտեղ՝

a_i -ն արդեն հաշվարկված բազմագործոն-կոռելյացիայի հավասարման ($a_1, a_2, a_3, \dots, a_m$) գործակիցներն են,

σ_{x_i} -ն ազդող գործոնների միջև քառակուսային շեղումներն են,

σ_y -ը արդյունքային ցուցանիշի միջին քառակուսային շեղումն է:

Ինչպես զույգային կոռելյացիայի գործակիցների դեպքում էր, բազմագործոն-կոռելյացիայի ընդհանուր գործակցի մեծությունը ևս պետք է ընկած լինի -1 -ից $+1$ սահմաններում ($-1 \leq R_{y_{x_1 x_2 \dots x_m}} \leq +1$): Իսկ դետերմինացիայի ընդհանուր գործակիցը ($D_{y_{x_1 x_2 \dots x_m}}$) որոշվում է նույն բանաձևով, ինչ զույգային դետերմինացիայի դեպքում էր՝

$$D_{y_{x_1 x_2 \dots x_m}} = (R_{y_{x_1 x_2 \dots x_m}})^2 \cdot 100\% : \quad (4.3.28)$$

Դետերմինացիայի ընդհանուր գործակցով բնութագրվում է բոլոր գործոնների համատեղ ազդեցության չափը՝ տոկոսներով արտահայտված: Հաշվարկվում են նաև ընդհանուր կոռելյացիայի գործակիցը:

Տնտեսագիտական հետազոտությունների ժամանակ, բացի բազմագործոն-կոռելյացիոն վերլուծության մեթոդից, հաճախակի հանդիպում են ցուցանիշների այնպիսի համակցություններ, որոնք ունենում են ածման կամ նվազման տարբեր աստիճանի միտումներ և, ըստ այդմ էլ, հաճախակի օգտագործվում են տարբեր բանաձևեր՝

1. միագործոն գծային՝ $y_{x_1} = a_0 + a_1 x_1,$ (4.3.29)

2. երկգործոն գծային՝ $y_{x_1, x_2} = a_0 + a_1 x_1 + a_2 x_2,$ (4.3.30)

3. միագործոն ոչ գծային (հիպերբոլային)՝ $y_{x_1} = a_0 + \frac{a_1}{x_1},$ (4.3.31)

4. միագործոն ոչ գծային (պարաբոլային)՝
 $y_{x_1} = a_0 + a_1 x_1 + a_2 x_1^2 + \dots + a_m x_1^m,$ (4.3.32)

5. ցուցային՝ $y_{x_1} = a_0 a_1^{x_1}$ (4.3.33)

և այլն՝ կախված ազդող գործոնի բնույթից:

Նշված բանաձևերում ընդգրկված $a_0, a_1, a_2, \dots, a_m$ գործոնների հաշվարկման համար կազմվում է «նորմալ» հավասարումների համապատասխան համակարգ:

Այսպես՝ միագործոն գծային հավասարման դեպքում այն ունենում է հետևյալ տեսքը.

$$\begin{cases} \sum y = ma_0 + a_1 \sum x_1 \\ \sum yx_1 = a_0 \sum x_1 + a_1 \sum x_1^2 : \end{cases} \quad (4.3.34)$$

Երկգործոն գծայինի համար՝

$$\begin{cases} \sum y = ma_0 + a_1 \sum x_1 + a_2 \sum x_2 \\ \sum yx_1 = a_0 \sum x_1 + a_1 \sum x_1^2 + a_2 \sum x_1x_2 \\ \sum yx_2 = a_0 \sum x_2 + a_1 \sum x_2x_1 + a_2 \sum x_2^2 : \end{cases} \quad (4.3.35)$$

Ոչ գծային հիպերբոլայինի (հակադարձ) համար՝

$$\begin{cases} \sum y = ma_0 + a_1 \sum \frac{1}{x_1} \\ \sum yx_1 = a_0 \sum x_1 + a_1 \sum \frac{1}{x_1^2} : \end{cases} \quad (4.3.36)$$

Ոչ գծային միագործոն պարաբոլային կախվածության համար (2-րդ կարգի պարաբոլի դեպքում)՝

$$\begin{cases} \sum y = ma_0 + a_1 \sum x_1 + a_2 \sum x_1^2 \\ \sum yx_1 = a_0 \sum x_1 + a_1 \sum x_1^2 + a_2 \sum x_1^3 \\ \sum yx_2 = a_0 \sum x_1^2 + a_1 \sum x_1^3 + a_2 \sum x_1^4 : \end{cases} \quad (4.3.37)$$

Ցուցային կախվածության համար՝

$$\begin{cases} \sum \lg y = m \lg a_0 + \lg a_1 \sum x_1 \\ \sum \lg yx = \lg a_0 \sum x_1 + \lg a_1 \sum x_1^2 : \end{cases} \quad (4.3.38)$$

Ինչպես միագործոն, այնպես էլ երկգործոն և բազմագործոն վիճակագրական վերլուծությունների դեպքում, անհրաժեշտ է, որպեսզի ուսումնասիրվող տարբերակների թիվը (n) մեծ լինի առնվազն 10-ից ($n > 10$): Այսինքն՝ տվյալ ուսումնասիրության ընթացքում ավելի

ճշգրիտ են բնութագրվում արդյունքային ցուցանիշի վրա ազդող գործոնների գործակիցները ($a_1, a_2, a_3, \dots, a_m$) և կոռելյացիայի, դետերմինացիայի զույգային (մասնակի) ու բազմագործոն ընդհանուր գործակիցները: Դրա համար, հավաստի տվյալներ ստանալու նպատակով, վիճակագրական վերլուծություն իրականացնող յուրաքանչյուր ոք պետք է կատարի բազմատարբերակային դիտարկումներ կամ օգտագործի արդեն գոյություն ունեցող համապատասխան տեղեկատվությունը:

4.4. Շահույթի օգտագործման վերլուծությունը

Բոլոր տեսակի տնտեսավարող սուբյեկտները ֆինանսատնտեսական գործունեության վերջնական արդյունքում ստանում են շահույթ կամ վնաս: Եթե տնտեսավարող սուբյեկտը շահույթ է ստանում, ապա պարտավոր է, օրենսդրությամբ սահմանված արտոնությունները հաշվի առնելուց հետո, հարկվող շահույթից պետական բյուջե վճարել շահութահարկ: Վերջինս հաշվարկվում է Հայաստանի Հանրապետությունում և արտերկրներում ստացված եկամուտների (համախառն եկամտի) հիման վրա՝ հաշվի առնելով նվազեցումները: Այսինքն՝ հարկվող շահույթը տնտեսավարող սուբյեկտների կողմից ստացված համախառն եկամտի և կատարվող նվազեցումների դրական տարբերությունն է: Շահութահարկը հաշվարկվում է՝ հարկվող շահույթի գումարը բազմապատկելով 20%-ով (2001 թ. հունվարի 1-ից՝ ըստ «Շահութահարկի մասին» փոփոխություններով հանդերձ նոր օրենքի): Եթե այդ տարբերությունը բացասական է կամ հավասար է 0-ի (այսինքն՝ հարկվող շահույթ չի առաջացել), ապա շահութահարկ չի վճարվում:

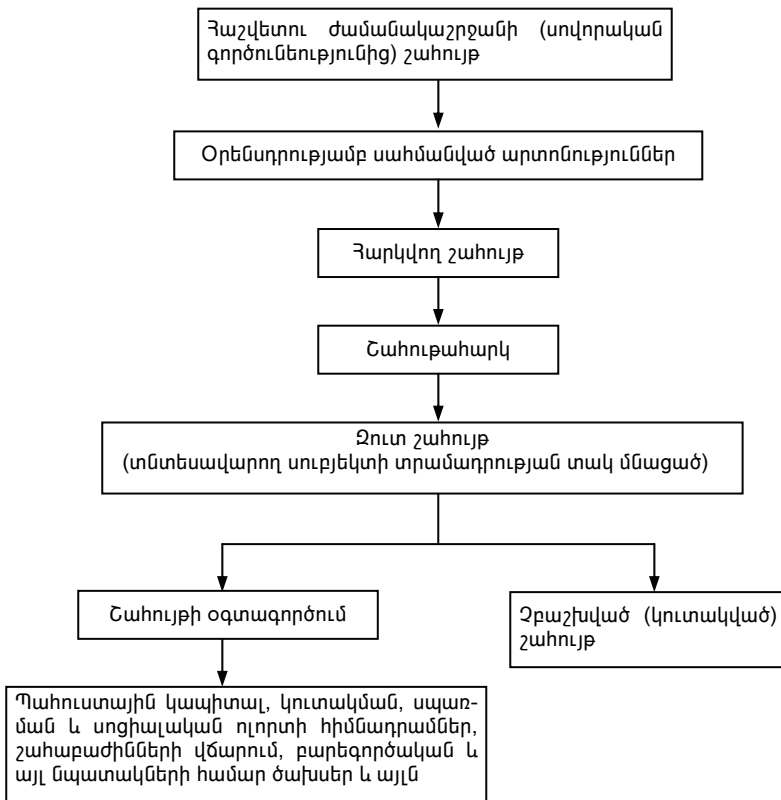
Շահութահարկի հաշվարկման համար անհրաժեշտ է ճիշտ հաշվարկել հարկվող շահույթը, նաև՝ համախառն եկամուտը և նվազեցումները: Վերջիններիս ճիշտ հաշվարկման համար անհրաժեշտ է որոշել՝

- թե կատարված գործարքներից առաջանում են արդյոք եկամուտներ կամ նվազեցումներ,
- եկամուտների և նվազեցումների առաջացման պահը,
- եկամուտների և նվազեցումների չափը (արժեքը):

Հարկ է նշել՝ բոլոր գործարքներից չէ, որ առաջանում են եկամուտներ կամ նվազեցումներ: Օրինակ, եթե տնտեսավարող սուբյեկտը կամ կազմակերպությունը բանկային հաշիվներից հանում է դրամ և մուտ-

քազրում դրամարկղ, ապա այդ գործարքից եկամուտ կամ նվազեցում չի առաջանում (չնայած տվյալ գործարքը պահանջում է հաշվապահական ձևակերպում): Հետևաբար, տնտեսավարող սուբյեկտը կամ կազմակերպությունը առաջին հերթին պետք է տարանջատի եկամուտներ կամ նվազեցումներ առաջացնող գործարքները այլ գործարքներից:

Տնտեսավարող սուբյեկտը հարկվող շահույթից շահութահարկ վճարելուց հետո արդյունքում ստանում է զուտ շահույթ, որը մնում է նրա տրամադրության տակ, և այն տնօրինում է ինքնուրույն՝ բաշխման առումով: Իսկ թե ինչպիսի կառուցվածք ունի շահույթի օգտագործումը, ներկայացնենք գծապատկերի տեսքով (4.4.1):

Գծ. 4.4.1. Շահույթի օգտագործման կառուցվածքը

Ջուտ շահույթի օգտագործման հիմնական ուղղություններն են՝ պահուստային կապիտալին հատկացումները, կուտակման, սպառման և սոցիալական ոլորտի հիմնադրամների կազմավորումը, շահաբաժինների վճարումը (բաժնետիրական ընկերությունների դեպքում), բարեգործական և այլ նպատակների համար մասնահանումները: Ջուտ շահույթի այն մասը, որը չի օգտագործվում տնտեսավարող սուբյեկտի կողմից, մնում է որպես չբաշխված շահույթ կամ կուտակված շահույթ:

Ավածը ներկայացնենք՝ ուսումնասիրելով մի տնտեսավարող սուբյեկտ, որը բաժնետիրական ընկերություն է: Դրա ստացած զուտ շահույթի օգտագործման մասին ավելի հստակ պատկերացում ունենալու նպատակով կազմենք աղյուսակ (4.4.1), որում, երկու տարվա կտրվածքով, նշենք զուտ շահույթի օգտագործման ուղղությունները՝ կատարելով համապատասխան վերլուծություններ ու եզրահանգումներ (աղյուսակում օգտագործել ենք հավելված 2-ի տվյալները):

Աղյուսակ 4.4.1

Ջուտ շահույթի օգտագործումը

Հազ. դրամ

Ցուցանիշների անվանումը	Նախորդ տարի (ժամանակաշրջան)	Հաշվետու տարի (ժամանակաշրջան)	Շեղումը (+,-)	
			բացարձակ, հազ. դրամ	հարաբերական, %
1	2	3	4(սյ3 -սյ2)	5(սյ4 : սյ2)
Ջուտ շահույթ (հարկումից հետո), այդ թվում օգտագործվել է հետևյալ նպատակների համար.	19484	86395	66911	343,4
- պահուստային կապիտալի	2547	11384	8837	347,0
- կուտակման հիմնադրամի	7643	40358	32715	428,0
- սպառման հիմնադրամի	1698	5197	3499	206,1
- սոցիալական ոլորտի հիմնադրամի	5096	19046	13950	273,7
- շահաբաժինների վճարում	-	-	-	-
- բարեգործական և այլ նպատակների համար	-	-	-	-
Ընդամենը չբաշխված շահույթ	2500	10410	7910	316,4

Ինչպես երևում է աղյուսակի տվյալներից, հաշվետու տարում տնտեսավարող սուբյեկտի զուտ շահույթը 66911 հազ. դրամով կամ 343,4%-ով ավելացել է նախորդ տարվա համեմատությամբ: Ավելի արագ տեմպերով աճել են նաև զուտ շահույթից կուտակման հիմնադրամի

գծով բաշխվող գումարները՝ 32715 հազ. դրամով կամ 4,3 անգամ (428%), որը կազմում է բացարձակ զուտ շահույթի 48,9%-ը ($32715 \div 66911 \times 100\%$): Այսինքն՝ տնտեսավարող սուբյեկտը նպատակ է դրել գալիք ժամանակաշրջանում ընդլայնել իր արտադրության ծավալները կամ ձեռք բերել տնտեսական նոր միջոցներ:

Ինչպես նախորդ, այնպես էլ հաշվետու տարիներին տնտեսավարող սուբյեկտը, որպես բաժնետիրական ընկերություն, նպատակահարմար է գտել չկատարել շահաբաժինների վճարում: Շահաբաժինը զուտ շահույթի մի մասն է, որը բաժին է ընկնում յուրաքանչյուր բաժնետոմսին և ենթակա է բաժանման՝ բաժնետերերի միջև: Ինչպես երևում է աղյուսակի տվյալներից, տնտեսավարող սուբյեկտը հաշվետու տարում՝ նախորդի համեմատությամբ ունեցել է 7910 հազ. դրամի չափով չբաշխված շահույթի ավելացում և կարող է հաշվետու տարում իր տրամադրության տակ գտնվող 10410 հազ. դրամ չբաշխված շահույթն օգտագործել շահաբաժինների վճարման կամ նոր բաժնետոմսերի թողարկման համար: Այդ մասին որոշում կարող է կայացնել բաժնետերերի խորհուրդը: Վերջինս կարող է որոշում կայացնել նաև ստացված զուտ շահույթի ողջ գումարը նպատակաուղղել միայն կուտակման հիմնադրամի կազմավորման համար:

4.5. Շահութաբերության ցուցանիշների համակարգը և հաշվարկման մեթոդները

Տնտեսավարող սուբյեկտների շահութաբերության ցուցանիշները բնութագրում են դրանց եկամտաբերությունը: Դրանք հաշվարկվում են հարաբերակցությամբ և արտահայտվում են հիմնականում տոկոսներով:

Միջազգային պրակտիկայում բոլոր տեսակի ձեռնարկատիրական գործունեությունները, որոնք իրականացվում են տնտեսավարող տարբեր սուբյեկտների կողմից, հանդես են գալիս 3 հիմնական ոլորտների գծով՝

- գործառնական կամ հիմնական գործունեություն,
- ներդրումային (բաժնետոմսերի, այլ արժեթղթերի, կապիտալի ներդրումների և այլ տեսքով) գործունեություն,

- ֆինանսական (ստացված կամ վճարված շահաբաժինների, տոկոսների և այլ տեսքով) գործունեություն:

Ելնելով վերոնշյալներից՝ գործնական վերլուծության ընթացքում եկամտաբերության գնահատման գծով կիրառվում են հետևյալ խումբ հարաբերական ցուցանիշները՝ արտադրանքի, հիմնական և նյութական ընթացիկ (շրջանառու) ակտիվների, ներդրումների, ընդհանուր ակտիվների և ոչ ընթացիկ ու ընթացիկ ակտիվների գծով: Օրինակ՝ արտադրանքի եկամտաբերությունը որոշվում կամ գնահատվում է հարաբերական այնպիսի ցուցանիշներով, ինչպիսիք են՝ իրացվող, թողարկվող արտադրանքների շահութաբերությունը:

Տնտեսավարող սուբյեկտների շահութաբերության հիմնական ցուցանիշները¹ կարող ենք ներառել հետևյալ խմբերում՝

1. արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) շահութաբերության ցուցանիշներ,

2. ակտիվների (ոչ ընթացիկ և ընթացիկ) շահութաբերության ցուցանիշներ,

3. դրամական միջոցների հոսքերի (շարժի) հիման վրա հաշվարկվող շահութաբերության ցուցանիշներ:

Շահութաբերության մակարդակը բնորոշող 1-ին խումբ ցուցանիշները բնութագրվում են՝ հիմք ընդունելով տնտեսավարող սուբյեկտների գործունեության տարբեր փուլերում ստացվող շահույթի (իրացումից շահույթ, սովորական գործունեությունից շահույթ, հարկման ենթակա շահույթ և զուտ շահույթ) մեծությունը, և հաշվարկվում են ֆինանսական հաշվետվություններում արտացոլված տվյալների հիման վրա:

Այսպես, իրացումից շահույթի հիման վրա հաշվարկվող շահութաբերության մակարդակը՝ $\mathcal{C}_{\text{մակ.}(1)}$, իրենից ներկայացնում է արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) իրացման դիմաց ստացվող շահույթի (ԻՇ) և իրացումից զուտ հասույթի (ԻԶՀ) հարաբերակցությունը: Այն արտահայտվում է հետևյալ բանաձևով՝

$$\mathcal{C}_{\text{մակ.}(1)} = \frac{\text{ԻՇ}}{\text{ԻԶՀ}} \times 100\% : \quad (4.5.1)$$

Այս ցուցանիշը հաշվարկվում է նաև լրիվ ինքնարժեքի (ԼԻ) մեծությունը (իրացվող արտադրանքի, ապրանքների, աշխատանքների, ծա-

¹ Ковалев В.В., Патров В.В. Как читать баланс. М., 1998, с. 267.

ռայությունների հետ կապված ծախսերի և առևտրային ու վարչական ծախսերի հանրագումարն է) հաշվի առնելով՝

$$\mathcal{C}_{\text{մակ.}(1)} = \frac{\text{ԻԶՀ} - \text{ԼԻ}}{\text{ԻԶՀ}} \times 100\% : \quad (4.5.2)$$

Հաշվետու ժամանակաշրջանում սովորական գործունեությունից ստացված շահույթի հիման վրա շահութաբերության մակարդակը՝ $\mathcal{C}_{\text{մակ.}(2)}$, հաշվարկվում է սովորական գործունեության շահույթի (ՍԳՇ) և իրացումից զուտ հասույթի հարաբերակցությամբ՝

$$\mathcal{C}_{\text{մակ.}(2)} = \frac{\text{ՍԳՇ}}{\text{ԻԶՀ}} \times 100\% : \quad (4.5.3)$$

Հարկման ենթակա շահույթի հիման վրա շահութաբերության մակարդակը՝ $\mathcal{C}_{\text{մակ.}(3)}$, հաշվարկվում է մինչև հարկումը եղած շահույթի (ՀԵՇ) և իրացումից զուտ հասույթի (ԻԶՀ) հարաբերակցությամբ: Այն արտահայտվում է հետևյալ բանաձևով՝

$$\mathcal{C}_{\text{մակ.}(3)} = \frac{\text{ՀԵՇ}}{\text{ԻԶՀ}} \times 100\% : \quad (4.5.4)$$

Զուտ շահույթի հիման վրա շահութաբերության մակարդակը՝ $\mathcal{C}_{\text{մակ.}(4)}$, հաշվարկվում է հարկումից հետո տնտեսավարող սուբյեկտի ենթակայության տակ մնացած զուտ շահույթի (ԶՇ) և իրացումից զուտ հասույթի (ԻԶՀ) հարաբերակցությամբ: Այն արտահայտվում է հետևյալ բանաձևով՝

$$\mathcal{C}_{\text{մակ.}(4)} = \frac{\text{ԶՇ}}{\text{ԻԶՀ}} \times 100\% : \quad (4.5.5)$$

Շահութաբերության վերոնշյալ մակարդակներից յուրաքանչյուրը բընութագրում է մեկ միավոր զուտ հասույթի հաշվով ստացված շահույթի գումարի չափը կամ ընդամենը իրացումից հասույթում շահույթի տեսակարար կշիռը՝ տոկոսով արտահայտված:

Կարևոր նշանակություն ունի հաշվարկել նաև արտադրանքի առանձին տեսակների գծով իրացվող ապրանքի շահութաբերությունը, որը որոշվում է իրացումից շահույթի (ԻՇ) և լրիվ ինքնարժեքի (ԼԻ) հարաբերությամբ՝ տոկոսով արտահայտված: Այս ցուցանիշը բնութագրում է տնտեսավարող սուբյեկտի հիմնական գործունեության շահութաբերությունը (ՀԳ)_{շահութ.}, որն արտահայտվում է հետևյալ բանաձևով՝

$$(\text{ՀԳ})_{\text{շահութ.}} = \frac{\text{ԻՇ}}{\text{ԼԻ}} \times 100\% : \quad (4.5.6)$$

Միջազգային պրակտիկայում այս ցուցանիշի մեծությունը հաշվարկվում է՝ հիմք ընդունելով ոչ թե իրացումից զուտ հասույթի մեծությունը, այլ արտադրվող յուրաքանչյուր ապրանքի իրացման արժեքը կամ մեծածախ գինը (ՄԳ): Այն արտահայտվում է հետևյալ բանաձևով՝

$$(ԳԳ)_{\text{շահութ.}} = \frac{\text{ՄԳ}-\text{ԼԻ}}{\text{ԼԻ}} \times 100\% : \quad (4.5.7)$$

Իրացվող արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) շահութաբերության մակարդակի (նախորդ, հաշվետու ժամանակաշրջանների և ըստ պլանի) հաշվարկման ու դրա վրա ազդող գործոնների վերլուծության համար օգտագործվում են տնտեսավարող սուբյեկտի «Ֆինանսական արդյունքների մասին հաշվետվությունը», ֆինանսական պլանը և հաշվառման այլ ռեգիստրներ:

Շահութաբերության մակարդակը բնութագրող 2-րդ խումբ ցուցանիշների հաշվարկման համար հիմք են հանդիսանում տնտեսավարող սուբյեկտի ենթակայության տակ գտնվող զուտ շահույթը (ՁՇ) և ընդհանուր կապիտալը (ակտիվները) (ԸԿ), ներդրումային (սեփական կապիտալ + ոչ ընթացիկ կամ երկարաժամկետ պարտավորություններ) կապիտալը (ՆԿ) և սեփական (բաժնետիրական) կապիտալը (ՍԿ): Դրանցից յուրաքանչյուրն արտահայտվում է առանձին բանաձևով:

1. Ընդհանուր կապիտալի (ակտիվների) շահութաբերությունը որոշվում է հետևյալ հարաբերակցությամբ՝

$$(ԸԿ)_{\text{շահութ.}} = \frac{\text{ՁՇ}}{\text{ԸԿ}} \times 100\% : \quad (4.5.8)$$

2. Ներդրումային կապիտալի շահութաբերությունը արտահայտվում է հետևյալ հարաբերակցությամբ՝

$$(ՆԿ)_{\text{շահութ.}} = \frac{\text{ՁՇ}}{\text{ՆԿ}} \times 100\% : \quad (4.5.9)$$

3. Սեփական (բաժնետիրական) կապիտալի շահութաբերությունը հավասար է հետևյալ հարաբերակցությանը՝

$$(ՍԿ)_{\text{շահութ.}} = \frac{\text{ՁՇ}}{\text{ՍԿ}} \times 100\% : \quad (4.5.10)$$

Եթե նշված հարաբերակցություններով հաշվարկված շահութաբերության մակարդակները բավականին ցածր են սահմանված նորմայից, ուրեմն տնտեսավարող սուբյեկտին պետք է մտահոգի ֆինանսական լժակների կարգավորումը, այսինքն՝ եկամտաբերության ավելացման նպատակով պետք է օգտվի երկարաժամկետ վարկերից և այլ տեսակի

ներգրավվող փոխառու միջոցներից: Միաժամանակ պետք է հաշվի առնել նաև այն հանգամանքը, որ շահութաբերությունը բնորոշող բոլոր ցուցանիշներն էլ կարևոր են իրենց էությանը, և յուրաքանչյուր տնտեսավարող սուբյեկտ պետք է ապահովի ընդհանուր ակտիվների, ներդրումների և սեփական (բաժնետիրական) կապիտալի մեկ միավորի հաշվով ավելի շատ զուտ շահույթի ստացում: Սեփական կապիտալի շահութաբերությունը հատկապես բնութագրում է տնտեսական կայուն աճի ապահովումը, այսինքն՝ որքան բարձր լինի այս ցուցանիշը, կնշանակի տնտեսավարող սուբյեկտը գտնվում է տնտեսապես և ֆինանսապես կայուն վիճակում:

Շահութաբերության հաշվարկված յուրաքանչյուր մակարդակ համարելով արդյունքային ցուցանիշ, կարող ենք կազմել տարբեր գործոններով ազդեցության մոդելներ: Դրանցից են՝

- երկգործոնային մոդելը, եթե արդյունքային ցուցանիշը ընդհանուր ակտիվների շահութաբերությունն է, ապա արտահայտվում է հետևյալ տեսքով՝

$$\frac{ԶԸ}{ԸԿ} = \frac{ԶԸ}{ԻԶՂ} \times \frac{ԻԶՂ}{ԸԿ} : \quad (4.5.11)$$

Այս մոդելում կա փոխկապվածություն ընդհանուր ակտիվների, իրացման շահութաբերությունների և ակտիվների շրջանառելիության միջև: Այսինքն՝ ընդհանուր ակտիվների ցածր շահութաբերության բարձրացման համար անհրաժեշտ է ձգտել ավելացնել ակտիվների մեկ միավորին բաժին ընկնող իրացումից զուտ հասույթի զումարի չափը կամ արագացնել ակտիվների պտույտները:

- Յինգգործոնային մոդելը, եթե արդյունքային ցուցանիշը նույնն է և միաժամանակ երկգործոնային մոդելում ներառված երկու գործոններից բացի կան նաև լրացուցիչ երեք ազդող գործոններ, ապա՝

ա) ֆինանսական կախվածության ցուցանիշը, որը բնութագրում է ընդհանուր և սեփական կապիտալների հարաբերակցությունը,

բ) սեփական և ներդրումային կապիտալների հարաբերակցության ցուցանիշը,

գ) ներդրումային և ընդհանուր կապիտալների հարաբերակցության ցուցանիշը:

Այսինքն՝ արդյունքային ցուցանիշի և ազդող գործոնների միջև եղած փոխկախվածությունը կարտահայտվի հետևյալ բանաձևով՝

$$\frac{2C}{L4} = \frac{(1) 2C}{(2) 123} \times \frac{(3) 14}{(4) 14} \times \frac{(5) 14}{(6) 14} : \quad (4.5.12)$$

Բերված մոդելում արդյունքային ցուցանիշ համարվող ընդհանուր ակտիվների շահութաբերության ավելացումը կախված է նաև 3-րդ գործոնից (ֆինանսական կախվածության ցուցանիշ) այն չափով, թե որքան մասն է կազմում սեփական կապիտալի բաժինը ընդհանուր ակտիվներում կամ այդ ակտիվների կազմավորման աղբյուրներում (հաշվեկշռի պասիվում): Այսինքն՝ որքան բարձր լինի սեփական կապիտալի տեսակարար կշիռը կազմավորման աղբյուրներում, կնշանակի տնտեսավարող սուբյեկտն ի վիճակի է ավելացնելու ընդհանուր ակտիվների շահութաբերության մակարդակը: Ելնելով 3-րդ գործոնի տնտեսագիտական մեկնաբանությունից, պետք է նշել, որ տվյալ հարաբերակցությունը որքան 1,0 գործակցին մոտ լինի, այնքան արդյունավետ է: Ըստ 4-րդ գործոնի տնտեսագիտական մեկնաբանության, որքան բարձր լինի սեփական կապիտալի բաժինը ներդրումային կապիտալի նկատմամբ և միաժամանակ այն օգտագործվի նպատակային, այնքան նպաստավոր պայմաններ կստեղծվեն ընդհանուր ակտիվների շահութաբերության բարձրացման համար: Վերջին 5-րդ գործոնը բնութագրում է ընդհանուր կապիտալի մեկ միավորին բաժին ընկնող ներդրումային (սեփական կապիտալի և ոչ ընթացիկ պարտավորությունների հանրագումարը) կապիտալի չափը: Որքան ներդրումային կապիտալի տեսակարար կշիռը մեծ լինի ընդհանուր կապիտալում և այն օգտագործվի նպատակային, այնքան լավ: Այս գործոնը կարևոր ցուցանիշ է հատկապես տնտեսապես զարգացող երկրների (այդ թվում նաև Հայաստանի Հանրապետության) համար, քանի որ եթե այդ ներգրավված ներդրումներն օգտագործվեն նպատակային տնտեսավարող սուբյեկտների և նմանատիպ այլ կազմակերպությունների կողմից, ապա դրանք կնպաստեն այդ սուբյեկտների և տվյալ երկրի եկամուտների ավելացմանը:

Շահութաբերության 3-րդ խումբ ցուցանիշները ձևավորվում են մախորդ երկու խումբ ցուցանիշների հիման վրա, երբ շահույթի փոխարեն հանդես են գալիս դրամական միջոցների զուտ հոսքերը (ԴՄՁՀ): Այսինքն՝ կարող ենք հաշվարկել դրամական միջոցների (դրամով և արտարժույթով) զուտ հոսքերը (մուտքագրումների և ելքագրումների տարբերությունը)՝

- իրացումից ստացվող զուտ հասույթի նկատմամբ, որն արտահայտվում է հետևյալ հարաբերակցությամբ՝

$$(ԻԶՀ)_{\text{շահույթ}} = \frac{\text{ԴՄԶՀ}}{\text{ԻԶՀ}} \times 100\%, \quad (4.5.13)$$

- ընդհանուր կապիտալի (ակտիվների) նկատմամբ, որը հավասար է՝

$$(ԸԿ)_{\text{շահույթ}} = \frac{\text{ԴՄԶՀ}}{\text{ԸԿ}} \times 100\%, \quad (4.5.14)$$

- սեփական (բաժնետիրական) կապիտալի նկատմամբ, որն արտահայտվում է հետևյալ հարաբերակցությամբ՝

$$(ՍԿ)_{\text{շահույթ}} = \frac{\text{ԴՄԶՀ}}{\text{ՍԿ}} \times 100\% : \quad (4.5.15)$$

Շահութաբերության գծով բոլոր ցուցանիշները հաշվարկելու համար, որպես տեղեկատվական աղբյուրներ, հանդես են գալիս ֆինանսական հաշվետվությունների ձևերը (N^Ձ 1, 2, 4): Այդ ցուցանիշները պատկերացում են տալիս տնտեսավարող սուբյեկտների ֆինանսական հնարավորությունների մասին, այն է՝ ժամանակին մարելու կրեդիտորներին (հարկերի, աշխատավարձերի վճարում, սոցիալական ապահովագրության վճարներ և այլն), փոխառուներին (վարկերի, փոխառությունների հետ վերադարձում, տոկոսավճար և այլն) և բաժնետերերին (շահաբաժինների վճարում և այլն) ունեցած պարտքային պարտավորությունները: Շահութաբերության նմանատիպ ցուցանիշների հաշվարկումը լայնորեն տարածված է շուկայական տնտեսություն վարող երկրներում, քանի որ դրանց մեծությունով է պայմանավորված տնտեսավարող սուբյեկտների ֆինանսական դրության կարգավորումը:

Այժմ ներկայացնենք շահութաբերության գնահատման այն ցուցանիշների համակարգը և դրանց հաշվարկման մեթոդիկան, որոնք ավելի հաճախակի են օգտագործվում ֆինանսատնտեսական գործունեության վերլուծության ժամանակ (աղյուսակ 4.5.1):

Այդ ցուցանիշներն են՝

1. իրացվող արտադրանքի շահութաբերությունը (ԻԱ)_{շահույթ.},
2. սեփական կապիտալի շահութաբերությունը (ՍԿ)_{շահույթ.},
3. հիմնական գործունեության շահութաբերությունը (ՀԳ)_{շահույթ.},
4. ընդհանուր կապիտալի շահութաբերությունը (ԸԿ)_{շահույթ.},
5. ընթացիկ ակտիվների շահութաբերությունը (ԸԱ)_{շահույթ.},
6. ներդրումների շահութաբերությունը (Ն)_{շահույթ.},

**Շահութաբերության գնահատման ցուցանիշները և դրանց
հաշվարկման մեթոդիկան**

Ցուցանիշների անվանումը	Պայմ. նշանակումներ	Գումարը (հազ. դրամ)		Շեղումը (+;-)	
		նախորդ տարի	հաշվետու տարի	բացարձակ, հազ. դր.	հարաբերական, %
1	2	3	4	5(ս4-ս3)	6(ս5:ս3)
I. Ելակետային					
1.իրացումից զուտ հասույթ	ԻԶԳ	517481	794709	277228	53,6
2.իրացված արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) լրիվ ինքնարժեք	ԼԻ	482975	658123	175148	36,3
3.իրացումից շահույթ	ԻՇ	34506	136586	102080	295,8
4.սովորական (ֆինանսատնտեսական) գործունեության շահույթ	ՍԳՇ	26790	119667	92877	346,7
5.զուտ շահույթ հարկումից հետո	ԶՇ	19484	86395	66911	343,4
6.սեփական կապիտալի միջին մեծությունը	ՍԿ	205555	216102	10547	5,1
7.ընթացիկ (շրջանառու) ակտիվների միջին մեծությունը	ՂԱ	204657	295822	91165	44,5
8.հաշվեկշռի հանրագումարի միջին մեծությունը	Յ	319055	416730	97675	30,6
9.ոչ ընթացիկ (հիմնական միջոցներ և այլ ներդրումներ) ակտիվների միջին մեծությունը	ՈՂԱ	114398	120908	6510	5,7
10.նյութական ընթացիկ (շրջանառու) ակտիվների միջին մեծությունը	ՆՂԱ	46333	178212	131879	284,6
11.ոչ ընթացիկ պարտավորությունների միջին մեծությունը	ՈՂՊ	7918	65589	57671	728,4
II. հաշվարկային, %					
12.իրացվող արտադրանքի շահութաբերությունը (տ.3 : տ.1)	(ԻԱ) ₂	6,7	17,2	10,5	156,7
13.սեփական կապիտալի շահութաբերությունը (տ.5 : տ.6)	(ՍԿ) ₂	9,5	40,0	31,5	331,6
14.հիմնական գործունեության շահութաբերությունը (տ.3 : տ.2)	(ԳԳ) ₂	7,1	20,8	13,7	193,0
15.ընդհանուր կապիտալի շահութաբերությունը (տ.5 : տ.8)	(ԸԿ) ₂	6,1	20,8	14,6	239,3
16.ընթացիկ ակտիվների շահութաբերությունը (տ.5 : տ.7)	(ՂԱ) ₂	9,5	29,2	19,7	207,4
17.ներդրումների շահութաբերությունը [տ.4 : (տ.6 + տ.11)]	Ն ₂	12,6	42,5	29,9	237,3
18.շահույթի նորման [տ.4 : (տ.9 + տ.10)]	Շ ₆	16,7	40,0	23,3	139,5
19.վաճառքի ծավալի շահութաբերությունը (տ.5 : տ.1)	(ՎԾ) ₂	3,8	10,9	7,1	186,8

7. շահույթի նորման (Շ)_ն,

8. վաճառքի ծավալի շահութաբերությունը (ՎԾ)_{շահութ.}:

Նշված ցուցանիշները հաշվարկելու համար անհրաժեշտ են հետևյալ ելակետային տվյալները՝

- իրացումից զուտ հասույթը,
- իրացված արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) լրիվ ինքնարժեքը,
- իրացումից շահույթը,
- սովորական (ֆինանսատնտեսական) գործունեության շահույթը,
- զուտ շահույթը (հարկումից հետո),
- սեփական կապիտալի միջին մեծությունը,
- ընթացիկ ակտիվների միջին մեծությունը,
- հաշվեկշռի հանրագումարի միջին մեծությունը,
- ոչ ընթացիկ ակտիվների միջին մեծությունը,
- նյութական ընթացիկ ակտիվների միջին մեծությունը,
- ոչ ընթացիկ պարտավորությունների միջին մեծությունը:

Շահութաբերության մակարդակի հաշվարկման մեթոդները տրված են աղյուսակ 4.5.1-ում (տող 12-19): Աղյուսակի տվյալներից երևում է, որ շահութաբերության մակարդակը բոլոր ցուցանիշների գծով հաշվետու տարում գերազանցել է նախորդ տարվան և ամենաբարձրն է եղել ներդրումների շահութաբերության համար: Այն կազմել է 42,5% և գերազանցել է նախորդ տարվա մակարդակին՝ 237,3%-ով: Հաշվետու տարում բավականին բարձր են եղել նաև սեփական կապիտալի մեկ միավորին բաժին ընկնող զուտ շահույթի (հարկումից հետո) գումարի չափը՝ 0,40 միավոր կամ 40%, ինչպես նաև նույն չափով շահույթի նորման՝ ոչ ընթացիկ ակտիվների և նյութական ընթացիկ ակտիվների միավորի հաշվով: Ամենացածրը վաճառքի ծավալի շահութաբերությունն է, որը նախորդ տարում կազմել է 3,8 %:

4.6. Շահութաբերության ցուցանիշների գործոնային վերլուծությունը

Շահութաբերությունը բնութագրող ցուցանիշների մակարդակի և դիմանկալի վրա ազդեցություն են գործում արտադրատնտեսական գործունեությանը նպաստող բոլոր գործոնները, այդ թվում՝ արտադրության

կազմակերպման ու կառավարման մակարդակը, ընդհանուր ակտիվների (կապիտալի) կառուցվածքը և դրա կազմավորման աղբյուրները, արտադրական ռեսուրսների օգտագործման աստիճանը, արտադրանքի ծավալը, կառուցվածքը և որակը, արտադրանքի արտադրության և իրացման հետ կապված ծախսերը, տարբեր գործունեություններից ստացված շահույթը և դրա օգտագործման ուղիները:

Շահութաբերության ցուցանիշների գործոնային վերլուծության մեթոդոլոգիան հիմնվում է այդ շահութաբերության ցուցանիշներից յուրաքանչյուրի առանձնահատկությունների վրա՝ ելնելով ազդող գործոնների հատկանիշներից¹, այսինքն, թե դրանցից որոնք են զգալի ազդեցություն գործում արդյունքային ցուցանիշ համարվող շահութաբերության մակարդակի վրա:

Այսպես, օրինակ, ընդհանուր ակտիվների (կապիտալի) շահութաբերության վերլուծության համար կարելի է օգտագործել երկու, երեք կամ հինգգործոնային մոդել: Օգտագործելի բոլոր գործոնային մոդելների հիմքում ընկած է հետևյալ հարաբերակցությունը՝

$$\begin{aligned}
 (\text{ԸԿ})_{\text{շահութ.}} &= \frac{\text{ԻՇ}}{\text{ԸԿ}} = \frac{\text{ԻՇ}}{\text{ԻԶՅ}} \times \frac{\text{ԻԶՅ}}{\text{ԸԿ}} = \frac{\text{ԻՇ}}{\text{ԻԶՅ}} = \frac{\frac{\text{ԻՇ}}{\text{ԻԶՅ}}}{\frac{\text{ՈԸԱ}}{\text{ԻԶՅ}} + \frac{\text{ԸԱ}}{\text{ԻԶՅ}}} = \frac{1 - \frac{\text{ԼԻ}}{\text{ԻԶՅ}}}{\frac{\text{ՈԸԱ}}{\text{ԻԶՅ}} + \frac{\text{ԸԱ}}{\text{ԻԶՅ}}} = \\
 &= \frac{1 - \left(\frac{\text{ԱԿ}}{\text{ԻԶՅ}} + \frac{\text{ՆԾ}}{\text{ԻԶՅ}} + \frac{\text{ԱՅ}}{\text{ԻԶՅ}} \right)}{\frac{\text{ՈԸԱ}}{\text{ԱՅ}} \times \frac{\text{ԱՅ}}{\text{ԻԶՅ}} + \frac{\text{ԸԱ}}{\text{ԻԶՅ}}}, \tag{4.6.1}
 \end{aligned}$$

որտեղ՝

(ԸԿ)_{շահութ.} - ընդհանուր կապիտալի (ակտիվների) շահութաբերությունն է,

ԻՇ - արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) իրացումից շահույթն է,

ԸԿ - ընդհանուր կապիտալի (ակտիվների) միջին մեծությունն է ուսումնասիրվող ժամանակամիջոցում,

¹ Ковалев А.М., Привалов В.П. Анализ финансового состояния предприятия. М., 1997, с. 97.

$\overline{\overline{BCU(3U)}}$ - ոչ ընթացիկ ակտիվների (հիմնական միջոցների և այլ ներդրումների) միջին մեծությունն է ուսումնասիրվող ժամանակամիջոցում,

\overline{BCU} - ընթացիկ (շրջանառու) ակտիվների միջին մեծությունն է ուսումնասիրվող ժամանակամիջոցում,

ԻԶՅ - արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) իրացումից զուտ հասույթն է,

ԼԻ - իրացվող արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) լրիվ ինքնարժեքն է,

ԱՎ - աշխատանքի վարձատրությունն է՝ սոցիալական ապահովագրության հատկացումներով,

ՆԾ - արտադրության և իրացման գործընթացում նյութական, առևտրային և վարչական ծախսումներն են,

ԱՅ - տարեկան ամորտիզացիոն հատկացումների գումարն է,

$\frac{ԻՇ}{ԻԶՅ}$ - հարաբերությունը՝ արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) իրացման շահութաբերությունն է,

$\frac{ԸԿ}{ԻԶՅ}$ - հարաբերակցությունը բնութագրում է ընդհանուր կապիտալի (ակտիվների) հատույցի միջին մեծությունը,

$\frac{ԼԻ}{ԻԶՅ}$ - հարաբերակցությունը իրացումից հասույթի մեկ միավորին բաժին ընկնող լրիվ ինքնարժեքն է,

$\frac{ԱՎ}{ԻԶՅ}, \frac{ՆԾ}{ԻԶՅ}, \frac{ԱՅ}{ԻԶՅ}$ - հարաբերությունները համապատասխանաբար իրացումից զուտ հասույթի մեկ միավորին բաժին ընկնող աշխատավարձն է՝ սոցիալական ապահովագրության հատկացումներով, նյութական ծախսումները և ամորտիզացիոն հատկացումները,

$\frac{\overline{\overline{BCU(3U)}}}{ԱՅ}$ - հարաբերակցությունը բնութագրում է ոչ ընթացիկ ակտիվների (հիմնական միջոցների) շրջանառելիության միջին արագությունը,

$\frac{\overline{\overline{BCU(3U)}}}{ԻԶՅ}$ - հարաբերակցությունը բնորոշում է իրացումից զուտ հասույթի կապիտալատարությունը ոչ ընթացիկ ակտիվների (հիմնական

միջոցների) գծով կամ իրացումից զուտ հասույթի մեկ միավորին բաժին ընկնող ոչ ընթացիկ ակտիվների կամ հիմնական միջոցների գումարի միջին չափը,

$\frac{ԻԶՀ}{ՈԸԱ(ՀՄ)}$ - ոչ ընթացիկ ակտիվների (հիմնական միջոցների) հատույցն է,

տույցն է,

$\frac{ԱՀ}{ԻԶՀ}$ - հարաբերակցությունը բնութագրում է իրացումից զուտ հասույթի մեկ միավորին բաժին ընկնող ամորտիզացիոն հատկացումների գումարի չափը,

$\frac{ԸԱ}{ԻԶՀ}$ - հարաբերակցությունը բնութագրում է իրացումից զուտ հասույթի միավորին միջին հաշվով բաժին ընկնող ընթացիկ ակտիվների գումարի չափը:

Շահութաբերության ցուցանիշների գործոնային թվարկված մոդելները և դրանցում ընդգրկված ցուցանիշների էությունն ավելի հստակ պատկերացնելու համար կազմենք աղյուսակ (4.6.1)՝ տնտեսավարող սուբյեկտի արտադրատնտեսական գործունեության օրինակով, որում ներառվում են ելակետային տվյալներ և հաշվարկային ցուցանիշներ (հավելված 1 և 2):

Աղյուսակ 4.6.1

Շահութաբերության ցուցանիշների գործոնային վերլուծությունը

Ցուցանիշների անվանումը	Պայմանական նշանակումներ	Նախորդ ժամանակաշրջան (տարի)	Հաշվետու ժամանակաշրջան (տարի)	Շեղումը (+;-)	
				բացարձակ, հազ. դր.	հարաբերական, %
1	2	3	4	5(ս4-ս3)	6(ս5:ս3)
Ելակետային տվյալներ					
1. իրացումից զուտ հասույթ, հազ. դր.	ԻԶՀ	517481	794709	277229	53,6
2. աշխատանքային ռեսուրսներ					
ա) աշխատողների միջին ցուցակային թիվը, մարդ	Ա	114	122	8	7,0
բ) աշխատավարձ սոցապ. հատկացումներով, հազ. դրամ	ԱՎ	102406	134181	31775	31,0
3. նյութական, առևտրային և վարչական ծախսեր, հազ. դրամ	ՆԾ	368191	510653	142462	38,7
4. ոչ ընթացիկ ակտիվների միջին - մեծությունը, հազ. դրամ	ՈԸԱ	114398	120908	6510	5,7
ա) հիմնական միջոցներ և այլն	ՀՄ	110727	117028	6301	5,7
բ) ամորտիզացիոն հատկացումներ	ԱՀ	12378	13289	911	7,4
5. ընթացիկ (շրջանառու) ակտիվների միջին մեծությունը, հազ. դր.	ԸԱ	204657	295822	91169	44,5

Աղյուսակի շարունակությունը

6.ընդհանուր կապիտալի (ակտիվների) միջին մեծությունը, հազ. դր.	$\overline{ԸԿ}$	319055	416730	97675	30,6
հաշվարկային ցուցանիշներ					
7. լրիվ հնքնարժեք, հազ. դրամ (տ.2ա + տ.3 + տ.4բ)	ԼԻ	482975	658123	175148	36,3
8.իրացումից շահույթ (տ.1 - տ.7)	ԻՇ	34506	136586	102080	295,8
9.ընդհանուր կապիտալի (ակտիվների) շահութաբերությունը, % [տ.8 : (տ.4 + տ.5)]	$(ԸԿ)_2$	7,1	20,8	13,7	193,0
հաշվարկներ երկգործոնային մոդելի համար					
1-ին գործոն արտադրանքի իրացման շահութաբերությունը, %	$\frac{ԻՇ}{ԻԶԳ}$	6,7	17,2	10,5	156,7
2-րդ գործոն ոչ ընթացիկ ակտիվների (հիմնական միջոցների) հատույցը	$\frac{ԻԶԳ}{ՈԸԱ}$	4,5235	6,5728	2,0493	45,3
հաշվարկներ երեքգործոնային մոդելի համար					
1-ին գործոն արտադրանքի իրացման շահութաբերությունը, %	$\frac{ԻՇ}{ԻԶԳ}$	6,7	17,2	10,5	156,7
2-րդ գործոն իրացումից գուտ հասույթի կապիտալատարությունը՝ ոչ ընթացիկ ակտիվների գծով	$\frac{ՈԸԱ}{ԻԶԳ}$	0,2211	0,1521	-0,0690	-31,2
3-րդ գործոն իրացումից գուտ հասույթի միավորին բաժին ընկնող ընթացիկ ակտիվները	$\frac{ԸԱ}{ԻԶԳ}$	0,3955	0,3722	-0,0233	-5,9
հաշվարկներ հինգգործոնային մոդելի համար					
1-ին գործոն արտադրանքի իրացումից գուտ հասույթի միավորին բաժին ընկնող նյութական, առևտրային և վարչական ծախսերը	$\frac{ԵԾ}{ԻԶԳ}$	0,7115	0,6426	-0,0689	-9,7
2-րդ գործոն արտադրանքի իրացումից գուտ հասույթի միավորին բաժին ընկնող աշխատավարձը սոցապ. հատկացումներով	$\frac{ԱԿ}{ԻԶԳ}$	0,1979	0,1688	-0,0291	-14,7
3-րդ գործոն արտադրանքի իրացումից գուտ հասույթի միավորին բաժին ընկնող ամոտիզացիոն հատկացումները	$\frac{ԱՅ}{ԻԶԳ}$	0,0239	0,0167	-0,0072	-30,1
4-րդ գործոն ոչ ընթացիկ ակտիվների (հիմնական միջոցների) շրջանառելիության արագությունը	$\frac{ՈԸԱ}{ԱՅ}$	9,2420	9,0984	-0,1536	-1,7
5-րդ գործոն արտադրանքի իրացումից գուտ հասույթի միավորին բաժին ընկնող ընթացիկ ակտիվները	$\frac{ԸԱ}{ԻԶԳ}$	0,4972	0,3722	-0,1250	-25,1

Առաջին հերթին կատարենք երկգործնային վերլուծություն՝ նախօրոք հաշվարկելով ընդհանուր կապիտալի (ակտիվների) շահութաբերությունը նախորդ (բազիսային) և հաշվետու տարիների կտրվածքով.

- նախորդ (բազիսային) տարվա համար՝

$$(ԸԿ)_{շահութ.(0)} = \frac{ԻՇ}{ԸԿ} = \frac{ԻՇ}{ԻԶՅ} \times \frac{ԻԶՅ}{ԸԿ}, \quad (4.6.2)$$

$$(ԸԿ)_{շահութ.(0)} = \frac{34506}{319055} = \frac{34506}{517481} \times \frac{517481}{319055},$$

$$0,1082 = 0,0667 \times 1,6219,$$

- հաշվետու տարվա համար՝ վերը նշված բանաձևի հիման վրա՝

$$(ԸԿ)_{շահութ.(1)} = \frac{136586}{416730} = \frac{136586}{794709} \times \frac{794709}{416730},$$

$$0,3278 = 0,1719 \times 1,9070$$

Հաշվարկներից երևում է, որ հաշվետու տարվա ընդհանուր կապիտալի շահութաբերության փոփոխությունը (հավելաճը կամ նվազումը) նախորդ տարվա համեմատությամբ, ըստ երկու ազդող գործոնների, կազմել է՝

$$\pm \Delta(ԸԿ)_{շահութ.} = \left(\frac{ԻՇ}{ԻԶՅ} \times \frac{ԻԶՅ}{ԸԿ} \right)_{(1)} - \left(\frac{ԻՇ}{ԻԶՅ} \times \frac{ԻԶՅ}{ԸԿ} \right)_{(0)}, \quad (4.6.3)$$

$$\pm \Delta(ԸԿ)_{շահութ.} = 0,3278 - 0,1082 = 0,2196 \quad \text{կամ } 22,0 \% :$$

Այսինքն՝ շահութաբերությունն ավելացել է 22%-ով:

Այժմ կատարենք երեքգործնային վերլուծություն՝ կապված ընդհանուր կապիտալի շահութաբերության հետ.

- նախորդ (բազիսային) տարվա համար՝

$$(ԸԿ)_{շահութ.(0)} = \frac{ԻՇ}{ԸԿ} = \frac{\frac{ԻՇ}{ԻԶՅ}}{\frac{ՈՐԱ}{ԻԶՅ} + \frac{ՐԱ}{ԻԶՅ}} = \frac{\frac{34506}{517481}}{\frac{114398}{517481} + \frac{204657}{517481}} = \frac{0,0667}{0,2211 + 0,3955} =$$

$$= \frac{0,0667}{0,6166} = 0,108 \quad \text{կամ } 10,8\%,$$

- հաշվետու տարվա համար այն հավասար կլինի՝

$$(ԸԿ)_{շահութ.(1)} = \frac{\frac{136586}{794709}}{\frac{120908}{794709} + \frac{295822}{794709}} = \frac{0,1719}{0,1521 + 0,3722} = \frac{0,1719}{0,5243} = 0,328$$

կան 32,8 %:

Նույն եղանակով շահութաբերությունը հաշվարկվում է նաև հինգ-գործոնային մոդելի համար.

- նախորդ (բազիսային) տարվա համար՝

$$\begin{aligned}
 (\text{ԸԿ})_{\text{շահութ.}(0)} &= \frac{1 - \left(\frac{102406}{517481} + \frac{368191}{517481} + \frac{12378}{517481} \right)}{\frac{114398}{12378} + \frac{12378}{517481} + \frac{204657}{517481}} = \\
 &= \frac{1 - (0,1979 + 0,7115 + 0,0239)}{9,2420 \times 0,0239 + 0,3955} = \frac{0,0667}{0,6164} = 0,108 \text{ կան } 10,8\%,
 \end{aligned}$$

- հաշվետու տարվա համար՝

$$\begin{aligned}
 (\text{ԸԿ})_{\text{շահութ.}(1)} &= \frac{1 - \left(\frac{134181}{794709} + \frac{510653}{794709} + \frac{13289}{794709} \right)}{\frac{120908}{13289} \times \frac{13289}{794709} + \frac{295822}{794709}} = \\
 &= \frac{1 - (0,1688 + 0,6426 + 0,0167)}{9,0984 \times 0,0167 + 0,3722} = \frac{0,1719}{0,5241} = 0,328 \text{ կան } 32,8\%:
 \end{aligned}$$

Կատարված հաշվարկներից պարզվում է, որ ինչպես երեքգործոնային, այնպես էլ հինգգործոնային մոդելների ժամանակ ընդհանուր կապիտալի մեկ միավորին բաժին ընկնող իրացումից շահույթը նախորդ տարվա համար միջին հաշվով կազմել է 0,108, իսկ հաշվետու տարվա համար՝ 0,328 միավոր կան բացարձակ հավելածը կազմել է 0,22 միավոր (0,328 – 0,108):

Գլուխ 5

Ֆինանսական կայունության, գործարար ակտիվության և իրացվելիության գնահատման ցուցանիշներն ու դրանց հաշվարկման մեթոդիկան

5.1. Ֆինանսական կայունության գնահատումը

5.1.1. Ֆինանսական կայունության էությունն ու նշանակությունը

Տնտեսավարող սուբյեկտների ֆինանսական կայունությունը ասելով հասկանում ենք, որ դրանց գործունեության ընթացքում ապահովվում է եկամուտների կայուն աճ կատարվող ծախսերի նկատմամբ, դրամական միջոցների նպատակային օգտագործում, արտադրության գործընթացի անընդհատություն և արտադրված արտադրանքի ժամանակին իրացում¹: Այդ իսկ պատճառով էլ ֆինանսական կայունությունը ձևավորվում է արտադրատնտեսական գործընթացի բոլոր փուլերում և համարվում է տնտեսավարող սուբյեկտի ընդհանուր կայունության ամենահիմնական ցուցանիշը:

Տնտեսավարող սուբյեկտի ընդհանուր կայունությունը բնորոշվում է դրամական միջոցների այնպիսի շարժով, որն ապահովում է այդ միջոցների մուտքագրման (եկամուտների) անընդհատ գերազանցումը դրանց ելքագրումների (ծախսերի) նկատմամբ:

Ֆինանսական կայունությունը, կախված ազդող գործոնների էությունից, լինում է երկու տեսակ՝ *ներքին* և *արտաքին*: Սրանց թվին են դասվում՝

- ընթացիկ և ոչ ընթացիկ ակտիվներով ապահովվածությունը,
- դեբիտորական և կրեդիտորական պարտքերի վիճակը,
- ապրանքային շուկայում որակյալ արտադրանքի մրցակցության ապահովումը,
- արտաքին ներդրողներից (ինվեստորներից) և կրեդիտորներից (վարկատուներից) կախվածության աստիճանը,

¹ Абрютин М.С., Грачев А.В. Анализ финансового - экономической деятельности предприятия (учебно-практическое пособие). М., 1998, с. 211.

- տնտեսական ու ֆինանսական գործառնությունների արդյունավետությունը և այլ գործոններ:

Ներքին կայունությունը բնութագրվում է տնտեսավարող սուբյեկտի ֆինանսական դրության այնպիսի իրավիճակով, երբ դրանց արտադրատնտեսական ճիշտ գործունեության հետևանքով ապահովվում է ֆինանսական բարձր, կայուն արդյունք (շահույթ):

Արտաքին կայունությունը պայմանավորված է տնտեսավարող սուբյեկտի տնտեսական կայուն միջավայրով, որի շրջանակներում իրականացվում է նրա գործունեությունը: Շուկայական տնտեսավարման կառավարման համակարգում արտաքին կայունությունը դրսևորվում է բոլոր երկրների մասշտաբով:

Ելնելով կայունության վերոնշյալ բնորոշումներից՝ կարելի է ասել, որ ֆինանսական կայունությունն իր առանձնահատուկ տեղն ունի տնտեսավարող սուբյեկտի համար, և նրա գծով այս կամ այն ժամանակահատվածի համար վերլուծություն կատարելիս, տրվում են մի շարք հարցերի պատասխաններ, այդ թվում՝

- թե որքանով կամ քանի տոկոսով են տնտեսավարող սուբյեկտի ենթակայության տակ գտնվող ֆինանսական ռեսուրսները ճիշտ կառավարվել տվյալ ժամանակահատվածում՝ նախորդ համապատասխան ժամանակահատվածի հետ համեմատած,

- անհրաժեշտ է, որպեսզի ֆինանսական ռեսուրսների վիճակը համապատասխանի արտադրության զարգացման և շուկայի կողմից ներկայացվող պահանջներին, քանի որ ֆինանսական ոչ բավարար կայունությունը կարող է բերել տնտեսավարող սուբյեկտի անվճարունակության, իսկ հետագայում՝ նույնիսկ նրա սնանկացման:

Այստեղից հետևում է, որ ֆինանսական կայունությունը որոշվում է ֆինանսական ռեսուրսների արդյունավետ կազմավորմամբ, օգտագործմամբ և բաշխմամբ, իսկ անվճարունակությունը հետևանք է ֆինանսական անկայունության դրսևորման:

Ընդհանուր առմամբ, վճարունակությունը տնտեսավարող սուբյեկտի ունակությունն է սահմանված ժամկետներում կատարելու իր վճարային պարտավորությունները՝ կապված առևտրային, վարկային և այլ բնույթի գործառնությունների հետ: Վճարունակության հաշվարկներն իրականացվում են կոնկրետ ամսաթվի դրությամբ, և որպեսզի պարզվի՝ արդյոք այն ճիշտ է կատարված թե ոչ, անհրաժեշտ է ստուգել դրամական միջոցների առկան՝ դրամարկղում, բանկային հաշիվներում (հաշ-

վարկային և արտարժույթային հաշիվներ), և կարճաժամկետ ֆինանսական ներդրումները: Նշված ակտիվները պետք է ունենան սահմանված չափի մեծություն: Այսինքն, մի կողմից, որքան շատ լինեն դրամական միջոցները համապատասխան հաշիվներում, կնշանակի տվյալ տնտեսավարող սուբյեկտը մեծ հավանականությամբ կարող է ժամանակին իրականացնել ընթացիկ հաշվարկներ և վճարումներ: Մյուս կողմից էլ, ոչ բավարար չափով դրամական միջոցների առկայությունը դեռևս չի նշանակում, թե տվյալ տնտեսավարող սուբյեկտն անվճարունակ է, քանի որ առաջիկա օրերի ընթացքում կարող են դրամական միջոցներ մուտքագրվել դրամարկղ, բանկային հաշիվներ և կարճաժամկետ ֆինանսական ներդրումներ (արժեթղթերի տեսքով), և դրանով ապահովել վճարունակությունը:

Որպես ֆինանսական կայունության բացահայտման կարևորագույն օղակ, վճարունակության վերլուծության ժամանակ տնտեսավարող սուբյեկտը կազմում է վճարային օրացույց՝ ամսվա կտրվածքով, որտեղ ըստ տողերի նշվում են օրերը, իսկ ըստ սյունակների՝ այդ օրերում դրամական միջոցների մուտքագրումները (իրացումից հասույթ, դեբիտորական պարտքերի մարումները, կարճաժամկետ ֆինանսական ներդրումները և այլն), պարտավորությունների կատարումը (հարկատեսակների վճարում, վարկերի հետ վերադարձ, ստացված վարկի դիմաց տոկոսի վճարում, աշխատավարձը՝ սոցիալական ապահովագրության հատկացումներով և այլն):

Վճարային օրացույցի օրինակելի տեսքը

Օրերը	Միջոցների մուտքագրումը	Պարտավորությունների (վճարումների) կատարումը	Մնացորդը (+,-)

Ամսվա կտրվածքով դուրս են բերվում կատարված դրամական միջոցների մուտքագրումները, պարտավորությունները և մնացորդը: Եթե

ամսվա վերջում մնացորդը դրական է, նշանակում է տնտեսավարող սուբյեկտը դեռևս ի վիճակի է հաջորդ ամսվա ընթացքում վճարումներ կատարել: Իսկ եթե մնացորդը բացասական է, ապա տնտեսավարող սուբյեկտին պետք է մտահոգի ֆինանսական անկայունության հարցը:

5.1.2. Ֆինանսական կայունության գնահատման բացարձակ ցուցանիշները

Ֆինանսական կայունության գնահատման բացարձակ ցուցանիշները բնութագրում են տնտեսավարող սուբյեկտների տնտեսական գործունեությունը՝ արտադրական պաշարներով և կատարվող ծախսումների կազմավորման աղբյուրներով ապահովվածության աստիճանը¹: Իսկ պարզելու համար, թե որքանով է ապահովված տվյալ տնտեսավարող սուբյեկտը պաշարներով, անհրաժեշտ է կատարել հաշվարկներ՝ հիմք ընդունելով հաշվապահական հաշվեկշռի ամփոփ տվյալները: Պաշարների և ծախսումների կազմավորման աղբյուրների (ՊԿԱ) բնութագրման համար ընդունված է երեք հիմնական ցուցանիշ: Դրանք են՝

1. Սեփական ընթացիկ (շրջանառու) ակտիվները (ՍԸԱ), որոնք հաշվարկվում են երկու եղանակով.

ա) ՍԸԱ - ն հաշվապահական հաշվեկշռի (տե՛ս հավելված 1) պասիվի III (սեփական կապիտալ) և IV (ոչ ընթացիկ պարտավորություններ) բաժինների հանրագումարի ու ակտիվի I բաժնի (ոչ ընթացիկ ակտիվներ) գումարի տարբերությունն է: Ավելի արտահայտիչ լինելու համար դա ներկայացնենք բանաձևերի տեսքով՝

$$\begin{aligned} & (\text{ՊԿԱ})_1 = \text{Պ(III)} + \text{Պ(IV)} - \text{Ա(I)} = \text{ՍԸԱ} \\ \text{կամ՝} & \\ & (\text{ՊԿԱ})_1 = \text{ՍԿ} + \text{ՈԸՊ} - \text{ՈԸԱ} = \text{ՍԸԱ}, \end{aligned} \tag{5.1.2.1}$$

որտեղ՝

ՍԿ - սեփական կապիտալն է,

ՈԸՊ - ոչ ընթացիկ պարտավորություններն են,

ՈԸԱ - ոչ ընթացիկ ակտիվներն են,

բ) ՍԸԱ-ն հաշվապահական հաշվեկշռի ակտիվի II (ընթացիկ ակտիվներ) և պասիվի V (ընթացիկ պարտավորություններ) բաժինների գումարների տարբերությունն է՝

¹ Артеменко В.Г., Беллендир М.В. Финансовый анализ (учебное пособие). М., 1997, с. 30.

$$\begin{aligned} & (\mathcal{M}U)_1 = U(II) - \mathcal{M}(V) = UCU \\ \text{կամ} & \\ & (\mathcal{M}U)_1 = CU - C\mathcal{M} = UCU, \end{aligned} \quad (5.1.2.2)$$

որտեղ՝

CU - ընթացիկ ակտիվներն են,

C \mathcal{M} - ընթացիկ պարտավորություններն են:

Ըստ հավելված 1-ի հաշվապահական հաշվեկշռի տվյալների, սեփական ընթացիկ ակտիվներն ըստ տարիների հավասար կլինեն՝

- նախորդ տարվա վերջի դրությամբ՝

ա) $(\mathcal{M}U)_{1,0} = 177778 + 45129 - 106400 = 116507$ հազ. դրամ,

բ) $(\mathcal{M}U)_{1,0} = 235561 - 119054 = 116507$ հազ. դրամ,

- հաշվետու տարվա վերջի դրությամբ՝

ա) $(\mathcal{M}U)_{1,1} = 254426 + 86049 - 135416 = 205059$ հազ. դրամ,

բ) $(\mathcal{M}U)_{1,1} = 356082 - 151023 = 205059$ հազ. դրամ:

Երկու տարվա համար էլ, տարբեր եղանակներով հաշվարկներում, ստացվում է միևնույն արդյունքը. հաշվետու տարում սեփական ընթացիկ ակտիվները նախորդ տարվա համեմատությամբ ավել է եղել 88552 հազ. դրամով (205059 – 116507): Այս ցուցանիշը բնորոշում է տնտեսավարող սուբյեկտի զուտ ընթացիկ ակտիվների (շրջանառու կապիտալի) գումարի չափը, որի ավելացումը, նախորդ ժամանակաշրջանի հետ համեմատած, վկայում է նրա գործունեության հետագա արդյունավետ զարգացման մասին: Եթե տանք տնտեսագիտական ավելի խոր մեկնաբանություն, ապա անհրաժեշտ է նշել, որ ինչքան բարձր լինի այս մեծությունն իր արժեքային տեսքով, կնշանակի տնտեսավարող սուբյեկտը գտնվում է տնտեսապես նպաստավոր պայմաններում և ժամանակին ի վիճակի է մարելու բոլոր տեսակի կրեդիտորական պարտքերը, իսկ իր տրամադրության տակ եղած ապրանքանյութական ազատ արժեքներն ու դրամական միջոցները կարող է օգտագործել այլ նպատակների համար:

2. Արդեն հաշվարկված սեփական ընթացիկ (շրջանառու) ակտիվների (UCU) և ոչ ընթացիկ պարտավորությունների հանրագումարը՝

$$(\mathcal{M}U)_2 = UCU + \text{ՈԸ}\mathcal{M} = UCU + \mathcal{M}(IV): \quad (5.1.2.3)$$

Ըստ հավելված 1-ի տվյալների, պաշարների և ծախսումների կազմավորման աղբյուրներն ըստ տարիների հավասար կլինեն՝

- նախորդ տարվա վերջի դրությամբ՝
(ՊԿԱ)_{2.0} = 116507 + 45129 = 161636 հազ. դրամ,
- հաշվետու տարվա վերջի դրությամբ՝
(ՊԿԱ)_{2.1} = 205059 + 86049 = 291108 հազ. դրամ:

Ի հաշիվ հաշվետու տարվա ոչ ընթացիկ պարտավորությունների 40920 հազ. դրամով ավելացման (86049 – 45129), աճել են նաև պաշարների և ծախսումների կազմավորման աղբյուրները՝ 129472 հազ. դրամով (291108 – 161636):

3. Պաշարների և ծախսումների կազմավորման մյուս կարևոր աղբյուրը (ՊԿԱ)₃ ավելի ընդհանրացված տեսքով իրենից ներկայացնում է (5.1.2.3) բանաձևում արդեն հաշվարկվածի և ընթացիկ պարտավորությունների (ԸՊ) հանրագումարը՝

$$(ՊԿԱ)_3 = (ՊԿԱ)_2 + \text{ԸՊ} = \text{ՍԸԱ} + \text{Պ(IV)} + \text{Պ(V)}: \quad (5.1.2.4)$$

Տեղադրելով հավելված 1-ից և (5.1.2.4) բանաձևից համապատասխան տվյալները, կստանանք՝

- նախորդ տարվա վերջի դրությամբ՝
(ՊԿԱ)_{3.0} = 161636 + 119054 = 280690 հազ. դրամ,
- հաշվետու տարվա վերջի դրությամբ՝
(ՊԿԱ)_{3.1} = 291108 + 151023 = 442131 հազ. դրամ:

Չաշվետու տարում պաշարների և ծախսումների կազմավորման աղբյուրը նախորդ տարվա համեմատությամբ աճել է 161441 հազ. դրամով (442131 – 280690), ընդ որում ի հաշիվ ընթացիկ պարտավորությունների՝ 31969 հազ. դրամով (151023 – 119054):

Անհրաժեշտ է նշել, որ պաշարների և ծախսումների կազմավորման աղբյուրների գծով ներկայացված երեք ցուցանիշներից յուրաքանչյուրին համապատասխանում են պաշարներով ապահովվածության մակարդակը (ավելցուկը կամ պակասորդը), այդ թվում՝

1. պաշարների կազմավորման համար սեփական ընթացիկ ակտիվների ավելցուկը (+) կամ պակասորդը (–) արտահայտվում է հետևյալ հավասարման տեսքով՝

$$\pm(\text{ՊԿԱ})_1 = \text{ՍԸԱ} - \text{Պ}, \quad (5.1.2.5)$$

որտեղ՝

Պ-ն պաշարներն են:

Այսպես, ըստ հավելված 1-ի տվյալների, այն հավասար կլինի՝

- նախորդ տարվա վերջի դրությամբ՝

$$\pm\Delta(\text{ՊԿԱ})_{1,0} = 116507 - 26665 = 89842 \text{ հազ. դրամ,}$$

- հաշվետու տարվա վերջի դրությամբ՝

$$\pm\Delta(\text{ՊԿԱ})_{1,1} = 205059 - 329758 = -124699 \text{ հազ. դրամ:}$$

Այստեղից հետևում է, որ հաշվետու տարվա վերջում պաշարների մընացորդը գերազանցում է կազմավորման աղբյուր հանդիսացող սեփական ընթացիկ ակտիվներին: Տվյալ դեպքում՝ տնտեսավարող սուբյեկտն ավելի շատ պաշարներ ունի, քան կազմավորման աղբյուրն է, որը դրական երևույթ չէ տնտեսավարող սուբյեկտի համար, քանի որ այդ պաշարները գտնվում են պահեստում, այլ ոչ թե արտադրության կամ շրջանառության ոլորտում:

2. Պաշարների կազմավորման համար սեփական և ոչ ընթացիկ (երկարաժամկետ) պարտավորությունների աղբյուրների ավելցուկը (+) կամ պակասորդը (-) հավասար է՝

$$\pm\Delta(\text{ՊԿԱ})_2 = (\text{ՍԸԱ} + \text{ՈԸՊ}) - \text{Պ:} \quad (5.1.2.6)$$

Տեղադրելով հավելված 1-ից համապատասխան տվյալները, կստանանք՝

- նախորդ տարվա վերջի դրությամբ՝

$$\pm\Delta(\text{ՊԿԱ})_{2,0} = 161636 - 26665 = 134971 \text{ հազ. դրամ,}$$

- հաշվետու տարվա վերջի դրությամբ՝

$$\pm\Delta(\text{ՊԿԱ})_{2,1} = 291108 - 329758 = -38650 \text{ հազ. դրամ:}$$

Այստեղից հետևում է, որ հաշվետու տարվա վերջում պաշարների մնացորդը կազմավորման աղբյուրներին գերազանցում է 38650 հազ. դրամով:

3. Պաշարների կազմավորման համար ընդհանուր աղբյուրների ավելցուկը (+) կամ պակասորդը (-) հավասար է՝

$$\pm\Delta(\text{ՊԿԱ})_3 = (\text{ՍԸԱ} + \text{ՈԸՊ} + \text{ԸՊ}) - \text{Պ:} \quad (5.1.2.7)$$

Տեղադրելով համապատասխան տվյալները, կստանանք՝

- նախորդ տարվա վերջի դրությամբ՝

$$\pm\Delta(\text{ՊԿԱ})_{3,0} = 280690 - 26665 = 254025 \text{ հազ. դրամ,}$$

- հաշվետու տարվա վերջի դրությամբ՝

$$\pm\Delta(\text{ՊԿԱ})_{3,1} = 442131 - 329738 = 112393 \text{ հազ. դրամ:}$$

Այսինքն՝ ի տարբերություն նախորդ երկու տեսակ կազմավորման աղբյուրների, հաշվետու տարվա վերջում արտադրական պաշարների համեմատությամբ ընդհանուր աղբյուրների (սեփական ընթացիկ ակտիվներ, ոչ ընթացիկ և ընթացիկ պարտավորություններ) ավելցուկ է գրանցվել 112393 հազ. դրամի չափով:

Տնտեսավարող սուբյեկտների ֆինանսական իրավիճակը բնութագրվում է ֆինանսական կայունության 4 տարատեսակով:

1. Ֆինանսական դրության *բացարձակ* կայունություն, որն արտահայտվում է հետևյալ անհավասարության տեսքով՝

$$\mathcal{N} < \text{ՍԸԱ} + \text{Վ}, \quad (5.1.2.8)$$

որտեղ՝

Վ-ն բանկի վարկերն են, որոնք օգտագործվում են ապրանքանյութական արժեքների համար:

2. Ֆինանսական դրության *նորմալ* կայունություն, որի դեպքում երաշխավորվում է տնտեսավարող սուբյեկտի վճարունակությունը: Դա արտահայտվում է հետևյալ հավասարման տեսքով՝

$$\mathcal{N} = \text{ՍԸԱ} + \text{Վ}: \quad (5.1.2.9)$$

3. Ֆինանսական *անկայուն* դրություն, որը բնորոշվում է տնտեսավարող սուբյեկտի վճարունակության խախտումով: Նման իրավիճակի դեպքում պաշարների գծով հավասարակշռության պահպանումը հնարավոր է ի հաշիվ սեփական միջոցների աղբյուրների լրացման և սեփական ընթացիկ ակտիվների ավելացման: Դա արտահայտվում է հետևյալ հավասարման տեսքով՝

$$\mathcal{N} = \text{ՍԸԱ} + \text{Վ} + \text{ՖՎԿԱ}, \quad (5.1.2.10)$$

որտեղ՝

ՖՎԿԱ-ն ֆինանսական վիճակի կարգավորման աղբյուրներն են:

4. Ֆինանսական *ծգնաժամային* դրություն, որի դեպքում տնտեսավարող սուբյեկտը գտնվում է սնանկացման եզրին: Դա արտահայտվում է հետևյալ անհավասարության տեսքով՝

$$\mathcal{N} > \text{ՍԸԱ} + \text{Վ}: \quad (5.1.2.11)$$

Այսինքն՝ տնտեսավարող սուբյեկտը տվյալ իրավիճակում ունի պարապուրդ վիճակում գտնվող պաշարների ավելցուկ, իսկ դրան առընթեր չունի դրամական այնքան միջոցներ, կարճաժամկետ ֆինանսական ներդրումներ (արժեթղթեր), դեբիտորական պարտքեր և այլ ընթացիկ ակտիվներ, որպեսզի կարողանա ծածկել (մարել) նույնիսկ կրեդիտորական պարտքերն ու այլ ընթացիկ (կարճաժամկետ) պասիվները:

5.1.3. Ֆինանսական կայունության գնահատման հարաբերական ցուցանիշները

Տնտեսավարող սուբյեկտների ֆինանսական դրության ամենահիմնական բնութագիրը դրանց գործունեության կայունության ապահովումն է երկարատև ժամանակահատվածում¹: Ֆինանսատնտեսական կայուն վիճակի ապահովումը պայմանավորված է տնտեսավարող սուբյեկտների ընդհանուր ֆինանսական կառուցվածքով, արտաքին ու ներքին վարկատուներից և ներդրողներից (ինվեստորներից) կախվածության աստիճանով ու այլ բնույթի ազդող գործոններով: Այսպես, եթե տնտեսավարող սուբյեկտի ֆինանսական կառուցվածքում «Սեփական կապիտալ և փոխառու կապիտալ» հարաբերակցությունում փոխառու կապիտալն ունի աճման միտում (դեպի պարտքային ընթացիկ և ոչ ընթացիկ պարտավորությունների կողմը), ապա տվյալ իրավիճակում տնտեսավարող սուբյեկտն անմիջապես կսնանկանա, եթե միաժամանակ մի քանի վարկատուներ հետ պահանջեն իրենց հասանելիք պարտքերը: Այդ իսկ պատճառով, մեծ նշանակություն ունի սեփական կապիտալի աճի ապահովումը փոխառու կապիտալի նկատմամբ, որպեսզի տնտեսավարող սուբյեկտը մնա ֆինանսապես ու տնտեսապես կայուն վիճակում: Ուստի, ելնելով տնտեսավարող սուբյեկտի ֆինանսական կայունության կարևորությունից, խիստ անհրաժեշտ է, որպեսզի ֆինանսատնտեսական յուրաքանչյուր վերլուծություն իրականացնող կարողանա գնահատել տվյալ պահի դրությամբ այդ սուբյեկտի ֆինանսական վիճակը՝ հիմք ընդունելով հետևյալ հարաբերական ցուցանիշները (որոնք ենթական են հաշվարկման)։

1. **սեփական կապիտալի կենտրոնացման գործակիցը** ($Q_{սկկ}$), որը բնութագրում է տնտեսավարող սուբյեկտի սեփական կապիտալի (ՍԿ) տեսակարար կշիռը հաշվեկշռի պասիվի հանրագումարում ($\Sigma\mathcal{M}$) կամ ընդհանուր կապիտալում (ԸԿ): Որքան բարձր լինի այս գործակիցը, կնշանակի տնտեսավարող տվյալ սուբյեկտը ֆինանսապես կայուն վիճակում է և կախվածության մեջ չէ արտաքին ու ներքին վարկատուներից: Այս ցուցանիշը հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևով՝

$$Q_{սկկ} = \frac{ՍԿ}{\Sigma\mathcal{M}} = \frac{ՍԿ}{ԸԿ} : \quad (5.1.3.1)$$

¹ Ван Хорн. Дж.К. Основы управления финансами. М., 2000, с. 133.

Հաշվարկները ցույց են տալիս, որ տնտեսավարող սուբյեկտը ֆինանսապես բավարար չափով կայուն վիճակում կլինի, եթե $Q_{սկկ} \geq 0,6$ (60%): Այսինքն՝ սեփական կապիտալի տեսակարար կշռի նվազագույն չափը 60%-ից ցածր չպետք է լինի, հակառակ դեպքում տնտեսավարող սուբյեկտն աստիճանաբար կհայտնվի ֆինանսապես անկայուն վիճակում:

2. Փոխառու կապիտալի (ոչ ընթացիկ և ընթացիկ պարտավորություններ) կենտրոնացման գործակիցը ($Q_{փկկ}$), որը բնութագրում է տնտեսավարող սուբյեկտի փոխառու կապիտալի (ՓԿ) տեսակարար կշիռը հաշվեկշռի պասիվի հանրագումարում: Այս ցուցանիշն արտահայտվում է հետևյալ բանաձևով՝

$$Q_{փկկ} = \frac{\Phi Կ}{\sum \eta} = \frac{\Phi Կ}{Ը Կ} : \quad (5.1.3.2)$$

Ի տարբերություն սեփական կապիտալի կենտրոնացման գործակցի, այս գործակիցը համարվում է արդյունավետ, եթե այն փոքր չէ 0,4 (40%)-ից, այսինքն՝ $Q_{փկկ} \leq 0,4$ (40%):

Նշված երկու գործակիցների միջև կա փոխադարձ կապ, այսինքն՝ դրանց գումարը հավասար է 1,0 միավորի կամ 100%-ի՝

$$Q_{սկկ} + Q_{փկկ} = 1 \text{ կամ } 100\%:$$

3. Ֆինանսական կախվածության գործակիցը ($Q_{ֆկ}$), որը բնութագրում է սեփական կապիտալի կենտրոնացման գործակցի հակադարձ մեծությունը: Այս ցուցանիշն արտահայտվում է հետևյալ տեսքով՝

$$Q_{ֆկ} = \frac{\sum \eta}{\text{ՍԿ}} = \frac{\text{ԸԿ}}{\text{ՍԿ}} : \quad (5.1.3.3)$$

Նշված գործակցի աճման միտումը բնորոշվում է սեփական կապիտալի նվազեցմամբ կամ փոխառու կապիտալի մեծության ավելացմամբ: Այսինքն, որքան այս գործակիցը մոտ լինի 1,0 միավորին կամ 100%-ին, կնշանակի տնտեսավարող սուբյեկտը գտնվում է ֆինանսապես խիստ կայուն վիճակում և ապահովված է սեփական կապիտալով:

Սեփական կապիտալի շարժունակության գործակիցը ($Q_{սկշ}$), որը ցույց է տալիս, թե դրա որ մասն է օգտագործվում տնտեսավարող սուբյեկտի ընթացիկ գործունեության ֆինանսավորման համար կամ այլ կերպ ներդրվում ընթացիկ ակտիվների (շրջանառու միջոցների) համար, իսկ որ մասը կապիտալացվում: Այս ցուցանիշն արտահայտվում է հետևյալ բանաձևով՝

$$Q_{սկշ} = \frac{ՍԿ + ՈԸՊ - ՈԸԱ}{ՍԿ} = \frac{ՍԸԱ}{ՍԿ} : \quad (5.1.3.4)$$

Դրա մեծության փոփոխությունը կախված է տվյալ տնտեսավարող սուբյեկտի ճյուղային պատկանելիությունից:

4. **Երկարաժամկետ ներդրումների կառուցվածքի գործակիցը** ($Q_{եճկ}$), որը ցույց է տալիս, թե ոչ ընթացիկ ակտիվների որ մասն է վերաֆինանսավորվում ի հաշիվ ոչ ընթացիկ պարտավորությունների: Այս ցուցանիշն արտահայտվում է հետևյալ բանաձևով՝

$$Q_{եճկ} = \frac{\text{ՈԸՊ}}{\text{ՈԸԱ}} : \quad (5.1.3.5)$$

Որքան բարձր լինի այս գործակցի մեծությունը, դրան համապատասխան էլ անհրաժեշտ է, որպեսզի տնտեսավարող սուբյեկտն իր տրամադրության տակ եղած հիմնական միջոցներն ու այլ տեսակի ներդրումներն օգտագործի խիստ նպատակային:

Դրա համար էլ երբեմն հնարավոր չէ պարզել, թե ոչ ընթացիկ պարտավորությունները, որպես ակտիվների կազմավորման աղբյուր, արդյոք լիարժեք են օգտագործվում տնտեսավարող սուբյեկտի նյութատեխնիկական բազայի ընդլայնման գծով ֆինանսավորման համար: Իրականում երկարաժամկետ ներդրումները կարող են նույնիսկ նպատակային չօգտագործվել, և տնտեսավարող սուբյեկտը կանգնի սնանկացման ուղու վրա:

5. **Երկարաժամկետ ներգրավվող պարտավորությունների գործակիցը** ($Q_{եճպ}$), որը բնութագրում է տնտեսավարող սուբյեկտի կողմից ներգրավվող ոչ ընթացիկ պարտավորությունների (երկարաժամկետ վարկերի և փոխառությունների) բաժինը՝ ընթացիկ ակտիվների լրացման նպատակով: Այս ցուցանիշն արտահայտվում է հետևյալ տեսքով՝

$$Q_{եճպ} = \frac{\text{ՈԸՊ}}{\text{ՍԿ} + \text{ՈԸՊ}} : \quad (5.1.3.6)$$

Նշված գործակիցը միաժամանակ ցույց է տալիս երկարաժամկետ ներգրավված պասիվների տեսակարար կշիռը տնտեսավարող սուբյեկտի սեփական կապիտալի և ոչ ընթացիկ պարտավորությունների հանրագումարում: Այս ցուցանիշի մեծության աճման միտումը կարող է տնտեսավարող սուբյեկտին էլ ավելի կախվածության մեջ դնել արտաքին ներդրողներից:

6. **Փոխառու կապիտալի կառուցվածքի գործակիցը** ($Q_{կկ}$), որը բնութագրում է ոչ ընթացիկ պարտավորությունների բաժնի չափը փոխառու կապիտալի (Φ_4) հանրագումարում: Այս ցուցանիշն արտահայտվում է հետևյալ տեսքով՝

$$Q_{կկ} = \frac{ՈԸ\text{Պ}}{\Phi_4} : \quad (5.1.3.7)$$

Նշված գործակիցը կարող է անընդհատ տատանվել՝ կախված տնտեսավարող սուբյեկտի կրեդիտորական պարտքերի գումարի չափից, արտադրական ընթացիկ գործունեության վարկավորման կարգից և այլ գործոններից:

7. **Սեփական և փոխառու կապիտալների հարաբերակցության գործակիցը** ($Q_{ս/փ}$), որը տալիս է տնտեսավարող սուբյեկտի ֆինանսական կայունության գնահատման ավելի իրական պատկերը: Այս ցուցանիշն արտահայտվում է հետևյալ տեսքով՝

$$Q_{ս/փ} = \frac{ՍԿ}{\Phi_4} : \quad (5.1.3.8)$$

Նշված գործակցի մեծության աճը վկայում է տնտեսավարող սուբյեկտի ֆինանսական կայունության էլ ավելի բարելավում, այսինքն՝ հավասար պայմաններում սեփական կապիտալն ավելանում է, իսկ փոխառու կապիտալը՝ նվազում:

Վերը նշված ցուցանիշների էությունն ավելի հստակ պատկերացնելու համար կազմենք աղյուսակ (5.1.3.1), որում կարտացոլվեն տնտեսավարող սուբյեկտի ֆինանսական կայունության գնահատման ելակետային և հաշվարկային ցուցանիշները երկու տարվա կտրվածքով: Աղյուսակի ելակետային տվյալները վերցրել ենք 1-ին և 2-րդ հավելվածներից:

Աղյուսակի տվյալներից պարզվում է, որ տնտեսավարող սուբյեկտի սեփական կապիտալի տեսակարար կշիռը համապատասխանաբար կազմել է՝ 52,0% և 51,8%: Այսինքն՝ երկու տարում էլ այդ գործակիցը ցածր է եղել 60%-ից, հետևաբար տնտեսավարող տվյալ սուբյեկտը պետք է մտահոգվի իր ֆինանսական կայունության կարգավորման համար:

Միաժամանակ սեփական ընթացիկ (շրջանառու) ակտիվների ավելացման հետևանքով (88552 հազ. դրամ) հաշվետու տարում սեփական կապիտալի շարժունակության գործակիցն աճել է 0,151 միավորով (0,806 - 0,655) կամ 23,1%-ով և երկու տարում էլ արդյունավետ է եղել:

Աղյուսակ 5.1.3.1

Ֆինանսական կայունության գնահատման ցուցանիշները և դրանց հաշվարկման մեթոդիկան

Ցուցանիշների անվանումը	Պայմ. մշակում	Գումարը (հազ. դրամ)		Շեղումը (+;-)	
		նախորդ տարվա սկզբին	հաշվետու տարվա սկզբին	բացարձակ, հազ. դր.	հարաբերական, %
1	2	3	4	5(ս4-ս3)	6(ս5:ս3)
I. Ելակետային					
1. սեփական կապիտալ	ՍԿ	177778	254426	76648	43,1
2. փոխառու կապիտալ (ոչ ընթացիկ և ընթացիկ պարտավորություններ)	ՓԿ	164183	237072	72889	44,4
3. հաշվեկշռի հանրագումար (ընդհանուր կապիտալ)	Հ(ԸԿ)	341961	491498	149537	30,4
4. ոչ ընթացիկ ակտիվներ	ՈՐԱ	106400	135416	29016	27,3
5. ոչ ընթացիկ (երկարաժամկետ) պարտավորություններ	ՈՐՊ	45129	86049	40920	90,7
II. Հաշվարկային					
6. սեփական կապիտալի կենտրոնացման գործակիցը կամ տեսակարար կշիռը (տ.1 : տ.3)	Գ _{ս.կ.կ.}	0,520	0,518	-0,002	-0,4
7. փոխառու կապիտալի կենտրոնացման գործակիցը կամ տեսակարար կշիռը (տ.2 : տ.3)	Գ _{փ.կ.կ.}	0,480	0,482	0,002	0,4
8. ֆինանսական կախվածության գործակիցը (տ.3 : տ.1)	Գ _{ֆ.կ.}	1,924	1,932	0,008	0,4
9. սեփական ընթացիկ (շրջանառու) ակտիվներ (տ.1 + տ.5 - տ.4), հազ. դրամ*	ՍՐԱ	116507	205059	88552	76,0
10. սեփական կապիտալի շարժունակության գործակիցը (տ.9 : տ.1)	Գ _{ս.կ.շ.}	0,655	0,806	0,151	23,1
11. երկարաժամկետ ներդրումների կառուցվածքի գործակիցը (տ.5 : տ.4)	Գ _{ե.ն.կ.}	0,424	0,635	0,211	49,8
12. երկարաժամկետ ներգրավվող պարտավորությունների գործակիցը (տ.5 : (տ.1 + տ.5))	Գ _{ե.ն.պ.}	0,202	0,235	0,051	25,2
13. փոխառու կապիտալի կառուցվածքի գործակիցը (տ.5 : տ.2)	Գ _{պ.կ.}	0,275	0,363	0,088	32,0
14. սեփական և փոխառու կապիտալների հարաբերակցության գործակիցը (տ.1 : տ.2)	Գ _{ս/փ}	1,083	1,073	-0,010	-0,9

*Տես (5.1.2.1) բանաձևը:

Իսկ ինչպիսի՞ն է տնտեսավարող սուբյեկտի սեփական և փոխառու կապիտալների հարաբերակցությունը. պարզվում է՝ նախորդ տարում այն ավելի բարձր է եղել և կազմել է 1,083 միավոր, քան հաշվետու տարում՝ 1,073: Միաժամանակ, ըստ աղյուսակ 5.1.3.1-ի, պարզվում է, որ հաշվետու տարում տնտեսավարող սուբյեկտի ֆինանսական կախվածությունն ավելի բարձր է եղել (1,932), քան նախորդ տարում (1,924), քանիոր հաշվետու տարում ցածր է եղել սեփական կապիտալի տեսակարար կշիռը՝ 51,8%, նախորդ տարվա 52,0%-ի փոխարեն: Այստեղից՝ նույնպես հետևություն. նախորդ տարում տնտեսավարող տվյալ սուբյեկտը ֆինանսապես ավելի կայուն վիճակում է եղել, քան հաշվետու տարում:

Անհրաժեշտ է նշել, որ աղյուսակում ներառված ֆինանսական կալուցության հարաբերական ցուցանիշների գնահատման համար չեն գործում միասնական չափանիշներ, քանի որ դրանցից յուրաքանչյուրի մեծությունը կախված է մի շարք գործոններից [տնտեսավարող սուբյեկտի ճյուղային պատկանելիություն, վարկավորման սկզբունքներ, ակտիվների կազմավորման աղբյուրների կառուցվածք, ընթացիկ ակտիվների շրջանառելիություն և այլն]:

5.1.4. Սեփական կապիտալի արդյունավետության ցուցանիշների համակարգը

Շուկայական հարաբերությունների նոր պայմաններում, երբ արդեն ձևավորվել և ձևավորվում են փոքր ու միջին տնտեսավարող սուբյեկտներ, անհրաժեշտ է հաշվարկել դրանց գործունեությունը կարգավորող սեփական կապիտալի արդյունավետությունը բնութագրող եկամտաբերության ցուցանիշները, որոնց հիմքում ընկած են տնտեսավարող սուբյեկտի կանոնադրական կապիտալ կազմող հասարակ և արտոնյալ բաժնետոմսերը¹: Բաժնետոմսը բաժնետիրական ընկերության կողմից թողարկվող արժեթուղթ է, որը ներդրողին արտոնում է լինել այդ ընկերության որևէ մասի սեփականատերը և, որպես կանոն, տալիս է եկամտի որոշակի մասնաբաժին ստանալու իրավունք: Եթե բաժնետերը բավարարված չէ եկամտի չափով, կարող է վաճառել բաժնետոմսը երկրորդական շուկայում՝ շուկայական գներով: Որպեսզի բաժնետոմսերը

¹ Ковалев А.М., Привалов В.П. Анализ финансового состояния предприятия. М., 1997, с. 117-119.

լինեն եկամտի ստացման հուսալի աղբյուր, անհրաժեշտ է դրանք ներդնել արդյունավետությունն ապահովող տնտեսավարող սուբյեկտում: Նման խնդիր մշտապես ծագում է ինչպես ընկերությունների առջև, որոնք ընդլայնում են իրենց ազդեցությունն ի հաշիվ մեծ չափերի հասնող կապիտալների ներդրման, այնպես էլ մանր ներդրողների առջև, որոնք ծախսում են իրենց խնայած միջոցներն աննշան քանակությամբ արժեթղթերի գնման համար:

Բաժնետոմսերի եկամտաբերությունը կարելի է գնահատել սեփական կապիտալի արդյունավետության վերլուծություն կատարելով: Այդպիսի գնահատումն իրականացվում է բազմաթիվ ցուցանիշներով, որոնցից ամենակարևորը շահութաբերության ցուցանիշների վերլուծությունն է: Այդ ցուցանիշներից են՝

1. **բաժնետոմսի շահույթի նորման.** ցույց է տալիս բաժնետիրական ընկերության զուտ շահույթի (հարկումից հետո) և տարվա ընթացքում շրջանառությունում գտնվող հասարակ բաժնետոմսերի միջին թվաքանակի հարաբերությունը:

$$\text{Բաժնետոմսի շահույթի նորման} = \frac{\text{Զուտ շահույթ (հարկումից հետո)}}{\text{Հասարակ բաժնետոմսերի միջին թվաքանակ}} : \quad (5.1.4.1)$$

Այս ցուցանիշը մեկ հասարակ բաժնետոմսին ընկնող զուտ շահույթի չափն է: Եվ որքան բարձր է դա, նշանակում է, հավասար պայմաններում նույնքան արդյունավետ են օգտագործվել բաժնետոմսերը: Այս ցուցանիշը շատ զգայուն է շուկայի մրցակցության նկատմամբ, այդ պատճառով էլ յուրաքանչյուր բաժնետիրական ընկերության գործունեությունը գնահատելիս հետազոտվում են նրա տնտեսական կապերը տարբեր ժամանակահատվածներում:

Բաժնետոմսերի լրացուցիչ թողարկումը, առանց զուտ շահույթի որոշակի աճի, բերում է բաժնետոմսի շահույթի նորմայի իջեցման, որը ձեռնտու չէ տվյալ բաժնետիրոջը: Ուստի, դրա պահպանման համար, դրանց լրացուցիչ թողարկման դեպքում, համապատասխան կապիտալը պետք է աշխատի այնպես, որպեսզի շահույթ բերի:

2. **Բաժնետիրական կապիտալի շահույթի նորման** (սեփական կապիտալի շահութաբերություն). ցույց է տալիս զուտ շահույթի (հարկումից հետո) և սեփական կապիտալի հարաբերությունը, թե որքանով է

բաժնետիրական ընկերությունում արդյունավետ օգտագործվում բաժնետերերի կողմից ներդրվող սեփական կապիտալը.

$$\begin{aligned} & \text{Բաժնետիրական} \\ & \text{կապիտալի} \\ & \text{շահույթի նորման} \end{aligned} = \frac{\text{Զուտ շահույթ} \\ \text{(հարկումից հետո)}}{\text{Սեփական կապիտալ}} : \quad (5.1.4.2)$$

Նշված ցուցանիշն ավելի լիարժեք է բնութագրում բաժնետիրական ընկերության սեփական կապիտալի արդյունավետությունը, որի մեծության վրա ազդում են մի շարք գործոններ: Այս ցուցանիշը գնահատվում է հետևյալ բանաձևի միջոցով՝

$$\begin{aligned} & \text{Բաժնետիրական} \\ & \text{կապիտալի} \\ & \text{շահույթի նորման} \end{aligned} = \frac{\text{Զուտ շահույթ} \\ \text{(հարկումից հետո)}}{\text{Իրացման ծավալ} \\ \text{(հասույթ)}} \times \frac{\text{Իրացման ծավալ} \\ \text{(հասույթ)}}{\text{Ընդհանուր} \\ \text{կապիտալ}} \times \\ & \times \frac{\text{Ընդհանուր կապիտալ}}{\text{Սեփական կապիտալ}} : \quad (5.1.4.3)$$

Կիրառելով այս բանաձևը, վերլուծություն կատարող յուրաքանչյուր ոք կարող է կողմնորոշվել, թե սեփական կապիտալի շահութաբերությունը (բաժնետիրական կապիտալի շահույթի նորման) ավելի շատ որ գործոնից է կախված, քանի որ դրանցից յուրաքանչյուրն ունի էական ազդեցություն:

3. **Բաժնետոմսի կուրսը** որոշվում է պահանջարկով և առաջարկով՝ տվյալ պահի շուկայական գնով: Վերջինս իր ազդեցությունն է ունենում ստացվող շահույթի և շահաբաժինների (դիվիդենտ) մեծության վրա: Այսինքն, որքան բաժնետոմսի շուկայական գինը բարձր լինի նրա անվանական արժեքից, այնքան բարձր կլինի նաև ստացվող շահույթի և շահաբաժնի չափը: Բաժնետոմսի կուրսը հաշվարկելիս կարևոր է նաև հաշվի առնել ներդրվող բաժնետոմսերի դիմաց վճարվող հաշվարկային միջին տոկոսադրույթի չափը (փոխատվական տոկոս): Հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ բաժնետոմսի կուրսը ուղիղ համեմատական է ստացվող շահաբաժնի չափին և հակադարձ համեմատական՝ վճարվող փոխատվական տոկոսին: Դա արահայտվում է հետևյալ բանաձևով՝

$$\text{Բաժնետոմսի կուրսը} = \frac{\text{Շահաբաժին (դիվիդենտ)}}{\text{Փոխառվական տոկոս}} \times 100\%: \quad (5.1.4.4)$$

4. **Շահաբաժինների վճարման ցուցանիշը.** ցույց է տալիս, թե զուտ շահույթի (հարկումից հետո) որ մասն է ուղղված շահաբաժինների վճարմանը: Դա արտահայտվում է հետևյալ բանաձևով՝

$$\text{Շահաբաժինների վճարման ցուցանիշ} = \frac{\text{Շահաբաժինների գումար}}{\text{Զուտ շահույթ (հարկումից հետո)}} : \quad (5.1.4.5)$$

Բաժնետիրական ընկերությունների համար այս ցուցանիշը՝ կախված նրա տնտեսական զարգացման վիճակից, ունի տարբեր իմաստ: Այսպես, նորաստեղծ և արագ զարգացող ընկերություններն ունեն շատ ցածր կամ նույնիսկ զրոյական արժեք ապահովող ցուցանիշ: Իսկ ահա, ֆինանսապես բարվոք վիճակում գտնվող (մինչև 50% զուտ շահույթ ապահովող) ընկերությունները ձգտում են իրենց կողմը գրավել բաժնետերերին՝ բարձր և կայուն շահաբաժինների վճարման հաշվին:

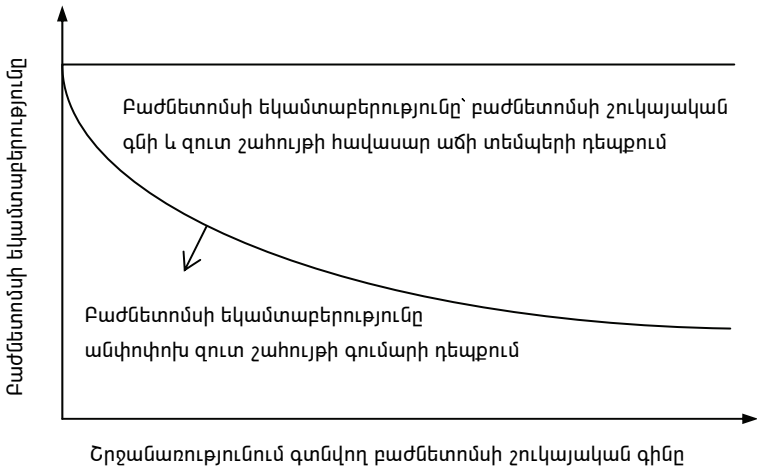
Մեկ բաժնետոմսի շահաբաժինն ընդհանրապես որոշվում է շահաբաժինների վճարման համար ուղղված դրամական միջոցների և շրջանառությունում գտնվող բաժնետոմսերի ընդհանուր քանակի հարաբերությամբ՝

$$\text{Մեկ բաժնետոմսի շահաբաժինը} = \frac{\text{Շահաբաժինների վճարման գումար}}{\text{Շրջանառությունում բաժնետոմսերի քանակ}} : \quad (5.1.4.6)$$

5. **Բաժնետիրական եկամտաբերությունը.** մեկ բաժնետոմսի հաշվով ստացված զուտ շահույթի (բաժնետոմսի շահույթի նորման) և բաժնետոմսի շուկայական գնի հարաբերությունն է՝ արտահայտված տոկոսով՝

$$\text{Բաժնետոմսի եկամտաբերությունը} = \frac{\text{Բաժնետոմսի շահույթի նորմա}}{\text{Բաժնետոմսի շուկայական գին}} \times 100\%: \quad (5.1.4.7)$$

Որքան բարձր է բաժնետոմսի եկամտաբերությունը, այնքան ավելի շահաբեր է ներդրումներ կատարողների համար, մյուս կողմից էլ, որքան ռիսկային են այդ ներդրումները, այնքան մեծ կլինի բաժնետոմսի եկամտաբերությունը ներդրողներին գրավելու համար: Ջարգացած շուկայական տնտեսություն վարող երկրներում բաժնետոմսերի եկամտաբերության մասին տեղեկատվություն կարելի է ստանալ մասնագետների վերլուծական համապատասխան հետազոտություններից, որոնց արդյունքները գրանցվում են ֆոնդային բորսաներում: Բաժնետոմսի եկամտաբերության մասին ավելի հստակ պատկերացում կազմելու համար գծապատկերով (5.1.4.1) ցույց տանք դրա կախվածությունը շրջանառությունում գտնվող բաժնետոմսի շուկայական գնից:

Գծ. 5.1.4.1. Բաժնետոմսի եկամտաբերության կախվածությունը շուկայական գնից

Ըստ գծապատկերի, բաժնետոմսի եկամտաբերությունը, դրանց շուկայական գնի բարձրացման դեպքում (այն կարող է կապված լինել բաժնետոմսերի լրացուցիչ թողարկման կամ դրանց կուրսի բարձրացման հետ), պահպանելու համար պահանջվում է, որ զուտ շահույթի աճի տեմպերը լինեն շրջանառության մեջ գտնվող բաժնետոմսերի ընդհանուր գումարի աճի տեմպերից ոչ պակաս:

6. **Կայուն աճի գործակիցը.** ցույց է տալիս բաժնետիրական ընկերության հնարավորությունները՝ հաջորդ տարում ավելացնելու իր ակտիվները ներքին ֆինանսավորման հաշվին, այն պայմանով, որպեսզի

պահպանվի ինչպես սեփական կապիտալի և պարտավորությունների համամասնությունը, այնպես էլ, նույն չափով, նաև շահաբաժինների վճարման բաժինը հաշվետու տարում: Այս գործակիցը, որն ավելի ճիշտ կլինի անվանել ներքին ֆինանսավորման աղբյուրների հաշվին կայուն աճի տեմպի ապահովման գործակից, որոշվում է շահաբաժինների վճարումից հետո շահույթի մի մասի և ելակետային (սկզբնական) բաժնետիրական կապիտալի հարաբերությամբ՝

$$\text{Կայուն աճի գործակիցը} = \frac{\text{Ջուտ շահույթ (հարկումից հետո) - Շահաբաժինների վճարման գումար}}{\text{Բաժնետիրական կապիտալ (նախորդ տարվա)}} : \quad (5.1.4.8)$$

Որոշակի ձևափոխումներից հետո նշված գործակիցը կարելի է արտահայտել հետևյալ տեսքով՝

$$\text{Կայուն աճի գործակիցը} = \frac{\text{Բաժնետիրական կապիտալի շահույթի նորմա}}{(1 - \text{շահաբաժինների վճարման ցուցանիշ})} : \quad (5.1.4.9)$$

Կայուն աճի գործակցի էությունն ավելի հստակ պատկերացնելու համար բերենք հետևյալ օրինակը: Բաժնետիրական ընկերության բաժնետիրական կապիտալի շահույթի նորման հաշվետու տարում կազմել է 10%, իսկ շահաբաժինների վճարման ցուցանիշը՝ 30%: Այս տվյալները տեղադրելով (5.1.4.9) բանաձևի մեջ, կպարզվի, որ ընկերությունը հաջորդ տարում, ի հաշիվ ներքին ֆինանսավորման, հնարավորություն կունենա ավելացնել ակտիվներն ընդամենը 7%-ով [$0,1 \times (1 - 0,3) = 0,07$ կամ 7,0%]:

5.2. Գործարար ակտիվության գնահատումը

5.2.1. Գործարար ակտիվության էությունը

Տնտեսավարող սուբյեկտների ֆինանսական դրության կայունությունը պայմանավորված է դրանց կողմից ձեռնարկվող և իրականացվող գործարար ակտիվության կարգավորման մակարդակով, որի էությունը բնորոշող որակական ու քանակական ամենահիմնական չափանիշ-

ներ են համարվում՝ արտադրանքի վաճառքի կազմակերպման շուկաները (ներառյալ արտահանման ծավալները), տնտեսական գործունեության հիմնական ցուցանիշների պլանի կատարման աստիճանը և դրանց աճի տեմպերի ապահովումը, ընդհանուր կապիտալի և դրանում ներառվող առանձին տարրերի օգտագործման արդյունավետության մակարդակն ու տնտեսական աճի կայունությունը:

Տնտեսավարող սուբյեկտների ֆինանսատնտեսական գործունեությունը կարող է բնութագրվել մի շարք ցուցանիշներով, որոնցից ամենահիմնականներն են՝ արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) իրացման ծավալը կամ դրանց իրացումից զուտ հասույթը (առանց անուղղակի հարկերի և հաստատագրված վճարների), հաշվետու ժամանակաշրջանի շահույթը, ակտիվների կամ պասիվների մեծությունը: Դրանց դիմամիկան գնահատելու համար, անհրաժեշտ է համադրել յուրաքանչյուրի աճի տեմպի փոփոխությունները: Այդ երեք ցուցանիշների միջև եղած հարաբերակցության¹ լավագույն տարբերակն արտահայտվում է հետևյալ անհավասարության տեսքով՝

$$S_{\text{աճ}} > S_{\text{իջ}} > S_{\text{ու}} > 100\%, \quad (5.2.1.1)$$

որտեղ՝

$S_{\text{աճ}}$, $S_{\text{իջ}}$, $S_{\text{ու}}$ - հաշվետու ժամանակաշրջանում սովորական (ֆինանսատնտեսական) գործունեությունից շահույթի, իրացումից զուտ հասույթի և ընդհանուր կապիտալի աճի տեմպի փոփոխություններն են:

Ներկայացված հարաբերակցությունում յուրաքանչյուր ցուցանիշ ունի իր իմաստը՝

1-ինը նշանակում է, որ հաշվետու ժամանակաշրջանի շահույթն ավելի արագ տեմպերով է աճել, քան արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) իրացման ծավալը կամ զուտ հասույթի մեծությունը, որը վկայում է արտադրության և իրացման ծախսերի հարաբերական նվազման մասին:

2-րդը բնորոշում է, որ իրացման ծավալը կամ զուտ հասույթի մեծությունն ավելի արագ է աճում, քան տնտեսավարող սուբյեկտի ակտիվները (տնտեսական միջոցները), այսինքն՝ բոլոր ռեսուրսներն օգտագործվում են արդյունավետ:

3-րդը ցույց է տալիս, որ տնտեսավարող սուբյեկտի տնտեսական կարողությունը (պոտենցիալը) նախորդ ժամանակաշրջանի համեմատ ավելի արագ է աճում:

¹ Ковалев В.В., Патров В.В. Как читать баланс. М., 1998, с. 252.

Քննարկված հարաբերակցությունը համաշխարհային պրակտիկայում ստացել է «Տնտեսավարող սուբյեկտի տնտեսության ոսկյա կանոն» անվանումը: Սակայն եթե տնտեսավարող սուբյեկտի գործունեության համար պահանջվում են զգալի չափով կապիտալ ներդրումներ, որոնք կարող են հետ գնվել և բերել տնտեսությանը շահույթ ավելի երկարատև ժամանակում, ապա այդ դեպքում հավանական շեղում է նկատվում այդ «ոսկյա կանոնից»: Նման շեղումների ծագման պատճառներից են՝ գործող տնտեսավարող սուբյեկտների վերակառուցման և նորացման, արտադրանքի արտադրության, դրանց վերամշակման ու պահպանման ոլորտում նոր տեխնոլոգիաների գծով կապիտալի ներդրումը: Այսպես, ուսումնասիրվող տնտեսավարող սուբյեկտի համար հաշվետու ժամանակաշրջանում, նախորդի հետ համեմատած, ստացվել են հետևյալ հարաբերակցությունները սովորական (ֆինանսատնտեսական) գործունեությունից շահույթի, իրացումից զուտ հասույթի և ընդհանուր կապիտալի (ակտիվների) գծով (հաշվարկները կատարվել են ըստ հավելված 1-ի և 2-ի տվյալների).

Հաշվետու տարում՝
նախորդի
համեմատությամբ, %

Սովորական (ֆինանսատնտեսական) գործունեությունից շահույթ	(119667 : 26790 × 100 = 446,7)
Իրացումից զուտ հասույթ	(794709 : 517481 × 100 = 153,6)
Ընդհանուր կապիտալ	(491498 : 341961 × 100 = 143,7)

Հաշվարկային տվյալներից պարզվում է, որ տնտեսավարող սուբյեկտը հաշվետու ժամանակաշրջանում, բազիսայինի նկատմամբ, երեք ցուցանիշների գծով ապահովել է աճի տեմպ՝ համապատասխանաբար 346,7, 53,6 և 43,7%-ով, և իր օրինաչափությամբ համապատասխանում է 5.2.1.1 անհավասարությանը:

5.2.2. Գործարար ակտիվության գնահատման ցուցանիշների համակարգը

Տնտեսավարող սուբյեկտի գործարար ակտիվության գնահատման ցուցանիշները լինում են՝ **բացարձակ և հարաբերական**. Այս ցուցանիշներից ամենակարևոր և ընդհանրացնող բացարձակ ցուցանիշը իրացումից զուտ հասույթի մեծությունն է, որի հիմքում ընկած է արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) դիմաց

ստացված դրամական միջոցները (առանց անուղղակի հարկերի և հաստատագրված այլ վճարների):

Գործարար ակտիվության գնահատման հարաբերական ցուցանիշներն են՝

1. *աշխատանքի արտադրողականությունը* (U_w). - իրենից ներկայացնում է իրացումից զուտ հասույթի (ԻԶՀ) և աշխատողների միջին ցուցակային թվաքանակի (U_p) հարաբերությունը: Այն ցույց է տալիս մեկ աշխատողի հաշվով ստացված զուտ հասույթի գումարի չափը և արտահայտվում է հետևյալ բանաձևով՝

$$U_w = \frac{\text{ԻԶՀ}}{U_p} : \quad (5.2.2.1)$$

Այս ցուցանիշի մեծությունը կախված է ազդող մի շարք գործոններից, այդ թվում՝ արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) իրացման գները, աշխատողների որակական աստիճանը, արտադրության տեխնիկական հագեցվածությունը և այլն:

2. Հիմնական միջոցների հատույցը (ֆոնդահատույց). - ցույց է տալիս տնտեսավարող սուբյեկտում ներդրված միջին հաշվով մեկ միավոր հիմնական միջոցին բաժին ընկնող արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) իրացումից հասույթի չափը: Համաշխարհային պրակտիկայում հիմնական միջոցների հատույցը (ՀՄ)_h ստացել է ներդրված հիմնական կապիտալի շրջանառելիության անվանումը¹, որն արտահայտվում է հետևյալ բանաձևի տեսքով՝

$$(\text{ՀՄ})_h = \frac{\text{ԻԶՀ}}{\text{ՀՄ}} , \quad (5.2.2.2)$$

որտեղ՝

ԻԶՀ-ն արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) իրացումից զուտ հասույթի չափն է,

ՀՄ -ն հիմնական միջոցների միջին մեծությունն է:

Ըստ տնտեսագիտական մեկնաբանության, հիմնական միջոցների հատույցի կամ նրա պտույտների թվաքանակի ավելացումը վկայում է տնտեսավարող սուբյեկտի տնտեսական կարողության օգտագործման արդյունավետության մեծացման մասին:

Վիճակագրության ընդհանուր տեսությունից հայտնի է, որ եթե ուսումնասիրվող ցուցանիշները (ակտիվների, այդ թվում՝ հիմնական մի-

¹ Ковалев В.В., Патров В.В. Как читать баланс, с. 256.

ջոցների, դեբիտորական պարտքերի, պաշարների, դրամական միջոցների և այլն) տրված են որևիցե ժամանակաշրջանի սկզբի կամ վերջի դրությամբ, ապա դրանց միջին մեծությունը հաշվարկվում է միջին ժամանակագրականի բանաձևով՝

$$\bar{Y} = \frac{1}{n-1} \times \left(\frac{Y_1}{2} + Y_2 + Y_3 + \dots + Y_{n-1} + \frac{Y_n}{2} \right), \quad (5.2.2.3)$$

որտեղ՝

\bar{Y} -ը ուսումնասիրվող ցուցանիշների միջին մեծությունն է,

$Y_1, Y_2, \dots, Y_{n-1}, Y_n$ -ը ցուցանիշների մնացորդային արժեքներն են,

n -ը ժամանակաշրջանների թվաքանակն է (եթե մնացորդային արժեքները տրված են ըստ եռամսյակների, ապա $n = 5$, իսկ եթե ըստ ամիսների՝ $n = 13$):

Եթե Y -ների մնացորդային արժեքները տրված են տարվա սկզբի և վերջի դրությամբ, ապա այդ ցուցանիշի միջին մեծությունը (\bar{Y}) հավասար է այդ արժեքների կիսագումարին:

3. *Դեբիտորական պարտքերի* (առևտրական դեբիտորական պարտքեր, տրված ընթացիկ կանխավճարներ, ընթացիկ դեբիտորական պարտք բյուջեի գծով, ընթացիկ ակտիվներ հետաձգված հարկերի գծով) ***շրջանառելիությունը՝ պտույտներով և օրերով.***

ա) դեբիտորական պարտքերի շրջանառելիությունը պտույտներով ($\Gamma\mathcal{T}$)_{2.ա.} ներկայացնում է իրացումից զուտ հասույթի (ԻԶՀ) և դեբիտորական պարտքերի միջին մեծության ($\bar{\Gamma\mathcal{T}}$) հարաբերակցությունը: Այն արտահայտվում է հետևյալ բանաձևով՝

$$(\Gamma\mathcal{T})_{2.ա.} = \frac{\text{ԻԶՀ}}{\bar{\Gamma\mathcal{T}}} : \quad (5.2.2.4)$$

Այս ցուցանիշը բնութագրում է տնտեսավարող սուբյեկտի միջին հաշվով մեկ միավոր դեբիտորական պարտքին բաժին ընկնող իրացումից զուտ հասույթի չափը կամ դեբիտորական պարտքերի պտույտների թիվը. որքան բարձր լինի պտույտների թիվը, այնքան արդյունավետ կլինի դրա օգտագործումը:

բ) Դեբիտորական պարտքերի շրջանառելիությունը օրերով ($\Gamma\mathcal{T}$)_{2.օ.} նախորդ ցուցանիշի ($\Gamma\mathcal{T}$)_{2.ա.} հակադարձ մեծությունն է.

$$(\Gamma\mathcal{T})_{2.օ.} = \frac{(30, 90, 180, 270, 360) \text{ օր}}{(\Gamma\mathcal{T})_{2.ա.}} : \quad (5.2.2.5)$$

Այս ցուցանիշը բնորոշում է դեբիտորական պարտքերի մեկ պտույտի տևողությունը օրերով. որքան փոքր լինի այն, կնշանակի իրացումից զուտ հասույթի մեկ միավորին բաժին է ընկնում միջին հաշվով ավելի քիչ դեբիտորական պարտքի մնացորդ, այսինքն՝ դեբիտորական պարտքի յուրաքանչյուր միավոր, գտնվելով տնտեսավարող սուբյեկտի (դեբիտորի) շրջանառությունում, ավելի շատ հասույթ է ստեղծում:

4. **Նյութական ընթացիկ (շրջանառու) ակտիվների** (արտադրական պաշարների) **շրջանառելիությունը** ևս հաշվարկվում է պտույտներով և օրերով.

ա) պաշարների շրջանառելիությունը պտույտներով ($\mathbb{T}_{2.ա.}$). իրենից ներկայացնում է իրացվող արտադրանքի ինքնարժեքի (ԻԱԻ) ու պաշարների միջին մեծության ($\bar{\mathbb{T}}$) հարաբերակցությունը, որն արտահայտվում է հետևյալ տեսքով՝

$$\mathbb{T}_{2.ա.} = \frac{\text{ԻԱԻ}}{\bar{\mathbb{T}}} : \quad (5.2.2.6)$$

Այս ցուցանիշը ցույց է տալիս միջին հաշվով մեկ միավոր պաշարներին (նյութեր, արագամաշ առարկաներ, ածեցվող և բուվող կենդանիներ, անավարտ արտադրություն, արտադրանք, ապրանքներ) բաժին ընկած իրացվող արտադրանքի ինքնարժեքի չափը կամ պաշարների պտույտների թիվը: Եթե այս ցուցանիշն ունի նվազման միտում, կնշանակի տնտեսավարող սուբյեկտի մոտ առաջանում են արտադրական ավելորդ պաշարների կուտակումներ, որոնք չեն մասնակցում արտադրության գործընթացին և արհեստականորեն մեծացնում են ինքնարժեքի գումարի չափը:

բ) Պաշարների շրջանառելիությունը օրերով ($\mathbb{T}_{2.օ.}$)՝ նախորդ ցուցանիշի ($\mathbb{T}_{2.ա.}$) հակադարձ մեծությունն է և արտահայտվում է հետևյալ բանաձևով՝

$$\mathbb{T}_{2.օ.} = \frac{(30, 90, 180, 270, 360) \text{ օր}}{\mathbb{T}_{2.ա.}} : \quad (5.2.2.7)$$

Այս ցուցանիշը բնութագրում է իրացվող արտադրանքի ինքնարժեքին բաժին ընկնող պաշարների մնացորդային գումարի չափը ուսումնասիրվող որևիցե ժամանակաշրջանի վերջում կամ այլ կերպ՝ ցույց է տալիս պաշարների շրջանառելիության տևողությունը օրերով: Որքան փոքր է այդ տևողությունը, կնշանակի այդ պաշարները լիովին մասնակցում են արտադրության գործընթացին և նպաստում նոր արտադրանքի ստացմանը:

5. **Կրեդիտորական պարտքերի (ընթացիկ պարտավորությունների) շրջանառելիությունը օրերով** ($ԿՊ$)_{2.օ.} իրենից ներկայացնում է կրեդիտորական պարտքերի միջին մեծության ($\overline{ԿՊ}$) և իրացվող արտադրանքի ինքնարժեքի (ԻԱԻ) հարաբերակցությունը.

$$(ԿՊ)_{2.օ.} = \frac{\overline{ԿՊ}}{\text{ԻԱԻ}} (30, 90, 180, 270, 360) \text{ օր:} \quad (5.2.2.8)$$

Ինչպես դեբիտորական պարտքերի շրջանառելիության (օրերով) դեպքում էր, այս ցուցանիշը ևս բնորոշում է իրացվող արտադրանքի ինքնարժեքին բաժին ընկնող կրեդիտորական պարտքերի միջին չափը տվյալ ժամանակահատվածում կամ կրեդիտորական պարտքերի մեկ պտույտի տևողությունը: Որքան փոքր լինի այդ տևողությունը, կնշանակի տվյալ տնտեսավարող սուբյեկտն ապահովված է սեփական ընթացիկ ակտիվներով և կախվածությունը մեծ չէ կարճաժամկետ վարկերից, փոխառություններից, հարկային և այլ տեսակի վճարումներից:

6. **Գործառնական փուլի (ցիկլի) տևողությունը** ($ԳՓ$)_{տ.} արտադրական պաշարների և դեբիտորական պարտքերի շրջանառելիության (օրերով) ցուցանիշների համագումարն է.

$$(ԳՓ)_{տ.} = (ԴՊ)_{2.օ.} + Պ_{2.օ.}: \quad (5.2.2.9)$$

Այստեղից՝ որքան փոքր լինի գործառնական փուլի ժամանակահատվածը, կնշանակի դեբիտորական պարտքերի և արտադրական պաշարների յուրաքանչյուր համատեղ պտույտ ֆինանսատնտեսական ավելի շատ արդյունք է բերել:

7. **Ֆինանսական փուլի տևողությունը** ($ՖՓ$)_{տ.} այս ցուցանիշը գործառնական փուլի տևողության և կրեդիտորական պարտքերի շրջանառելիության ($ԿՊ$)_{2.օ.} տարբերությունն է.

$$(ՖՓ)_{տ.} = (ԳՓ)_{տ.} - (ԿՊ)_{2.օ.}: \quad (5.2.2.10)$$

Ցուցանիշի մեծությունը կախված է տնտեսավարող սուբյեկտի կրեդիտորական պարտքերի մարման տևողության երկարատևությունից, այսինքն՝ կուտակվել են կրեդիտորական անհուսալի պարտքեր, որոնց հիմնական մասը ժամանակին չի մարվել:

8. **Սեփական կապիտալի շրջանառելիությունը (պտույտներով)** ($ՍԿ$)_{2.պ.} այս ցուցանիշն իրացումից զուտ հասույթի (ԻԶՀ) և սեփական կապիտալի միջին մեծության ($\overline{ՍԿ}$) հարաբերակցությունն է.

$$(ՍԿ)_{2.պ.} = \frac{\text{ԻԶՀ}}{\overline{ՍԿ}}: \quad (5.2.2.11)$$

Ցուցանիշը բնորոշում է տնտեսավարող սուբյեկտի սեփական կապիտալի միջին հաշվով մեկ միավորին բաժին ընկնող իրացումից զուտ հասույթի գումարի չափը. որքան բարձր լինի այդ մեծությունը, կնշանակի տնտեսավարող սուբյեկտը ցուցաբերել է գործարար արդյունավետ ակտիվություն և գտնվում է ֆինանսապես կայուն վիճակում:

9. Ընդհանուր կապիտալի (ակտիվների) շրջանառելիությունը (պտույտներով) (ԸԿ)_{շ.պ.}. այս ցուցանիշն իրացումից զուտ հասույթի (ԻԶՀ) և ընդհանուր կապիտալի միջին մեծության (ԸԿ) հարաբերակցությունն է, որը ցույց է տալիս ակտիվների միջին հաշվով մեկ միավորին բաժին ընկնող իրացումից զուտ հասույթի չափը.

$$(ԸԿ)_{շ.պ.} = \frac{ԻԶՀ}{ԸԿ} : \quad (5.2.2.12)$$

Ցուցանիշը միաժամանակ բնութագրում է ընդհանուր ակտիվների հատույցը. որքան այն բարձր լինի, կնշանակի տնտեսավարող սուբյեկտը գտնվում է տնտեսապես կայուն վիճակում:

Որպեսզի տնտեսավարող սուբյեկտը կարողանա կողմնորոշվել, արդյունավետ է արդյոք իրականացնում իր գործունեությունը թե ոչ, անհրաժեշտ է հաշվարկել տնտեսական կայուն աճի գործակիցը (տես 5.1.4.9 և 5.2.3.1 բանաձևերը):

Վերոնշյալ ցուցանիշների էությունն ավելի հստակ պատկերացնելու համար կազմենք աղյուսակ (5.2.2), որում կարտացոլվեն տնտեսավարող սուբյեկտի գործարար ակտիվության զնահատման ցուցանիշները և դրանց հաշվարկման մեթոդիկան: Աղյուսակի ելակետային տվյալները վերցրել ենք 1-ին և 2-րդ հավելվածներից:

Աղյուսակի տվյալներից պարզվում է, որ աշխատանքի արտադրողականությունը հաշվետու տարում նախորդ տարվա համեմատությամբ ավելացել է 1975 հազ. դրամով կամ 43,5%-ով: Ավելացում է տեղի ունեցել նաև հիմնական միջոցների հատույցի և դեբիտորական պարտքերի շրջանառելիության (պտույտ) գծով: Վերջինս ավելացել է 3,3 պտույտով, այսինքն՝ դեբիտորական պարտքերի մեկ պտույտը միջին հաշվով բերել է 3,3 հազ. դրամ իրացումից զուտ հասույթ: Դրան հակառակ, նյութական ընթացիկ ակտիվների (արտադրական պաշարների) շրջանառելիությունը նվազել է 3,8 պտույտով: Պատճառն այն է, որ չնայած հաշվետու ժամանակաշրջանում իրացումից զուտ հասույթը նախորդ տարվա համեմատությամբ աճել է, այնուհանդերձ, նյութական ընթացիկ (շրջանառու) ակտիվների (արտադրական պաշարների) մնացորդը մոտ

Աղյուսակ 5.2.2

Գործարար ակտիվության գնահատման ցուցանիշները և դրանց հաշվարկման մեթոդիկան

Ցուցանիշների անվանումը	Պայմանա-նակ.	Գումարը (հազ. դրամ)		Շեղումը (+;-)	
		նախորդ տարի	հաշվետու տարի	բացար-ձակ, հազ. դր.	հարա-բերա-կան, %
I. Ելակետային					
1.հրացումից զուտ հասույթ	ԻԶՀ	517481	794709	277229	53,6
2.աշխատողների միջին ցուցակային թիվ	$\overline{Ա}_p$	114	122	8	7,0
3.հիմնական միջոցների միջին մեծու-թյունը	$\overline{ՀԱ}$	110727	117028	6301	5,7
4.դեբիտորական պարտքերի միջին մեծությունը	$\overline{ԴՊ}$	136512	112525	-23987	-17,6
5.նյութական ընթացիկ (շրջանառու) ակտիվների միջին մեծությունը	$\overline{ՆԸԱ}$	65145	178212	113067	173,6
6.հրացվող արտադրանքի ինքնարժեք	ԻՍԻ	480486	642828	162342	33,8
7.կրեդիտորական պարտքերի միջին մեծությունը	$\overline{ԿՊ}$	105582	135039	29475	27,9
8.սեփական կապիտալի միջին մեծու-թյունը	$\overline{ՍԿ}$	205555	216102	10547	5,1
9.հաշվեկշռի հանրագումարի (ընդհա-նուր կապիտալի) միջին մեծությունը	$\overline{ԸԿ}$	319055	416730	97675	30,6
II. Հաշվարկային					
10.աշխատանքի արտադրողականու-թյունը (տ.1 : տ.2)	$Ա_w$	4539	6514	1975	43,5
11.հիմնական միջոցների հատույցը (տ.1 : տ.3)	$(ՀԱ)_h$	4,67	6,79	2,12	45,4
12.դեբիտորական պարտքերի շրջանա-ռելիությունը՝ ա) պտույտներով (տ.1 : տ.4) բ) օրերով (տ.4 : տ.1) x 360	$(ԴՊ)_{շ.պ}$ $(ԴՊ)_{շ.օ.}$	3,8 95	7,1 51	3,3 -44	86,8 -46,3
13.նյութական ընթացիկ (շրջանառու) ակտիվների (արտադրական պաշարնե-րի) շրջանառելիությունը՝ ա) պտույտներով (տ.6 : տ.5) բ) օրերով (տ.5 : տ.6) x 360	$\eta_{շ.պ.}$ $\eta_{շ.օ.}$	7,4 49	3,6 100	-3,8 51	-51,4 104,1
14.կրեդիտորական պարտքերի շրջա-նառելիությունը օրերով (տ.7 : տ.6) x 360	$(ԿՊ)_{շ.օ.}$	79	76	-3	-3,8
15.գործառնական փուլի տևողությունը (12բ + 13բ), օրերով	$(ԳՓ)_{տ}$	144	151	7	4,9
16.ֆինանսական փուլի տևողությունը (տ.15 - տ.14), օրերով	$(ՖՓ)_{տ}$	65	75	10	15,4
17.սեփական կապիտալի շրջանառե-լիությունը, պտույտներով (տ.1 : տ.8)	$(ՍԿ)_{շ.պ.}$	2,5	3,7	1,2	48,0
18.ընդհանուր կապիտալի շրջանառե-լիությունը, պտույտներով (տ.1 : տ.9)	$(ԸԿ)_{շ.պ.}$	1,6	1,9	0,3	18,8

3 անգամ ավելի արագ է աճել, քան նախորդ տարում է եղել. դա էլ նպաստել է նախորդտարվա համեմատությամբ հաշվետու տարվա գործառնական փուլի տևողության 7 օրով մեծացմանը:

Միաժամանակ, չնայած կրեդիտորական պարտքերի շրջանառելիությունը նախորդ տարվա համեմատությամբ նվազել է 3 օրով, այն ազդեցություն է ունեցել ֆինանսական փուլի տևողության վրա, որն ավելացել է 10 օրով կամ 15,4%-ով:

Պարզվում է նաև, որ հաշվետու տարում սեփական կապիտալի շրջանառելիությունը նախորդ տարվա համեմատությամբ ավելացել է 1,2 պտույտով կամ 48%-ով, որը դրական երևույթ է:

Ավելացել է նաև ընդհանուր կապիտալի (ակտիվների) շրջանառելիությունը 0,3 պտույտով, այսինքն՝ դրանց հատույցն ավելացել է 0,3 միավորով:

5.2.3. Տնտեսական կայուն աճի վերլուծությունը

Համաշխարհային փորձը վկայում է, որ տնտեսավարող սուբյեկտների գործարար ակտիվությունը պայմանավորված է դրա տնտեսական աճով և զարգացման աստիճանով: Հենց տնտեսական կայուն աճն է վկայում, որ տնտեսավարող սուբյեկտը կարող է չկանգնել լուծարման կամ սնանկացման եզրին: Միաժամանակ սկսնալիս է նաև, որ տնտեսության անկայուն զարգացումը նրան բերում է հավանական սնանկացման: Դրա համար էլ տնտեսավարող սուբյեկտների ղեկավար անձնակազմը պետք է մտահոգ լինի մի կարևորագույն խնդրով, այն է՝ ապահովել տնտեսության զարգացման կայուն աճի տեմպեր: Իսկ ինչպե՞ս և ինչպիսի՞ մեթոդներով կարելի է պահպանել տնտեսության զարգացման կայուն աճի տեմպերը: Հայտնի է, որ տնտեսական գործունեության ծավալների (արտադրանքի թողարկման և իրացման) ավելացումը հիմնականում կախված է տնտեսական միջոցների կամ այլ կերպ՝ ակտիվների աճից, որոնք միմյանց նկատմամբ գտնվում են ուղղագծային կախվածության մեջ: Դրան հասնելու համար պահանջվում են ֆինանսական լրացուցիչ ռեսուրսներ, որոնք կարող են ապահովվել ի հաշիվ ներքին ու արտաքին ֆինանսավորման աղբյուրների:

Ներքին ֆինանսավորման աղբյուրներին են ամենից առաջ վերագրվում տնտեսավարող սուբյեկտի ենթակայության տակ գտնվող շահույթը (շահութահարկի վճարումից հետո), որն արտադրության զարգաց-

ման համար ուղղվում է կուտակման հիմնադրամի կազմավորմանը, ինչպես նաև հաշվարկված (կուտակված) ամորտիզացիոն հիմնադրամները: Նշված ֆինանսավորման աղբյուրները լրացնում կամ ավելացնում են սեփական կապիտալի գումարի չափը:

Արտաքին ֆինանսավորման աղբյուրները դրսից ներգրավվող ֆինանսական ռեսուրսներն են, բանկային ու միջազգային կազմակերպություններից ստացվող վարկերը, փոխառությունները և այլն: Այստեղ անհրաժեշտ է նկատի ունենալ այն կարևոր հանգամանքը, որ արտաքին ֆինանսավորման աղբյուրների ներգրավումը պետք է լինի սահմանափակ, քանի որ դրանք տրամադրվում են հիմնականում հետ վերադարձման պայմանով, իսկ սեփական կապիտալի նկատմամբ փոխառու կապիտալի (ոչ ընթացիկ և ընթացիկ պարտավորություններ) գումարի չափի ավելացումը կբերի տնտեսավարող սուբյեկտի սնանկացման հավանականության մեծացման:

Չեռևաբար, առաջին հերթին անհրաժեշտ է, որպեսզի տնտեսավարող սուբյեկտը ապահովված լինի սեփական կապիտալի անհրաժեշտ չափով, այսինքն՝ սեփական ֆինանսական միջոցներով, որի մեծությունը կախված է մի շարք ազդող գործոններից, այդ թվում՝ ընթացիկ արդյունավետության ցուցանիշներից (իրացվող արտադրանքի շահութաբերություն, սեփական միջոցների շրջանառելիություն և այլն) և ֆինանսական գործունեությունից (շահաբաժինների վճարման քաղաքականություն, ֆինանսական ռազմավարություն, կապիտալի կառուցվածքի ընտրություն և այլն): Ելնելով սեփական կապիտալով ապահովվածության անհրաժեշտությունից և շահաբաժինների վճարման քաղաքականությունից, հաշվավերլուծական պրակտիկայում, որպես գործարար ակտիվության գնահատման ամենահիմնական ցուցանիշ, հաշվարկվում է տնտեսական կայուն աճի գործակիցը ($Q_{տ.կ.ա.}$): Այն արտահայտվում է հետևյալ տեսքով՝

$$Q_{տ.կ.ա.} = \frac{2\mathcal{C} - \mathcal{V}\mathcal{C}}{\mathcal{U}\mathcal{C}} \times 100\%, \quad (5.2.3.1)$$

որտեղ՝

$2\mathcal{C}$ - տնտեսավարող սուբյեկտի ենթակայության տակ մնացած զուտ շահույթն է,

$\mathcal{V}\mathcal{C}$ - բաժնետերերին վճարվող շահաբաժիններն են,

$\mathcal{U}\mathcal{C}$ - սեփական կապիտալի միջին մեծությունն է:

Տնտեսական կայուն աճի գործակիցը ցույց է տալիս, թե միջին հաշվով ինչպիսի տեմպերով է ավելանում տնտեսավարող սուբյեկտի տնտեսական կարողությունը (պոտենցիալը): Տնտեսական կայուն աճի վրա ազդող գործոնների գնահատման համար, որոնք բնորոշում են ֆինանսատնտեսական գործունեության արդյունավետությունը, սովորաբար օգտագործվում է մաթեմատիկական հետևյալ արտահայտությունը (մոդելը)¹.

$$Q_{տ.կ.ա.} = \frac{(1) \quad (2) \quad (3) \quad (4)}{\text{ՆՇ} \quad \text{ԻԶՀ} \quad \text{ԸԿ} \quad \text{ՍԿ}} \times \frac{\text{ԶՇ} \quad \text{ԻԶՀ} \quad \text{ԸԿ}}{\text{ԸԿ} \quad \text{ՍԿ}} \times 100\% \quad (5.2.3.2)$$

կամ

$$Q_{տ.կ.ա.} = Q_{\text{ն.շ.}} \times Q_{\text{ա.շ.}} \times Q_{\text{ը.կ.հ.}} \times Q_{\text{ֆ.կ.}} \times 100\%, \quad (5.2.3.3)$$

որտեղ՝

$Q_{\text{ն.շ.}}$ - ներդրվող շահույթի (ՆՇ) տեսակարար կշիռն է զուտ շահույթի (հարկումից հետո) գումարում,

$Q_{\text{ա.շ.}}$ - իրացվող արտադրանքի (աշխատանքների, ծառայությունների) շահութաբերությունն է ըստ զուտ շահույթի,

$Q_{\text{ը.կ.հ.}}$ - ընդհանուր կապիտալի (ակտիվների) հատույցի գործակիցն է,

$Q_{\text{ֆ.կ.}}$ - ֆինանսական կախվածության գործակիցն է:

Ներկայացված բանաձևերում 1-ին հարաբերակցությունը ($Q_{\text{ն.շ.}}$) բնութագրում է տնտեսավարող սուբյեկտի շահաբաժինների քաղաքականությունը, այսինքն, թե զուտ շահույթից որքան գումար է հատկացվում արտադրության զարգացման համար յուրաքանչյուր բաժնետոմսի հաշվով (շահաբաժնի վճարումից հետո):

2-րդ հարաբերակցությունը ($Q_{\text{ա.շ.}}$) բնութագրում է իրացվող արտադրանքի շահութաբերությունը կամ իրացումից հասություն զուտ շահույթի տեսակարար կշիռը, որտեղ (ԻԶՀ)-ն արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) իրացումից զուտ հասույթի գումարն է:

3-րդ հարաբերակցությունը ($Q_{\text{ը.կ.հ.}}$) բնութագրում է ակտիվների կամ պասիվների միջին հաշվով մեկ միավորին բաժին ընկնող իրացումից զուտ հասույթի գումարի չափը, որտեղ ($\overline{\text{ԸԿ}}$)-ն հաշվապահական հաշ-

¹ Ковалев В.В., Патров В.В. Как читать баланс, с. 254.

վեկշռի նախորդ և հաշվետու տարիների (ժամանակաշրջանների) ակտիվների (ընդհանուր կապիտալի) միջին մեծությունն է:

4-րդ ազդող գործոնը ֆինանսական կախվածության գործակիցն է ($Q_{\text{ֆ.կ.}}$), որը բնութագրում է փոխառու և սեփական կապիտալների միջև եղած հարաբերակցությունը և միաժամանակ ցույց է տալիս միջին հաշվով մեկ միավոր սեփական կապիտալին բաժին ընկնող ակտիվների (ընդհանուր կապիտալի) գումարի չափը: Այն համարվում է սեփական կապիտալի կենտրոնացման գործակցի հակադարձ մեծություն:

Վերը նշված բանաձևերում (5.2.3.2 կամ 5.2.3.3) ազդող գործոնները բաժանվում են երկու խմբի՝

1. ֆինանսական (1-ին և 4-րդ գործոնները),
2. արտադրական (2-րդ և 3-րդ գործոնները):

Վերն ասվածից հետևում է, որ տնտեսավարող սուբյեկտը նախ հնարավորություն ունի օգտագործել տնտեսական որոշակի լծակներ՝ ազդելու տնտեսական կայուն աճի գործակցի վրա, այդ թվում՝ ի հաշիվ վճարվող շահաբաժինների գումարի չափի նվազեցման, ակտիվների հատույցի և արտադրանքի շահութաբերության ավելացման, միաժամանակ՝ ուղիներ փնտրել ստանալու տարբեր տեսակի վարկեր ու փոխառություններ՝ հետագայում սնանկացումից խուսափելու համար:

Բերված գործոնային բանաձևերը կարելի է ավելի ծավալուն ներկայացնել¹, եթե դրանում ներառենք տնտեսավարող սուբյեկտի ֆինանսական դրությունը բնութագրող այնպիսի կարևոր ցուցանիշներ, ինչպիսիք են՝ սեփական ընթացիկ (շրջանառու) ակտիվներով ապահովվածությունը, ընթացիկ ակտիվների իրացվելիությունը, ընթացիկ (շրջանառու) ակտիվների շրջանառելիությունը, սեփական կապիտալի և ընթացիկ (կարճաժամկետ) պարտավորությունների հարաբերակցությունը: Ուստի, ելնելով վերոնշյալ հարաբերական ցուցանիշների համակարգից, տնտեսական կայուն աճի գործակցի հաշվարկի համար կարող ենք օգտագործել ավելի ընդգրկուն գործոնային մոդել, որը կարտահայտվի հետևյալ տեսքով՝

$$Q_{\text{տ.կ.ա.}} = \frac{(1)}{2C} \times \frac{(2)}{ԻԶՀ} \times \frac{(3)}{ՍԸԸ} \times \frac{(4)}{\frac{ՍԸԸ}{ԸԸ}} \times \frac{(5)}{\frac{\Delta U}{\Delta T}} \times \frac{(6)}{\frac{\Delta T}{\Delta C}} \times \frac{(7)}{U C} \quad (5.2.3.4)$$

կամ

¹ Маркарьян Э.А., Герасименко Г.П. Финансовый анализ. М., 1997, с.117.

$$Q_{տ.կ.ա.} = Q_{ն.2.} \times Q_{ա.2.} \times Q_{ս.ը.ա.2.} \times Q_{ս.ը.ա.ա.} \times Q_{ը.ի.} \times Q_{ը.պ.բ.} \times Q_{ֆ.կ.}, \quad (5.2.3.5)$$

որտեղ՝

1-ին, 2-րդ և 7-րդ ազդող գործոնների իմաստը նույնն է ինչ-որ նախորդ բանաձևերի դեպքում էր:

3-րդ հարաբերակցությունը սեփական ընթացիկ (շրջանառու) ակտիվների շրջանառելիության գործակիցն է ($Q_{ս.ը.ա.2.}$), որը բնութագրում է սեփական ընթացիկ ակտիվների միջին հաշվով մեկ միավորին բաժին ընկնող արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) իրացումից զուտ հասույթի գումարի չափը, որտեղ ($\overline{ԱԸԱ}$)-ը սեփական ընթացիկ (շրջանառու) ակտիվների միջին մեծությունն է:

4-րդ հարաբերակցությունը սեփական ընթացիկ ակտիվներով ապահովվածության գործակիցն է ($Q_{ս.ը.ա.ա.}$), որը բնութագրում է ընթացիկ ակտիվների միջին հաշվով մեկ միավորին բաժին ընկնող սեփական ընթացիկ (շրջանառու) ակտիվների գումարի չափը, որտեղ ($\overline{ԸԱ}$)-ն ընթացիկ ակտիվների միջին մեծությունն է:

5-րդ հարաբերակցությունը ընթացիկ իրացվելիության գործակիցն է ($Q_{ը.ի.}$), որը ցույց է տալիս ընթացիկ պարտավորությունների միջին հաշվով մեկ միավորին բաժին ընկնող ընթացիկ ակտիվների գումարի չափը, որտեղ ($\overline{ԸՊ}$)-ն ընթացիկ (կարճաժամկետ) պարտավորությունների միջին մեծությունն է:

6-րդ հարաբերակցությունը ($Q_{ը.պ.բ.}$) ցույց է տալիս ակտիվների (ընդհանուր կապիտալի) միջին հաշվով մեկ միավորին բաժին ընկնող ընթացիկ պարտավորությունների գումարի չափը կամ այլ կերպ՝ այն տնտեսավարող սուբյեկտի ընդհանուր կապիտալում ընթացիկ պարտավորությունների բաժինն է (տեսակարար կշիռը):

Տնտեսական կայուն աճի գործակցի ($Q_{տ.կ.ա.}$) գործոնային վերլուծությունը կատարվում է 1-ին և 2-րդ հավելվածների ելակետային տվյալների հիման վրա (աղյուսակ 5.2.3):

Աղյուսակի տվյալներից պարզվում է, որ տնտեսական կայուն աճի գործակիցը հաշվետու ժամանակաշրջանում ավելացել է 14,96%-ով: Դա, ի հաշիվ արտադրության զարգացմանն ուղղված շահույթի, տեղի է ունեցել հետևյալ գործոնների ազդեցության արդյունքում.

1. արտադրության զարգացմանն ուղղված շահույթը հաշվետու տարում ավելի շատ է եղել, քան նախորդ տարում: Միաժամանակ իրացումից զուտ հասույթում նրա բաժինը հաշվետու տարում ավելի բարձր

Աղյուսակ 5.2.3

Տնտեսական կայուն աճի գործոնային վերլուծություն

Ցուցանիշների անվանումը	Գումարը(հազ. դրամ)		Շեղումը (+;-)	
	Նախորդ տարի	Հաշվետու տարի	բացարձակ, հազ. դր.	հարաբերական, %
1	2	3	4(u3 - u2)	5(u4 : u2)
I.Ելակետային				
1.զուտ շահույթ հարկումից հետո	19484	86395	66911	343,4
2.արտադրության զարգացմանն ուղղված շահույթ	7643	40358	32715	428,0
3.արտադրանքի, ապրանքների (աշխ-րի, ծառայությունների) իրացումից զուտ հասույթ	517481	794709	277228	53,6
4.ընդհանուր կապիտալի (հաշվեկշռի հանրագումարի) միջին մեծությունը	319055	416730	97675	30,6
5.ընթացիկ (շրջանառու) ակտիվների միջին մեծությունը	204657	295822	91165	44,5
6.սեփական կապիտալի միջին մեծությունը	205555	216102	10547	5,1
7.սեփական ընթացիկ (շրջանառու) ակտիվների միջին մեծությունը	136111	160783	24672	18,1
8.ընթացիկ (կարճաժամկետ) պարտավորությունների միջին մեծությունը	105582	135039	29475	27,9
II. Հաշվարկային				
9.զուտ շահույթի կազմում արտադրությունում ներդրված շահույթի բաժինը կամ տեսակարար կշիռը (Գ _{ա,շ}), տող2 : տող1	0,392	0,467	0,075	19,1
10.իրացվող արտադրանքի (աշխ-րի, ծառ-րի) շահութաբերությունը (Գ _{ա,շ}),տող1 : տող3	0,0377	0,1087	0,071	188,3
11.սեփական ընթացիկ (շրջ-ռու) ակտիվների շրջանառելիությունը (Գ _{ս.ը.ա.շ}), տող3 : տող7	3,802	4,943	1,141	30,0
12.սեփական ընթացիկ (շրջանառու) ակտիվներում ապահովվածության գործակիցը (Գ _{ս.ը.ա.ա}), տող7 : տող5	0,665	0,544	-0,121	-18,2
13.ընթացիկ իրացվելիության գործակիցը (Գ _{ը,ի}), տող5 : տող8	1,938	2,191	0,253	13,1
14.հաշվեկշռի հանրագումարում ընթացիկ պարտավորությունների բաժինը կամ տեսակարար կշիռը (Գ _{ը.պ.բ}), տող8 : տող4	0,331	0,324	-0,007	-2,1
15.ֆինանսական կախվածության գործակիցը (Գ _{ֆ,կ}), տող4 : տող6	1,552	1,928	0,376	24,2
16.տնտեսական կայուն աճի գործակիցը (Գ _{տ.կ.ա}) ա) տող2 : տող6 x 100%	3,72	18,68	14,96	402,3
բ) տող1 : տող6 x 100%	9,479	39,979	30,5	321,8

է եղել, և նախորդ տարվա համեմատությամբ աճել է 0,075 միավորով, և արդյունքում տնտեսական կայուն աճի գործակիցն ավելացել է 0,0071 միավորով կամ 0,71%-ով:

$$\begin{aligned} \pm\Delta Q_{տ.կ.ա.} &= \pm\Delta Q_{ն.2.} \times Q_{ա.2.(0)} \times Q_{ս.ը.ա.2.(0)} \times Q_{ս.ը.ա.ա.(0)} \times Q_{ը.ի.(0)} \times Q_{ը.պ.բ.(0)} \times \\ &\times Q_{ֆ.կ.(0)} = 0,075 \times 0,0377 \times 3,802 \times 0,665 \times 1,938 \times 0,331 \times \\ &\times 1,552 = 0,0071 (0,71\%); \end{aligned} \quad (5.2.3.6)$$

2. Իրացվող արտադրանքի (աշխատանքների, ծառայությունների) շահութաբերության մակարդակի 0,071 միավորով բարձրացումը նպաստել է տնտեսական կայուն աճի գործակիցի մեծացմանը 0,0835 միավորով կամ 8,35%-ով:

$$\begin{aligned} \pm\Delta Q_{տ.կ.ա.} &= \pm\Delta Q_{ի.2.} \times Q_{ն.2.(1)} \times Q_{ս.ը.ա.2.(0)} \times Q_{ս.ը.ա.ա.(0)} \times Q_{ը.ի.(0)} \times Q_{ը.պ.բ.(0)} \times \\ &\times Q_{ֆ.կ.(0)} = 0,071 \times 0,467 \times 3,802 \times 0,665 \times 1,938 \times 0,331 \times \\ &\times 1,552 = 0,0835 (8,35\%); \end{aligned} \quad (5.2.3.7)$$

3. Սեփական ընթացիկ (շրջանառու) ակտիվների շրջանառելիության (պտույտների թիվը) 1,141 միավորով ավելացումը նպաստել է տնտեսական կայուն աճի գործակիցի աճմանը 0,0383 միավորով կամ 3,83%-ով:

$$\begin{aligned} \pm\Delta Q_{տ.կ.ա.} &= \pm\Delta Q_{ս.ը.ա.2.} \times Q_{ն.2.(1)} \times Q_{ա.2.(1)} \times Q_{ս.ը.ա.ա.(0)} \times Q_{ը.ի.(0)} \times Q_{ը.պ.բ.(0)} \times \\ &\times Q_{ֆ.կ.(0)} = 1,141 \times 0,467 \times 0,1087 \times 0,665 \times 1,938 \times 0,331 \times \\ &\times 1,552 = 0,0383 (3,83\%); \end{aligned} \quad (5.2.3.8)$$

4. Սեփական ընթացիկ (շրջանառու) ակտիվներով ապահովվածության աստիճանի 0,121 միավորով նվազեցումը հանգեցրել է տնտեսական կայուն աճի գործակիցի պակասեցմանը 0,0302 միավորով կամ 3,02%-ով:

$$\begin{aligned} \pm\Delta Q_{տ.կ.ա.} &= \pm\Delta Q_{ս.ը.ա.ա.} \times Q_{ն.2.(1)} \times Q_{ա.2.(1)} \times Q_{ս.ը.ա.2.(1)} \times Q_{ը.ի.(0)} \times Q_{ը.պ.բ.(0)} \times \\ &\times Q_{ֆ.կ.(0)} = -0,121 \times 0,467 \times 0,1087 \times 4,943 \times 1,938 \times 0,331 \times \\ &\times 1,552 = -0,0302 (3,02\%); \end{aligned} \quad (5.2.3.9)$$

5. Ընթացիկ ակտիվների իրացվելիության բարձրացումը 0,253 միավորով նպաստել է տնտեսական կայուն աճի գործակցի աճմանը 0,0177 միավորով կամ 1,77%-ով:

$$\begin{aligned} \pm \Delta Q_{տ.կ.ա.} &= \pm \Delta Q_{ը.ի.} \times Q_{ն.2. (1)} \times Q_{ա.2. (1)} \times Q_{ս.ը.ա.2. (1)} \times Q_{ս.ը.ա.ա. (1)} \times Q_{ը.ա.բ. (0)} \times \\ &\times Q_{ֆ.կ. (0)} = 0,253 \times 0,467 \times 0,1087 \times 4,943 \times 0,544 \times 0,331 \times \\ &\times 1,552 = 0,0177 (1,77\%): \end{aligned} \quad (5.2.3.10)$$

6. Ընդհանուր ակտիվներում (կապիտալում) ընթացիկ (կարճաժամ-կետ) պարտավորությունների բաժնի նվազեցումը 0,007 միավորով բե-րել է տնտեսական կայուն աճի գործակցի պակասեցում 0,0032 միավորով կամ 0,32%-ով:

$$\begin{aligned} \pm \Delta Q_{տ.կ.ա.} &= \pm \Delta Q_{ը.ա.բ.} \times Q_{ն.2. (1)} \times Q_{ա.2. (1)} \times Q_{ս.ը.ա.2. (1)} \times Q_{ս.ը.ա.ա. (1)} \times Q_{ը.ի. (1)} \times \\ &\times Q_{ֆ.կ. (0)} = -0,007 \times 0,467 \times 0,1087 \times 4,943 \times 0,544 \times 2,191 \times \\ &\times 1,552 = -0,0032 (0,32\%): \end{aligned} \quad (5.2.3.11)$$

7. Ֆինանսական կախվածության գործակցի 0,376 միավորով մե-ծացումը բերել է տնտեսական կայուն աճի գործակցի փոփոխության 0,0364 միավորով կամ 3,64%-ով:

$$\begin{aligned} \pm \Delta Q_{տ.կ.ա.} &= \pm \Delta Q_{ֆ.կ.} \times Q_{ն.2. (1)} \times Q_{ա.2. (1)} \times Q_{ս.ը.ա.2. (1)} \times Q_{ս.ը.ա.ա. (1)} \times Q_{ը.ի. (1)} \times \\ &\times Q_{ը.ա.բ. (1)} = 0,376 \times 0,467 \times 0,1087 \times 4,943 \times 0,544 \times 2,191 \\ &\times 0,324 = 0,0364 (3,64\%): \end{aligned} \quad (5.2.3.12)$$

Տնտեսական կայուն աճի գործակցի մեծությունը, բոլոր գործոնների գծով, ընդհանրացված տեսքով կազմում է՝

$$0,0071 + 0,0835 + 0,0383 - 0,0302 + 0,0177 - 0,0032 + 0,0364 = 0,1496$$

կամ 14,96%:

Այստեղից հետևում է, որ (5.2.3.5) բանաձևում ընդգրկված բոլոր գործոնների ազդեցությունը՝ 14,96%-ը, համընկնում է տնտեսական կա-յուն աճի գործակցին (տե՛ս աղյուսակ 5.2.3, սյունակ 3):

Ուսումնասիրվող տնտեսավարող սուբյեկտում տնտեսական կայուն աճի գործակցի մեծացումը հաշվետու տարում նախորդի համեմատությ-

յամբ տեղի է ունեցել ի հաշիվ 1-ին, 2-րդ, 3-րդ, 5-րդ ու 7-րդ ազդող գործոնների ավելացման և 4-րդ, 6-րդ գործոնների նվազեցման: Հատկապես վերջին 7-րդ գործոնը կարևոր նշանակություն ունի տնտեսական կայուն աճի կարգավորման գործում, այսինքն՝ որքան բարձր լինի սեփական և փոխառու կապիտալի (ոչ ընթացիկ և ընթացիկ պարտավորությունների) հարաբերակցության գործակիցը կամ սեփական կապիտալի տեսակարար կշիռը ընդհանուր կապիտալում, կնշանակի տնտեսավարող տվյալ սուբյեկտը գտնվում է ֆինանսապես խիստ կայուն վիճակում և կարող է գալիք ժամանակաշրջաններում ապահովել տնտեսական աճ:

Բերված գործոնային բանաձևը կարող ենք ներկայացնել ավելի ծավալուն այլ տեսքով, եթե տնտեսական կայուն աճի գործակիցը (արդյունքային ցուցանիշ) համարենք ակտիվների (ընդհանուր կապիտալի) շահութաբերության ցուցանիշը՝

$$q_{տ.կ.ա.} = \frac{(y)}{ՆՇ} = \frac{(a_1)}{ՆՇ} \times \frac{(a_2)}{ԶՇ(h.h.)} \times \frac{(a_3)}{ԻԶՀ} \times \frac{(a_4)}{ՍԸԱ} \times \frac{(a_5)}{ԸԱ} \times \frac{(a_6)}{ԸՊ} \times \frac{(a_7)}{\eta} \times \frac{(a_8)}{ՍԿ} \times \frac{(a_9)}{ԸԿ} \quad (5.2.3.13)$$

որտեղ՝

ՆՇ - կազմակերպության (բաժնետիրական ընկերության) արտադրության գործընթացում ներդրվող շահույթի գումարի չափն է,

ԶՇ (h.h.) - հարկումից (շահութահարկ) հետո զուտ շահույթի գումարի չափն է,

ԻԶՀ (մ.հ.) - մինչև հարկումը (շահութահարկ) զուտ շահույթի գումարի չափն է,

ՍԸԱ - արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) իրացումից զուտ հասույթի (ներառյալ ավելացված արժեքի և ակցիզային հարկերը, հաստատագրված վճարները) գումարի չափն է,

ԸԱ - սեփական ընթացիկ ակտիվների միջին մեծությունն է,

ԸՊ - ընթացիկ ակտիվների միջին մեծությունն է,

ԸՊ - ընթացիկ պարտավորությունների միջին մեծությունն է,

η - ընդհանուր պարտավորությունների (ոչ ընթացիկ և ընթացիկ) միջին մեծությունն է,

ՍԿ - սեփական կապիտալի միջին մեծությունն է,

ԸԿ - ընդհանուր կապիտալի (ակտիվներ կամ պասիվներ) միջին մեծությունն է:

Միաժամանակ ներկայացված բանաձևում՝

(y) - արդյունքային ցուցանիշն է (տնտեսական կայուն աճի գործակիցը), որը բնութագրում է կազմակերպության (բաժնետիրական ընկերության) ընդհանուր կապիտալի (միջին հաշվով) մեկ միավորին բաժին ընկնող և արտադրական գործընթացում ներդրվող շահույթի գումարի չափը,

Գ₁ - բնորոշում է շահաբաժինների քաղաքականությունը, այսինքն, թե զուտ շահույթից (շահութահարկի վճարումից հետո), որքան գումար է հատկացվում արտադրության զարգացման համար յուրաքանչյուր բաժնետոմսի հաշվով (շահաբաժինների վճարումից հետո),

Գ₂ - բնորոշում է հարկային քաղաքականությունը, այսինքն, մինչև շահութահարկի վճարումը զուտ շահույթում, շահութահարկի վճարումից հետո զուտ շահույթի տեսակարար կշիռը,

Գ₃ - բնորոշում է արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) իրացումից զուտ հասույթում զուտ շահույթի (մինչև շահութահարկի վճարումը) տեսակարար կշիռը,

Գ₄ - սեփական ընթացիկ կապիտալի (միջին հաշվով) մեկ միավորին բաժին ընկնող իրացումից զուտ հասույթի գումարի չափն է,

Գ₅ - ընթացիկ ակտիվների (միջին հաշվով) մեկ միավորին բաժին ընկնող հաշվարկված սեփական ընթացիկ ակտիվների (միջին հաշվով) գումարի չափն է,

Գ₆ - ընթացիկ պարտավորությունների (միջին հաշվով) մեկ միավորին բաժին ընկնող ընթացիկ ակտիվների (միջին հաշվով) գումարի չափն է: Այս ցուցանիշը ընթացիկ իրացվելիության գործակիցն է, որն արդյունավետ է համարվում, երբ $2 \leq \text{Գ}_{\text{ը.ի.}} \leq 3$,

Գ₇ - ընդհանուր պարտավորությունների (միջին հաշվով) հանրագումարում ընթացիկ պարտավորությունների (միջին հաշվով) տեսակարար կշիռն է,

Գ₈ - ընդհանուր պարտավորությունների (փոխառու կապիտալի) և սեփական կապիտալի միջին մեծությունների հարաբերակցությունն է, որն արդյունավետ է, երբ այն փոքր է 2/3-ից կամ 0,667 գործակիցից,

Գ₉ - ֆինանսական անկախության գործակիցն է, որը սեփական և ընդհանուր կապիտալների միջին մեծությունների հարաբերակցությունն է, որն արդյունավետ է, եթե այն մեծ է 60%-ից կամ 0,6 գործակիցից:

Վերը բերված բանաձևը նոր մոտեցում է բաժնետիրական ընկերությունների տնտեսական աճի գնահատման համար, որտեղ ի տարբերու-

յուն մինչև այժմ որոշ գիտնականների հեղինակի կողմից մշակվածը ներառում է 9 ազդող գործոններ, որոնք հիմնավորվում են համապատասխան հաշվարկներով (հիմք ընդունելով հավելվածներում բերված տվյալները): Բերված բանաձևում, որպես նորություն, կարևորել ենք 2-րդ և 7-րդ ազդող գործոնները, որոնք էլ ավելի են հստակեցնում բաժնետիրական ընկերության տնտեսական կայուն աճի որոշումը:

Նման վերլուծություններ կարելի է կատարել նաև զուտ շահույթի (մինչև հարկումը) հետ կապված՝ նախքան շահաբաժինների վճարումը, երբ զուտ շահույթի ամբողջական գումարը ծախսվում է արտադրության զարգացման նպատակով:

Եթե ընդհանրացնելու լինենք, ապա յուրաքանչյուր արտադրական կազմակերպություն (բաժնետիրական ընկերություն), տնտեսական կայուն աճ ապահովելու համար առաջին հերթին պետք է հատուկ ուշադրություն հրավիրի սպասվելիք զուտ շահույթի (մինչև հարկումը) վրա, քանի որ դրա մեծությունից է կախված ներդրվող շահույթի գումարի չափը և, որով էլ պայմանավորված է ընդլայնված վերարտադրության կազմակերպումը և տնտեսական աճի ապահովումը:

5.3. Իրացվելիության գնահատումը

5.3.1. Հասկացություն իրացվելիության մասին

Տնտեսավարող սուբյեկտների ակտիվների իրացվելիության (վճարունակության) վերլուծությունն ամենից առաջ վերաբերում է այն տնտեսավարող սուբյեկտներին, որոնց տրամադրվում են առևտրային վարկեր: Քանի որ առևտրային վարկերը հիմնականում կարճաժամկետ են, հետևաբար այդ տնտեսավարող սուբյեկտները պետք է ի վիճակի լինեն ժամանակին վճարել (մարել) այդ պարտքերը՝ գնահատելով իրենց հնարավորությունները կարճաժամկետ պարտավորությունների նկատմամբ, այսինքն՝ նախապես պետք է կատարեն իրացվելիության վերլուծություն:

Իրացվելիության հարցը կարելի է քննարկել երկու առումով.

- պետք է որոշել ամենաարդյունավետ այն ժամանակամիջոցը, որի ընթացքում կարելի է իրացնել բոլոր տեսակի ակտիվները,

- պետք է որոշել սպասվելիք այն գումարի չափը, որը առաջանալու է ակտիվների ընդհանուր վաճառքից:

Սրանք փոխկապակցված են, այսինքն՝ ակտիվների որոշ մասը կարելի է վաճառել ծառայության ժամկետից շուտ, թեկուզև իրացման գինը սահմանվածից (շուկայականից) փոքր-ինչ ցածր լինի:

Իրացվելիությունը, ընդհանրացված առումով, տնտեսավարող սուբյեկտների ունակությունն է իրենց տրամադրության տակ գտնվող ակտիվները դրամական կամ արտարժութային միջոցների փոխարկելու և դրանով սահմանված ժամկետներում ծածկելու անհրաժեշտ բոլոր տեսակի վճարումները: Տնտեսավարող սուբյեկտների ենթակայության տակ գտնվող ընթացիկ ակտիվների կազմում գերակշռում են դրամական միջոցներն ու կարճաժամկետ դեբիտորական պարտքերը, որոնք սովորաբար համարվում են ավելի իրացվելի, քան եթե այդ ակտիվներում ավելի մեծ տեսակարար կշիռ ունենային արտադրական պաշարները կամ ընդհանուր ակտիվներում ամենամեծ բաժինն ընկներ ոչ ընթացիկ ակտիվներին:

Տնտեսավարող սուբյեկտների բոլոր ակտիվները, կախված իրացվելիության աստիճանից (այսինքն, թե ինչ արագությամբ են այդ ակտիվները փոխակերպվում դրամական միջոցների), պայմանականորեն կարելի է բաժանել 4 խմբի:

1. *Ամենաշատ իրացվելի ակտիվներ* (Ա₁) - ընթացիկ ակտիվների մի մասը կազմող բոլոր տեսակի դրամական միջոցների այն գումարն է, որը կարելի է օգտագործել անմիջականորեն հաշվարկային գործառնություններ կատարելու համար: Այս խմբում ներառվում են նաև կարճաժամկետ ֆինանսական ներդրումները՝ արժեթղթերի տեսքով:

2. *Արագ իրացվելի ակտիվներ* (Ա₂) - ընթացիկ ակտիվների մի մասը կազմող և որոշակի ժամանակում շրջանառության համար պահանջվող այն միջոցներն են, որոնք հանդես են գալիս հիմնականում դեբիտորական պարտքերի (վճարումներ, որոնք պետք է կատարվեն հաշվետու պահից 12 ամսվա ընթացքում) և այլ ընթացիկ ակտիվների տեսքով: Այդպիսի ակտիվների իրացվելիությունը տարբերակվում է՝ կախված է օբյեկտիվ ու սուբյեկտիվ գործոններից (ֆինանսական ոլորտի աշխատողների որակավորումը, մատակարարների հետ փոխհարաբերությունները և դրանց վճարունակությունը, գնորդներին վարկերի տրամադրման պայմանները, մուրհակային շրջանառության կազմակերպումը):

3. **Դանդաղ իրացվելի ակտիվներ** (Ա₃) - ավելի քիչ իրացվելի ընթացիկ ակտիվներն են՝ արտադրական պաշարները, անավարտ արտադրության ծախսերը, երկարաժամկետ ֆինանսական ներդրումները, դեբիտորական պարտքերը (վճարումներ, որոնք պետք է կատարվեն հաշվետու պահից ավելի քան 12 ամիս հետո), ապրանքանյութական արժեքների ձեռքբերման գծով ավելացված արժեքի և ակցիզային հարկերը:

4. **Դժվար իրացվելի ակտիվներ** (Ա₄) - ակտիվներ, որոնք նախատեսված են համեմատաբար ավելի երկարատև ժամանակաընթացքում տնտեսական գործունեության մեջ օգտագործելու համար: Դրանք թվին են դասվում հաշվեկշռի ակտիվի 1-ին բաժնի՝ ոչ ընթացիկ ակտիվները՝ բացառությամբ երկարաժամկետ ֆինանսական ներդրումների:

Առաջին 3 խումբ ակտիվները, 4-րդի հետ համեմատած, ավելի իրացվելի են:

Նման ձևով հաշվեկշռի պասիվները, ըստ պարտավորությունների մարման ժամկետների, խմբավորվում են ըստ հետևյալ հատկանիշների՝

1. **ամենահրատապ պարտավորություններ** (Պ₁) - ընթացիկ պարտավորություններից կրեդիտորական պարտքերը (առևտրական կրեդիտորական պարտքերը, կարճաժամկետ կրեդիտորական պարտք բյուջեին, պարտադիր սոցիալական ապահովագրության գծով պարտքեր և այլն), շահաբաժինների գծով կանխավճարները, այլ կրեդիտորական պարտքերը, որոնք սահմանված ժամկետում չեն վճարվում:

2. **Կարճաժամկետ պասիվներ** (Պ₂) - ընթացիկ պարտավորություններից՝ բանկերի կարճաժամկետ վարկերն ու փոխառությունները, վարկերի և փոխառությունների գծով հաշվեգրված տոկոսները, ինչպես նաև այլ ընթացիկ պարտավորությունները, որոնք ենթակա են մարման հաշվետու պահից 12 ամսվա ընթացքում:

3. **Երկարաժամկետ պասիվներ** (Պ₃) - երկարաժամկետ բանկային վարկերը և փոխառությունները, ֆինանսական վարձակալության գծով երկարաժամկետ պարտավորությունները, հետաձգված հարկային պարտավորությունները և այլ ոչ ընթացիկ պարտավորությունները, որոնք ենթակա են մարման հաշվետու պահից ավելի քան 12 ամիս հետո:

4. **Կայուն (հաստատուն) պասիվներ** (Պ₄) - սեփական կապիտալից՝ կանոնադրական (բաժնեհավաք) կապիտալի զուտ գումարը, լրացուցիչ կապիտալը, վերագնահատումից տարբերությունները, կուտակված շա-

հույթը, պահուստները (բացի շահաբաժինների գծով կանխավճարներից), ինչպես նաև ոչ ընթացիկ պարտավորություններից՝ նպատակային ֆինանսավորումն ու նուտքերը և գալիք ժամանակաշրջանի ծախսերի ու վճարումների պահուստները:

5.3.2. Հաշվապահական հաշվեկշռի իրացվելիությունը

Տնտեսավարող սուբյեկտը կարող է լինել մեծ կամ փոքր աստիճանի իրացվելի: Այդ սուբյեկտների իրացվելիության իրական աստիճանը գնահատելու համար անհրաժեշտ է կատարել հաշվապահական հաշվեկշռի իրացվելիության վերլուծություն: Հաշվեկշռի իրացվելիության որոշման համար հարկ է համեմատել ակտիվի և պասիվի համապատասխան խմբերը: Հաշվեկշռը համարվում է բացարձակ առունով իրացվելի, եթե այդ խմբերի միջև կան հետևյալ հարաբերակցություններ՝

$$U_1 > \mathcal{M}_1$$

$$U_2 > \mathcal{M}_2$$

$$U_3 > \mathcal{M}_3$$

$$U_4 < \mathcal{M}_4$$

Այս խմբերից առաջին երեքն են, որ հստակ պատկերացում են տալիս հաշվեկշռի իրացվելիության վերաբերյալ, իսկ 4-րդը հիմնականում ապահովում է ակտիվի և պասիվի հավասարակշռվածությունը:

Եթե կատարվում են առաջին 3 անհավասարությունները, ապա նշանակում է, որ տնտեսավարող սուբյեկտն ունի ընթացիկ ակտիվների այնքան բացարձակ մեծություն, որը գերազանցում է ընթացիկ պարտավորությունները, բայց միաժամանակ պետք է պահպանվի 4-րդ անհավասարությունը: Այսինքն՝ անհրաժեշտ է ունենալ այնքան սեփական կապիտալ, որ հնարավոր լինի ժամանակին փոխհատուցել ոչ ընթացիկ ակտիվները և մնացած տարբերության ($\mathcal{M}_4 - U_4 > 0$) գումարի հաշվին ապահովել սեփական ընթացիկ ակտիվները (սեփական միջոցները): Դրանով էլ կապահովվի տնտեսավարող սուբյեկտի ֆինանսական կայունության նվազագույն պայմանը: Իսկ եթե չի կատարվում առաջին 3 անհավասարություններից թեկուզ մեկը, նշանակում է հաշվեկշռի իրացվելիությունն արդեն տարբերվում է բացարձակ իրացվելիությունից, այսինքն՝ տնտեսավարող սուբյեկտը ֆինանսապես կայուն չէ:

Աղյուսակ 5.3.2

Հաշվապահական հաշվեկշռի իրացվելիության վերլուծությունը

Հազ. դրամ

Ակտիվ	Հաշվետու ժամանակաշրջանի սկզբուն (տարի, եռամսյակ)	Հաշվետու ժամանակաշրջանի վերջուն (տարի, եռամսյակ)	Պասիվ	Հաշվետու ժամանակաշրջանի սկզբուն (տարի, եռամսյակ)	Հաշվետու ժամանակաշրջանի վերջուն (տարի, եռամսյակ)	Վճարային ավելցուկ կամ պակասորդ	
						Նախորդ ժամանակաշրջանի սկզբուն (տարի, եռամսյակ)	Հաշվետու ժամանակաշրջանի վերջուն (տարի, եռամսյակ)
1. ամենաշատ իրացվելի ակտիվներ (Ա1)	4838	3047	1. ամենահրատապ պարտավորություններ (Պ1)	79162	101177	-74324	-98130
2. արագ իրացվելի ակտիվներ (Ա2)	204058	23277	2. կարճաժամկետ պակիվներ (Պ2)	39892	49846	164166	-26569
3. դանդաղ իրացվելի ակտիվներ (Ա3)	26665	329758	3. երկարաժամկետ պակիվներ (Պ3)	45129	86049	-18464	243709
4. դժվար իրացվելի ակտիվներ (Ա4)	106400	135416	4. կայուն պասիվներ (Պ4)	177778	254426	-71378	-119010
5. հաշվեկշիռ	341961	491498	5. հաշվեկշիռ	341961	491498		

Ասվածն ավելի հստակ պատկերացնելու համար կոնկրետ օրինակով ներկայացնենք հաշվապահական հաշվեկշռի իրացվելիության վերլուծությունը (աղյուսակ 5.3.2):

Աղյուսակի տվյալները ցույց են տալիս, որ ուսումնասիրվող տնտեսավարող սուբյեկտի հաշվեկշռը չի համարվում բացարձակ իրացվելի, ինչպես տարվա սկզբի, այնպես էլ տարվա վերջի դրությամբ: Այսինքն՝ հաշվարկներից պարզվում է, որ՝

- տարվա սկզբի դրությամբ՝
 $U_1 < \mathcal{M}_1, U_2 > \mathcal{M}_2, U_3 < \mathcal{M}_3, U_4 < \mathcal{M}_4,$
- տարվա վերջի դրությամբ՝
 $U_1 < \mathcal{M}_1, U_2 < \mathcal{M}_2, U_3 > \mathcal{M}_3, U_4 < \mathcal{M}_4:$

Տարվա սկզբի և վերջի դրությամբ է միայն դժվար իրացվելի ակտիվների (U_4) և կայուն պասիվների (\mathcal{M}_4) գծով համաչափությունը պահպանված: Այսինքն՝ տնտեսավարող սուբյեկտն ապահովված է սեփական կապիտալով և ոչ ընթացիկ ակտիվների (դժվար իրացվելի ակտիվների) նկատմամբ ունի ավելցուկ՝ համապատասխանաբար 71378 և 119010 հազ. դրամի չափով: Մյուս կողմից էլ տնտեսավարող սուբյեկտն ապահովված չէ այնքան դրամական միջոցներով, որ կարողանա ժամանակին կատարել ամենահրատապ պարտավորությունների մարում:

Արագ իրացվելի ակտիվների և կարճաժամկետ պարտավորությունների համադրումից պարզվում է, որ տարվա սկզբին դեբիտորական պարտքերի ավելցուկ է եղել 164166 հազ. դրամի չափով: Այդ գումարը պարտատիրոջ (կրեդիտորի) կողմից՝ դեբիտորին (տնտեսավարող սուբյեկտին) հետ վերադարձնելու դեպքում տնտեսավարող սուբյեկտը ի վիճակի կլինի ժամանակին մարել կարճաժամկետ վարկերն ու փոխառությունները: Նույնը չի կարելի ասել տարվա վերջի դրությամբ, քանի որ պակասորդը կազմել է 26569 հազ. դրամ:

Հաշվեկշռի իրացվելիությունը գալիք ժամանակաշրջանների համար կարելի է որոշել, դանդաղ իրացվելի ակտիվները համեմատելով ոչ ընթացիկ պարտավորությունների հետ, քանի որ վերջինս առնչվում է երկարաժամկետ բանկային վարկերի, փոխառությունների և տարբեր տեսակի ներդրումների հետ: Հաշվեկշռի մեծի իրացվելիությունը գալիք ժամանակաշրջանների համար պատկերացում է տալիս տնտեսավարող սուբյեկտի ֆինանսական դրության փոփոխության մասին:

Ֆինանսական պլանի կազմման համար տեղեկատվության ամենահիմնական աղբյուրներից մեկը հաշվեկշռի իրացվելիությունն է:

Հաշվեկշռի իրացվելիության օգնությամբ կարելի է կանխատեսել տնտեսավարող սուբյեկտի սնանկացման վտանգը:

5.3.3. Իրացվելիության գնահատման ցուցանիշները

Տնտեսավարող սուբյեկտների ֆինանսական դրությունը, ինչպես նշվեց, կարելի է գնահատել ինչպես կարճաժամկետ, այնպես էլ երկարաժամկետ՝ հեռանկարային կտրվածքով: Առաջին դեպքում ֆինանսական դրության գնահատման չափանիշը տնտեսավարող սուբյեկտի իրացվելիությունը կամ վճարունակությունն է, որի դեպքում նա ի վիճակի է ամբողջ ծավալով կատարել կարճաժամկետ (ընթացիկ) պարտավորությունների գծով հաշվարկներ: Օրինակ, հաշվարկներ աշխատողների հետ՝ աշխատանքի վարձատրության, մատակարարների հետ՝ ստացված ապրանքանյութական արժեքների և ցուցաբերված ծառայությունների դիմաց, բանկի հետ՝ վարկերի ու տոկոսավճարների և հաշվարկային այլ փոխհարաբերությունների գծով:

Իրացվելիության գնահատման ցուցանիշները¹ պատկերացում են տալիս ոչ միայն տնտեսավարող սուբյեկտների վճարունակության մասին կոնկրետ ամսաթվի դրությամբ, այլ նաև արտասովոր կամ անկանխատեսելի դեպքերի ժամանակ: Այսպես, վճարունակությունը գնահատելիս հաշվի են առնում կանխիկ դրամի գումարի չափը տնտեսավարող սուբյեկտի դրամարկղում կամ նրան սպասարկող բանկի հաշվարկային հաշվում: Նշված ֆինանսական միջոցները, համեմատած, օրինակ, ապրանքանյութական արժեքների հետ, ավելի շարժունակ են և հեշտությամբ կարող են ներգրավվել ֆինանսատնտեսական գործունեության մեջ յուրաքանչյուր պահի դրությամբ:

Իրացվելիությունը գնահատվում է տարբեր գործակիցների օգնությամբ: Դրանց թվին են դասվում՝

- սեփական ընթացիկ (շրջանառու) ակտիվների մեծությունը կամ գործող կապիտալը,
- գործող կապիտալի շարժունակության գործակիցը,
- բացարձակ իրացվելիության գործակիցը,
- արագ իրացվելիության գործակիցը,
- ընթացիկ իրացվելիության գործակիցը,

¹ Шеремет А.Д., Негашев Е.В. Методика финансового анализа (учебное пособие). М., 1999, с.162.

- ընդհանուր ակտիվներում (կապիտալում) ընթացիկ ակտիվների տեսակարար կշիռը կամ բաժինը,
- ընթացիկ ակտիվներում նյութական շրջանառու ակտիվների տեսակարար կշիռը կամ բաժինը,
- պաշարների ծածկման գործակիցը:

Գնահատման վերոնշյալ գործակիցների հաշվարկման համար ելակետային տվյալներ կարող են հանդես գալ տնտեսավարող սուբյեկտի տրամադրության տակ եղած դրամական միջոցները, կարճաժամկետ ֆինանսական ներդրումները, սեփական կապիտալը, ոչ ընթացիկ (երկարաժամկետ) և ընթացիկ (կարճաժամկետ) պարտավորությունները, ոչ ընթացիկ և ընթացիկ ակտիվները, նյութական շրջանառու (ընթացիկ) ակտիվները և հաշվեկշռի հանրագումարը (ընդհանուր կապիտալը), որոնք արտացոլված են հիմնականում հաշվապահական հաշվեկշռում:

Տնտեսական ծանր վիճակում գտնվող երկրներում արտադրություն կազմակերպելու կամ տնտեսական համատեղ գործունեություն իրականացնելու համար խիստ անհրաժեշտություն է դառնում երկարաժամկետ ներդրումներ և վարկային միջոցներ (դրանք ոչ ընթացիկ պարտավորություններն են) ներգրավելու հարցը: Այդ ներգրավված միջոցները դառնում են ակտիվների կազմավորման աղբյուր: Անհրաժեշտ է, որպեսզի տնտեսավարող սուբյեկտն իմանա՝ արդյո՞ք ի վիճակի է ժամանակին մարելու ընթացիկ (կարճաժամկետ) պարտավորությունները, այսինքն, նախօրոք պարտքի ձևով վերցված բանկային կարճաժամկետ վարկերն ու կարճաժամկետ փոխառությունները, տարբեր տեսակի կրեդիտորական պարտքերը (աշխատանքի վարձատրություն, սոցիալական ապահովագրություն և ապահովություն, բյուջեին պարտք հարկերի գծով և այլն): Միաժամանակ չպետք է մոռանալ, որ այս ամենով հանդերձ, տնտեսավարող սուբյեկտը իր տրամադրության տակ պետք է ունենա որոշակի սեփական ընթացիկ (շրջանառու) ակտիվներ, որն անվանվում է նաև **գործող կապիտալ**:

Այժմ համառոտակի ներկայացնենք իրացվելիության գնահատման ցուցանիշները:

1. **Սեփական ընթացիկ (շրջանառու) ակտիվների (ՍՐԱ) մեծությունը կամ գործող կապիտալը** բնորոշում է տնտեսավարող սուբյեկտի ընդհանուր իրացվելիությունը, որի փոփոխությունը կախված է մի շարք գործոններից, այդ թվում՝ ճյուղային պատկանելիությունից, բանկերի վարկավորման պայմաններից, շահութաբերությունից, աշխատանքնե-

րի կազմակերպման մակարդակից և այլն: Այդ ցուցանիշը ընթացիկ ակտիվների (ԸԱ) և ընթացիկ պարտավորությունների (ԸՊ) գումարների տարբերությունն է՝

$$ՍԸԱ = \text{ԸԱ} - \text{ԸՊ}: \quad (5.3.3.1)$$

2. **Գործող կապիտալի շարժունակության գործակիցը** ($Q_{գ.կ.շ.}$) ցույց է տալիս տվյալ ժամանակաշրջանի (տարի, եռամսյակ) սկզբի կամ վերջի դրությամբ նյութական ընթացիկ ակտիվների շարժունակությունը սեփական ընթացիկ ակտիվների նկատմամբ: Այն արտահայտվում է նյութական ընթացիկ ակտիվների (ՆԸԱ) և սեփական ընթացիկ ակտիվների (ՍԸԱ) հետևյալ հարաբերակցությամբ՝

$$Q_{գ.կ.շ.} = \frac{\text{ՆԸԱ}}{\text{ՍԸԱ}}: \quad (5.3.3.2)$$

Որքան տվյալ ցուցանիշի մեծությունը փոքրանա, տնտեսավարող սուբյեկտը ֆինանսապես ավելի կայուն վիճակում կլինի, քանի որ նյութական ընթացիկ ակտիվները (արտադրական պաշարները) անընդհատ կգտնվեն արտադրության ոլորտում և կստեղծեն ավելի շատ նոր ապրանքներ:

3. **Բացարձակ իրացվելիության գործակիցը** ($Q_{բ.ի.}$) ցույց է տալիս, թե ընթացիկ (կարճաժամկետ) փոխառու պարտավորությունների որ մասը կարող է մարվել անմիջապես տվյալ պահի դրությամբ. այն ներկայացնում է դրամական միջոցների (ԴՄ), կարճաժամկետ ֆինանսական ներդրումների (ԿՖՆ) գումարների և ընթացիկ պարտավորությունների (ԸՊ) հետևյալ հարաբերակցությունը՝

$$Q_{բ.ի.} = \frac{\text{ԴՄ} + \text{ԿՖՆ}}{\text{ԸՊ}}: \quad (5.3.3.3)$$

Այս գործակիցն արդյունավետ է համարվում այն դեպքում, երբ փոքր չէ 0,2-ից կամ 20%-ից: Այսինքն՝ տնտեսավարող սուբյեկտը տվյալ պահի դրությամբ ունի մեկ միավոր կարճաժամկետ պարտքի մարման դիմաց 0,2 միավորից ոչ պակաս դրամական միջոցներ և կարճաժամկետ ֆինանսական ներդրումներ՝ արժեթղթերի տեսքով:

4. **Արագ իրացվելիության գործակիցը** ($Q_{ա.ի.}$) ցույց է տալիս, թե ընթացիկ պարտավորությունների որ մասը կարող է մարվել ոչ միայն ունեցած դրամական միջոցների և կարճաժամկետ ֆինանսական ներդրումների, այլև սպասվող դեբիտորական պարտքերի (ԴՊ) և այլ ընթացիկ ակտիվների (ԱԸԱ) մուտքերի հաշվին: Այն արտահայտվում է հետևյալ հարաբերակցությամբ՝

$$Q_{\text{ա.հ.}} = \frac{Q_U + 4S_L + Q_{\text{Պ}} + U_{\text{ԸԱ}}}{L_{\text{Պ}}} \quad (5.3.3.4)$$

կամ

$$Q_{\text{ա.հ.}} = \frac{L_{\text{Ա}} - Q_{\text{Պ}}}{L_{\text{Պ}}} : \quad (5.3.3.5)$$

Այս գործակիցն արդյունավետ է համարվում 0,8–1,0 միավորից պակաս չլինելու դեպքում:

5. *Ընթացիկ իրացվելիության գործակիցը* ($Q_{\text{ը.հ.}}$) ցույց է տալիս, թե տնտեսավարող սուբյեկտը որքանով է պատրաստ իր տրամադրության տակ եղած ընթացիկ ակտիվներով մարել բոլոր տեսակի կարճաժամկետ պարտավորությունները (կարճաժամկետ բանկային վարկերն ու փոխառությունները, կրեդիտորական պարտքերը և այլն): Այն ընթացիկ ակտիվների (ԸԱ) և ընթացիկ պարտավորությունների հարաբերակցությունն է՝

$$Q_{\text{ը.հ.}} = \frac{L_{\text{Ա}}}{L_{\text{Պ}}} : \quad (5.3.3.6)$$

Տնտեսապես զարգացած երկրներում նորմալ է համարվում, երբ ընթացիկ իրացվելիության գործակիցը տատանվում է 2,0–3,0-ի սահմաններում: Եթե այս գործակիցը աճում և գերազանցում է սահմանված նորման, ապա դա վկայում է ընթացիկ ակտիվների անարդյունավետ օգտագործման մասին, այսինքն՝ դանդաղում է արտադրական պաշարների, դեբիտորական պարտքերի շրջանառելիությունը, մեծանում է անհուսալի դեբիտորական պարտքերի գումարի չափը և այլն:

6. *Ընդհանուր ակտիվներում (կապիտալում) ընթացիկ ակտիվների տեսակարար կշիռը կամ բաժինը* ($(L_{\text{Ա}})_{\text{բ}}$) բնութագրում է տնտեսավարող սուբյեկտի ապահովվածության աստիճանը ընթացիկ ակտիվներով: Այն արտահայտվում է ընթացիկ ակտիվների և ընդհանուր կապիտալի ($L_{\text{Կ}}$) հարաբերակցությամբ՝

$$(L_{\text{Ա}})_{\text{բ}} = \frac{L_{\text{Ա}}}{L_{\text{Կ}}} : \quad (5.3.3.7)$$

Այս ցուցանիշը միաժամանակ ցույց է տալիս ընթացիկ ակտիվների տեսակարար կշիռը ընդհանուր ակտիվների հանրագումարում, որի մեծությունը կախված է ճյուղային պատկանելիությունից և դրանց շրջանառելիությունից (պտույտներով): Վերջիններիս թվաքանակի ավելացումը վկայում է, որ ընթացիկ ակտիվներն արդյունավետ են օգտագործվել:

7. **Ընթացիկ ակտիվներում նյութական շրջանառու ակտիվների տեսակարար կշիռը կամ բաժինը** (ՆՇԱ)_բ ցույց է տալիս տնտեսավարող սուբյեկտի արտադրական պաշարներով ապահովվածության աստիճանը: Այն արտահայտվում է նյութական ընթացիկ (շրջանառու) ակտիվների (ՆՇԱ) և ընթացիկ ակտիվների հարաբերակցությամբ՝

$$(ՆՇԱ)_բ = \frac{ՆՇԱ}{ԸԱ} : \quad (5.3.3.8)$$

Այս ցուցանիշը բնութագրում է տվյալ ժամանակաշրջանների սկզբում կամ վերջում ընթացիկ ակտիվների մեկ միավորին բաժին ընկնող արտադրական պաշարների գումարի չափը: Որքան փոքր լինի այդ մեծությունը, կնշանակի տնտեսավարող սուբյեկտի պաշարները գտնվում են արտադրական գործընթացի փուլում և ստեղծում են պատրաստի արտադրանք:

8. **Պաշարների ծածկման գործակիցը** (Գ_{պ.ծ.}) բնութագրում է տնտեսավարող սուբյեկտի նյութական ընթացիկ ակտիվների (ՆԸԱ) մեկ միավորին բաժին ընկնող սեփական ընթացիկ ակտիվների (ՍԸԱ) գումարի չափը: Այն արտահայտվում է հետևյալ բանաձևով՝

$$Գ_{պ.ծ.} = \frac{ՍԸԱ}{ՆԸԱ} : \quad (5.3.3.9)$$

Այս ցուցանիշն արդյունավետ է համարվում, եթե մեծ է 1,0 գործակիցից: Հետևաբար, որքան բարձր լինի այն, կնշանակի տնտեսավարող սուբյեկտն ի վիճակի է ժամանակին ձեռք բերելու արտադրական պաշարներ:

Իրացվելիության գնահատման թվարկված ցուցանիշների իմաստն ավելի հստակ պատկերացնելու համար կազմենք հաշվարկային աղյուսակ (5.3.3): Աղյուսակի ելակետային տվյալները վերցրել ենք հավելված 1-ից:

Աղյուսակի տվյալներից պարզվում է, որ բացարձակ իրացվելիությունը, ըստ նախորդ և հաշվետու տարիների, բավականին ցածր է (0,2 գործակիցից) և համապատասխանաբար կազմում է 0,041 և 0,020 միավոր: Այսինքն՝ տնտեսավարող սուբյեկտը չունի դրամական այնքան միջոցներ և կարճաժամկետ ֆինանսական ներդրումներ, որպեսզի կարողանա մարել ամենահրատապ կարճաժամկետ պարտավորությունները:

Արագ իրացվելիության գործակիցը նախորդ տարվա սկզբի դրությամբ բավականին բարձր է և կազմում է 1,755 միավոր՝ հաշվետու տարվա 0,174-ի փոխարեն (վերջինս նվազել է 90,1%-ով): Սա վկայում է,

Աղյուսակ 5.3.3

Իրացվելիության գնահատման ցուցանիշները և դրանց հաշվարկման մեթոդիկան

Ցուցանիշների անվանումը	Պայմ. նշանակ.	Գումարը (հազ. դրամ)		Շեղումը (+;-)	
		նախորդ տարվա վերջին	հաշվետու տարվա վերջին	բացարձակ, հազ. դր.	հարաբերական, %
1	2	3	4	5	6
I. Ելակետային					
1.դրամական միջոցներ	ՂԱ	4838	3047	-1791	-37,0
2.կարճաժամկետ ֆինանսական ներդրումներ	ԿՖՆ	—	—	—	—
3.սեփական կապիտալ	ՍԿ	177778	254426	76648	43,1
4.ոչ ընթացիկ (երկարաժամկետ) պարտավորություններ	ՈԸՊ	45129	86049	40920	90,7
5.ոչ ընթացիկ (հիմնական միջոցներ և արտաշրջանառու) ակտիվներ	ՈԸԱ	106400	135416	29016	27,3
6.ընթացիկ (շրջանառու) ակտիվներ	ԸԱ	235561	356082	120521	51,2
7.նյութական ընթացիկ (շրջանառու) ակտիվներ կամ արտադրական պաշարներ	ՆԸԱ	26665	329758	303093	x 11,4
8.ընթացիկ (կարճաժամկետ) պարտավորություններ	ԸՊ	119054	151023	31969	26,9
9.հաշվեկշռի հանրագումարը (ընդհանուր կապիտալ)	Հ(ԸԿ)	341961	491498	149537	30,4
II. Հաշվարկային					
10.սեփական ընթացիկ (շրջանառու) ակտիվների մեծությունը (գործող կապիտալ. տ.3 + տ.4 -տ.5 կամ տ.6-տ.8)	ՍԸԱ	116507	205059	88552	76,0
11.գործող կապիտալի շարժունակության գործակիցը (տ.7 : տ.10)	Գ _{գ.կ.շ.}	0,229	1,608	1,379	x 6,0
12.բացարձակ իրացվելիության գործակիցը [(տ.1 + տ.2) : տ.8]	Գ _{բ.ի.}	0,041	0,020	_0,021	_51,2
13.արագ իրացվելիության գործակիցը (տ.6 - տ.7) : տ.8	Գ _{ա.ի.}	1,755	0,174	-1581	-90,1
14.ընթացիկ իրացվելիության գործակիցը (տ.6 : տ.8)	Գ _{ը.ի.}	1,979	2,358	0,379	19,2
15.ընդհանուր կապիտալում ընթացիկ ակտիվների բաժինը (տ.6 : տ.9)	(ԸԱ) _{բ.}	0,689	0,724	0,035	5,1
16.ընթացիկ ակտիվներում նյութական շրջանառու ակտիվների բաժինը (տ.7 : տ.6)	(ՆՇԱ) _{բ.}	0,113	0,926	0,813	625,4
17.պաշարների ծածկման գործակիցը (տ.10 : տ.7)	Գ _{պ.ծ.}	4,369	0,622	-3,747	-85,8

որ տնտեսավարող սուբյեկտն ունի դեբիտորական պարտքերի գծով սպասվելիք մուտքագրումներ, որոնց հիման վրա էլ կարող է մարել կարճաժամկետ պարտավորությունների մի մասը: Նույնը չենք կարող ասել հաշվետու տարվա վերջի դրությամբ, քանի որ նյութական ընթացիկ ակտիների (արտադրական պաշարների) մեծությունը 11,4 անգամ գերազանցում է նախորդ տարվա մակարդակը: Այսինքն՝ հաշվետու տարվա ընթացքում սպասվելիք գումարների մուտքագրումները ավելի քիչ են և, ըստ այդմ էլ, արագ իրացվելիության գործակիցը կազմում է 0,174 միավոր, որը բավականին ցածր է 0,8 գործակից և համարվում է անարդյունավետ:

Ինչ վերաբերում է ընթացիկ իրացվելիության գործակիցին, ապա այն բավականաչափ մոտ է 2,0–3,0 սահմանային նորմային, որը հաշվետու տարվա սկզբում կազմել է 2,358 միավոր և նախորդ տարվա մակարդակը գերազանցել 19,2%-ով:

Չաշվարկներից հետևում է նաև, որ նախորդ տարվա սկզբում սեփական ընթացիկ ակտիվներով պաշարների ծածկման գործակիցը 4,396 միավոր է և հաշվետու տարվա մակարդակը գերազանցում է 3,747 միավորով:

Գլուխ 6

Տնտեսավարող սուբյեկտների սնանկացումը և ռիսկերի գնահատման մեթոդիկան

6.1. Տնտեսավարող սուբյեկտների սնանկացման էությունը

6.1.1. Սնանկացման պատճառները և ազդող գործոնները

Տնտեսավարող սուբյեկտների սնանկացումը ոչ պլանային զարգացման արդյունք է և հատուկ է շուկայական տնտեսության տարերայնությանը: Այսինքն՝ դրանով դրսևորվում է տնտեսավարող սուբյեկտի անվճարունակությունը, իսկ հետագայում՝ ֆինանսատնտեսական գործունեության անհնարինությունը: Նման պայմաններում տնտեսավարող սուբյեկտը չի կարող ժամանակին ապահովել հարկային, մաքսային ու հաստատագրված պարտադիր վճարումները, կատարված աշխատանքի դիմաց աշխատավարձ վճարել և մարել կրեդիտորական այլ պարտքերը:

Սնանկացման պատճառները¹ հիմնականում լինում են երկու տեսակի՝ օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ:

Օբյեկտիվ պատճառները կապված են ֆինանսական, դրամական, վարկային, հարկային համակարգի անկատարելիության և արժեզրկման (ինֆլյացիայի) բավականին բարձր մակարդակի հետ:

Սուբյեկտիվ պատճառներն անմիջականորեն կապված են տնտեսավարող սուբյեկտի ոչ ճիշտ կառավարման աշխատանքների հետ, այդ թվում՝

- ժամանակին սնանկացման վիճակը կանխատեսելու ու հետագայում դրանից խուսափելու ուղիների որոնման անկարողությունը,
- վաճառահանման շուկաների, գովազդների ոչ լիարժեք ուսումնասիրման պատճառով իրացման ծավալների նվազումը,
- արտադրության ծավալի, արտադրանքի որակի և գների իջեցումը,
- չհիմնավորված և աննպատակ կատարվող ծախսերը,
- արտադրանքի շահութաբերության նվազեցումը,

¹ Теория и практика антикризисного управления. Под ред. С.Г. Беляева и В.И. Кошнина. М., 1996, с. 22.

Աղյուսակ 6.1.1

Տնտեսակալող սուբյեկտների սնանկացման փուլերը և դրանց վրա ազդող գործոնները

1	2	3	4	5	6	7	8
Տնտեսակալող սուբյեկտների գործունեության փուլերը	Ստեղծարար գործունեության փուլերը	Պահանջարկի պարամետրերը	Հուստը և սատարող ծյուրերը	Մրցակցությունը ծյուրային տնտեսակալող սուբյեկտների միջև	Երկրի բարեկարգումը, տնտեսության ոլորտում	Պատահաբար ազդող երևույթներ	Տնտեսության ծյուրերի սեփականաշնորհման աստիճանը
1	Տնտեսակալող սուբյեկտի նպատակառոտ գործունեության և արտադրական մասնագիտացման սխալ կողմնորոշումը	ընդհանուր պահանջարկի կտրուկ նվազումը	հուստը և սատարող ծյուրերի նվազումը	ճյուրային տնտեսակալող սուբյեկտների մրցակցային առավելությունների վերաբերյալ	անկարգ կարգապահումը	տարբերային աղետները և պատերազմային իրավիճակը	սնանկացման մեղմացումը և արտադրության ծյուրերի համար խոչընդոտների առկայությունը
	գաճի ծեղկման և արտադրության ծյուրացումը	կոնյունկտուրային փոփոխումները	արտադրության ծյուրացումը	տնտեսակալող սուբյեկտների մրցակցային առավելությունների վերաբերյալ	հակասական և անկարգ կարգում	ընթացիկ ծեղկման և արտադրության ծյուրացումը	սնանկացման մեղմացումը
	վարչական անմշակագծի ցածր որակակալությունը	արտադրության ծյուրացումը	նպատակային արտադրության ծյուրացումը	տնտեսակալող սուբյեկտների մրցակցային առավելությունների վերաբերյալ	սնանկացման և արտադրության ծյուրացումը	ընթացիկ ծեղկման և արտադրության ծյուրացումը	սնանկացման մեղմացումը
	մարկեթի ծեղկման (շուկայակալության) ոչ ճիշտ իրականացումը	արտադրության ծյուրացումը	նպատակային արտադրության ծյուրացումը	տնտեսակալող սուբյեկտների մրցակցային առավելությունների վերաբերյալ	սնանկացման և արտադրության ծյուրացումը	ընթացիկ ծեղկման և արտադրության ծյուրացումը	սնանկացման մեղմացումը

1	2) սնունդի և սպորտի նախարարության կողմից հաստատված «Հայաստանի Հանրապետության մարմնավարության մասին» ՀՀ օրենքի 10-րդ հոդվածի 2-րդ կետի «ա» ենթակետի «ա» կետի համաձայնությամբ հաստատված սպորտի և ֆիզիկական կրթության մասին հարմարությունները		3	4	5	6	7	8
	<p>մարմնավարության մասին հարմարությունները</p> <p>մարմնավարության մասին հարմարությունները</p> <p>մարմնավարության մասին հարմարությունները</p>	<p>մարմնավարության մասին հարմարությունները</p> <p>մարմնավարության մասին հարմարությունները</p> <p>մարմնավարության մասին հարմարությունները</p>	<p>մարմնավարության մասին հարմարությունները</p> <p>մարմնավարության մասին հարմարությունները</p> <p>մարմնավարության մասին հարմարությունները</p>	<p>մարմնավարության մասին հարմարությունները</p> <p>մարմնավարության մասին հարմարությունները</p> <p>մարմնավարության մասին հարմարությունները</p>	<p>մարմնավարության մասին հարմարությունները</p> <p>մարմնավարության մասին հարմարությունները</p> <p>մարմնավարության մասին հարմարությունները</p>	<p>մարմնավարության մասին հարմարությունները</p> <p>մարմնավարության մասին հարմարությունները</p> <p>մարմնավարության մասին հարմարությունները</p>	<p>մարմնավարության մասին հարմարությունները</p> <p>մարմնավարության մասին հարմարությունները</p> <p>մարմնավարության մասին հարմարությունները</p>	<p>մարմնավարության մասին հարմարությունները</p> <p>մարմնավարության մասին հարմարությունները</p> <p>մարմնավարության մասին հարմարությունները</p>

1	<p>2</p> <p>ընթացիկ (շրջանառու) ակտիվների բնութագրումը և վերականգնումը</p> <p>Միտումը կառավարման գործառնությունները</p> <p>Մտախոսումը</p> <p>ճկունության կրթությունը</p> <p>անհամապատասխան գումարները</p> <p>շուկայականությունը</p> <p>կատարվող ծախսերի ամփոփումը</p> <p>անհամապատասխանությունը նախատեսվածի միջև</p>	<p>3</p> <p>ընդհանուր պահանջարկի կտրուկ նվազումը</p> <p>նախադիմությունների, ծաշակի և նուստումների փոփոխությունը</p>	<p>4</p> <p>նույն, ինչ-որ սնանկացման ածի արագացման փուլի համար էր</p>	<p>5</p> <p>նույն, ինչ-որ սնանկացման ածի արագացման փուլի համար էր</p>	<p>6</p> <p>նույն, ինչ-որ սնանկացման ածի արագացման փուլի համար էր</p>	<p>7</p> <p>նույն, ինչ-որ սնանկացման առաջացման փուլի համար էր</p>	<p>8</p> <p>նույն, ինչ-որ սնանկացման ածի արագացման փուլի համար էր</p>
4	<p>ընթացիկ (շրջանառու) ակտիվների բնութագրումը և վերականգնումը</p> <p>Միտումը կառավարման գործառնությունները</p> <p>Մտախոսումը</p> <p>ճկունության կրթությունը</p> <p>անհամապատասխան գումարները</p> <p>շուկայականությունը</p> <p>կատարվող ծախսերի ամփոփումը</p> <p>անհամապատասխանությունը նախատեսվածի միջև</p>	<p>3</p> <p>ընդհանուր պահանջարկի կտրուկ նվազումը</p> <p>նախադիմությունների, ծաշակի և նուստումների փոփոխությունը</p>	<p>4</p> <p>նույն, ինչ-որ սնանկացման ածի արագացման փուլի համար էր</p>	<p>5</p> <p>ճյուղային տնտեսավորող տրեյդերի յեկտների մրցակցային առավելությունների վատացումը</p> <p>նոր հզոր մրցակիցների հանդես գալը</p>	<p>6</p> <p>նույն, ինչ-որ սնանկացման ածի արագացման փուլի համար էր</p>	<p>7</p> <p>նույն, ինչ-որ սնանկացման առաջացման փուլի համար էր</p>	<p>8</p> <p>նույն, ինչ-որ սնանկացման ածի արագացման փուլի համար էր</p>

1	(ՈՐԱԽԻՊՈՒ) ԳՐԱՏՄԻՊԵՏՈՒ ԵՄԿԻՊՈՋՄԱԿ (Գ)											
2	կարավարչական անձնակազմի ծերացումը	հիմնական կապիտալի հնացումը	փոխառու կապիտալի ավելացման և սեփական կապիտալի նվազման միտումները	շուկայավարչական ոչ ճիշտ իրականացումը կատարվող և նախատեսված ծախսերի անհամապատասխանությունը	3	ընդհանուր պահանջարկի կտրուկ նվազումը արտադրվող ապրանքի պահանջարկի նվազումը	4	4	5	6	7	8
4	րուստր և սատարող ճյուղերի տնտեսավարող սուբյեկտների գործունեության օգտակար գործակցի նվազումը	ռեսուրսների (ոչ ընթացիկ և նյութական ընթացիկ ակտիվների) գների աճը	ռեսուրսների կենտրոնացումը այլ նպատակների համար	նրազատման հետևանքով ընթացիկ և նյութական ակտիվների գների աճը	5	5	6	7	8			
6	6	7	8	7	8	7	8	7	8	7	8	

- արտադրական գործընթացի տևողության մեծացումը,
- պարտքային պարտավորությունների ավելացումը և այլն:

Շուկայական տնտեսություն վարող երկրների փորձը ցույց է տալիս, որ տնտեսավարող սուբյեկտներն իրենց գործունեության ընթացքում կարող են անցնել սնանկացման հետևյալ փուլերը՝

1. սնանկացման առաջացում,
2. սնանկացման աճի արագացում,
3. սնանկացման աճի դանդաղում,
4. սնանկացման հասունացում,
5. վերջնական սնանկացում (անկում):

Նշված բոլոր փուլերում էլ տնտեսավարող սուբյեկտների սնանկացման վրա ազդում են հետևյալ խումբ գործոնները, այդ թվում՝

- արտադրության և պահանջարկի պարամետրերը,
- դուստր և սատարող ճյուղերը,
- մրցակցությունը ճյուղային տնտեսավարող սուբյեկտների միջև,
- երկրի քաղաքականությունը տնտեսության ոլորտում,
- պատահաբար ազդող գործոնները,
- տնտեսության ճյուղերի սեփականաշնորհման աստիճանը:

Տնտեսավարող սուբյեկտների սնանկացման փուլերի և դրանց վրա ազդող գործոնների մասին ավելի հստակ պատկերացում ունենալու համար դրանք ներկայացնենք աղյուսակի (6.1.1) տեսքով¹:

Աղյուսակի արտահայտություններից պարզ երևում է, որ առանձին փուլերում ազդող գործոններն իրենց էությամբ համընկնում են: Միաժամանակ ներկայացված աղյուսակն իր էությամբ տնտեսավարող սուբյեկտին հնարավորություն է տալիս յուրաքանչյուր փուլում կողմնորոշվելու, թե սնանկացումից ինչ ուղիներով կարելի է աստիճանաբար դուրս գալ:

6.1.2. Անվճարունակության գնահատումը

Տնտեսավարող սուբյեկտների սնանկացման հավանականությունը կարելի է գնահատել միայն ֆինանսական վերլուծություն իրականացնելու միջոցով: Դա հնարավորություն կտա բացահայտել նրա ֆինանսատնտեսական դրության թույլ կողմերը, միաժամանակ կնախանջի՝

¹ Берлин С.И. Теория финансов (учебное пособие). М., 1999, с. 233.

ինչպիսի ուղիներով կարելի է դրանք կարգավորել և դուրս գալ ճգնա-
ժամային այդ իրավիճակից:

Թեպետ ֆինանսական վերլուծության իրականացումը հիմնվում է տնտեսագիտության տեսության, իրավաբանական դաշտի, հաշվապահական հաշվառման, տնտեսամաթեմատիկական մեթոդների և համանման այլ գիտելիքների իմացության վրա, բայց միանշանակ հետևություն անել այն մասին, որ տվյալ տնտեսավարող սուբյեկտը մոտակա ժամանակներում անվճարունակ է դառնալու, անհնար է: Դրա համար անհրաժեշտ է կատարել հաշվապահական հաշվեկշռի վերլուծություն ու զնահատում՝ հիմնվելով իրացվելիության գործակիցների և սեփական ընթացիկ ակտիվներով ապահովվածության գործակցի վրա:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ տնտեսավարող սուբյեկտի հաշվեկշռի կառուցվածքը համարվում է ոչ բավարար, իսկ ինքն էլ անվճարունակ այն դեպքում, եթե վերոնշյալ գործակիցների հետ կապված տեղի են ունենում հետևյալ շեղումները՝

1. ընթացիկ իրացվելիության գործակիցը (ընթացիկ ակտիվների և ընթացիկ պարտավորությունների հարաբերակցությունը) տվյալ ժամանակաշրջանի վերջում փոքր է լինում 2-ից ($Q_{\text{ը}} < 2$),

2. սեփական ընթացիկ ակտիվներով ապահովվածության գործակիցը (սեփական ընթացիկ ակտիվների և ընթացիկ ակտիվների հարաբերակցությունը) փոքր է լինում 0,1-ից ($Q_{\text{ս.ը.ա.ա.}} < 0,1$):

Հաշվեկշռի ոչ բավարար կառուցվածքի դեպքում տնտեսավարող սուբյեկտի հնարավոր անվճարունակությունը ստուգելու նպատակով անհրաժեշտ է հաշվետու ժամանակաշրջանի 6 ամսվա համար հաշվարկել վճարունակության վերականգնման գործակիցը ($Q_{\text{վ.վ.}}$)՝ հետևյալ բանաձևի¹ միջոցով՝

$$Q_{\text{վ.վ.}} = \frac{Q_{\text{ը.հ.ժ.վ.}} + 6/\sigma(Q_{\text{ը.հ.ժ.վ.}} - Q_{\text{ը.հ.ժ.ա.}})}{2}, \quad (6.1.2.1)$$

որտեղ՝

$Q_{\text{ը.հ.ժ.վ.}}$ և $Q_{\text{ը.հ.ժ.ա.}}$ -ն ընթացիկ իրացվելիության գործակցի փաստացի արժեքներն են հաշվետու ժամանակաշրջանի վերջում և սկզբում,

6-ը տնտեսավարող սուբյեկտի վճարունակության վերականգնման ժամանակաշրջանն է (ամիսներով),

ժ-ն հաշվետու ժամանակաշրջանն է,

¹ Артеменко В.Г., Беллендир М.В. Финансовый анализ (учебное пособие). М., 1997, с. 97.

2-ը ընթացիկ իրացվելիության գործակցի նորմատիվային արժեքը:

Եթե $Q_{վ.վ.} < 1$ -ից, նշանակում է տնտեսավարող սուբյեկտը 6 ամսվա ընթացքում հնարավորություն չունի կարգավորելու իր վճարունակությունը:

Եթե $Q_{վ.վ.} > 1$ -ից, նշանակում է տնտեսավարող սուբյեկտը հնարավորություններ ունի վերականգնելու իր վճարունակությունը և նույնիսկ կարող է ընդունել որոշում, ըստ որի հաշվեկշիռն իր կառուցվածքով ունի իրացվելի մակարդակ և 6 ամսվա կտրվածքով վճարունակ է:

Եթե ընթացիկ իրացվելիության գործակիցը մեծ կամ հավասար է 2-ի ($Q_{ը.ի.} \geq 2$), իսկ սեփական ընթացիկ ակտիվներով ապահովվածության գործակիցը մեծ կամ հավասար է 0,1-ի ($Q_{ս.ը.ա.ա.} \geq 0,1$), ապա վճարունակությունը կորցնելու գործակիցը ($Q_{վ.վ.}$) 3 ամսվա կտրվածքով հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևով`

$$Q_{վ.վ.} = \frac{Q_{ը.ի.ժ.վ.} + 3/\sigma(Q_{ը.ի.ժ.վ.} - Q_{ը.ի.ժ.ա.})}{2}, \quad (6.1.2.2)$$

որտեղ`

3-ը տնտեսավարող սուբյեկտի վճարունակությունը կորցնելու ժամանակաշրջանն է (ամիսները):

Եթե $Q_{վ.վ.} > 1$ -ից, նշանակում է տնտեսավարող սուբյեկտն իրական հնարավորություններ ունի պահպանելու իր վճարունակությունը առաջիկա 3 ամիսների ընթացքում:

Եթե $Q_{վ.վ.} < 1$ -ից, նշանակում է տնտեսավարող սուբյեկտն առաջիկա 3 ամիսների ընթացքում կարող է կորցնել իր վճարունակությունը:

Ելնելով վերը նշված ցուցանիշներից` ներկայացնենք ուսումնասիրվող տնտեսավարող սուբյեկտի հաշվեկշռի կառուցվածքի գնահատումը` կազմելով վերլուծական աղյուսակ (6.1.2): Ելակետային տվյալները բերված են հավելված 1-ից:

Աղյուսակ 6.1.2

Հաշվեկշռի կառուցվածքի գնահատումը

Ցուցանիշների անվանումը	Նախորդ տարվա վերջին	Հաշվետու տարվա վերջին	Գործակցի նորման
1. ընթացիկ իրացվելիության գործակիցը	235561 : 119054 = = 1,979	356082 : 151023 = = 2,358	2,0 - ից ոչ փոքր
2. սեփական ընթացիկ ակտիվներով ապահովվածությունը	116507 : 235561 = = 0,495	205059 : 356082 = = 0,576	0,1 - ից ոչ փոքր
3. վճարունակության վերականգնման գործակիցը 6 ամսվա համար	(2,358 + 6:12 · (2,358 – 1,979)) : 2 = 1,274		1,0 - ից ոչ փոքր

Աղյուսակի հաշվարկային տվյալներից պարզվում է, որ հաշվեկշռի կառուցվածքը տարվա վերջին բավարար մակարդակի վրա է գտնվում, իսկ տնտեսավարող սուբյեկտը համարվում է վճարունակ: Միաժամանակ վճարունակության վերականգնման գործակիցը առաջիկա 6 ամսվա համար սահմանված նորմայից ավել է 0,274-ով (1,274 – 1,0), այսինքն՝ տվյալ տնտեսավարող սուբյեկտն իրական հնարավորություն ունի անվճարունակությունից զերծ մնալու համար:

Եթե տնտեսավարող սուբյեկտը գտնվում է հնարավոր սնանկացման շեմին, ապա խիստ անհրաժեշտ է մաթեմատիկավիճակագրական մեթոդների հիման վրա դրա վերաբերյալ կատարել կանխատեսման հաշվարկներ:

6.1.3. Տնտեսավարող սուբյեկտների սնանկացման կանխատեսման մեթոդները

Շուկայական տնտեսության պայմաններում տնտեսավարող սուբյեկտների զարգացման հնարավոր ուղիների ուսումնասիրման ու դրանց մշակման համար անհրաժեշտ է կատարել ֆինանսական կանխատեսում: Վերջինիս հիմնական նպատակը կլինի նախանշել գալիք ժամանակաշրջանի համար ֆինանսական ռեսուրսները, դրանց կազմավորման աղբյուրների ծավալը և էլ ավելի արդյունավետ օգտագործման ուղիները: Ֆինանսական կանխատեսում կատարելիս պետք է օգտագործել տնտեսամաթեմատիկական մոդելավորում, որը հնարավորություն կտա ընտրել ցուցանիշների այն համակարգը, որ կնպաստի գալիք ժամանակաշրջանում տնտեսավարող սուբյեկտի տնտեսական վիճակը կայուն մակարդակի վրա պահելու համար: Միաժամանակ անհրաժեշտ է վիճակագրական տարբեր մեթոդներով գնահատել ցուցանիշների այն համակարգը, որն իր դրական կամ բացասական ազդեցությունն է թողնելու տնտեսավարող սուբյեկտի ֆինանսական կայունության վրա:

Համաշխարհային փորձից հետևում է, որ տնտեսավարող սուբյեկտի կայունության կանխատեսման, նաև նրա հնարավոր սնանկացման որոշման համար օգտագործվում են տնտեսամաթեմատիկական տարբեր տեսակի մոդելներ: Դրանցից ամենապարզը արևմտյան հայտնի

տնտեսագետ Է. Ալտմանի կողմից առաջարկվող երկգործոն Z մոդելն է¹, ըստ որի տնտեսավարող սուբյեկտի սնանկացման ամենահավանական ցուցանիշներն են՝

1. պարտքի ծածկման գործակիցը (x_1), որը բնութագրում է ընթացիկ ակտիվների իրացվելիությունը,

2. փոխառու կապիտալի կենտրոնացման գործակիցը (x_2), որը բնորոշում է տնտեսավարող սուբյեկտի ֆինանսական կայունությունը:

Այդ մոդելը, ինչպես ասվեց, արտահայտվում է երկգործոն հավասարման տեսքով.

$$Z = a_0 + a_1x_1 + a_2x_2, \quad (6.1.3.1)$$

որտեղ՝

a_0 -ն սնանկացման վրա այլ գործոնների ազդեցության չափն է,

a_1 և a_2 -ն ազդող գործոնների կշռային գործակիցներն են:

Ինչպես a_0 -ն, այնպես էլ a_1 և a_2 գործակիցները ենթակա են որոշման:

Համաշխարհային փորձի և համապատասխան վերլուծությունների հիման վրա հաշվարկվել են այդ գործակիցների կշռային արժեքները և ԱՄՆ-ի տեսաբան-վերլուծություն իրականացնողների կողմից երկգործոն մոդելի համար առաջարկվել են՝

$$a_0 = -0,3877$$

$$a_1 = -1,0736 \text{ (} x_1\text{-ի համար)}$$

$$a_2 = 0,0579 \text{ (} x_2\text{-ի համար)}$$

x_1 և x_2 - ն արտահայտվում են հետևյալ հարաբերակցությամբ՝

$$X_1 = \frac{\text{Ընթացիկ ակտիվներ}}{\text{Ընթացիկ պարտավորություններ}}$$

$$X_2 = \frac{\text{Ոչ ընթացիկ պարտավորություններ + ընթացիկ պարտավորություններ}}{\text{Պասիվների հանրագումար (ընդհանուր կապիտալ)}} :$$

Ըստ վերոնշյալ գործակցային արժեքների՝ Z մոդելը կստանա հետևյալ տեսքը՝

$$Z = -0,3877 - 1,0736 X_1 + 0,0579 X_2: \quad (6.1.3.2)$$

¹ Ковалев А.М., Привалов В.П. Анализ финансового состояния предприятия. М., 1997, с. 107.

Անհրաժեշտ է նշել, որ տնտեսավարող սուբյեկտների համար, որոնց մոտ $Z = 0$, սնանկացման հավանականությունը հավասար է 50%-ի: Եթե $Z < 0$, սնանկացման հավանականությունը փոքր կլինի 50% -ից, և այն ավելի է իջնում Z -ի փոքրացմանը համընթաց: Եթե $Z > 0$, սնանկացման հավանականությունը մեծանում է 50%-ից, և այն աճում է Z -ի մեծացմանը համընթաց:

Հարկ է նշել սակայն, որ երկգործոն մոդելի հիման վրա դեռևս հնարավոր չէ ստույգ կանխատեսել տնտեսավարող սուբյեկտների հավանական սնանկացումը, քանի որ մոդելում հաշվի չեն առնված մի շարք կարևոր այլ գործոններ, որոնց թվին են դասվում ֆինանսական դրության գնահատման ցուցանիշներից՝ շահութաբերությունը, ակտիվների հատույցը, սեփական ու փոխառու կապիտալների հարաբերակցությունը և այլն: Հաշվարկները ցույց են տալիս, որ սնանկացման կանխատեսման սխալը երկգործոն մոդելի օգտագործման դեպքում գնահատվում է $\Delta Z = \pm 0,65$ սահմաններում:

Ինչպես ԱՊՀ մնացած երկրներում, այնպես էլ Հայաստանում տնտեսավարող սուբյեկտները գործում են այլ պայմաններում, ուստի վերոնշյալ երկգործոն մոդելում ներառված գործակիցները չի կարելի մեխանիկորեն օգտագործել, քանի որ այն չի կարող տալ հնարավոր սնանկացման գնահատման իրական պատկերը:

Բայց, այնուհանդերձ, օգտագործենք այդ մոդելը պարզելու համար, թե ֆինանսատնտեսական ինչպիսի վիճակում է գտնվում ուսումնասիրվող տնտեսավարող սուբյեկտը նախորդ և հաշվետու տարիներից՝ այն ներկայացնելով աղյուսակի (6.1.3.1) տեսքով:

Աղյուսակ 6.1.3.1

Տնտեսավարող սուբյեկտի սնանկացման կանխատեսումը երկգործոն Z մոդելի դեպքում

Ցուցանիշների անվանումը	Նախորդ տարվա վերջին	Հաշվետու տարվա վերջին
1. ընթացիկ իրացվելիության գործակիցը՝ x_1	$\frac{235561}{119054} = 1,979$	$\frac{356082}{151023} = 2,358$
2. փոխառու կապիտալի կենտրոնացման գործակիցը՝ x_2	$\frac{164183}{341961} = 0,480$	$\frac{237072}{491498} = 0,482$
3. Z -սնանկացման կանխատեսման ցուցանիշը	- 2,485	- 2,892
4. սնանկացման հավանականությունը	< 50%	< 50%

Աղյուսակից տեղադրելով ըստ տարիների x_1 -ի և x_2 -ի տվյալները (6.1.3.2) հավասարման մեջ, կստանանք տնտեսավարող սուբյեկտի սնանկացման կանխատեսման ցուցանիշը (Z), որը նախորդ տարվա համար հավասար է - 2,485, իսկ հաշվետու տարվա համար՝ - 2,892:

Աղյուսակի տվյալներից պարզվում է, որ տնտեսավարող սուբյեկտի սնանկացման հավանականությունը նախորդ և հաշվետու տարիներին 0,5-ից կամ 50%-ից փոքր է:

Բացի երկգործոն մոդելից, Է.Ալտմանը առաջարկել է նաև տնտեսավարող սուբյեկտների սնանկացման կանխատեսման հինգգործոն Z մոդել¹, որն արտահայտվում է հետևյալ կշռային գործակիցներով՝

$$Z = 1,2 y_1 + 1,4 y_2 + 3,3 y_3 + 0,6 y_4 + 0,999 y_5, \quad (6.1.3.3)$$

որտեղ՝

y_1, y_2, y_3, y_4, y_5 ազդող գործոնները (ցուցանիշները) հաշվարկվում են հետևյալ կերպ՝

$$y_1 = \frac{\text{Ընթացիկ ակտիվներ}}{\text{Ընդհանուր կապիտալ (ակտիվներ)}}$$

$$y_2 = \frac{\text{Կուտակված (չբաշխված) շահույթ}}{\text{Ընդհանուր կապիտալ (ակտիվներ)}}$$

$$y_3 = \frac{\text{Զուտ շահույթ (մինչև հարկումը)}}{\text{Ընդհանուր կապիտալ (ակտիվներ)}}$$

$$y_4 = \frac{\text{Սեփական կապիտալ}}{\text{Ոչ ընթացիկ և ընթացիկ պարտավորություններ}}$$

$$y_5 = \frac{\text{Իրացումից զուտ հասույթ}}{\text{Ընդհանուր կապիտալ (ակտիվներ)}} :$$

Եթե ստացված Z -ի մեծությունը փոքր է 1,8 արժեքից, կնշանակի տվյալ տնտեսավարող սուբյեկտի սնանկացման հավանականությունը բավականին բարձր է: Եթե Z -ի մեծությունն ընկած է 1,9-ից մինչև 2,7-ի

¹ Ковалев А.М., Привалов В.П. Анализ финансового состояния предприятия, с. 109.

սահմաններում, ապա սնանկացման հավանականությունը միջին մակարդակի է, իսկ եթե այն ընկած է 2,7-ից 2,9-ի սահմաններում՝ սնանկացման հավանականությունը այնքան էլ բարձր չէ: Եթե Z-ը մեծ է 2,9-ից, կնշանակի սնանկացման հավանականությունը շատ փոքր է կամ սնանկացում ընդհանրապես չկա:

Թեև մոդելն առաջարկված է զարգացած տնտեսություն ունեցող երկրների համար, այնուհանդերձ այն կիրառենք ուսումնասիրվող տնտեսավարող սուբյեկտի համար և ներկայացնենք աղյուսակի (6.1.3.2) տեսքով: Աղյուսակի ելակետային տվյալները բերված են հավելված 1-ից:

Աղյուսակ 6.1.3.2

Տնտեսավարող սուբյեկտի սնանկացման կանխատեսումը հինգգործոն Z մոդելի դեպքում

Ցուցանիշների անվանումը	Նախորդ տարվա վերջին	Հաշվետու տարվա վերջին
1. ընդհանուր կապիտալում (ակտիվների) ընթացիկ ակտիվների բաժինը (y_1)	$\frac{235561}{341961} = 0,689$	$\frac{356082}{491498} = 0,724$
2. ընդհանուր կապիտալի (ակտիվների) շահութաբերությունը ըստ կուտակված (չբաշխված) շահույթի (y_2)	$\frac{20130}{341961} = 0,059$	$\frac{86248}{491498} = 0,175$
3. ընդհանուր կապիտալի (ակտիվների) շահութաբերությունը ըստ զուտ շահույթի (մինչև հարկումը) (y_3)	$\frac{26790}{341961} = 0,078$	$\frac{119667}{491498} = 0,243$
4. սեփական և փոխառու կապիտալների հարաբերակցության գործակիցը (y_4)	$\frac{177778}{164183} = 1,083$	$\frac{254426}{237072} = 1,073$
5. ընդհանուր կապիտալի (ակտիվների) շրջանառելիությունը կամ ակտիվների հատույցը (y_5)	$\frac{517481}{341961} = 1,5$	$\frac{794709}{491498} = 1,6$
6. Z - սնանկացման կանխատեսման ցուցանիշը	3,315	4,158
7. սնանկացման հավանականությունը	շատ փոքր է	շատ փոքր է

Աղյուսակից տեղադրելով y_1 , y_2 , y_3 , y_4 և y_5 - ի տվյալները (6.1.3.3) բանաձևի մեջ, ըստ տարիների կստանանք տնտեսավարող սուբյեկտի հնարավոր սնանկացման կանխատեսման ցուցանիշը (Z): Այն նախորդ տարվա համար կազմում է 3,315 միավոր, իսկ հաշվետու տարվա համար՝ 4,158 միավոր:

Աղյուսակի տվյալներից հետևում է, որ ուսումնասիրվող տարիներին տնտեսավարող սուբյեկտի սնանկացման հավանականությունը բավականին փոքր է և բարձր է սահմանված նորմայից 2,9 գործակցով: Մոդելում ընդգրկված գործոններից ամենամեծ ազդեցությունն ընկնում է ակտիվների մեկ միավորի հաշվով ստացված հատույցի մեծությանը, որն ըստ տարիների կազմել է 1,5 և 1,6 միավոր կամ պտույտ:

Անհրաժեշտ է նշել, որ նման մոդելների կազմման հիմքում ընկած է բազմագործոն-կոռեյլացիոն մեթոդը, ըստ որի գնահատվում են այդ մոդելում ընդգրկվող համապատասխան ազդող գործոնները:

6.1.4. Տնտեսավարող սուբյեկտների ֆինանսական առողջացման ուղիները

«Ձեռնարկությունների ֆինանսական սնանկացման մասին» ՀՀ օրենքի համաձայն, ֆինանսական սնանկացումը տնտեսավարող սուբյեկտի անվճարունակությունն է նրա ֆինանսատնտեսական հետագա գործունեության շարունակման առումով¹: Այսինքն՝ տնտեսավարող սուբյեկտն այդ պայմաններում չի կարողանում ապահովել պարտադիր վճարումների իրականացում՝ կապված պետական բյուջեին տրվող հարկատեսակների ու հաստատագրված վճարների, աշխատողներին հասանելիք աշխատավարձի և կենսաթոշակային հիմնադրամների վճարումների ու կրեդիտորական այլ պարտքերի մարումների հետ: Տնտեսավարող սուբյեկտների սնանկացման առաջնային հատկանիշներից է նաև ընթացիկ վճարումներ կատարելու անկարողությունը, այսինքն, երբ ի վիճակի չէ ժամանակին ապահովելու պարտատերերի վճարումները:

Եթե ֆինանսական սնանկացման եզրին գտնվող տնտեսավարող սուբյեկտը ցանկանում է խուսափել լուծարումից, ապա պարտավոր է ներկայացնել ֆինանսական առողջացման ծրագիր՝ հիմք ընդունելով «Իրավաբանական անձանց, իրավաբանական անձի կարգավիճակ չունեցող ձեռնարկությունների և անհատ ձեռներեցների անվճարունա-

¹ ՀՀ օրենքը «Ձեռնարկությունների ֆինանսական սնանկացման մասին», Երևան, 1995, էջ 5:

կության (սնանկացման) և ֆինանսական առողջացման մասին» ՀՀ օրենքի պահանջները¹:

Ֆինանսական առողջացման ծրագիր է համարվում պարտատերերի պահանջների բավարարման նպատակով իրականացվող պարտապանի (տնտեսավարող սուբյեկտի) ցանկացած վերակազմավորումը, որի արդյունքում պարտապանը չի լուծարվում:

Ֆինանսական առողջացման ծրագիրը ներառում է իրականացվող միջոցառումների ուղղությունները՝ տեխնիկատնտեսական հիմնավորումով և տնտեսավարող սուբյեկտի ֆինանսատնտեսական գործունեության վերլուծության մասին տեղեկատվական արդյունքներով²:

Ֆինանսական առողջացման ծրագիրը նաև պետք է ներառի՝

1. ապահովված, չապահովված և այլ խմբերի պարտատերերին կատարելիք վճարումների կարգը, ժամկետները և չափը, նրանց պահանջների դիմաց փոխհատուցումների կարգը,

2. տնտեսավարող սուբյեկտին (պարտապանին) պարտավորություններից ազատելու, դրանք հետաձգելու կամ վերաձևակերպելու կարգը և չափերը,

3. տնտեսավարող սուբյեկտի (պարտապանի) վճարունակությունը վերականգնելու համար նախատեսված միջոցառումների բովանդակությունը և իրականացման (կազմակերպչական, կառուցվածքային, իրավաբանական, ֆինանսական, տեխնիկական և աշխատանքային) ժամկետները,

4. պարտապանին պատկանող գույքի վաճառքի կարգը և դրանից ստացվելիք եկամուտների օգտագործումը նրա գործունեության շարունակման դեպքում՝ պարտատերերի պահանջների բավարարման հնարավորությունների ավելացման հիմնավորումները հաշվի առնելով,

5. այդ ծրագրի կատարման համար անհրաժեշտ ղեկավարի, մասնագետների վարձատրության ու վարչական ծախսերի փոխհատուցման կարգը և չափերը:

Տնտեսավարող սուբյեկտի ֆինանսական առողջացման գծով միջոցառումների անցկացման արդյունավետության բարձրացման նպատակով խիստ անհրաժեշտ է **գործարարության (բիզնես) պլանի** կազմումը՝ նախօրոք մշակված մեթոդական ցուցումների հիման վրա: Գործարա-

¹ Հայաստանի Հանրապետության պաշտոնական տեղեկագիր, թիվ 2, 20 փետրվարի, 1997, էջ 3:

² Նույն տեղում, էջ 21:

րության պլանը համարվում է ամփոփ պաշտոնական փաստաթուղթ: Նրա կազմման համար անհրաժեշտ է տվյալ տնտեսավարող սուբյեկտի նկատմամբ իրականացնել մանրակրկիտ ուսումնասիրություն և հավաքել բավականաչափ հավաստի տեղեկատվություն: Միաժամանակ, գործարարության պլանի ծավալը՝ կապված տնտեսավարող սուբյեկտի գործունեության զարգացման կոնկրետ նպատակների ու խնդիրների հետ, կարող է փոփոխվել, ուստի նպատակահարմար է ունենալ գործարարության միևնույն պլանի երկու տարբերակ:

Առաջին տարբերակը տնտեսավարող սուբյեկտի անցյալ, ներկա և ապագա գործունեության փոխկապակցված նպատակների, խնդիրների ամբողջականությունն է, որը ներկայացվում է պաշտոնական փաստաթղթի ձևով: Տնտեսավարող սուբյեկտին և նրա հետ որոշակի գործունեություն իրականացնող գործընկերներին, ներդրողներին և բաժնետերերին այն անհրաժեշտ է ընդհանուր նպատակները պարզաբանելու և նրա կիրառման արդյունավետությունը հիմնավորելու համար:

Երկրորդ տարբերակը տնտեսավարող սուբյեկտի ղեկավարի, գործունեության իրականացման ծրագիրը մշակողների և խորհրդատուների խմբի համար ամենօրյա մի փաստաթուղթ է, որում ներառվում է աշխատանքների հաջորդական կատարման և տեղեկատվության ամբողջական նյութը: Այս տարբերակը կրում է «Աշխատանքային գործարարության պլան» անվանումը և հնարավորություն է տալիս ավելի խոր հասկանալ առաջին տարբերակի կարևորությունը, նախապես ճանաչել և գնահատել գործունեության իրականացման ռիսկի երկու հիմնական տեսակները՝ ներքին (վերահսկելու հնարավորությունը) և արտաքին (կապված տնտեսական համակարգի և օրենսդրական դաշտի հետ), որոնց մասին կխոսվի հետագա շարադրանքում:

Գործարարության պլանը նախաներդրումային փուլի անբաժանելի մասն է հատկապես տնտեսավարման նոր պայմանների փուլում գտնվող երկրների համար: Այդ պլանն արժեքավոր փաստաթուղթ է տնտեսավարող սուբյեկտների համար նոր գործունեություն իրականացնելու կամ սնանկացումից խուսափելու առումով:

Թեև գործարարության պլանն «ազատ ստեղծագործության» ամփոփ փաստաթուղթ է¹, այնուհանդերձ դրան ներկայացվում են որոշակի պահանջներ. պլանում պետք է արտահայտված լինեն՝

¹ Գործարարության պլան (մեթոդական ձեռնարկ), Երևան, 1999, էջ 6:

- ըստ տեսականու (ասորտիմենտի) թողարկվող արտադրանքի գների մակարդակը և դրանց փոփոխությունը,
- սպառողների տեսակը և դրանց գնողունակության մակարդակը,
- շուկայի աշխարհագրական դիրքը,
- մրցունակության վերլուծությունը,
- ներկայացվող արտադրական ծրագիրը և շրջանառության ծավալի, ինքնարժեքի, շահույթի ու շահութաբերության տեսակների հաշվարկները,
- շուկայավարության և կազմակերպական պլանը (գովազդային աշխատանքների իրականացում, նորամուծություններին ծանոթանալու նպատակով մասնագետների համար դասընթացների կազմակերպում և այլն),
- ներդրումային ռիսկը,
- ֆինանսական պլանը:

Գործարարության պլանը կազմվում է հատուկ մշակված ձևով¹, որի 1-ին բաժնում տեղեկություններ են տրվում սնանկացման ենթակա տնտեսավարող սուբյեկտի *ընդհանուր բնութագրի մասին*։ Այսինքն՝ նշվում են նրա անվանումը, իրավաբանական և հեռախոսային հասցեն, բանկային ռեկվիզիտները, վերադաս կազմակերպություններին ենթակայությունը, գործունեության հիմնական տեսակը, կազմակերպատիրական ձևը, ինչպես նաև սեփականության ձևը՝ միաժամանակ ցույց տալով նրա մասնակցության բաժինը պետական բյուջեի եկամուտների կազմավորման գործում։ Բացի վերոնշյալներից, ընդհանուր բնութագրում նշվում են նաև նրա գրանցման ամսաթիվը, ամիսը և տարեթիվը, գրանցման վկայականի համարը, այն մարմնի անվանումը, որտեղ իրականացվել է գրանցումը, հարկային տեսչության հասցեն, գծապատկերի տեսքով տրվում է կազմակերպական կառուցվածքը և դրանում ներառված բոլոր ստորաբաժանումների և դուստր ընկերությունների անվանումները:

Տնտեսավարող սուբյեկտի ընդհանուր բնութագրի վերջում տրվում են պաշտոնատար անձանց մասին տեղեկություններ՝ նշելով ազգանունը, անունը, հայրանունը, տարիքը, կրթությունը, մասնագիտությունը և որակավորումը, տվյալ վայրում աշխատանքային ստաժը, նախկինում առնվազն երեք վայրերում նրա զբաղեցրած պաշտոնները:

¹ Берлин С.И. Теория финансов (учебное пособие), с. 240.

Գործարարության պլանի 2-րդ բաժնում տրվում են **ֆինանսական առողջացման ծրագրի մասին համառոտ տեղեկություններ**, որոնք պետք է հնարավորություն ստեղծեն վերականգնելու տնտեսավարող սուբյեկտների վճարունակությունը և դրանով իսկ ապահովեն նրա արդյունավետ գործունեությունը: Այս բաժնում ցույց են տրվում գործարարության պլանի իրականացման ժամկետներն ըստ ամիսների և պետության ու այլ ներդրողների կողմից տրամադրվող ֆինանսական միջոցների ընդհանուր գումարն ու դրանց հետ վերադարձման ժամկետները: Բերվում են նաև տվյալներ, որոնք բնորոշում են գործարարության պլանի իրականացման գործընթացում ստացվող ֆինանսական արդյունքները: Դրանց հիման վրա որոշում են, թե ինչ չափով կարող են մարվել ժամկետանց կրեդիտորական պարտքերը, ավելացվել տնտեսավարող սուբյեկտի տնտեսական միջոցները (ակտիվները) և այլն: Եթե տնտեսավարող սուբյեկտը պետական է, ապա այս բաժնում նշվում են այն կազմակերպությունների անվանումները (համապատասխան ռեկվիզիտներով), որոնց միջոցով կարող է իրականացվել նպատակային ֆինանսավորում:

Գործարարության պլանի 3-րդ բաժինը վերաբերում է տնտեսավարող սուբյեկտի **ֆինանսական դրության վերլուծությանը** և միաժամանակ այն պատճառներին, որոնք նպաստել են նրա անվճարունակությանը: Այս բաժնի առաջին մասում արտացոլվում են տնտեսավարող սուբյեկտի հաշվապահական հաշվառման վարմանը վերաբերող հարցերը: Այսինքն՝ իրականացվող տնտեսական գործառնությունների էությունը համապատասխանում է արդյոք իրականությանը, և, արդյոք, այդ սուբյեկտի ենթակայության տակ գտնվող ունեցվածքը (գույքը) սահմանված նորմերին համապատասխան է գնահատվում, թե ոչ՝ ելնելով հաշվապահական հաշվառման և հաշվետվությունների վարման գծով գործող հիմնադրույթների պահանջներից: Կարևոր է նաև ցույց տալ իրացումից հասույթի, հիմնական միջոցների ամորտիզացիայի, ոչ նյութական ակտիվների, փոքրարժեք ու արագամաշ առարկաների մաշվածության գումարների որոշման իրական լինելը:

Այս բաժնի երկրորդ մասում ամփոփ այդուսակի տեսքով տրվում են տնտեսավարող սուբյեկտի ֆինանսական ցուցանիշները՝ համապատասխան վերլուծություններով և դրանցից բխող հետևություններով: Աղյուսակում բերվում են 4 խումբ գործակիցներ (կայունության, գործա-

րար ակտիվության, իրացվելիության և շահութաբերության), որոնք հաշվարկվում են հիմնականում 3 տարվա համար:

Գործարարության պլանի 4-րդ բաժնում առաջարկվում են *վճարունակության վերականգնման գծով միջոցառումների անվանացանկ և տնտեսավարող սուբյեկտի տնտեսական գործունեության արդյունավետության ապահովման համար մեթոդական ցուցումներ*: Դրանք ներկայացվում են աղյուսակի տեսքով՝ որպես գործարարության պլանի հավելվածներից մեկը: Աղյուսակում տրվում են առաջարկվող միջոցառումների անվանացանկը, դրանց իրականացման ժամկետներն ու պահանջվող ֆինանսական միջոցների գումարի չափը: Այդ միջոցառումների թվին են դասվում՝ տնտեսավարող սուբյեկտի ղեկավար անձնակազմի փոփոխությունը, տնտեսական միջոցների գույքագրումը, դեբիտորական պարտքերի կարգավորումը, արտադրության և իրացման ծախսերի իջեցումը, անավարտ շինարարության վաճառքը կամ դրանց վերսկսումը, ավելցուկ կամ չօգտագործվող նյութերի, սարքավորումների և պահեստում գտնվող պատրաստի արտադրանքի վաճառքը (իրացումը), արտադրության ավտոմատացումը, մեքենայացումը և առաջավոր տեխնոլոգիաների արմատավորումը, աշխատանքի կազմակերպման կատարելագործումը, հնացած հիմնական միջոցների փոխարինումը ավելի ժամանակակից ու կատարելագործված միջոցներով և այլն:

Գործարարության պլանի 5-րդ բաժինը վերաբերում է *շուկայի ուսումնասիրությանն ու մրցակցությանը*, որտեղ շուկան բնութագրվում է տարբեր տեսանկյուններից, այդ թվում՝

- շուկայի մուտքի և ելքի արգելքները (օրենսդրական արգելքներ, մեծածավալ ներդրումներ, բարդ տեխնոլոգիաներ),
- շուկայի տարողությունը և իրավիճակային շահավետության աստիճանը,
- շուկայում արտադրանքի իրացման գծով գործող և ենթադրվող գները,
- շուկայի կարգավիճակը (մրցակցային, մենաշնորհային և այլն),
- շուկայում արտադրողների, մատակարարների, սպառողների ազդեցությունը,
- շուկան բնութագրող որակական և քանակական այլ ցուցանիշների ազդեցությունը:

Այս բաժնում, ինչպես ասվեց, նշվում են նաև շուկայի մրցակցությունը բնորոշող գործոնները, որոնք բաժանվում են երկու խմբի՝

1. շուկայում տվյալ արտադրանքը կամ ծառայությունն առաջարկող սուբյեկտների միջև մրցակցային գործոններ (մրցակիցների քանակը, խտությունը, նոր մրցակիցների մուտքը տվյալ շուկա և դրանից դուրս գալը),

2. շուկայում տվյալ արտադրանքի կամ ծառայության մրցակցային գործոններ:

Շուկայում գործող տնտեսավարող սուբյեկտների մասին տեղեկություններն (տնտեսավարող սուբյեկտի անվանումը, թողարկած արտադրանքի ծավալը, ինչպես նաև շուկայում տնտեսավարող բոլոր սուբյեկտների արտադրանքների ծավալում ունեցած բաժինը) ամփոփ ներկայացվում են աղյուսակով՝ հավելվածի տեսքով: Վերլուծության արդյունքում կատարվում են հետևություններ շուկայում ներկայացված արտադրատեսակների իրացման համար:

Գործարարության պլանի 6-րդ բաժինը ներառում է ***տնտեսավարող սուբյեկտի գործունեությունը շուկայավարության ոլորտում:*** Ժամանակակից շուկայավարությունը շուկայի ուսումնասիրման, պահանջարկի ձևավորման ու խթանման, արտադրական գործընթացների բոլոր փուլերի վրա շուկայական գործոնների հաշվառման, ապրանքները մինչև վերջին սպառողին հասցնելու, ապրանքների այդ շարժը կարգավորելու, արտադրության և շրջանառության ֆինանսական ապահովման, գնագոյացման, վերահսկողության, գովազդի և միջազգային գործունեության համալիր միջոցառումներ են: Այս բաժնում պետք է հատուկ նշվեն շուկայավարության երկու հիմնական ուղղությունները՝

1. տնտեսավարող սուբյեկտների ապրանքների շուկայի վերլուծական գործունեությունը (շուկայավարության հետազոտություն),

2. մրցակցային պայմաններում տնտեսավարող սուբյեկտների ապրանքների և ծառայությունների իրացման շուկայի հետ կապված գործունեությունը:

Կառավարման առաջատար տեսաբաններից մեկը՝ Պիտեր Դրակերը, այս առումով նշել է. «Շուկայավարության նպատակն է ստեղծել իրացման գծով նպաստավոր այնպիսի պայմաններ, այնքան լավ ուսումնասիրել ու հասկանալ հաճախորդներին, որ ապրանքը կամ իրականացվող ծառայությունը իր որակական հատկանիշներով համապատասխանի վերջինիս պահանջներին և շուտ կարողանա գտնել իր գնորդին¹»:

¹ Գործարարության պլան (մեթոդական ձեռնարկ), էջ 27:

Գործարարության պլանի այս բաժնում տրվում է նաև ապրանքի վաճառքի իրականացման ռազմավարության նկարագիրը: Այստեղ նշվում է, թե տվյալ ապրանքատեսակը ինչ ծավալով և ինչպիսի ուղղություններով է իրացվելու:

Գործարարության պլանի 7-րդ բաժինը վերաբերում է արտադրական ծրագրերի մշակման կարգին, որն ամփանվում է *«Արտադրության պլան»*: Վերջինիս մշակման անհրաժեշտությունը պայմանավորված է տնտեսավարող սուբյեկտի տնտեսական գործունեության ապահովման և ռիսկայնության նվազեցման հետ: Այս բաժինը կազմելիս տրվում են հետևյալ հարցերի պատասխանները՝

- արտադրական ներքին հզորություններով ապահովվածության չափը,

- ապրանքատեսակների արտադրության պայմանները,

- հումքի, նյութերի, սարքավորումների և նյութական այլ ակտիվների ձեռքբերման աղբյուրը և անհրաժեշտ չափը,

- արտադրական և շրջանառության փուլերի ժամկետային ինչպիսի հաջորդականություն է սահմանվելու ապրանքների արտադրման ու իրացման համար,

- ինչպիսի տեխնոլոգիայով, որքան, ինչ որակի և քանակի են արտադրվելու ապրանքատեսակները,

- ինչպիսի դժվարություններ կարող են առաջանալ իրականացվող բոլոր տեսակի գործառնություններում:

Այս բաժնում անհրաժեշտ է հատուկ ուշադրություն դարձնել ինչպես արտադրական, այնպես էլ վերադիր ծախսերի հաշվառմանը, ակտիվների գնահատմանը և վերլուծությանը: Պետք է վերլուծության ենթարկվեն հետևյալ ցուցանիշները՝

1. ոչ ընթացիկ և ընթացիկ ակտիվների, աշխատուժի, հաստատուն, փոփոխական և վերադիր ծախսերի մակարդակները, դրանց փոփոխման օրինաչափությունները, ֆինանսատնտեսական գործունեության կարգավորման ընթացիկ և ռազմավարական (հեռանկարային) նպատակները,

2. արտադրական հզորությունների օգտագործման, ծանրաբեռնվածության, տեխնոլոգիայի արդիականության և նորացման աստիճանները,

3. արտադրողականության մակարդակը և դրա բարձրացման ուղիները,

4. ապրանքանյութական պաշարների ձեռքբերման գծով հնարավոր մատակարարների գործունեությունը,

5. երկարատև ներդրումների ծավալը և դրա արդյունավետությունը:

Գործարարության պլանն ավարտվում է 8-րդ բաժնով, որտեղ ամփոփվում են նախորդ բաժիններում կատարված վերլուծությունների և ուսումնասիրությունների արդյունքները. այն անվանվում է **«Ֆինանսական պլան»**: Այս բաժինն ամբողջական տեսքով ներառում է ֆինանսական մի շարք փաստաթղթեր՝

- եկամուտների և ծախսերի ամփոփ հաշվեկշիռը (եկամուտները, ծախսերը, համախառն շահույթը, իրացումից շահույթը, հարկային վճարումները, զուտ շահույթը),

- դրամական մուտքերը և ծախսերը,

- ֆինանսական պլանը՝ ըստ աղբյուրների (սեփական ֆինանսավորման միջոցներ, վարկեր, ներդրումներ),

- դրամական միջոցների օգտագործումը:

6.1.4.1. Ֆինանսական պլանի կազմման համառոտ նկարագիրը

Ֆինանսական պլան կազմելիս անհրաժեշտ է անդրադառնալ հետևյալ բաժինների¹ ամբողջական նկարագրմանը՝

- հաշվարկման սկզբունքների,

- ծախսերի,

- եկամուտների,

- ֆինանսական հաշվետվությունների,

- անվնաս գործունեության (գրոյական շահույթի) վերլուծության,

- պլանի արդյունավետության գործակցային վերլուծություն:

Ֆինանսական պլանի **հաշվարկման սկզբունքների բաժնում** արտացոլվում են ֆինանսական հաշվարկների կատարման սկզբունքները, որոնք բխում են տվյալ գործարարության առանձնահատկություններից, գործող օրենսդրական, նորմատիվային դաշտերից և էական նշանակություն ունեցող այլ գործոններից: Այս բաժնի նպատակն է հնարավորին չափ իրական դարձնել գործարարության ֆինանսական նկարագիրը, որով էլ կարևորվում է բաժնի դերը: Բաժնում ներառվում են հետևյալ ենթաբաժինները՝

¹ Գործարարության պլան (մեթոդական ձեռնարկ), էջ 93:

- վճարումների կատարման արժույթները (ԱՄՆ դոլար, գերմանական մարկ, դրամ և այլն). ըստ որում ներքին շուկայում իրականացվող ֆինանսական գործառնությունները [արտադրանքի իրացում, նյութերի ձեռքբերում, սեփական (բաժնետիրական) և փոխառու կապիտալի ներգրավում, ծառայությունների դիմաց վճարումներ և այլն] անհրաժեշտ է ներկայացնել ազգային արժույթով: Ներմուծման-արտահանման, սեփական և փոխառու միջոցների ներգրավման, արտաքին շուկայի հետ կապված այլ գործառնություններն անհրաժեշտ է ներկայացնել արտասահմանյան ազատ փոխարկելի արժույթով՝ մասնավորապես ԱՄՆ դոլարով կամ գերմանական մարկով:

- Գնաճը, որը տնտեսությունը բնութագրող մակրոտնտեսական կարևորագույն ցուցանիշներից մեկն է. առանց դրա ազդեցությունը հաշվի առնելու՝ ֆինանսական ցանկացած պլան թերի կլինի: Ինչպես գիտենք, գնաճի հաշվարկման հիմք է վերցվում սպառողական զների ամփոփ ինդեքսը:

- Հարկերը, տուրքերը և այլ հատկացումները, որոնց դերը բավականաչափ մեծ է, քանի որ հնարավոր ներդրողներին ծանոթացնում է տվյալ երկրում գործող հարկային դաշտին, հարկատեսակներին, հարկման մեխանիզմներին, հարկային արտոնություններին և հարկերի հետ կապված այլ տեղեկություններին:

- Պլանի ֆինանսավորման պայմանները, ըստ որի մշակվում է որոշակի նպատակների (գործարարության հիմնադրում, դրա առողջացում, ընդլայնում և այլն) իրականացման համար ֆինանսական միջոցների ներգրավում՝ սեփական և փոխառու կապիտալի հաշվին:

- Ֆինանսական միջոցների վերագնահատման (դիսկոնտի) գործակիցը, որի որոշումը և հաշվարկներում դրա օգտագործումը կարևոր նշանակություն ունի գործարարության իրական պատկերի նկարագրման համար, որը հիմնված է փողի ժամանակային արժեքի տեսության վրա: Կան վերագնահատման (դիսկոնտի) գործակցի (V_q) որոշման բազմաթիվ մեթոդներ, որոնցից խորհուրդ է տրվում օգտագործել հետևյալ բանաձևը՝

$$V_q = \frac{X}{(1+i)^1}, \quad (6.1.4.1.1)$$

որտեղ՝
X-ը ներդրվող սկզբնական գումարն է,
i-ն բանկային տոկոսադրույքն է,

Է-ն ներդրման ժամկետն է:

Այս գործակցի օգտագործումը հատկապես կարևորվում է երկարա-
ժամկետ ծրագրերի իրականացման ժամանակ, երբ ներդրումները կա-
տարվում են տվյալ պահին կամ ժամանակային կտրվածքով ավելի
վաղ, քան ստացվում են այդ ներդրումների արդյունքները և, որոնց ան-
վանական արժեքները չեն համընկնում դրանց իրական արժեքների
հետ:

- Հաշվարկման իրական այլ սկզբունքները, որոնք անհրաժեշտ է
օգտագործել.

1. արտադրանքի (աշխատանքների, ծառայությունների) իրացումից
նախատեսվող վճարումների պայմանները (փաստացի վճարումների
տեսակարար կշիռը տվյալ ժամանակահատվածում),

2. նյութերի և այլնի դիմաց վճարումների պայմանները (փաստացի
վճարումների տեսակարար կշիռը տվյալ ժամանակահատվածում):

Ֆինանսական պլանում իր էությանը կարևոր է **ծախսերի բաժինը**.
Այստեղ անհրաժեշտ է մանրամասն նկարագրել ծախսային բոլոր ուղ-
ղությունները, դրանց մակարդակը և որոշման մեխանիզմները: Ծախսե-
րի հաշվարկման ժամանակ ցանկալի է օգտագործել մի քանի տարբե-
րակներ՝ վատագույն (ծախսերի բարձր մակարդակ), լավագույն (ծախ-
սերի ցածր մակարդակ) և միջին (ծախսերի առավել իրական կամ մի-
ջին ճյուղային մակարդակ): Այնուհետև, վերլուծելով տվյալ գործարա-
րության առանձնահատկությունները և արտադրանքի իրացման կազ-
մակերպման հնարավորությունները, հարկ է ընտրել ծախսերի հաշ-
վարկման իրական տարբերակը: Ֆինանսական պլանի ծախսային
մասն ավելի արտահայտիչ դարձնելու համար անհրաժեշտ է այն բա-
ժանել հետևյալ մասերի՝

- կապիտալ ծախսեր,
- ուղղակի (փոփոխուն) ծախսեր,
- անուղղակի (հաստատուն կամ վերադիր) ծախսեր:

Պլանի իրականացման կապիտալ ծախսերն ուղղվում են ոչ ընթա-
ցիկ ակտիվների գծով, այդ թվում՝ հիմնական միջոցների ձեռքբերման,
դրանց կապիտալ վերանորոգման, նաև՝ արտադրության վերակառուց-
ման և վերազինման համար: Այս ծախսերի առանձնահատկությունն այն
է, որ պահանջում է հետզման երկար ժամկետ (ամորտիզացվում են
տարիների ընթացքում):

Ուղղակի (փոփոխում) ծախսերն այն ծախսերն են, որոնց մեծությու-
նը միավոր արտադրանքի վրա մնում է նույնը՝ անկախ արտադրության
ծավալների փոփոխությունից: Ուղղակի ծախսերը յուրաքանչյուր ար-
տադրատեսակի միավորի համար կազմվում են առանձին: Այն հիմնա-
կանում ընդգրկում է հետևյալ ծախսային հոդվածները.

- արտադրության անձնակազմի աշխատավարձը սոցիալական ա-
պահովագրության հատկացումներով,

- նյութերը (հումք և նյութեր, գնովի կիսապատրաստուքներ, հա-
մալրող շինվածքներ և դետալներ, վառելիք, տարա և տարանյութեր,
պահեստամասեր, շինանյութեր, գյուղատնտեսական նշանակության
նյութեր, վերամշակման հանձնված նյութեր և այլ նյութեր),

- ուղղակի այլ ծախսեր:

Անուղղակի (հաստատուն կամ վերադիր) ծախսերն այն ծախսերն
են, որոնք արտադրության ծավալներից կախված միավորի վրա փո-
փոխվում են (արտադրության ծավալների մեծացումը բերում է միավոր
արտադրատեսակի վրա անուղղակի ծախսի իջեցման): Անուղղակի
ծախսերը հաշվարկվում են որոշակի ժամանակաշրջանի (մասնավորա-
պես մեկ տարվա) համար: Անուղղակի ծախսերում հիմնականում
ընդգրկվում են հետևյալ ծախսային հոդվածները՝

- կառավարման ծախսեր (աշխատավարձ սոցիալական ապահո-
վագրության հատկացումներով, կապ, կոմունալ ծառայություններ, է-
լեկտրաէներգիա, փոստ, գործուղումներ և այլն),

- արտաարտադրական ծախսեր (տարածքի, սարքավորումների
վարձակալության, հիմնական միջոցների վերանորոգման և այլն),

- շուկայավարության ծախսեր (գովազդ, շուկայում ապրանքների
առաջխաղացմանն ուղղված միջոցառումներ, իրացման ծախսեր և
այլն),

- անուղղակի այլ ծախսեր:

Ֆինանսական պլանի հաջորդ կարևոր բաժինը **եկամուտների բա-
ժինն է**, որտեղ նկարագրվում են եկամուտների կազմավորման բոլոր
աղբյուրները (ուղղությունները), դրանց մակարդակը և որոշման մեխա-
նիզմները: Եկամուտների հաշվարկման ժամանակ նույնպես ցանկալի է
օգտագործել մի քանի տարբերակներ՝ վատագույն (եկամուտների
ցածր մակարդակ), լավագույն (եկամուտների բարձր մակարդակ) և մի-
ջին (եկամուտների առավել իրական կամ միջին ճյուղային մակարդակ):
Այնուհետև, վերլուծելով տվյալ գործարարության առանձնահատկու-

յունները և արտադրանքի իրացման կազմակերպման հնարավորութ-
յունները, հարկ է ընտրել եկամուտների հաշվարկման իրական տարբե-
րակը: Ֆինանսական պլանի եկամտային մասն ավելի արտահայտիչ
դարձնելու համար անհրաժեշտ է այն բաժանել հետևյալ հոդվածների՝

- եկամուտներ գործառնական գործունեությունից,
- եկամուտներ ֆինանսական գործունեությունից,
- եկամուտներ ներդրումային գործունեությունից:

Ֆինանսական պլանի **ֆինանսական հաշվետվությունների բաժինը**
բաղկացած է երեք հիմնական հաշվետվություններից՝

- հաշվեկշիռ,
- ֆինանսական արդյունքների մասին հաշվետվություն,
- դրամական հոսքերի մասին հաշվետվություն:

Թվարկված հաշվետվություններն անհրաժեշտ է կազմել տվյալ երկ-
րում ընդունված հաշվապահական հաշվառման հիմնական սկզբունք-
ներից ելնելով, որոնք կարող են տարբերվել հաշվապահական հաշ-
վառման միջազգային չափանիշներից: Այժմ Հայաստանում գործող
հաշվապահական հաշվառման սկզբունքները համապատասխանեցվել
են միջազգային չափանիշներին, որոնք աստիճանաբար բարելավում
են երկրի ներդրումային մթնոլորտը:

Տնտեսավարող սուբյեկտի **անվնաս գործունեության (գրոյական շա-
հույթի) վերլուծությունը** ֆինանսական պլանի բաղկացուցիչ կարևոր
մասերից մեկն է. այն ցույց է տալիս տվյալ արտադրանքի (աշխա-
տանքների, ծառայությունների) իրացման այն ծավալը, որն ապահո-
վում է նրա անվնաս գործունեությունը: Վերջինս հաշվարկվում է
հետևյալ բանաձևի հիման վրա՝

$$Q \times \bar{O} = N_{\delta} \times \bar{O} + U_{\delta} + \bar{C}, \quad (6.1.4.1.2)$$

որտեղ՝

Q-ն միավոր արտադրանքի (աշխատանքի, ծառայության) գինն է,
O-ն միավոր արտադրանքի (աշխատանքի, ծառայության) գրոյա-
կան շահույթ ապահովող ծավալն է,

N_δ-ն միավոր արտադրանքի (աշխատանքի, ծառայության) վրա կա-
տարվող ուղղակի ծախսերն են,

U_δ-ն որոշակի ժամանակաշրջանում կատարվող անուղղակի ծախ-
սերն են,

C-ն շահույթն է (անվնաս գործունեության վերլուծության ժամանակ
այն հավասարեցվում է O-ի):

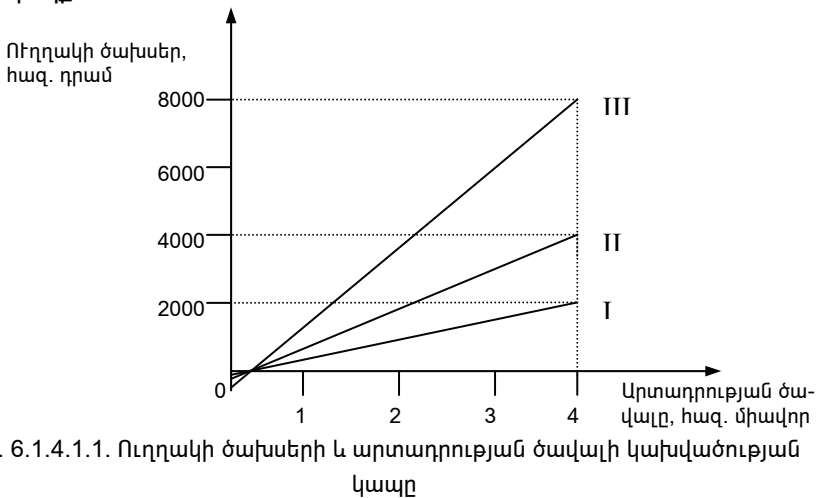
Ջրոյական շահույթ ($\mathcal{C} = 0$) ապահովող միավոր արտադրանքի (աշխատանքի, ծառայության) ծավալը կարելի է հաշվարկել հետևյալ բանաձևով, որը վերը բերված (5.1.4.1.2) բանաձևից ստացվող արտահայտությունն է՝

$$U_{\delta} = Q \times \bar{O} - \Pi_{\delta} \times \bar{O} = \bar{O}(Q - \Pi_{\delta}), \quad (6.1.4.1.3)$$

որտեղից՝

$$\bar{O} = \frac{U_{\delta}}{Q - \Pi_{\delta}} : \quad (6.1.4.1.4)$$

Տնտեսավարող սուբյեկտի անվնաս գործունեության վերլուծությունն ավելի պատկերավոր է գծապատկերային (6.1.4.1.1) արտացոլման դեպքում:

Գծ. 6.1.4.1.1. Ուղղակի ծախսերի և արտադրության ծավալի կախվածության կապը

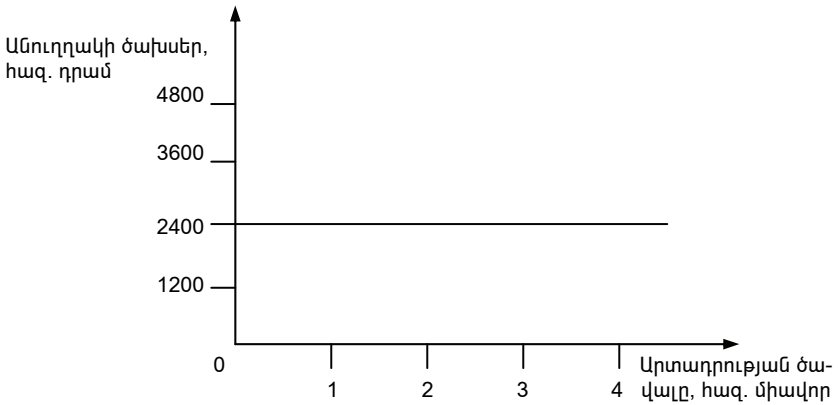
Արտադրանքի (աշխատանքի, ծառայության) վրա կատարվող ուղղակի ծախսերի կարևոր առանձնահատկությունն այն է, որ դրանք, անկախ արտադրության ծավալների փոփոխությունից, միավորի հաշվով մնում են անփոփոխ:

Գծապատկերում I, II, III ուղիներից յուրաքանչյուրն արտահայտում է միավոր արտադրանքի և ուղղակի ծախսերի մեծությունների միջև կախվածությունը¹: Որքան մեծ լինի ուղիղ գծի և ուղղակի ծախսերի

¹ Практикум по финансовому менеджменту. Под ред. Е.С. Стояновой. М., 2000, с. 13.

կազմած անկյունը, այնքան այն նպաստավոր կլինի տնտեսավարող սուբյեկտի համար, քանի որ միավոր արտադրանքի հաշվով ոչ մեծ չափով ուղղակի ծախսերը կապված են փոքրածավալ ընթացիկ ակտիվների (շրջանառու միջոցների) օգտագործման հետ և պայմանավորված են ավելի շատ շահույթի ստացմամբ:

Անուղղակի ծախսերի կարևոր առանձնահատկությունն այն է, որ դրանք արտադրանքի (աշխատանքի, ծառայության) միավորի հաշվով փոփոխվում են՝ կախված արտադրության ծավալների փոփոխությունից, սակայն դրանց ընդհանուր գումարը, անկախ արտադրության ծավալների փոփոխությունից, մնում է հաստատուն: Ուստի, անուղղակի ծախսերի գծապատկերը (6.1.4.1.2) կունենա հետևյալ տեսքը.

Գծ. 6.1.4.1.2. Անուղղակի ծախսերի և արտադրության ծավալի կախվածության կապը

Գծապատկերից երևում է, որ անուղղակի ծախսերը հավասար են 2400 հազ. դրամի և անփոփոխ (հաստատուն) են մնում արտադրության ծավալի աճման կամ նվազման դեպքում:

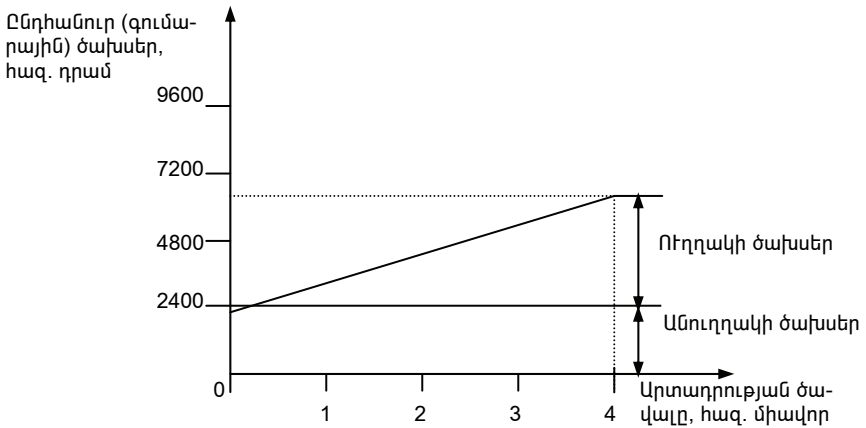
Ուղղակի (փոփոխուն) և անուղղակի (հաստատուն կամ վերադիր) ծախսերի փոխկապակցությունը արտադրության ծավալի փոփոխության դեպքում ավելի հստակ պատկերացնելու համար ներկայացնենք աղյուսակի տեսքով (աղյուսակ 6.1.4.1):

Աղյուսակ 6.1.4.1

Արտադրության ծավալի փոփոխության դեպքում ուղղակի և անուղղակի ծախսերի բնույթը

Արտադրության ծավալը	Ուղղակի ծախսեր		Անուղղակի ծախսեր	
	ընդհանուր (գումարային)	միավոր արտադրանքի հաշվով	ընդհանուր (գումարային)	միավոր արտադրանքի հաշվով
աճում է	մեծանում են	անփոփոխ	անփոփոխ	փոքրանում են
նվազում է	փոքրանում են	անփոփոխ	անփոփոխ	մեծանում են

Ուղղակի և անուղղակի ծախսերի հիման վրա ստացվող ընդհանուր (գումարային) ծախսերի գծապատկերն (6.1.4.1.3) արտահայտվում է հետևյալ տեսքով.

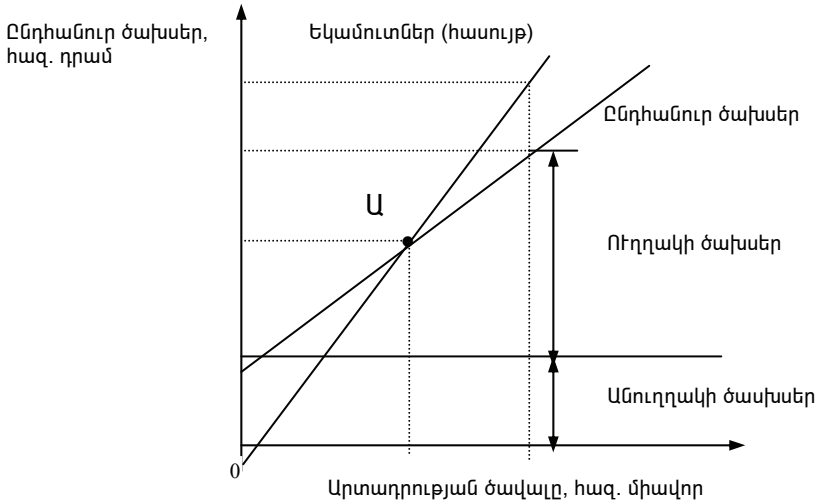

Գծ. 6.1.4.1.3. Ընդհանուր (գումարային) ծախսերի և արտադրության ծավալի կախվածության կապը

Գծապատկերից պարզվում է, որ ուղղակի և անուղղակի ծախսերի գծով ընդհանուր ծախսերը կազմել են մոտ 7200 հազ. դրամ:

Այժմ անդրադառնանք միավոր արտադրանքի (աշխատանքի, ծառայության) իրացումից ստացվող եկամուտները (հասույթը) բնութագրող գծապատկերին (6.1.4.1.4): Այն արտադրանքի (աշխատանքի, ծառայության) իրացման ծավալների հետ ունի ուղիղ համեմատական կախվածություն: Արտադրանքի (աշխատանքի, ծառայության) իրացումից ստացվող եկամուտների (հասույթի) գծապատկերը կարելի է ներկա-

յացնել ուղիղ գծի տեսքով, ընդ որում այդ գծի կազմած անկյունն արգիսների առանցքի հետ ավելի մեծ կլինի ընդհանուր ծախսերի գծապատկերի կազմած անկյան հետ համեմատած (շահավետ գործարարությունը ենթադրում է եկամուտների և ծախսերի դրական տարբերություն): Եկամուտների (հասույթի) և ընդհանուր ծախսերի գծապատկերների համադրումը կունենա հետևյալ տեսքը:

Գծ. 6.1.4.1.4. Ընդհանուր (գումարային) ծախսերի, արտադրության ծավալի և եկամուտների կախվածության կապը

Ընդհանուր (գումարային) ծախսերի և եկամուտների ուղիղների հատման կետը (Ա) ցույց է տալիս իրացման այն ծավալը, որն ապահովում է տնտեսավարող սուբյեկտի անվնաս գործունեությունը: Այդ կետից վնասաբեր է (ծախսերի գիծն եկամուտների գծից ավելի վեր է ընկած), իսկ վերև՝ շահութաբեր (եկամուտների գիծը ծախսերի գծից ավելի վեր է ընկած):

6.2. Ռիսկի գնահատումը

6.2.1. Ռիսկի տեսակները և դրանց վերլուծության ընդհանուր սկզբունքները

Շուկայական տնտեսավարման պայմաններում մեծապես կարևորվում է ռիսկի գործոնը, առանց որի անհիմաստ և նույնիսկ վտանգավոր է տնտեսական գործունեության իրականացումը: Ռիսկը տնտեսավարող սուբյեկտի հավանական կորուստների մեծությունն է՝ կապված չստացված եկամուտների լրացուցիչ ծախսերի և այլ տեսակի վնասների առաջացման հետ¹:

Տնտեսավարող սուբյեկտի գործունեության հետ կապված՝ գոյություն ունեն ռիսկի մի քանի տեսակներ: Դրանցում իր կարևոր տեղն ունի **ձեռնարկչատիրական ռիսկը**, որը պայմանավորված է գործարարության բնույթով: Գործարարության իրականացումն անհնար է առանց ռիսկի: Սակայն ռիսկերի նշանակալի մասը (գործարարների սխալները, գների փոփոխությունները, պահանջարկը, ոչ ճիշտ ընտրված նախագիծը և այլն) ամբողջովին ընկնում է ձեռնարկատիրոջ վրա: Գործունեության ընդլայնումը նույնպես կապված է ռիսկի գործոնի հետ: Համաշխարհային փորձը վկայում է, որ ձեռնարկչատիրությունն անհնար է առանց ռիսկի: Ձեռնարկչատիրական ռիսկի հիմնական տեսակներին կարելի է վերագրել արտադրական, առևտրային, ֆինանսական (վարկային), ներդրումային, շուկայական, ապահովագրական և հարկային ռիսկերը: Դրանցից՝

- **արտադրական ռիսկը** կապված է արտադրական տարբեր գործունեությունում արտադրանքի ստացման, կատարվող աշխատանքների և ծառայությունների հետ: Արտադրական ռիսկի ծագման պատճառներն են՝ արտադրության ծավալի իջեցումը (ավելացումը), նյութական ծախսերի աճը, աշխատողների դժգոհությունը, հարկային վճարումների ավելացումը և այլն: Արտադրական ռիսկը կապված է նաև տնտեսավարող սուբյեկտի պարտավորությունների չկատարման հետ,

- **առևտրային ռիսկը** ծագում է ապրանքների իրացման և ծառայությունների մատուցման գործընթացում: Առևտրային ռիսկի պատճառներն են՝ արտադրանքի իրացման ծավալի իջեցումը, նյութական ռե-

¹ Грабовыи П.Г. и др. Риски в современном бизнесе. М., 1994, с. 58.

սուրսների ձեռքբերման գների բարձրացումը, շրջանառության ծախսերի ավելացումը, մրցակցությունը և այլն,

- **Ֆինանսական (վարկային) ռիսկը** դրսևորվում է տնտեսավարող սուբյեկտների, բանկերի ու ֆինանսական այլ բնույթի կազմակերպությունների միջև տեղի ունեցող փոխհարաբերությունների ուլորտում: Ֆինանսական ռիսկը կապված է բյուջեի մշակման, եկամուտների և ծախսերի կազմման, ֆինանսական միջոցների բաշխման ու օգտագործման, երկարատև ֆինանսական ներդրումների պլանավորման, ինչպես նաև չնախատեսված ծախսումների կատարման հետ: Ֆինանսական ռիսկի պատճառներն են՝ փոխառու և սեփական կապիտալի հարաբերակցության մեծացումը, կրեդիտորներից (վարկատուներից, փոխառուներից) կախվածությունը, կապիտալի պասիվ օգտագործումը և այլն,

- **Ներդրումային ռիսկը** կապված է տնտեսավարող սուբյեկտի ներդրումային պորտֆելի արժեզրկման հնարավորության և սպասվելիք եկամտի ստացման հետ,

- **շուկայական ռիսկը** կապված է ապրանքների և ծառայությունների շուկայական գների տատանումների, ինչպես նաև սեփական և օտարերկրյա արժույթների փոխարժեքների ու փոխատվության շուկայական տոկոսադրույքների տատանումների հետ,

- **ապահովագրական ռիսկը** կապված է գույքի (տուն, կահույք, ավտոմեքենա, գյուղատնտեսական կենդանիներ, հող, այգիներ և այլն, այսինքն՝ անշարժ ու շարժական գույք) շահագործման և տարբեր տեսակի փոխադրումների հետ,

- **հարկային ռիսկը**, որը կարելի է քննարկել երկու կտրվածքով՝

ա) ձեռնարկչատիրական հարկային ռիսկ, որը կապված է հարկային քաղաքականության հնարավոր փոփոխությունների (նոր հարկատեսակների առաջացում, հարկային արտոնությունների կրճատում կամ վերացում և այլն), ինչպես նաև հարկային դրույքաչափերի մեծության փոփոխության հետ,

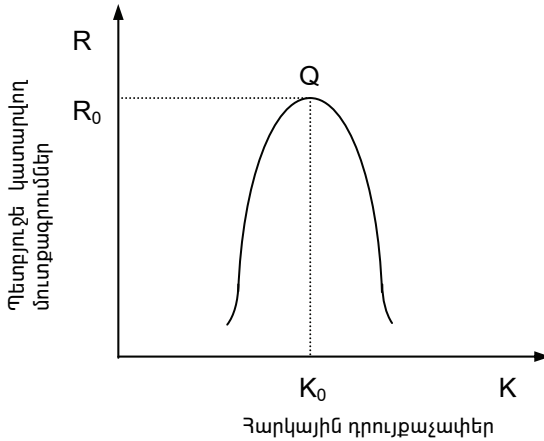
բ) պետական հարկային ռիսկ, երբ հարկային քաղաքականության փոփոխության արդյունքում կարող են կրճատվել պետբյուջե մուտքագրվող գումարները:

Համաշխարհային փորձը ցույց է տալիս, որ պետությունն ավելի շատ շահագրգռված է սահմանել հարկատեսակների այնպիսի դրույքաչափեր, որոնք՝

- մի կողմից կարող են չնպաստել ձեռնարկչատիրական գործունեությանը,

- մյուս կողմից էլ կարող են ապահովել առավելագույն չափով ակնկալվող մուտքագրումներ պետբյուջե:

Թե ինչպիսի կախվածություն գոյություն ունի պետբյուջե կատարվող մուտքագրումների և հարկատեսակների դրույքաչափերի մեծության միջև, ներկայացնենք ամերիկյան նշանավոր տնտեսագետ Լաֆֆերի առաջարկած գծապատկերով (6.2.1.1)¹:

Գծ. 6.2.1.1. Լաֆֆերի կորը

Գծապատկերից պարզ երևում է, որ հարկային դրույքաչափերի (K) մեծացման հետ աճում են բյուջե կատարվող մուտքագրումները (R): Այդ իսկ պատճառով էլ K_0 դրույքաչափին համապատասխանում է Q առավելագույն չափով ֆինանսական միջոցների մուտքագրումներ ($R_0 = Q$): Բայց հարկային դրույքաչափերի հետագա էլ ավելի բարձրացումը արդեն չի նպաստում բյուջե կատարվող մուտքագրումների ավելացմանը, այլ նույնիսկ այն աստիճանաբար նվազում է, քանի որ տվյալ իրավիճակում տնտեսավարող սուբյեկտներն արդեն շահագրգռված չեն լինում մեծացնելու արտադրության ծավալները: Այստեղից հետևում է, որ պետությունը պետք է իրականացնի հարկային նուրբ քաղաքականություն տարբեր տեսակի գործունեություն իրականացնող սուբյեկտների

¹ Гранатуров В.М. Экономический риск: сущность, методы измерения, пути снижения (учебное пособие). М., 1999, с. 23.

հետ և տվյալ պահի դրությամբ սահմանի իրեն արդարացնող դրույթաչափեր:

Տնտեսավարող սուբյեկտների ռիսկերի հաշվառումը և վերլուծությունը կարելի է իրականացնել տրամաբանական հետևյալ հաջորդականությամբ.

1. ներքին և արտաքին գործոնների բացահայտում, որոնք մեծացնում կամ փոքրացնում են ռիսկի կոնկրետ որևէ տեսակի մեծությունը,

2. բացահայտված գործոնների վերլուծությունը,

3. ռիսկի յուրաքանչյուր տեսակի գնահատումը ֆինանսական տեսանկյունով, որը կատարվում է երկու եղանակով՝

ա) ֆինանսական վճարունակության որոշման (նախագծի իրացվելիություն),

բ) ֆինանսական միջոցների ներդրումների արդյունավետության որոշման (տնտեսական նպատակահարմարություն),

4. ռիսկի թույլատրելի մակարդակի որոշումը,

5. առանձին գործարքների վերլուծությունը՝ ելնելով ռիսկի ընտրված (սահմանված) մակարդակից,

6. ռիսկի նվազեցման միջոցառումների մշակումը:

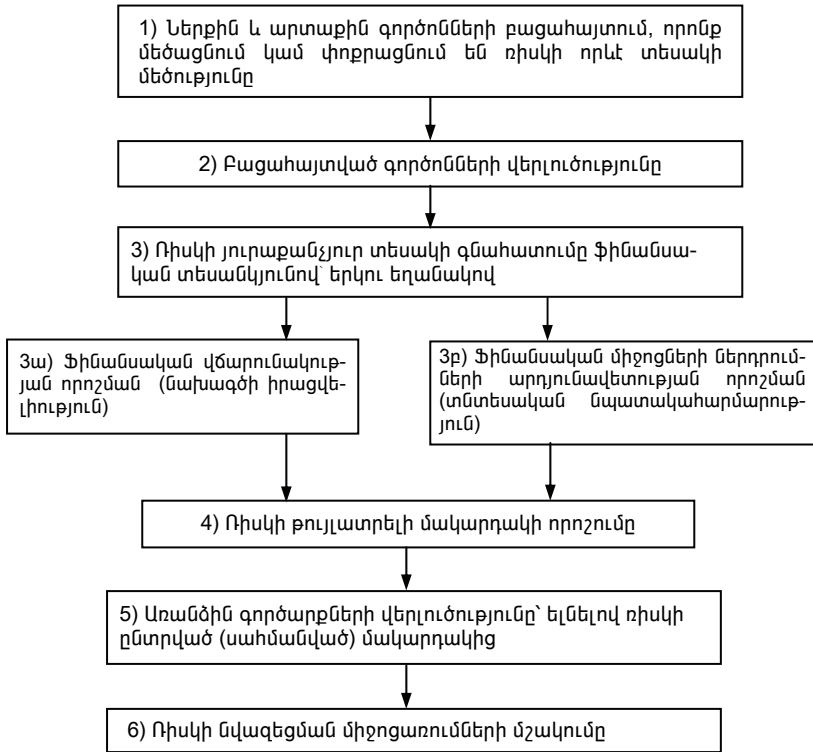
Թվարկված փոխկապակցություններն ավելի հստակ պատկերացնելու համար դրանք ներկայացնենք գծապատկերի (6.2.1.2) տեսքով¹:

Բոլոր գործոնների (ներքին և արտաքին) միաժամանակյա ազդեցության հաշվառման արդյունքում (նաև ռիսկերի նվազեցման միջոցառումների ազդեցությունը) կստացվի՝ նյութական, աշխատանքային, ֆինանսական, ժամանակային և այլ վնասների ու կորուստների հավանական մեծությունների գնահատականը: Դրանցից յուրաքանչյուրը բնորոշվում է յուրահատուկ առանձնահատկություններով:

Նյութական վնասները և կորուստները կապված են չնախատեսված, լրացուցիչ նյութական ծախսերի ու վնասների, նյութերի, ապրանքանյութական արժեքների, օբյեկտների, շենքերի և շինությունների կորուստների հետ և այլն:

Աշխատանքային կորուստները հիմնականում կապված են պատահարներով և անկանխատեսելի իրավիճակներով պայմանավորված աշխատաժամանակի կորուստների հետ:

¹ Артеменко В.Г., Беллендир М.В. Финансовый анализ (учеб. пособие), с. 111.

Պժ. 6.2.1.2. Ռիսկի վերլուծության հաջորդականությունը

Ֆինանսական վնասները և կորուստները կապված են փողի գերածախսի, տուգանքների և տույժերի վճարման, լրացուցիչ հարկերի և գումարների հավաքագրման ու վճարման, արժեթղթերի և դրամական կորստի, հայտնի աղբյուրներից նախատեսված գումարների չստացման, վճարումների չկատարման, գնի մեծության անկումով պայմանավորված եկամտի նվազման, ինչպես նաև ազգային արժույթի փոխարժեքի փոփոխման և արժեզրկման գծով կապված վնասների և կորուստների հետ:

ժամանակային կորուստները պատվերների կատարման, պատրաստի արտադրանքի տեղափոխման և իրացման հետ կապված ուշացումներ են:

Այլ վնասները և կորուստները կապված են բնությանը և բնակչությանը, ինչպես նաև տնտեսության իմիջին հասցված վնասների հետ:

Տնտեսավարող սուբյեկտների համար կարևոր նշանակություն ունի նաև արտաքին ռիսկային իրավիճակների, երևույթների ազդեցության հաշվառումը և գնահատումը: Տնտեսավարող սուբյեկտի գործունեությունից չկախված արտաքին ռիսկային իրավիճակները և երևույթները դասակարգվում են՝

- տնտեսական օրենսդրության հետ կապված ռիսկ,
- տնտեսական ընթացիկ իրավիճակի հետ կապված ռիսկ,
- ներդրումային պայմանների հետ կապված ռիսկ,
- արտաքին առևտրի, մատակարարումների և առաքումների սահմանափակումների հետ կապված ռիսկ,
- քաղաքական իրավիճակների անորոշության հետ կապված ռիսկ,
- սոցիալ-տնտեսական լարվածության հետ կապված ռիսկ,
- բնակլիմայական պայմանների անորոշության հետ կապված ռիսկ և այլն:

Արտաքին ռիսկերի նմանատիպ դասակարգումը պայմանավորված է դրանց գնահատման մեթոդի պահանջներից: Գնահատման արդյունքները կարող են ընդհանրացվել աղյուսակի տեսքով, որտեղ նշվում են արտաքին ռիսկերի անվանումը՝ ըստ տողերի և գնահատման միջակայքերը՝ բալերով (ցածր, միջին, բարձր), գումարային գնահատականը՝ ըստ սյունակների:

Շուկայական տնտեսավարման պայմաններում յուրաքանչյուր տնտեսավարող սուբյեկտի գործունեության համար կարելի է առանձնացնել ռիսկի 5 հիմնական բնագավառ.

1. **Ոչ ռիսկային**, որի դեպքում տնտեսավարող սուբյեկտն իր գործունեության ընթացքում ռիսկի չի դիմում, զերծ է մնում որոշակի կորուստներից և արդյունքում ստանում է միայն հաշվարկային շահույթ, որի մեծությունը սահմանափակ լինել չի կարող:

2. **Նվազագույն ռիսկ**, որի ժամանակ տնտեսավարող սուբյեկտը ռիսկի է դիմում զուտ շահույթի մեծության հետ կապված:

3. **Բարձր ռիսկային**, որի ժամանակ տնտեսավարող սուբյեկտը ռիսկի է դիմում, որպեսզի վատագույն դեպքում կարողանա ծածկել կա-

տարված ծախսերը, իսկ լավագույն դեպքում՝ ստանա հաշվարկայինի մակարդակից ոչ պակաս շահույթ: Բարձր ռիսկայինի ժամանակ հնարավոր է արտադրական գործունեության կարգավորում՝ ի հաշիվ կարճաժամկետ վարկերի:

4. **Ճգնաժամային ռիսկ**, որի ժամանակ տնտեսավարող սուբյեկտը ռիսկի դիմելով կարող է կորցնել ոչ միայն շահույթի ստացում, այլ նաև չապահովել իրացումից հասույթ, որի դեպքում ողջ ծախսերի փոխհատուցումը կկատարվի նրա հաշվին՝ դրանով իսկ ընկնելով ճգնաժամային վիճակի մեջ:

5. **Անթույլատրելի ռիսկ**, որի դեպքում տնտեսավարող սուբյեկտն իր գործունեության ընթացքում ընկնում է սնանկացման մեջ՝ ֆինանսապես կախված լինելով կրեդիտորներից:

6.2.2. Ռիսկի կառավարման գործընթացի փուլերը

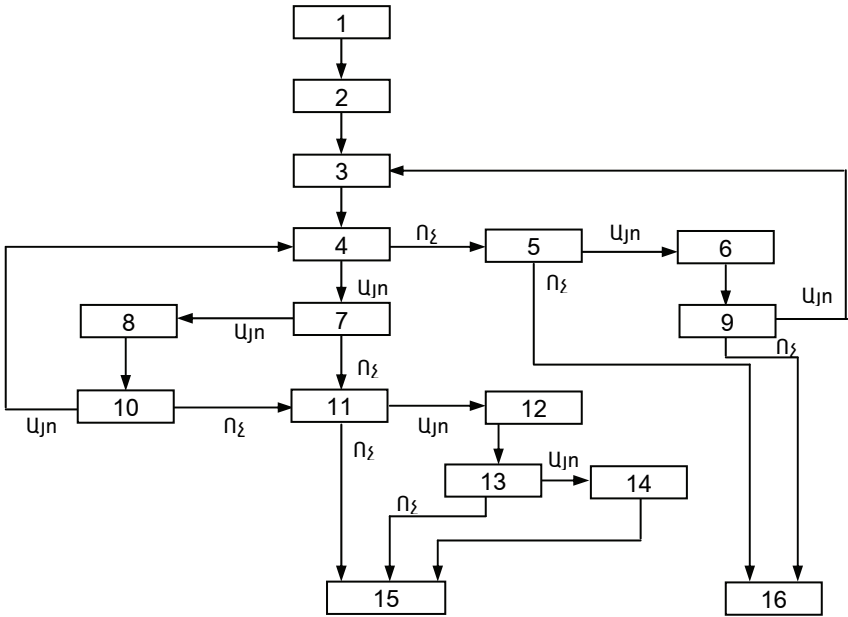
Որպես կառավարման համակարգի մի մասնիկ՝ ռիսկերի կառավարումը նույնպես ենթադրում է իրականացնել մի շարք գործընթացներ և գործողություններ, որոնք իրենց էությամբ նպատակաուղղված են ներազդել դրանց վրա: Ռիսկերի թվին կարող ենք դասել՝ կապիտալ ներդրումների ռիսկայնության որոշումը, ռիսկի գնահատման համար տվյալների հավաքագրումը և մշակումը, ռիսկային դեպքերի հանդես գալու հավանականության որոշումը, ռիսկի մեծության և ռիսկայնության աստիճանի բացահայտումը, ռիսկի կառավարման եղանակների ընտրությունը և դրանց նվազեցման ուղիները:

Ռիսկի կառավարման գործընթացի էությունն ավելի հստակ պատկերացնելու համար այն ներկայացնենք գծապատկերի տեսքով (6.2.2): Գծապատկերում¹ ռիսկի կառավարման գործընթացի փուլերը կարելի է բաժանել երկու խմբի՝

1. ռիսկի վերլուծություն,
2. ռիսկի նվազեցում և դրա իջեցման ուղիներ:

Առաջին խումբը ներառում է ռիսկի գնահատման համար **տվյալների հավաքագրումն ու մշակումը, ինչպես նաև ռիսկի որակական և քանակական վերլուծությունը**:

¹ Гранатуров В.М. Экономический риск: сущность, методы измерения, пути снижения, с. 34.

1-տվյալների հավաքագրում և մշակում
 2-նիսկի որակական վերլուծություն
 3-նիսկի քանակական վերլուծություն
 4-ընդունելի նիսկի գնահատում
 5, 11-նիսկի իջեցման հնարավորության գնահատում
 7-նիսկի ավելացման հնարավորության գնահատում
 9, 13-նիսկի իջեցման նպատակահարմարության գնահատում
 14-նիսկի իջեցման տարբերակի ընտրություն

2-նիսկի որակական վերլուծություն
 4-ընդունելի նիսկի գնահատում
 6, 12-նիսկի իջեցման տարբերակների ձեւավորման և մեթոդների գնահատում
 8-նիսկի ավելացման տարբերակների ձևավորման և մեթոդների ընտրություն
 10-նիսկի ավելացման նպատակահարմարության գնահատում
 15-ընդունված նիսկի իրականացում

16-չարդարացված նիսկի իրականացումից հրաժարում

Փճ. 6.2.2. Ռիսկի կառավարման գործընթացի բլոկ-սխեմա

Երկրորդ խումբը ներառում է *նիսկի թույլատրելի սահմանային մակարդակի հիմնավորումը և ընտրությունը, նիսկի իջեցման մեթոդների ընտրությունը, նիսկային կապիտալ ներդրումների տարբերակների ձևավորումը, սպասվելիք հատույցի (շահույթ, շահութաբերություն և այլն) համադրման հիման վրա նիսկի մեծության գնահատումը*։

Ռիսկի կառավարման գործընթացում իր առանձնահատուկ տեղն է զբաղեցնում համապատասխան տվյալների հավաքագրումն ու դրանց

մշակույնը, քանի որ կառավարման գործընթացն առաջին հերթին ենթադրում է ստանալ, վերամշակել, հաղորդել և գործնականում օգտագործել տարբեր տեսակի տեղեկատվություններ: Ստացված տեղեկատվությունը պետք է լինի արժանահավատ, որակապես լիարժեք և ժամանակակից: Այսպես, կապիտալ ներդրումների ռիսկայնությունից և դրա նպատակներից կախված անհրաժեշտ են հետևյալ տեղեկատվությունները՝ ռիսկային դեպքերի հավանականության, գործընկերների ֆինանսական կայունության և վճարունակության, արտաքին տնտեսական գործունեության գծով գործընկեր երկրում տնտեսական և քաղաքական իրավիճակի, շուկայում իրացվող ապրանքների և մատուցվող ծառայությունների վիճակի, ապահովագրության պայմանների մասին և այլն:

Տեղեկատվության այդպիսի աղբյուրներ կարող են լինել նախկինում եղած նմանատիպ նախագծերի տվյալները, փորձագետների կարծիքները, տարբեր տեսակի վերլուծական նյութերը, մասնագիտացված ընկերությունների տվյալները և այլն:

Տեղեկատվությանը միաժամանակ ներկայացվում են հատուկ պահանջներ: Դրանք պայմանավորված են այն կարևորությամբ, որ լիարժեք տեղեկատվության բացակայությունը ռիսկի վրա ազդող ամենաէական գործոններից մեկն է, և որ ոչ լիարժեք տեղեկատվության պայմաններում որոշումների ընդունման համար կատարվում են ֆինանսական լրացուցիչ ծախսումներ, այսինքն՝ տնտեսավարող սուբյեկտները և ներդրողները արդյունքում ունենում են կորուստներ և միաժամանակ սպասվելիք շահույթի նվազեցում:

Լիարժեք տեղեկատվության պայմաններում կարևոր նշանակություն ունի նաև ռիսկի որակական ու քանակական վերլուծությունը:

Որակական վերլուծությունը ներառում է՝ ռիսկերի ծագման պատճառների, ռիսկերի իրականացման ժամանակ հնարավոր բացասական հետևանքների բացահայտումը, հնարավոր բոլոր ռիսկերի սահմանումը և այլն:

Ռիսկի որակական վերլուծության ժամանակ կարևոր է նաև բացահայտել ռեսուրսների հնարավոր կորուստները, որոնք այս դեպքում ևս արդյունք են ռիսկային դեպքերի հանդես գալուն: Որակական վերլուծության արդյունքները համարվում են ելակետային կարևոր տեղեկատվություն՝ քանակական վերլուծություն իրականացնելու համար:

Ռիսկի քանակական վերլուծություն կատարելիս որոշվում են ռիսկային դեպքերի հավանական թվային արժեքները և դրանց հետևանք-

ները, իրականացվում է ռիսկի մակարդակի կամ աստիճանի քանակական գնահատումը, որոշվում է ռիսկի թույլատրելի մակարդակը կոնկրետ պայմաններում:

Ռիսկի քանակական վերլուծությունն իրականացվում է տարբեր մեթոդներով, որոնց միջոցով որոշվում են առանձին ռիսկերի և ռիսկերի համատեղ ազդեցության չափերը տնտեսավարող սուբյեկտի գործունեության վրա:

Ռիսկի որակական վերլուծությունը, ի տարբերություն քանակականի, համեմատաբար ավելի պարզունակ է, դրա հիմնական խնդիրը ռիսկի գործոնների և իրականացման փուլերի որոշումն է:

Ռիսկի մակարդակի վրա ազդող բոլոր գործոնները կարող են լինել՝ օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ:

Օբյեկտիվ են համարվում այն գործոնները, որոնք անմիջականորեն կախված չեն տնտեսավարող սուբյեկտի գործունեությունից, այդ թվում՝ արժեզրկումը, մրցակցությունը, քաղաքական և տնտեսական ճգնաժամերը, ներմուծման և արտահանման քաղաքականությունը, բնապահպանությունը և այլն:

Սուբյեկտիվ գործոնները բնորոշում են տվյալ տնտեսավարող սուբյեկտն անմիջականորեն, այդ թվում՝ արտադրական կարողությունը, կադրերի կազմը, տնտեսական կապերը և ֆինանսական դրությունը:

6.2.3. Ռիսկի վերլուծության մեթոդները

Ռիսկի վերլուծության ամենատարածված մեթոդներից են¹

- վիճակագրական մեթոդը,
- ծախսերի նպատակահարմարության վերլուծության մեթոդը,
- փորձագիտական գնահատման մեթոդը:

Վիճակագրական մեթոդի էությունն այն է, որ մանրամասն ուսումնասիրության է ենթարկում արտադրատնտեսական տվյալ ոլորտի կորուստները, կատարվելիք ծախսերը, սպասվելիք եկամուտներն ու դրանց հիման վրա կազմվում է ամենահավանական կանխատեսումներն ապագայի համար:

¹ Финансовый менеджмент (теория и практика). Под ред. Е.С. Стояновой. М., 2000, с. 451.

Վիճակագրական մեթոդի դեպքում հաշվարկվում են վարիացիայի ցուցանիշներից՝ դիսպերսիան, միջին քառակուսային շեղումը և վարիացիայի գործակիցը:

Դիսպերսիան բնութագրում է ռիսկայնության վրա ազդող գործոններից յուրաքանչյուրի քանակական փոփոխությունը (տատանումը), երբ անցում է կատարվում մի վիճակից մի այլ վիճակի: Կամ այլ կերպ՝ այն իրենից ներկայացնում է ուսումնասիրվող տարբերակներից յուրաքանչյուր գործոնի ու դրանց միջին մեծության տարբերության քառակուսիների գումարների և ուսումնասիրվող տարբերակների թվաքանակի հարաբերությունը: Այն արտահայտվում է հետևյալ բանաձևերով՝

$$\text{ա) } \sigma_{\omega}^2 = \frac{\sum (X_i - \bar{X}_i)^2}{n}, \quad (i=1,2, \dots, n), \quad (6.2.3.1)$$

$$\text{բ) } \sigma_{\text{կշռվ.}}^2 = \frac{\sum (X_i - \bar{X}_i)^2 f_i}{\sum f_i}, \quad (6.2.3.2)$$

որտեղ՝

σ_{ω}^2 -ն դիսպերսիան է՝ պարզ տեսքով (առանց դիտարկվող դեպքերի կրկնության),

X_i -ն դիտարկվող յուրաքանչյուր i -րդ դեպքի մեծությունն է,

\bar{X}_i -ը դիտարկվող i -րդ դեպքի (պատահարի) միջին մեծությունն է, որն արտահայտվում է պարզ թվաբանականի բանաձևով՝

$$\bar{X}_i = \frac{\sum X_i}{n},$$

որտեղ՝

n -ը դիտարկվող դեպքերի (պատահարների) թիվն է,

$\sigma_{\text{կշռվ.}}^2$ -ը դիսպերսիան է՝ կշռված տեսքով (հաշվի է առնված դիտարկվող դեպքերի կրկնությունները),

f_i -ն դիտարկվող դեպքերի կրկնությունների (հաճախությունների, կշիռների) թիվն է:

Միջին քառակուսային շեղումը նույն դիսպերսիայի արմատատակ արտահայտությունն է և ներկայացվում է հետևյալ բանաձևերով՝

$$\text{ա) } \sigma_{\omega} = \sqrt{\frac{\sum (X_i - \bar{X}_i)^2}{n}}, \quad (6.2.3.3)$$

$$բ) \sigma_{\text{կշռվ}} = \sqrt{\frac{\sum (x_i - \bar{x}_i)^2 f_i}{\sum f_i}} : \quad (6.2.3.4)$$

Դիսպերսիան և միջին քառակուսային շեղումները համարվում են բացարձակ տատանումների (ցրվածության) գնահատման մեծություններ:

Դիտարկվող դեպքերից ստացված արժեքների տատանումների գնահատման կարևոր ցուցանիշ է վարիացիայի գործակիցը, որն իրենից ներկայացնում է միջին քառակուսային շեղման (σ) և միջին թվաբանականի (\bar{X}) հարաբերակցությունը՝

$$V = \frac{\pm\sigma}{\bar{X}} \times 100\% : \quad (6.2.3.5)$$

Վարիացիայի գործակիցը, համարվելով հարաբերական մեծություն, կարող է տատանվել 0-ից 100%-ը: Որքան մեծ է վարիացիայի գործակիցը, այնքան բարձր է դիտարկվող դեպքերի և նրա միջին մեծության միջև եղած տատանումը, որը դրական երևույթ է:

Վարիացիայի գործակցի տարբեր արժեքների որակական գնահատման համար սահմանված են հետևյալ մեծությունները՝

- մինչև 10% - թույլ տատանում,
- 10 – 25% - չափավոր (միջին) տատանում,
- 25% և ավելի - բարձր (ուժեղ) տատանում:

Ռիսկի գնահատման վիճակագրական մեթոդի ելությունն ավելի հստակ պատկերացնելու համար բերենք երկու տարբերակով պայմանական օրինակ՝ ներդրվող կապիտալի հետևանքով ստացվող շահույթի գծով և ներկայացնենք աղյուսակի (6.2.3) տեսքով:

Աղյուսակից տեղադրելով համապատասխան տվյալները (6.2.3.4) բանաձևի մեջ, կստանանք միջին քառակուսային շեղումը ներդրվող կապիտալի ժամանակ 1-ին և 2-րդ տարբերակների համար՝

$$\begin{aligned} \text{ա) } \sigma_1 &= \sqrt{\frac{25600}{60}} = \sqrt{426,7} = \pm 20,7, \\ \text{բ) } \sigma_2 &= \sqrt{\frac{164500}{50}} = \sqrt{3290} = \pm 57,4 : \end{aligned}$$

Աղյուսակ 6.2.3

Կապիտալի ներդրման ժամանակ դիսպերսիայի հաշվարկը երկու տարբերակի դեպքում

Դեպքի (պատահարի) համարը	Ստացվող շահույթը, մլն դր (X_i)	Դիտարկվող դեպքերի թիվը (n)	$(X_i - \bar{X}_i)$	$(X_i - \bar{X}_i)^2$	$(X_i - \bar{X}_i)^2 f_i$
<i>1-ին տարբերակ</i>					
1	140	17	- 30	900	15300
2	180	23	13	100	2300
3	190	20	20	400	8000
ընդամենը	$\bar{X} = 170$	60	-		25600
<i>2-րդ տարբերակ</i>					
1	180	15	70	4900	73500
2	150	25	- 60	3600	90000
3	200	10	- 10	100	1000
ընդամենը	$\bar{X} = 210$	50			164500

Նման ձևով հաշվարկվում է նաև վարիացիայի գործակիցն ըստ (6.2.3.5) բանաձևի, որը հավասար կլինի՝

$$a) V_1 = \frac{\pm 20,7}{170} \times 100\% = \pm 12,2\%,$$

$$բ) V_2 = \frac{\pm 57,4}{210} \times 100\% = \pm 27,3\% :$$

Հաշվարկներից պարզվում է, որ կապիտալի ներդրման ժամանակ վարիացիայի գործակիցը 1-ին տարբերակի դեպքում ավելի փոքր է, քան 2-րդի: Այստեղից հետևում է, որ ավելի նպատակային է ու ռիսկային 1-ին տարբերակի դեպքում կատարել կապիտալի ներդրումներ:

Փորձագիտական գնահատման մեթոդի էությունն այն է, որ հիմնվում է մեծ փորձ ունեցող մասնագետների կամ ձեռներեցների մշակած ռիսկի քանակական գնահատման վրա: Այս մեթոդի կիրառումն առավել նպատակահարմար է բարդ և չձևավորված անորոշ իրավիճակների կողմնորոշման դեպքում: Մեթոդի թերություններին են վերագրվում՝

- ներդրումների ռիսկայնության օբյեկտիվ գնահատման համար երաշխիքների բացակայությունը,
- ստացված տվյալների մշակման դժվարությունը:

Եթե երկրորդ թերությունը վերաբերում է հաղթահարելի դժվարություններին, ապա առաջինն ունի բավականին սկզբունքային նշանակություն:

Ծախսերի նպատակահարմարության վերլուծության մեթոդը հիմնվում է ռիսկային գոտու ընտրության վրա, որի դեպքում նախատեսված ծախսերի գերազանցումը կարող է լինել հետևյալ չորս հիմնական գործոններից որևէ մեկի կամ դրանց համատեղ ազդեցության հետևանք.

- չզնահատված սկզբնական արժեքի,
- նախագծման արժեքների փոփոխության,
- տարբեր արտադրողականության,
- սկզբնական արժեքի ավելացման:

Այս գործոնները կարող ենք էլ ավելի մանրամասն ներկայացնել, եթե հիմք ընդունենք ֆինանսական կայունությունը բնորոշող ցուցանիշները, որոնց միջոցով հնարավոր է որոշել տնտեսավարող սուբյեկտների ֆինանսական միջոցների օգտագործման ռիսկային աստիճանը:

Ռիսկի ենթակա ֆինանսական միջոցների վերլուծության համար տնտեսավարող սուբյեկտի ընդհանուր ֆինանսական կայունությունը կարելի է բաժանել հինգ ֆինանսական իրավիճակի՝

- **բացարձակ կայուն իրավիճակ**, երբ պաշարների և ծախսերի (Պ+Ծ) նվազագույն մեծությունը համապատասխանում է ոչ ռիսկային իրավիճակին,

- **նորմալ կայուն իրավիճակ**, երբ տնտեսավարող սուբյեկտն ունենում է բավարար չափով պաշարների ու ծախսերի մեծություն և այն համապատասխանում է նվազագույն ռիսկային աստիճանին,

- **ֆինանսական անկայուն իրավիճակ**, երբ տնտեսավարող սուբյեկտն ունենում է պաշարների ու ծախսերի ավելցուկ և այն համապատասխանում է առավելագույն ռիսկին,

- **ճգնաժամային իրավիճակ**, երբ տեղի է ունենում պատրաստի արտադրանքի կուտակում, արտադրանքի նկատմամբ լինում է ցածր պահանջարկ և այլն, ու այն համապատասխանում է վտանգավոր ռիսկին,

- **ֆինանսական ճգնաժամային իրավիճակ**, երբ տնտեսավարող սուբյեկտն ունենում է սահմանված չափից դուրս պաշարներ ու պատրաստի արտադրանքի կուտակում, և այն համապատասխանում է անթույլատրելի ռիսկին, իսկ ինքը գտնվում է սնանկացման շեմին:

6.2.4. Ներդրումային ռիսկի արդյունավետության գնահատումը

Նախորդ ենթահարցում նշված ծախսերի նպատակահարմարության վերլուծության մեթոդից ելնելով՝ յուրաքանչյուր սուբյեկտ, հանդես գալով որպես ներդրող, կատարում է դրամական (արտարժութային) միջոցների ներդրում՝ վերջնական արդյունքում ակնկալելով առավելագույն չափով շահույթի ստացում: Այդ առումով հաշվարկներ կատարելիս տնտեսավարող սուբյեկտը հիմնվում է երկու ցուցանիշների վրա՝

- կատարվելիք ծախսերի,
- ստացվող արդյունքների (իրացումից զուտ հասույթ, համախառն շահույթ, իրացումից շահույթ, զուտ շահույթ և այլն):

Կատարվելիք ծախսերում հաշվարկվելու են, թե այդ ներդրումային նախագծով որքան հիմնական միջոցներ և նյութական ընթացիկ ակտիվներ են հարկավոր, որքան պետք է լինի դրանց հետ կապված անորտիզացիոն հատկացումներն օգտագործման ժամկետում, աշխատանքի վարձատրությունը՝ սոցիալական ապահովագրության հատկացումներով և հարկային տարբեր տեսակի վճարումները: Այնուհետև՝ թե ինչ է արտադրվելու կամ աշխատանքներ ու ծառայություններ են մատուցվելու, ինչ որակի են լինելու, շուկայում արդյոք մրցունակ են լինելու, թե ոչ, ինչ գնով են իրացվելու դրանցից յուրաքանչյուրի միավորը, միաժամանակ՝ որքան կլինի վերջնական արդյունքում կատարված բոլոր տեսակի ծախսումների դիմաց իրացումից հասույթի գումարի չափը: Իրացումից ստացվող հասույթի և կատարված ծախսերի համադրման տարբերությունը պետք է գոնե նվազագույն չափով ապահովի հաշվետու ժամանակաշրջանի շահույթի ստացումը: Ներդրում կատարողին հետաքրքրում է նաև, թե վերջնական արդյունքում որքան կլինի զուտ շահույթի գումարի չափը հարկային վճարումներից հետո: Միաժամանակ ներդրողը կատարում է հաշվարկներ, թե արդյոք մեկ միավոր ներդրման հաշվով կապահովվի զուտ շահույթի բավարար չափով գումարի ստացում: Ըստ այդմ հաշվարկվում են 3 տեսակի համեմատական ցուցանիշներ¹՝ ներդրումներ կատարելու առումով՝

- բացարձակ գնահատում,
- բացարձակ-համեմատական գնահատում,
- համեմատական գնահատում:

¹ Богатин Ю.В., Швандар В.А. Оценка эффективности бизнеса и инвестиций. М., 1999, с.125 - 130.

Ցուցանիշների հաշվարկման համար, եթե որոշակի ժամանակաշրջանում (ամիս, եռամսյակ, տարի և այլն) ներդրվող կապիտալի գումարի չափը նշանակենք K -ով, ստացվող շահույթի գումարի չափը՝ P -ով, իսկ համեմատական նորմատիվը՝ E_G -ով կամ T_G -ով, ապա, ըստ **բացարձակ գնահատման**, կոգտագործվեն հետևյալ բանաձևերը՝

$$\frac{P}{K} \text{ կամ } \frac{K}{P} : \quad (6.2.4.1)$$

Նշված բանաձևերում 1-ին հարաբերակցությունը բնորոշում է մեկ միավոր ներդրված կապիտալի հաշվով ստացվող շահույթի գումարի չափը. որքան բարձր լինի այդ մեծությունը, այնքան լավ: 2-րդ հարաբերակցությունը բնութագրում է ստացվող մեկ միավոր շահույթին բաժին ընկած ներդրվող կապիտալի ծախսի չափը. որքան ցածր լինի այդ ցուցանիշը, այնքան լավ: Այս երկու հարաբերակցությունները գտնվում են հակադարձ կապի մեջ:

Բացարձակ-համեմատական գնահատման դեպքում կատարվում է բացարձակ գնահատման ցուցանիշի համեմատում՝ E_G (կապիտալ ներդրումների արդյունավետությունը) կամ T_G (կապիտալ ներդրումների հետզըման ժամկետը) սահմանված նորմատիվների հետ: Վերջիններս կապիտալ ներդրումների գծով պաշտոնապես գործող արդյունավետության նորմատիվային գործակիցներն են կամ ներդրում կատարողի և տնտեսավարող սուբյեկտի կողմից փոխհամաձայնեցված սահմանվող նորմատիվները:

(6.2.4.1) հարաբերակցությունները համարվում են արդյունավետ, եթե պահպանվում են հետևյալ պայմանները՝

$$\frac{P}{K} \geq E_G \text{ կամ } \frac{K}{P} \leq T_G : \quad (6.2.4.2)$$

Համեմատական գնահատման դեպքում համեմատվում են միևնույն տեսակի գործունեություն իրականացնող տարբեր նախագծերը կամ գործարարության պլանով կազմված ցուցանիշները: Եթե այդ նախագծերը մի քանիսն են, ապա համեմատական գնահատումը կարտահայտվի հետևյալ տեսքով՝

$$\frac{P_1}{K_1}, \frac{P_2}{K_2}, \frac{P_3}{K_3}, \dots, \frac{P_n}{K_n} \geq E_G \text{ կամ } \frac{K_1}{P_1}, \frac{K_2}{P_2}, \frac{K_3}{P_3}, \dots, \frac{K_n}{P_n} \leq T_G : \quad (6.2.4.3)$$

Այսինքն՝ յուրաքանչյուր ներդրողի համար պետք է ապահովվի հետևյալ անհավասարությունը՝

$$\begin{array}{rcl}
 P_1 - K_1 E_0 \geq 0 & & K_1 - P_1 T_0 \leq 0 \\
 P_2 - K_2 E_0 \geq 0 & \text{կամ} & K_2 - P_2 T_0 \leq 0 \\
 \text{-----} & & \text{-----} \\
 P_n - K_n E_0 \geq 0 & & K_n - P_n T_0 \leq 0
 \end{array} \quad (6.2.4.4)$$

Այս արտահայտությունների իմաստն ավելի հստակ պատկերացնելու համար բերենք պայմանական օրինակ: Ենթադրենք՝ կապիտալ ներդրումների արդյունավետության նորմատիվը՝ $E_0 = 0,18$, այսինքն՝ յուրաքանչյուր մեկ միավոր կապիտալ ներդրումը պետք է ապահովի առնվազն $0,18$ միավոր շահույթի ստացում: 1-ին ներդրողը ներդրում է կատարում 500 մլն դրամ՝ ակնկալելով 100 մլն դրամի շահույթի ստացում, իսկ 2-րդ ներդրողը միևնույն տեսակի գործունեության համար ներդրում է կատարում 600 մլն դրամ՝ ակնկալելով 150 մլն դրամի շահույթի ստացում:

Առաջին ներդրողի համար բացարձակ գնահատումը կկազմի՝ $100/500 = 0,2$ դրամ, իսկ 2-ինը՝ $150/600 = 0,25$ դրամ:

Երկու ներդրողների համար բացարձակ-համեմատական գնահատումները համապատասխանաբար կկազմեն՝

$$0,2 > 0,18 \quad \text{և} \quad 0,25 > 0,18:$$

Ըստ համեմատական գնահատման՝ պարզվում է, որ 2-րդ ներդրողի ներդրումը ավելի նախընտրելի է՝ $0,25 > 0,18$: Կամ այլ կերպ, ըստ (5.2.4.4) բանաձևի 1-ին և 2-րդ ներդրողների համար այն հավասար կլինի՝

$$\text{I. } 100 - 500 \times 0,18 = 100 - 90 = 10 \text{ մլն դրամ,}$$

$$\text{II. } 150 - 600 \times 0,18 = 150 - 104 = 46 \text{ մլն դրամ:}$$

Այսինքն՝ 2-րդ ներդրողը ապահովում է 36 մլն դրամի ($46 - 10$) չափով ավելի շատ շահույթի ստացում: Իսկ եթե հաշվի առնենք կատարվող ծախսումները արտադրական գործունեության առումով, ապա արտադրության հետ կապված ինքնարժեքը (C)¹ կարտահայտվի հետևյալ բանաձևով՝

$$C = \zeta + M + a \cdot K \quad (6.2.4.5)$$

որտեղ՝

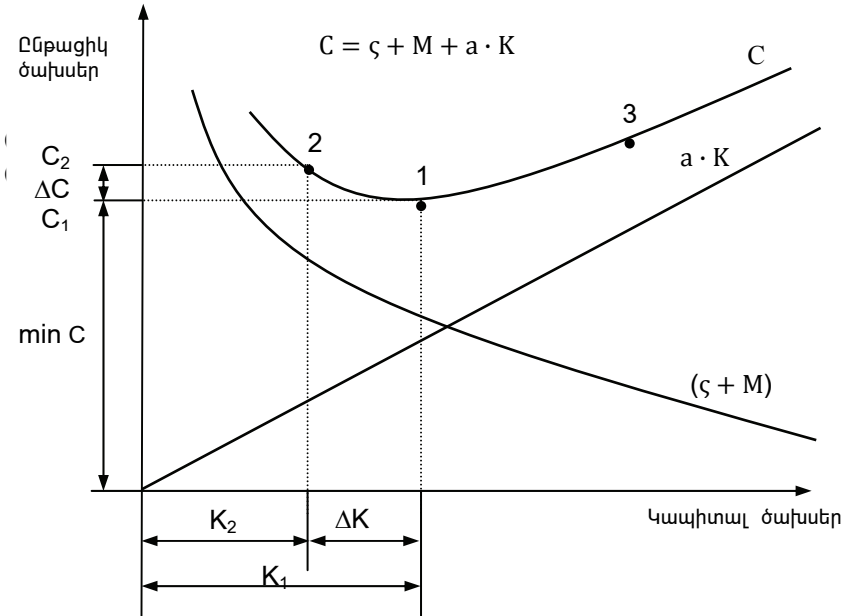
¹ Богатин Ю.В., Швандар В.А. Оценка эффективности бизнеса и инвестиц-
 ции, с. 133.

ζ-ը հաշվետու ժամանակաշրջանի (տարվա) աշխատավարձն է սոցիալական ապահովագրության և սոցիալական ապահովության հատկացումներով,

M-ը նյութական ծախսումներն են,

a-ն այդ միջոցների տարեկան ամորտիզացիայի նորման է,

K-ն կատարված կապիտալ ծախսերը՝ հիմնական արտադրական միջոցների տեսքով:

Գծ. 6.2.4. Արտադրանքի ինքնարժեքի մեծության վրա կապիտալ ծախսերի ազդեցությունը

(6.2.4.5) բանաձևում $(\zeta + M)$ արտահայտությունը արտադրությունում օգտագործվող ընթացիկ ծախսերն են, որոնց կապը կապիտալ ծախսերի հետ արտահայտվում է հետևյալ գծապատկերի (6.2.4) տեսքով:

Գծապատկերից պարզվում է, որ ընթացիկ և կապիտալ ծախսերը գտնվում են հակադարձ կապի մեջ, որն ունի հիպերբոլայի տեսք, իսկ ամորտիզացիոն հատկացումների տարեկան գումարի $(a \cdot K)$ նկատմամբ ունեն ուղղագծային կապ:

Ըստ գծապատկերի, 1-ին կետն արտահայտում է թողարկվող արտադրանքի ինքնարժեքի նվազագույն արժեքը, իսկ 2-րդ և 3-րդ կետերում արտադրանքի ինքնարժեքն ավելի բարձր է, քան 1-ին կետում: Թեև 2-րդ կետում ներդրողի արտադրանքի ինքնարժեքն ավելի բարձր է, քան 1-ին կետում, այնուհանդերձ նա շահում է կապիտալ ծախսում-ներում: Իսկ ահա 3-րդ կետում միաժամանակ բարձրանում են և՛ արտադրանքի ինքնարժեքը, և՛ կապիտալ ծախսերը:

Համադրենք ներդրումային երկու տարբերակ (նախագծեր): Այսպես, ըստ 1-ին և 2-րդ կետերի, եթե ներդրում կատարվի 1-ին տարբերակով, ապա տարվա կտրվածքով արտադրանքի ինքնարժեքի տնտեսումը կլինի՝ $C_2 - C_1$, իսկ դրան համապատասխան կապիտալ ծախսերի տնտեսումը կկազմի՝ $K_1 - K_2$, հոգուտ 2-րդ տարբերակի: Իսկ թե այդ տարբերակներից որն է ավելի նախընտրելի, ցույց է տալիս հետևյալ հարաբերակցությունը՝

$$\frac{C_2 - C_1}{K_1 - K_2} = E : \quad (6.2.4.6)$$

Այս հարաբերակցությունը համարվում է **լրացուցիչ կապիտալ ներդրումների համեմատական տնտեսական արդյունավետության գործակից**, որտեղ՝

E - ն արդյունավետության գործակիցն է,

C_1 և C_2 -ը, ըստ 1-ին և 2-րդ տարբերակների, արտադրանքի արտադրության տարեկան ծավալի ինքնարժեքն է (հազ. դրամ),

K_1 և K_2 -ը, ըստ 1-ին և 2-րդ տարբերակների, կապիտալ ներդրումներն են:

Երբեմն արդյունավետության գործակիցի (E) փոխարեն հաշվարկվում է նրա հակադարձ մեծությունը, որը լրացուցիչ կապիտալ ծախսերի հետզման ժամկետի ցուցանիշն է (T) և արտահայտվում է հետևյալ բանաձևով՝

$$T = \frac{K_1 - K_2}{C_2 - C_1} : \quad (6.2.4.7)$$

Իսկ որպեսզի համոզվենք, թե հաշվարկվող E և T մեծություններն արդյունավետ են, թե ոչ, անհրաժեշտ է դրանք համադրել E_0 և T_0 նորմատիվների հետ: Այսինքն՝ հաշվարկային մեծություններն արդյունավետ կհամարվեն այն դեպքում, եթե պահպանվի հետևյալ անհավասարությունը՝

$$E = \frac{C_2 - C_1}{K_1 - K_2} > E_0 \quad \text{կամ} \quad T = \frac{K_1 - K_2}{C_2 - C_1} < T_0: \quad (6.2.4.8)$$

Նշված բանաձևերը կարող ենք ներկայացնել նաև հետևյալ տեսքով՝

$$C_2 - C_1 > E_0 (K_1 - K_2)$$

կամ (6.2.4.9)

$K_1 - K_2 < T_0 (C_2 - C_1)$:
Որոշ ձևափոխումներից հետո կստանանք՝

$$C_2 + E_0 K_2 > C_1 + E_0 K_1$$

կամ (6.2.4.10)

$K_1 + T_0 C_1 < K_2 + T_0 C_2$:
Անհավասարությունից պարզվում է, որ ավելի արդյունավետ տարբերակը 1-ինն է, որն ապահովում է նվազագույն ծախսեր:

Եթե ուսումնասիրվող ներդրումային տարբերակները բավականին շատ են, ապա օգտագործվում է ընդհանրացված տեսքով բանաձևեր.

$$C_i + E_0 K_i \rightarrow \min$$

կամ (i = 1, 2, \dots, n) \quad (6.2.4.11)

$$K_i + T_0 C_i \rightarrow \min:$$

Նշված հավասարումներն անվանվում են **բերված տեսքի ծախսեր**. դրանց միջոցով հնարավոր է գնահատել տարբեր ներդրողների ներդրումային ռիսկի աստիճանը և ընտրել ամենաարդյունավետը:

Բերված տեսքի ծախսերի իմաստն ավելի հստակ պատկերացնելու համար կազմենք պայմանական օրինակ: Այսպես, ենթադրենք, տնտեսավարող սուբյեկտի գործունեությունը բարելավելու նպատակով առաջարկվում է նոր տեխնիկայի ներդրման 3 տարբերակ, որոնց ելակետային տվյալները տարվա կտրվածքով հետևյալներն են՝

Տարբերակ 1	Տարբերակ 2	Տարբերակ 3
$C_1 = 82,0$ մլն դր.	$C_2 = 90,0$ մլն դր.	$C_3 = 98,0$ մլն դր.
$K_1 = 520,0$ մլն դր.	$K_2 = 470,0$ մլն դր.	$K_3 = 380,0$ մլն դր.

Բոլոր տարբերակների համար էլ $E_0 = 0,2$ (արդյունավետության նորմատիվային գործակիցը): Տեղադրելով համապատասխան տվյալները (6.2.4.11) բանաձևերից 1-ինի մեջ՝ կստանանք.

- 1-ին տարբերակ՝ $82,0 + 0,2 \cdot 520,0 = 186,0$ մլն դրամ,
- 2-րդ տարբերակ՝ $90,0 + 0,2 \cdot 470,0 = 184,0$ մլն դրամ,
- 3-րդ տարբերակ՝ $98,0 + 0,2 \cdot 380,0 = 174,0$ մլն դրամ:

Պարզվում է, որ ամենաարդյունավետ տարբերակը 3-րդն է, քանի որ ապահովում է նվազագույն բերված տեսքի ծախսեր՝ 174,0 մլն դրամ, և որ միայն այդ տարբերակով կարելի է դիմել ներդրումային ռիսկի:

6.2.5. Ռիսկի նվազեցման եղանակները և ուղիները

Յուրաքանչյուր տնտեսավարող սուբյեկտ պարտավոր է իմանալ, թե ինչ ուղիներով կարող է նվազեցնել ռիսկի ազդեցության չափը: Ելնելով ռիսկի գնահատման կարևորությունից, օտարերկրյա տնտեսավարող խոշոր սուբյեկտներում է պահվում «Ռիսկի ղեկավար (մենեջեր)» հաստիքը. տվյալ մասնագետը պատասխանատվություն է կրում ռիսկի կարգավորման համար: Նա համապատասխան մասնագետների հետ պետք է կանխատեսի ռիսկի բացասական հետևանքների հնարավոր նվազեցումը նույնիսկ տնտեսավարող սուբյեկտի համար ամենաանբարենպաստ իրավիճակի դեպքում:

Ռիսկը տնտեսավարող սուբյեկտի ֆինանսական վիճակի որոշման անբաժանելի տարրն է: Տնտեսավարող սուբյեկտը ձգտում է հասնել ռիսկի նվազեցմանը կամ դրական ելքի հավանականության բարձրացմանը: Գործում են կազմակերպական-պաշտպանիչ մի շարք մեխանիզմներ, որոնցից ամենահիմնականները համարվում են՝ տեղեկատվական ապահովումը, ռիսկի ապահովագրումը և որոշումների լավագույն տարբերակի ընդունումը:

Ռիսկի նվազեցման¹ եղանակներն են՝

1. **Ինքնաապահովագրման մեթոդը**, ըստ որի կազմավորվում են պահուստային ֆինանսական միջոցներ, որոնց հաշվին փոխհատուցվում են չնախատեսված ծախսերը և պատճառված վնասները: Ֆինանսական այդ միջոցները որպես «Պահուստային կապիտալ» ցույց են տրվում նաև առանձին հողվածով հաշվապահական հաշվեկշռի սեփական կապիտալում: Այստեղից հետևում է, որ տնտեսավարող սուբյեկտը կարող է իջեցնել և նվազագույնի հասցնել պատճառված կորուստները (վնասները)՝ օգտագործելով ինքնաապահովագրման մեթոդը՝ պահուստային կապիտալի կազմավորման և վնասների հատուցման սեփական ընթացիկ ֆինանսական միջոցների հաշվին: Համաշխարհային փորձը ցույց է տալիս, որ ինքնաապահովագրումը նպատակահարմար է կիրառել

¹ Суо К.К. Управленческая экономика (текст, задачи и краткие примеры). М., 2000, с. 120.

այն դեպքերում, երբ վնասների հավանականությունը բավականաչափ փոքր է, և երբ տնտեսավարող սուբյեկտը տնօրինում է մեծ քանակությամբ միատեսակ գույքի:

Ելնելով ինքնաապահովագրման մեթոդի կարևորությունից՝ շուկայական տնտեսության անցման փուլում Հայաստանի Հանրապետությունում ստեղծվեցին հիմնականում ոչ պետական ապահովագրական ընկերություններ՝ փակ և բաց կարգավիճակով (պետական ապահովագրական նախկին մարմինները կորցրին իրենց դերը): Այդ հարցը պետական մակարդակով կարգավորելու համար 1996թ. նոյեմբերի 19-ին Ազգային ժողովն ընդունեց «Ապահովագրության մասին» ՀՀ օրենքը, որով պարտավոր են ղեկավարվել նաև ֆիզիկական և իրավաբանական անձինք:

2. Արտերկրներում ռիսկի նվազեցման ամենատարածված եղանակներից է *խեղժերացումը* [նշանակում է կորստից (վնասից) պարսպվել կամ պաշտպանվել]: Խեղժերացումը ապահովագրման տարատեսակներից է, որը Հայաստանում դեռևս տարածում չի գտել: Պետք է նշել, որ խեղժերացումը ռիսկի ապահովագրումն է պայմանագրերով առևտրային գործառնությունների իրականացման ժամանակ, երբ տեղի են ունենում ապրանքի գնի փոփոխություններ:

Բոլոր տեսակի ռիսկերից իր կարևորությամբ առաջիններից մեկը ֆինանսական ռիսկն է, որի նվազեցման ուղիները բազմազան են՝ կապված հատկապես ներդրումների հետ: Այսպես, ֆինանսական ռիսկի աստիճանը նվազեցնելու համար ներդրողը պետք է ելնի հետևյալ սկզբունքներից՝

- չի կարելի ռիսկի գնալ փոքրածավալ գործի համար,
- ռիսկի դիմելիս պետք է հաշվի առնել սեփական (բաժնետիրական) կապիտալի և դրանից հատկացվող գումարի չափը,
- մինչև ներդրում կատարելը անհրաժեշտ է նախօրոք մտածել ֆինանսական ռիսկի հետևանքների մասին,
- պետք է ներդրումներ կատարել նախօրոք կազմված ծրագրերի, իսկ ծախսեր չկատարել առանց հիմնավորված գործարարության պլանի,
- անհրաժեշտ է իրականացնել ամենօրյա հաշվառում և հսկողություն՝ ներդրված միջոցների շարժի նկատմամբ,
- հետևել հարկային և հաստատագրված վճարումների ժամկետների պահպանմանը,

- ժամանակին կազմել և վերադաս համապատասխան մարմիններին ներկայացնել ֆինանսական հաշվետվությունները:

Թվարկվածներից երկրորդ սկզբունքը (կապված սեփական կապիտալի օգտագործման ռիսկի հետ) նշանակում է, որ նախքան կապիտալի ներդրումը ներդրողը պետք է որոշի, թե տվյալ ռիսկի գծով որքան կկազմի հնարավոր կամ սպասվելիք առավելագույն վնասի գումարը, այնուհետև այն համեմատի ներդրվող կապիտալի հետ, նաև հաշվարկի, թե արդյո՞ք ֆինանսական սնանկացման հետևանքով իր կապիտալը չի կորցնում: Դրա համար անհրաժեշտ է հաշվարկել ֆինանսական ռիսկի գործակիցը ($Q_{\text{ֆ.ն.}}$), որը ներկայացնում է ներդրվող կապիտալից վնասի հնարավոր առավելագույն գումարի ($Վ_{\text{հ.ա.}}$) և սեփական ֆինանսական միջոցների (ՍՖՍ) հարաբերակցությունը¹, և որն արտահայտվում է հետևյալ բանաձևով՝

$$Q_{\text{ֆ.ն.}} = \frac{Վ_{\text{հ.ա.}}}{ՍՖՍ} : \quad (6.2.5)$$

Հաշվարկային փորձը ցույց է տալիս, որ եթե ֆինանսական ռիսկի գործակիցը կազմում է 0,7 և դրանից բարձր, ապա ներդրողը կարող է հայտնվել սնանկացման վիճակում: Իսկ եթե այդ գործակիցը ընկնում է 0,3 - 0,4 -ի սահմաններում, կնշանակի այն լավագույն տարբերակն է ներդրողի համար:

Ռիսկի գործակցի էությունն ավելի հստակ պատկերացնելու համար բերենք օրինակ՝ կապված կապիտալի ներդրման լավագույն (օպտիմալ) տարբերակի ընտրության հետ, և այն ներկայացնենք աղյուսակի (6.2.5) տեսքով:

Աղյուսակ 6.2.5

Ռիսկի գործակցի գծով կապիտալի ներդրման լավագույն տարբերակի ընտրությունը

Ցուցանիշների անվանումը	Կապիտալի ներդրման տարբերակ	
	առաջին	երկրորդ
1. սեփական ֆինանսական միջոցները (հազ. դրամ)	250.000	560.000
2. վնասի հնարավոր առավելագույն գումարը (հազ. դրամ)	132.000	180.350
3. ռիսկի գործակիցը (տ 2 : տ 1)	0,53	0,32

¹ Финансовый менеджмент (теория и практика), с. 465.

Աղյուսակի տվյալներից հետևում է, որ 2-րդ տարբերակի ժամանակ կապիտալի ներդրման ռիսկի մեծությունը 1,65 անգամ (0,53 : 0,32) ավելի փոքր է, քան 1-ին տարբերակի գծով է կամ 2-րդ տարբերակով կապիտալի ներդրման ռիսկի գերծակիցն ընկած է 0,3 - 0,4 -ի սահմաններում:

3. Ռիսկի նվազեցման կարևոր ուղիներ են համարվում նաև **դիվերսիֆիկացիան**՝ ֆինանսական շուկայի մասին լրիվ և ճիշտ տեղեկատվությունը, աշխատանքային և նյութական ծախսերի լիմիտի (առավելագույն չափի) սահմանումը, անշարժ ու շարժական գույքի ապահովագրությունը և այլն:

Ռիսկի նվազեցման ուղիներից դիվերսիֆիկացիան ունի մի քանի իմաստ, այդ թվում՝ արտադրության բարելավման առումով արտադրանքի տեսականու ընդլայնում, նոր տեխնոլոգիաների ներդրում արտադրության արդյունավետության բարձրացման նպատակով: Ներդրումային առումով դիվերսիֆիկացիան ներդրվող միջոցների բաշխումն է տարբեր սուբյեկտների միջև, որոնք անմիջականորեն կապված չեն միմյանց հետ: Դիվերսիֆիկացիան հնարավորություն է տալիս խուսափել ֆինանսական ռիսկից, երբ կապիտալը բաշխվում է գործունեության տարբեր ոլորտների միջև: Այսպես, օրինակ, հինգ տարբեր բաժնետիրական ընկերությունների բաժնետոմսերի ձեռքբերումը մեկ ընկերության բաժնետոմսերի փոխարեն ավելացնում է կայուն և միջին եկամուտ ստանալու ներդրողի հավանականությունը հինգ անգամ և համապատասխանաբար նույնքան անգամ իջնում է ռիսկի աստիճանը:

Դիվերսիֆիկացիան միաժամանակ ներդրումային ռիսկի ցրում է, բայց դա դեռևս չի նշանակում, որ այդ ռիսկը կարելի է հասցնել զրոյական մակարդակի: Դա կապված է այն հանգամանքի հետ, որ տնտեսավարող սուբյեկտի ձեռնարկչատիրական և ներդրումային գործունեության վրա ազդեցություն են գործում մի շարք արտաքին գործոններ, որոնք կապված չեն կապիտալի ներդրման կոնկրետ օբյեկտի հետ: Ավածից հետևում է, որ դիվերսիֆիկացիան դրանց վրա չի ազդում:

Արտաքին գործոններին են վերաբերում այն գործընթացները, որոնք տեղի են ունենում տվյալ երկրի ողջ տնտեսության մեջ, այդ թվում՝ ռազմական գործողությունները, ժողովրդական զանգվածների հուզումները, արժեզրկումը և դեֆլյացիան (դրամանիշների քանակության կրճատումը), վարկերի և դեպոզիտների գծով տոկոսադրույքների փոփոխությունը և այլն:

Ռիսկի նվազեցման կարևոր ուղիներից է նաև ներդրում կատարողի համար ճիշտ տեղեկատվության ապահովումը: Երբեմն ներդրողն ընդունում է ֆինանսական այնպիսի որոշումներ, երբ չունի լիարժեք տեղեկատվություն այս կամ այն սուբյեկտի վերաբերյալ: Հետևաբար, եթե ներդրողն ունենա լրիվ և ճշգրիտ տեղեկատվություն, ապա նա կարող է կատարել լիարժեք կանխատեսում և իջեցնել ռիսկի աստիճանը: Իսկ այդ տեղեկատվության ապահովումը պետք է իրականացվի գովազդային ծառայության միջոցով: Այսինքն՝ կապիտալի ներդրումը տեղեկատվության մեջ դառնում է ձեռնարկչատիրական գործունեության կարևոր բնագավառ, և ճիշտ, լրիվ ու ժամանակակից տեղեկատվություն ունենալը ևս նվազեցնում է ներդրողի ֆինանսական ռիսկը: 1992-96թթ. Հայաստանի Հանրապետությունում օտարերկրյա ներդրումային ռիսկը բավականին բարձր էր, քանի որ չկար բավարար տեղեկատվություն: 1997թ. սեպտեմբերի 30-ին Ազգային ժողովի ընդունած «Շահութահարկի մասին» ՀՀ օրենքը խթանեց օտարերկրյա ներդրումները մեր հանրապետությունում, և արդեն 1998 թ. ապահովեց լիարժեք տեղեկատվություն Հայաստանի տնտեսության մասին: Դրանով իսկ ֆինանսական ռիսկի աստիճանը նվազեց, և աստիճանաբար ավելացավ ներդրողների թվաքանակը:

Հավելվածներ

Հավելված 1

Հաշվապահական հաշվեկշիռ

Հազ. դրամ

Ակտիվ	Տող	Նախորդ տարվա վերջին	Հաշվետու տարվա վերջին
1	2	3	4
I. Ոչ ընթացիկ ակտիվներ			
Հիմնական միջոցներ	010	91469	116146
Ֆինանսական վարձակալությամբ ստացված հիմնական միջոցներ	020	10752	15508
Անավարտ ոչ ընթացիկ նյութական ակտիվներ	030	2923	1668
Ոչ նյութական ակտիվներ (ներառյալ գուղվիլը)	040	76	94
Բացասական գուղվիլ	050	()	()
Ոչ ընթացիկ ներդրումներ՝ հաշվառված «բաժնեմասնակցության մեթոդով»	060	1000	2000
Ոչ ընթացիկ ներդրումներ կանոնադրական կապիտալում հաշվառված այլ մեթոդներով	070		
Այլ ոչ ընթացիկ ներդրումներ	080		
Ֆինանսական վարձակալությունում գուտ ներդրումներ	090		
Հետաձգված հարկային ակտիվներ	100		
Այլ ոչ ընթացիկ ակտիվներ	110		
Ընդամենը ոչ ընթացիկ ակտիվներ	120	106400	135416
II. Ընթացիկ ակտիվներ			
Նյութեր	130	2873	238443
Աճեցվող և բտվող կենդանիներ	140	3739	3247
Արագամաշ առարկաներ	150	1191	204
Անավարտ արտադրություն	160	16570	77065
Արտադրանք	170	2292	10799
Ապրանքներ	180		
Առևտրական դեբիտորական պարտքեր	190	202299	20553
Տրված ընթացիկ կանխավճարներ	200	447	488
Ընթացիկ դեբիտորական պարտք բյուջեի գծով	210	1149	113
Ընթացիկ ակտիվներ հետաձգված հարկերի գծով	220		
Ընթացիկ ֆինանսական ներդրումներ	230		
Դրամական միջոցներ	240	4838	3047
Դրամական միջոցների համարժեքներ	250		
Այլ ընթացիկ ակտիվներ	260	163	2123
Ընդամենը ընթացիկ ակտիվներ	270	235561	356082
ՀԱՇՎԵԿՇԻՌ	280	341961	491498

Հավելված 1-ի շարունակությունը

Պասիվ	Տող	Նախորդ տարվա վերջին	Հաշվետու տարվա վերջին
1	2	3	4
III. Սեփական կապիտալ			
Կանոնադրական (բաժնեհավաք) կապիտալի զուտ գումար	290	155000	155000
Լրացուցիչ կապիտալ	300		
Վերագնահատումից տարբերություններ	310		
Կուտակված շահույթ	320	20130	86248
Պահուստներ	330	2648	13178
Կանխավճարներ շահաբաժինների գծով	340		
Ընդամենը սեփական կապիտալ	350	177778	254426
IV. Ոչ ընթացիկ պարտավորություններ			
Երկարաժամկետ բանկային վարկեր և փոխառություններ	360	34376	70551
Երկարաժամկետ պարտավորություններ ֆինանսական վարձակալության գծով	370	10753	15498
Հետաձգված հարկային պարտավորություններ	380		
Այլ ոչ ընթացիկ պարտավորություններ	390		
Ընդամենը ոչ ընթացիկ պարտավորություններ	400	45129	86049
V. Ընթացիկ պարտավորություններ			
Կարճաժամկետ բանկային վարկեր և փոխառություններ	410	16848	12276
Երկարաժամկետ բանկային վարկերի և փոխառությունների կարճաժամկետ մաս	420	6468	12445
Վարկերի և փոխառությունների գծով հաշվեգրված տոկոսներ	430		
Առևտրական կրեդիտորական պարտքեր	440	10115	10839
Ստացված ընթացիկ կանխավճարներ	450		26000
Կարճաժամկետ կրեդիտորական պարտք բյուջեին	460	64928	59935
Հետաձգված ընթացիկ պարտավորություններ հարկերի գծով	470		
Կարճաժամկետ կրեդիտորական պարտք պարտադիր սոցիալական ապահովագրության գծով	480	901	1121
Պարտավորություններ անձնակազմին աշխատանքի վարձատրության գծով	490	3218	3282
Կարճաժամկետ կրեդիտորական պարտք հիմնադիրներին (մասնակիցներին)	500		
Նպատակային ֆինանսավորում և մուտքեր	510		
Գալիք ժամանակաշրջանի ծախսերի և վճարումների պահուստ	520		
Այլ ընթացիկ պարտավորություններ	530	16576	25125
Ընդամենը ընթացիկ պարտավորություններ	540	119054	151023
ՀԱՇՎԵԿՇԻՈՒ	550	341961	491498

Հավելված 2

Ֆինանսական արդյունքների մասին հաշվետվություն

Հազ. դրամ

Ցուցանիշների անվանումը	Տող	Նախորդ տարի (միջանկյալ ժամանակաշրջան՝ աճողական)	Հաշվետու տարի (միջանկյալ ժամանակաշրջան՝ աճողական)	Նախորդ տարվա միջանկյալ ժամանակաշրջան	Հաշվետու տարվա միջանկյալ ժամանակաշրջան
Արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) իրացումից զուտ հասույթ	10	517481	794709		
Իրացված արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) ինքնարժեք	20	-480486	-642828	()	()
Համախառն շահույթ (վնաս)	30	36995	151881		
Իրացման (առևտրային) ծախսեր	40	()	-1911	()	()
Վարչական և ընդհանուր այլ ծախսեր	50	-2489	-13384	()	()
Արտադրանքի, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) իրացումից շահույթ (վնաս)	60	34506	136586		
Գործառնական այլ եկամուտներ	70	1612	12840		
Գործառնական այլ ծախսեր	80	()	()	()	()
Գործառնական գործունեությունից շահույթ (վնաս)	90	26778	858		
Ֆինանսական ծախսեր	100	()	()	()	()
Կապակցված կազմակերպությունների շահույթը (վնասը)՝ ներդրումները «բաժնեմասնակցության մեթոդով» հաշվառելիս	110				
Այլ ոչ գործառնական գործունեությունից շահույթ (վնաս)	120	12	17777		
Սովորական գործունեությունից շահույթ (վնաս)	130	26790	119667		
Արտասովոր դեպքերից շահույթ (վնաս)	140				
Զուտ շահույթ (վնաս) մինչև շահութահարկի գծով ծախսի նվազեցումը	150	26790	119667		
Շահութահարկի գծով ծախս	160	7306	33272		
Զուտ շահույթ (վնաս) հարկու- մից հետո	170	19484	86395		
Մեկ բաժնետոմսին բաժին ընկնող բազային շահույթ	180				
Մեկ բաժնետոմսին բաժին ընկնող նոսրացված շահույթ	190				

Սեփական կապիտալի փոփոխությունների մասին հաշվետվություն

I. Նախորդ տարի (ժամանակաշրջան)		Հազ. դրամ		
Ֆողվածները	Սեփական կապիտալի տարրերի անվանումը	Տող	Կանոնադրական (բաժնեհավաք) կապիտալ	Զվճարված կապիտալ
	1	2	3	4
	Մնացորդը առ 31 դեկտեմբերի 1999թ.	10	75000	
	Հաշվապահական հաշվառման քաղաքականության փոփոխությունների ընդհանուր արդյունքը և էական սխալների ճշգրտումը	20	X	X
	Վերահաշվարկված մնացորդը	30		
	Կանոնադրական կապիտալի ձևավորում	40		X
	Բաժնետոմսերի (բաժնեմասերի) թողարկում և թողարկված բաժնետոմսերի (բաժնեմասերի) դիմաց վճարում	50		
	Բաժնետոմսերի (բաժնեմասերի) հետգնում	60	X	X
	Դեռ գնված բաժնետոմսերի (բաժնեմասերի) վաճառք, մարում	70	()	X
	Թողարկված, բայց չվճարված բաժնետոմսերի (բաժնեմասերի) մարում	80	()	()
	Կանոնադրական կապիտալի ավելացում՝ սեփական կապիտալի այլ տարրերի հաշվին	90		X
	Կանոնադրական կապիտալի նվազեցում՝ չծածկված վնասի ծածկման նպատակով	100	()	X
	Վերազնահատումից աճ (նվազում)	110	X	X
	Վերազնահատումից աճի վերագրումը չբաշխված շահույթին	120	X	X
	Ոչ ընթացիկ ներդրումների արժեքի նվազումից չիրացված վնասների փոփոխություն	130	X	X
	Հաշվետու տարվա (ժամանակաշրջանի) զուտ շահույթ (վնաս)	140	X	X
	Զբաշխված շահույթից հատկացումներ պահուստներին կամ չծածկված վնասի ծածկում պահուստների հաշվին	150	X	X
	Շահաբաժինների գծով տրված կանխավճարներ	160	X	X
	Շահաբաժինների հայտարարում և կանխավճարների մարում	170	X	X
	Սեփական կապիտալի տարրերի այլ ավելացում (նվազեցում)	180	80000	
	Մնացորդը առ 31 դեկտեմբերի 2000թ.	190	155000	

Հավելված 3-ի շարունակությունը

I. Նախորդ տարի (ժամանակաշրջան)

Հազ. դրամ

Տող	Կանոնադրական (բաժնեհավաք) կապիտալ								
	Հետգնված կապիտալ	Ձուտ գումարը	Լրացուցիչ կապիտալ (եմիսիոն եկամուտ)	Ակտիվների վերագնահատումից տարբերություններ	Չիրացված վնասներ ոչ ընթացիկ ներդրումների արժեքի նվազումից	Կուտակված շահույթ (վնաս)	Պահուստներ	Կանխավճարների շահաբաժինների գծով	Ընդամենը
	5	6	7	8	9	10	11	12	13
10						3405			78405
20	X	X	X	X	X		X	X	
30									
40	X			X	X	X	X	X	
50	X			X	X	X	X	X	
60		()	X	X	X	X	X	X	()
70	()			X	X	X	X	X	
80	X	X	X	X	X	X	X	X	X
90	X		()	X	X	()	()	X	X
100	X	()	X	X	X		X	X	X
110	X	X	X		X	X	X	X	
120	X	X	X	()	X		X	X	X
130	X	X	X	X		X	X	X	
140	X	X	X	X	X	16836	X	X	16836
150	X	X	X	X	X			X	X
160	X	X	X	X	X	X	X		
170	X	X	X	X	X	()	()	()	
180				X	X	111	2648		82537
190						20130	2648		177778

Հավելված 3-ի շարունակությունը

II. Հաշվետու տարի (ժամանակաշրջան)		Հազ. դրամ		
Ֆողվածները	Սեփական կապիտալի տարրերի անվանումը	Տող	Կանոնադրական (բաժնեհավաք) կապիտալ	Չվճարված կապիտալ
	1	2	3	4
	Սնացորդը առ 31 դեկտեմբերի 1999թ.	10	155000	
	Հաշվապահական հաշվառման քաղաքականության փոփոխությունների ընդհանուր արդյունքը և էական սխալների ճշգրտումը	20	X	X
	Վերահաշվարկված մնացորդը	30		
	Կանոնադրական կապիտալի ձևավորում	40		X
	Բաժնետոմսերի (բաժնեմասերի) թողարկում և թողարկված բաժնետոմսերի (բաժնեմասերի) դիմաց վճարում	50		
	Բաժնետոմսերի (բաժնեմասերի) հետգում	60	X	X
	Դեռ գնված բաժնետոմսերի (բաժնեմասերի) վաճառք, մարում	70	()	X
	Թողարկված, բայց չվճարված բաժնետոմսերի (բաժնեմասերի) մարում	80	()	()
	Կանոնադրական կապիտալի ավելացում՝ սեփական կապիտալի այլ տարրերի հաշվին	90		X
	Կանոնադրական կապիտալի նվազեցում՝ չծածկված վնասի ծածկման նպատակով	100	()	X
	Վերագնահատումից աճ (նվազում)	110	X	X
	Վերագնահատումից աճի վերագրումը չբաշխված շահույթին	120	X	X
	Ոչ ընթացիկ ներդրումների արժեքի նվազումից չիրացված վնասների փոփոխություն	130	X	X
	Հաշվետու տարվա (ժամանակաշրջանի) զուտ շահույթ (վնաս)	140	X	X
	Զբաղիված շահույթից հատկացումներ պահուստներին կամ չծածկված վնասի ծածկում պահուստների հաշվին	150	X	X
	Շահաբաժինների գծով տրված կանխավճարներ	160	X	X
	Շահաբաժինների հայտարարում և կանխավճարների մարում	170	X	X
	Սեփական կապիտալի տարրերի այլ ավելացում (նվազեցում)	180		
	Սնացորդը առ 31 դեկտեմբերի 2000թ.	190		

Հավելված 3-ի շարունակությունը

II. Հաշվետու տարի (ժամանակաշրջան)

Հազ. դրամ

Տող	Կանոնադրական (բաժնեհավաք) կապիտալ								
	Հետ գնված կապիտալ	Ձուտ գումարը	Լրացուցիչ կապիտալ (էմիսիոն եկամուտ)	Ակտիվների վերագնահատումից տարբերություններ	Չիրացված վնասներ ոչ ընթացիկ ներդրումների արժեքի նվազումից	Կուտակված շահույթ (վնաս)	Պահուստներ	Կանխավճարների շահաբաժինների գծով	Ընդամենը
	5	6	7	8	9	10	11	12	13
10						20130	2648		177778
20	X	X	X	X	X		X	X	
30									
40	X			X	X	X	X	X	
50	X			X	X	X	X	X	
60		()	X	X	X	X	X	X	()
70	()			X	X	X	X	X	
80	X	X	X	X	X	X	X	X	X
90	X		()	X	X	()	()	X	X
100	X	()	X	X	X		X	X	X
110	X	X	X		X	X	X	X	
120	X	X	X	()	X		X	X	X
130	X	X	X	X		X	X	X	
140	X	X	X	X	X	75865	X	X	75865
150	X	X	X	X	X			X	X
160	X	X	X	X	X	X	X		
170	X	X	X	X	X	()	()	()	
180				X	X	9747	10530		783
190						86248	13178		254426

Դրամական միջոցների հոսքերի մասին հաշվետվություն

Հազ. դրամ

Ցուցանիշի անվանումը	Տող	Գումար
1	2	3
Դրամական միջոցների տարեսկզբի մնացորդը (2000թ.)	10	166
Գործառնական գործունեությունից դրամական միջոցների մուտքեր		
Արտադրանքի, ապրանքների, աշխատանքների, ծառայությունների դիմաց	20	1022976
Ընթացիկ այլ ակտիվների վաճառքի դիմաց	30	
Վարձավճարներից, ռոյալթիներից	40	
Գործառնական այլ գործունեությունից	50	
Արտասովոր դեպքերից	60	
Ընդամենը գործառնական գործունեությունից մուտքեր	70	1022976
Գործառնական գործունեությունից դրամական միջոցների ելքեր		
Նյութերի ձեռք բերման դիմաց	80	441456
Ապրանքների ձեռք բերման դիմաց	90	98640
Աշխատանքների կատարման, ծառայությունների մատուցման դիմաց	100	
Աշխատակիցներին և նրանց անունից կատարված վճարումներ	110	6760
Սոցիալական ապահովագրության և ապահովության նպատակով	120	2970
Վճարումներ բյուջե	130	455954
Գործառնական այլ գործունեության նպատակով	140	
Արտասովոր դեպքերից	150	
Ընդամենը գործառնական գործունեությունից ելքեր	160	1005780
Գործառնական գործունեությունից դրամական միջոցների զուտ հոսքեր	170	17196
Ներդրումային գործունեությունից դրամական միջոցների մուտքեր		
Հիմնական միջոցների, ոչ նյութական և այլ ոչ ընթացիկ ակտիվների վաճառքից	180	
Այլ կազմակերպության սեփական կապիտալի (բաժնեմասնակցության) միջոցների վաճառքից	190	
Այլ կազմակերպության պարտքային արժեթղթերի վաճառքից	200	
Այլ կազմակերպության պարտքային արժեթղթերի մարումից	210	
Տրամադրված փոխառությունների վերադարձումից	220	
Շահաբաժինների և տոկոսների ստացումից	230	
Ներդրումային այլ գործունեությունից մուտքեր	240	
Արտասովոր դեպքերից	250	
Ընդամենը ներդրումային գործունեությունից մուտքեր	260	
Ներդրումային գործունեությունից դրամական միջոցների ելքեր		
Հիմնական միջոցների, ոչ նյութական և այլ ոչ ընթացիկ ակտիվների համար	270	11675
Այլ կազմակերպության սեփական կապիտալի (բաժնեմասնակցության) միջոցների ձեռք բերումից	280	
Պարտքային արժեթղթերի ձեռք բերման համար	290	
Փոխառությունների տրամադրումից	300	
Ներդրումային այլ գործունեության նպատակով	310	

Հավելված 4-ի շարունակությունը

Նախորդ ժամանակաշրջան						Հավելտու ժամանակաշրջան					
Տող	Այդ թվում					Գումար	Այդ թվում				
	դրամարկղ		բանկ. հաշիվը		դրամ. միջոց. համարժեք		դրամարկղ		բանկ. հաշիվը		դրամ. միջոց. համարժեք
	դրամ	արտ-ար-ժույթ	դրամ	արտ-ար-ժույթ			դրամ	արտ-ար-ժույթ	դրամ	արտ-ար-ժույթ	
2	4	5	6	7	8	3	4	5	6	7	8
10	162		4			4838	29		4809		
20	1022899		77			2693766	2588965		55483	49318	
30											
40											
50											
60											
70	1022899		77			2693766	2588965		55483	49318	
80	424456		17000			1665614	1550708		114906		
90	98640					77200	77200				
100						1072				1072	
110	6760					21135	17756		3379		
120	1959		1011			5775	256		5519		
130	81574		374380			955064	270065		684999		
140						894			894		
150											
160	613389		392391			2726754	1215985		809697	1072	
170	409510		392314			32988	672980		754214	48246	
180											
190											
200											
210											
220											
230											
240											
250											
260											
270	11675					33580	33580				
280											
290											
300											
310											

Հավելված 4-ի շարունակությունը

Ցուցանիշի անվանումը	Հազ. դրամ	
	Տող	Գումար
1	2	3
Արտասովոր դեպքերից	320	
Ընդամենը ներդրումային գործունեությունից ելքեր	330	12536
Ներդրումային գործունեությունից դրամական միջոցների զուտ հոսքեր	340	12536
Ֆինանսական գործունեությունից դրամական միջոցների մուտքեր		
Սեփական կապիտալի (բաժնեմասնակցության) միջոցների թողարկումից և վերավաճառքից	350	
Ստացված վարկերից և փոխառություններից	360	
Պարտքային արժեթղթերի թողարկումից	370	
Ֆինանսական այլ գործունեությունից մուտքեր	380	75
Արտասովոր դեպքերից	390	
Ընդամենը ֆինանսական գործունեությունից մուտքեր	400	75
Ֆինանսական գործունեությունից դրամական միջոցների ելքեր		
Սեփական կապիտալի միջոցների հետ գնումից	410	
Ստացված վարկերի և փոխառությունների մարումից	420	
Պարտքային արժեթղթերի մարումից	430	
Վճարված շահաբաժիններ	440	
Վճարված տոկոսներ	450	
Ֆինանսական այլ գործունեության նպատակով	460	63
Արտասովոր դեպքերից	470	
Ընդամենը ֆինանսական գործունեությունից ելքեր	480	63
Ֆինանսական գործունեությունից դրամական միջոցների զուտ հոսքեր	490	12
Ընդամենը դրամական միջոցների զուտ հոսքեր գործառնական, ներդրումային և ֆինանսական գործունեություններից	500	4672
Արտարժույթի փոխարժեքային դրական տարբերություն*	510	
Արտարժույթի փոխարժեքային բացասական տարբերություն*	520	
Արտարժույթի փոխարժեքային զուտ տարբերություն	530	
Դրամական միջոցների համարժեքների ձեռք բերումը դրամական միջոցներով*	540	X
Դրամական միջոցների համարժեքների մարումը դրամական միջոցներով*	550	X
Մուտքագրվել է դրամարկղ բանկից*	560	X
Հանձնվել է բանկ դրամարկղից*	570	X
Մուտքագրվել է ոչ կանխիկ դրամ արտարժույթի փոխանակումից*	580	X
Մուտքագրվել է կանխիկ դրամ արտարժույթի փոխանակումից*	590	X
Ելքագրվել է ոչ կանխիկ դրամ արտարժույթի փոխանակումից*	600	X
Ելքագրվել է կանխիկ դրամ արտարժույթի փոխանակումից*	610	X
Դրամական միջոցների մնացորդը հաշվետու ժամանակաշրջանի վերջին օրվա դրությամբ	620	4838

*Սույն տողերում արտացոլված գումարները չեն հանդիսանում դրամական միջոցների հոսքեր:

Հավելված 4-ի շարունակությունը

Տող	Նախորդ ժամանակաշրջան						Հաշվետու ժամանակաշրջան					
	Այդ թվում					Գումար	Այդ թվում					
	դրամարկղ	արտ-ար-ժույթ	բանկ. հաշիվը	դրամ	արտ-ար-ժույթ		դրամարկղ	արտ-ար-ժույթ	բանկ. հաշիվը	դրամ	արտ-ար-ժույթ	
2	4	5	6	7	8	3	4	5	6	7	8	
320												
330	12536					33580	33580					
340	12536					33580	33580					
350												
360						188350			188350			
370												
380			75			255			61	194		
390												
400			75			188605			188411	194		
410												
420						109895				109895		
430												
440												
450						13547				13547		
460			63			457	12		360	85		
470												
480			63			123899	12		360	123527		
490			12			64706	12		188051	123333		
500	396974		392302			1862	639388		566163	75087		
510	X		X			72	X		X	72		
520	X		X			1	X		X	1		
530	X		X				X		X			
540	()	()	()	()		X	()	()	()	()		
550					()	X					()	
560			()	()	X	X	82950		-82950	()	X	
570	-397107	()	397107		X	X	-678769	()	678769	43401	X	
580	X	()		()	X	X	X	()	14173	-14173	X	
590		()	X	()	X	X		()	X	()	X	
600	X		()		X	X	X		-48581	48581	X	
610	()		X		X	X	-43401		X		X	
620	29		4809			3047	197					

Հաշվապահական հաշվեկշիռն կից ծանոթագրություններ

Հիմնական միջոցներ

Հազ. դրամ

Հաշվառու տարվա վերջի մնացորդ	Տող	Մաշվածության դրույթը	Տարի տարվա վերջի մնացորդ	Ավելացում		Սվազեցում		Հաշվառու տարվա վերջի մնացորդ
				ընդամենը	այդ թվում՝ վերագնահատումից	ընդամենը	այդ թվում՝ վերագնահատումից	
	2	3	4	5	6	7	8	9
1								
Շահագործման մեջ գտնվող հիմնական միջոցներ								
Շենքեր	010	X	31604	16477		1719		46362
- հաշվեկշռային արժեք	011		32731	16477				49208
- արժեք	012	X	1127	1719	X		X	2846
- կուտակված մաշվածություն	013	X						
- արժեզրկումից կուտակված կորուստներ								
Կառուցվածքներ	020	X						
- հաշվեկշռային արժեք	021							
- արժեք	022	X						
- կուտակված մաշվածություն	023	X			X		X	
- արժեզրկումից կուտակված կորուստներ								
Փոխանցող հարմարանքներ	030	X	400	3305		713		2992
- հաշվեկշռային արժեք	031		1000	3305				4305
- արժեք	032	X	600	713				1313
- կուտակված մաշվածություն	033	X			X		X	
- արժեզրկումից կուտակված կորուստներ								
Մեքենաներ և սարքավորումներ	040	X	48218	10676		6010		52884
- հաշվեկշռային արժեք	041		60257	10676				70933
- արժեք	042	X	12039	6010				18049
- կուտակված մաշվածություն	043	X			X		X	
- արժեզրկումից կուտակված կորուստներ								

Հավելված 5-ի շարունակությունը

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Տրանսպորտային միջոցներ								
- հաշվեկշռային արժեք	050	X	3993	3633		905		6721
- արժեք	051		4213	3633				7846
- կուտակված մաշվածություն	052	X	220	905				1125
- արժեզրկումից կուտակված կորուստներ	053	X			X		X	
Արտարական գույք, տնտեսական գույք, գործիքներ	060	X	430	744		110		1064
- հաշվեկշռային արժեք	061		458	744				1202
- կուտակված մաշվածություն	062	X	28	110				138
- արժեզրկումից կուտակված կորուստներ	063	X			X		X	
Բազմամյա տնկարկներ								
- հաշվեկշռային արժեք	070	X						
- արժեք	071							
- կուտակված մաշվածություն	072	X						
- արժեզրկումից կուտակված կորուստներ	073	X			X		X	
Բանդոլ և մթերատու անասունների								
- հաշվեկշռային արժեք	080	X						
- արժեք	081							
- կուտակված մաշվածություն	082	X						
- արժեզրկումից կուտակված կորուստներ	083	X			X		X	
Այլ հիմնական միջոցներ								
- հաշվեկշռային արժեք	090	X						
- արժեք	091							
- կուտակված մաշվածություն	092	X						
- արժեզրկումից կուտակված կորուստներ	093	X			X		X	
Ընդամենը շահագործման մեջ գտնվող հիմնական միջոցներ	100	X	84645	34835		9457		110023
- հաշվեկշռային արժեք	101		98659	34835				133494
- արժեք								

Հավելված 5-ի շարունակությունը

1	2	3	4	5	6	7	8	9
- կուտակված մաշվածություն	102	X	14014	9457				23471
- արժեզրկումից կուտակված կորուստներ	103	X			X		X	
Շահագործման մեջ չգտնվող հիմնական միջոցներ								
Շահագործման չհամընկած հիմնական միջոցներ	110	X						
Շահագործման չհամընկած հիմնական միջոցներ								
Ճամբանակարգային շահագործումից հանված հիմնական միջոցներ	120	X	7004			881		6123
- հաշվեկշռային արժեք	121		8000					8000
- կուտակված մաշվածություն	122	X		881				1877
- արժեզրկումից կուտակված կորուստներ	123	X	996		X		X	
Շահագործումից հանված և օտարման նպատակով պահվող հիմնական միջոցներ	130	X						
Ընդամենը շահագործման մեջ չգտնվող հիմնական միջոցներ								
- հաշվեկշռային արժեք	140	X	7004			881		6123
- արժեք	141		8000					8000
- կուտակված մաշվածություն	142	X	996	881				1877
- արժեզրկումից կուտակված կորուստներ	143	X			X		X	
Հողամասեր								
- հաշվեկշռային արժեք	150	X						
- արժեք	151							
- արժեզրկումից կուտակված կորուստներ	152	X			X		X	
Ընդամենը հիմնական միջոցներ								
- հաշվեկշռային արժեք	160	X	91649	34835		10338		116146
- արժեք	161		106659	34835				141494
- կուտակված մաշվածություն	162	X	15010	10338				25348
- արժեզրկումից կուտակված կորուստներ	163	X			X		X	

Հավելված 6

Ֆինանսական վարձակալությամբ ստացված հիմնական միջոցներ
Հազ. դրամ

Դասի անվանումը	Տող	Նախորդ տարվա վերջի մնացորդը	Հաշվետու տարվա վերջի մնացորդը
1	2	3	4
<i>Շենքեր</i>			
- հաշվեկշռային արժեք	170		
- արժեք	171		
- կուտակված մաշվածություն	172		
- արժեզրկումից կուտակված կորուստներ	173		
<i>Մեքենաներ և սարքավորումներ</i>			
- հաշվեկշռային արժեք	180	8558	11677
- արժեք	181	12066	19772
- կուտակված մաշվածություն	182	3508	8095
- արժեզրկումից կուտակված կորուստներ	183		
<i>Տրանսպորտային միջոցներ</i>			
- հաշվեկշռային արժեք	190	2194	3831
- արժեք	191	5818	10246
- կուտակված մաշվածություն	192	3624	6415
- արժեզրկումից կուտակված կորուստներ	193		
<i>Այլ հիմնական միջոցներ</i>			
- հաշվեկշռային արժեք	200		
- արժեք	201		
- կուտակված մաշվածություն	202		
- արժեզրկումից կուտակված կորուստներ	203		
<i>Ընդամենը ֆինանսական վարձակալությամբ ստացված հիմնական միջոցներ</i>			
- հաշվեկշռային արժեք	210	10752	15508
- արժեք	211	17884	30018
- կուտակված մաշվածություն	212	7132	14510
- արժեզրկումից կուտակված կորուստներ	213		

Հավելված 7

Ամսակարտ ոչ ընթացիկ նյութական ակտիվներ

Դասի անվանումը	Տող	Սախտող տարվա վերջի մնացորդը	Ավելացում	Նվազեցում	Հազ. դրամ	
					Հաշվետու տարվա վերջի մնացորդը	Նվազեցում
1	2	3	4	5	6	
Կառուցման ընթացքում գտնվող հիմնական միջոցներ	220	80	19782	19782	80	
Տեղակայման ենթակա սարքավորումներ	230	2843		1255	1588	
Դետագա կապիտալացվող ծախսումներ	240					
Ընդամենը ամսակարտ ոչ ընթացիկ նյութական ակտիվներ	250	2923	19782	21037	1668	

Հավելված 8

Փուրվիլ

Ցուցանիշի անվանումը	Տող	Ամրոտի-գացիայի ժամանակաշրջանը	Սախտող տարվա վերջի մնացորդը	Ավելացում		Նվազեցում		Հաշվետու տարվա (ժամանակաշրջանի) վերջի մնացորդը		
				ճանաչված լրացուցիչ գուրվիլները	այդ թվում ակտիվների և պարտավորումների մեծի ճշգրտումից աճ	ընդամենը	ապահանջված գուրվիլները		այդ թվում ակտիվների և պարտավորումների մեծի ճշգրտումից նվազում	
										5
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Հաշվեկշռային արժեք	260	X								
Արժեք	261									
Կուտակված ամորտիզացիա	262	X								
Արժեզրկումից կուտակված կորուստներ	263	X								

Հավելված 9

Բացասական գուրվիլ

Ցուցանիշի անվանումը	Տող	Ամբողջ- գացիայի (եկամուտ ճանաչե- լու) ժա- նանակա- շրջանը	Նախորդ տարվա վերջի մնացորդը	Ավելացում			Նվազեցում			Հաշվետու տարվա (ժամանա- կաշրջանի) վերջի մնացորդը
				ընդա- մենը	ճանաչ- ված լրա- ցուցիչ բա- ցասական գուրվիլ	այդ թվում՝	ընդա- մենը	ապաճա- մաչված բացասա- կան գուրվիլ	այդ թվում՝	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Հաշվեկշռային արժեք	270	X								
Արժեք	271									
Ամբողջացված (եկամուտ ճանաչված) բացասական գուրվիլ	272	X								

Հավելված 10

Ակտիվ ճանաչված գարգացման ծախսումներ

Ցուցանիշի անվանումը	Տող	Սնորհի- գացիայի դրույթը	Նախորդ տարվա վերջի մնացորդը	Ամբիւսցում		Իրական ծախս ճանաչված	Նվազեցում		Ռազմետու տարվա (ժամանա- կաշրջանի) վերջի մնացորդը
				ակտիվ ճանաչված	վերա- կանգնված		ներառված այլ ակտիվ- ների հաշ- վեկշախին արժեքում	օտարված և բուրս գրված	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Հաշվեկշռային արժեք	280	X							
Կլոնեք	281					X	X		
Կուտակված ամորտիզացիա	282	X		X					
Կլոնեգրկումից կուտակ- ված կորուստներ	283	X		X			X		

Այլ ոչ նյութական ակտիվներ

Դասի անվանումը	Տող	3	4	5	6	Հազ. դրամ
						Քաշվետու տարվա վերջի մնացորդը
1	2	3	4	5	6	7
Կազմակերպչական ծախսեր	290	X				
- հաշվեկշռային արժեք	291					
- կուտակված ամորտիզացիա	292	X				
- արժեզրկումից կուտակված կորուստներ	293	X				
Լիցենզիաներ	300	X	76	18		94
- հաշվեկշռային արժեք	301		91	49		140
- կուտակված ամորտիզացիա	302	X	15	31		46
- արժեզրկումից կուտակված կորուստներ	303	X				
Արտոնագրեր	310	X				
- հաշվեկշռային արժեք	311					
- կուտակված ամորտիզացիա	312	X				
- արժեզրկումից կուտակված կորուստներ	313	X				
Ապրանքային նշաններ	320	X				
- հաշվեկշռային արժեք	321					
- կուտակված ամորտիզացիա	322	X				
- արժեզրկումից կուտակված կորուստներ	323	X				

Հավելված 11-ի շարունակությունը

1	2	3	4	5	6	7
Ծրագրային ապահովում - հաշվեշալիս արժեք	330	X				
- արժեք	331					
- կուտակված ամորտիզացիա	332	X				
- արժեզրկումից կուտակված կորուստներ	333	X				
Հողի և բնական ռեսուրսների օգտագործման իրավունք - հաշվեշալիս արժեք	340	X				
- արժեք	341					
- կուտակված ամորտիզացիա	342	X				
- արժեզրկումից կուտակված կորուստներ	343	X				
Սյլ ոչ նյութական ակտիվներ - հաշվեշալիս արժեք	350	X	76	18		94
- արժեք	351		91	49		140
- կուտակված ամորտիզացիա	352	X	15	31		46
- արժեզրկումից կուտակված կորուստներ	353	X				
Ընդամենը - հաշվեշալիս արժեք	360	X	76	18		94
- արժեք	361		91	49		140
- կուտակված ամորտիզացիա	362	X	15	31		46
- արժեզրկումից կուտակված կորուստներ	363	X				

Հավելված 12

Ոչ ընթացիկ ներդրումներ՝ հաշվառված «բաժնեմասնակցության մեթոդով»

Հազ. դրամ

Ներդրման տեսակը	Տող	Նախորդ տարվա վերջի մնացորդը	Հաշվետու տարվա վերջի մնացորդը
1	2	3	4
Ոչ ընթացիկ ներդրումներ դուստր ընկերություններում	370	1000	1000
Ոչ ընթացիկ ներդրումներ ասոցիացված կազմակերպություններում	380	-	-
Ոչ ընթացիկ ներդրումներ համատեղ ձեռնարկումներում	390	-	1000
Ընդամենը	400	1000	2000

Հավելված 13

Ոչ ընթացիկ ֆինանսական պարտավորություններ

Հազ. դրամ

Ցուցանիշի անվանումը	Տող	Նախորդ տարվա վերջի մնացորդը	Հաշվետու տարվա վերջի մնացորդը
1	2	3	4
Երկարաժամկետ բանկային վարկեր	410	25198	48322
Երկարաժամկետ փոխառություններ	420	9178	12229
Երկարաժամկետ պարտավորություններ ֆինանսական վարձակալության գծով			
- հաշվեկշռային արժեք	430	10753	15498
- համախառն գումար	431		
- չկրած տոկոսային ծախսեր	432		

Հավելված 14

Ընթացիկ ֆինանսական պարտավորություններ

Հազ. դրամ

Ցուցանիշի անվանումը	Տող	Նախորդ տարվա վերջի մնացորդը	Հաշվետու տարվա վերջի մնացորդը
1	2	3	4
Կարճաժամկետ բանկային վարկեր	440	16848	12276
Կարճաժամկետ փոխառություններ	450	-	-
Երկարաժամկետ բանկային վարկերի կարճաժամկետ մաս	460	6468	12445
Երկարաժամկետ փոխառությունների կարճաժամկետ մաս	470		
Ընդամենը	480	23316	24721

Հավելված 15

Կարճաժամկետ կրեդիտորական պարտք բյուջեին

Հազ. դրամ

Հարկատեսակի անվանումը	Տող	Նախորդ տարվա վերջի մնացորդը	Հաշվետու տարվա վերջի մնացորդը
1	2	3	4
Շահութահարկ	490	5767	25452
Եկամտահարկ	500	34	145
Ավելացված արժեքի հարկ	510	19053	31868
Ակցիզային հարկ	520	40005	2470
Գույքահարկ	530	61	
Հողի հարկ	540	1	
Մաքսատուրք	550		
Հաստատագրված վճարներ	560		
Այլ պարտադիր վճարներ	570		
Տույժեր	580	7	
Տուգանքներ	590		
Ընդամենը	600	64928	59995

Ֆինանսական արդյունքների մասին հաշվետվությանը կից ծանոթագրություններ

Հավելված 16

Գործառնական այլ գործունեությունից եկամուտ և ծախս

Ցուցանիշի անվանումը	Տող	Նախորդ տարի			Հաշվետու տարի (ժամանակաշրջան)			Հազ. դրամ արդյունք
		եկամուտ	ծախս	արդյունք	եկամուտ	ծախս	արդյունք	
1	2	3	4	5	6	7	8	
Ընթացիկ այլ ակտիվների (շարունակվող գործունեության) վաճառքից (օտարումից)	760							
Գործառնական վարձակալության տրված հիմնական միջոցներից	770	33		33	1680		1680	
Տույժերից, տուգանքներից	780		4795	4795		10606	10606	
Դուրս գրված դեբիտորական պարտքերից և դրանց մարումից	790		4373	4373	1325	1155	170	
Դուրս գրված կրեդիտորական պարտքերից և դրանց մարումից	800	1579		1579	67	221	154	
Արժեքների պակասորդներից, փչացումից, կորուստներից և դրանց փոխհատուցումից	810							
Դաշարների արժեքի փոփոխությունից	820							
Ընթացիկ ֆինանսական ներդրումների վերագնահատումից	830							
Ոչ ընթացիկ ակտիվների արժեզրկումից և արժեզրկման վերականգնումից	840							
Ոչ ընթացիկ ակտիվների վերագնահատումից	850							
Յետադրույթից	860	X			X			
Արտադրական ծախսումների տարբերակ (նորմա) նակարդանը գերազանցող ծախսերից	870	X			X			
Խտտանված արտադրանքի հետ կապված ծախսերից	880	X			X			

Հավելված 16-ի շարունակությունը

1	2	3	4	5	6	7	8
Ռատական ծախսերից	890	X			X		
Ժամանակավորապես շահագործումից հանված հիմնական միջոցների պահպանման ծախսերից	900	X			X		
Հիմնական միջոցների լուծարման ծախսերից	910						
Այլ եկամուտներից և ծախսերից	920				9768		9768
Ընդամենը	930	1612	9168	7556	12840	11982	858

Հավելված 17

Այլ ոչ գործառնական գործունեությունից եկամուտ և ծախս

Ցուցանիշի անվանումը	Տող	Սահտոդ տարի		Չափվելու տարի (ժամանակաշրջան)		Հազ. դրամ	
		ձայնա էկամուտ	արդյունք	էկամուտ	արդյունք	ձայնա արդյունք	արդյունք
1	2	3	4	5	6	7	8
Հիմնական միջոցների վաճառքից (օտարումից)	940						
Ոչ ընթացիկ ֆինանսական ներդրումների վաճառքից (օտարումից)	950						
Ընթացիկ ֆինանսական ներդրումների վաճառքից (օտարումից)	960				57	13547	13490
Ոչ ընթացիկ այլ ակտիվների վաճառքից (օտարումից)	970						
Գործունեության ընդհատման հետ կապված ակտիվների վաճառքից (օտարումից)	980						
Փոխարժեքային տարբերություններից	990		46	46	2861	7148	4287
Շնորհ և ամհատույց ստացված ակտիվներից	1000		X			X	
Ֆինանսական ներդրումներից	1010		X			X	
Ֆինանսական վարձակալությունից	1020		X			X	
Ոչ գործառնական այլ գործունեությունից	1030		126	126			
Ընդամենը	1040		172	172	2918	20695	17777

Հավելված 18

Արտասովոր դեպքերից շահույթ (վնաս)

Ցուցանիշի անվանումը	Տող	Սախտորդ տարի			Հաշվետու տարի (ժամանակաշրջան)		
		եկամուտ	ծախս	արդյունք	եկամուտ	ծախս	արդյունք
		3	4	5	6	7	8
1	2						
	1050						
	1060						
	1070						
Ընդամենը	1080						

Հազ. դրամ

Հավելված 19

Էական սխալից արդյունք

Ցուցանիշի անվանումը	Տող	Ձև N2-ի տողի համարը	Սախտորդ տարի			Հաշվետու տարի (ժամանակաշրջան)		
			եկամուտ	ծախս	արդյունք	եկամուտ	ծախս	արդյունք
			4	5	6	7	8	9
1	2	3						
	1090							
	1100							
	1110							
	1120							
Ընդամենը	1130							

Հազ. դրամ

Արտահաշվեկշռային հաշիվներ

Հազ. դրամ

Ցուցանիշի անվանումը	Տող	Նախորդ տարվա վերջի մնացորդը (1999)	Հաշվետու տարվա վերջի մնացորդը (2000)
1	2	3	4
Գործառնական վարձակալությամբ ընդունված հիմնական միջոցներ	610		
Պատասխանատու պահպանման ընդունված ապրանքանյութական արժեքներ	620		
Վերանշակման ընդունված նյութեր	630		
Տեղակայման ընդունված սարքավորումներ	640		
Հանձնուրդի (կոմիսիայի) և հանձնարարության (կոնսիգնացիայի) պայմանագրերով ընդունված ապրանքներ	650		
Հավատարմագրային կառավարման պայմանագրի համաձայն կառավարվող միջոցներ	660		
Հանձնուրդի կոմիսիայի) և հանձնարարության (կոնսիգնացիայի) պայմանագրերով ընդունված միջոցներ	670		
Դուրս գրված դեբիտորական պարտքեր	680	5248	4083
Դուրս գրված կրեդիտորական պարտքեր	690	1895	1741
Պարտավորությունների և ստացվելիք վճարումների ապահովում	700		
Ստանձնած պարտավորությունների և վճարումների ապահովում	710		
Չհատուցված հարկային վնաս	720		
Խիստ հաշվառման բլանկներ	730		
Պարբերական և մասնագիտական գրականություն	740		
Շահագործման մեջ գտնվող արագամաշ առարկաներ	750		

Տնտեսավարող սուբյեկտների ֆինանսական դրության գնահատման ցուցանիշների համակարգը և դրանց հաշվարկման կարգը

Ցուցանիշների անվանումը		Բովանդակությունը
I Գործակիցների հաշվարկման համար օգտագործվող ցուցանիշներ		
հ/հ	1	2
1.	Ընթացիկ ակտիվների (շրջանառու կապիտալ) ընդհանուր մեծությունը	Հաշվեկշռի 2-րդ բաժնի հանրագումարը
2.	Տնտեսական գործունեությունում իրական գործող շրջանառու կապիտալի (ընթացիկ ակտիվների) մեծությունը	Դրանք առանց ավելացված արժեքի ձեռք բերված պաշարներն են, երկարաժամկետ դեբիտորական պարտքերը, կանոնադրական կապիտալում հիմնադիրների պարտքերի և բաժնետերից գնված սեփական բաժնետոմսերը
3.	Պաշարների (նյութական ընթացիկ ակտիվներ կամ շրջանառու միջոցներ կամ շրջանառու կապիտալ) արժեքը	Դրանք հաշվեկշռի 2-րդ բաժնի «Պաշարներ» հոդվածն են
4.	Ամենաշատ իրացվելի ակտիվներ (Ա ₁)	Դրանական միջոցները և կարճաժամկետ ֆինանսական ներդրումների մեծության գումարը
5.	Արագ իրացվելի ակտիվներ (Ա ₂)	Հաշվետու ամսաթվից հետո 12 ամսվա ընթացքում սպասվող դեբիտորական պարտքերի վճարումներ
6.	Դանդաղ իրացվող ակտիվներ (Ա ₃)	Պաշարները, ապրանքանյութական արժեքների ձեռք բերման գծով ավելացված արժեքի հարկը, երկարաժամկետ դեբիտորական պարտքերը և այլ շրջանառու ակտիվներ
7.	Դժվար իրացվելի ակտիվներ (Ա ₄)	Հաշվեկշռի 1-ին բաժնի հանրագումարը
8.	Ամենաշտապ պարտավորություններ (Պ ₁)	Կարճաժամկետ պարտքերը
9.	Կարճաժկետ պարտավորություններ (Պ ₂)	Կարճաժամկետ վարկերի և փոխառությունների գումարները, հիմնադիրներին (մասնակիցներին) եկամուտների վճարման գրծով պարտքերը և այլ կարճաժամկետ պարտավորությունները
10.	Երկարաժամկետ պարտավորությունները (Պ ₃)	Հաշվեկշռի 4-րդ բաժնի հանրագումարն է
11.	Հաստատուն (կայուն) պասիվներ կամ իրական սեփական կապիտալը (Պ ₄)	Սեփական կապիտալի և դրան հավասարեցված միջոցների (գալիք ժամանակաշրջանի եկամուտները և առաջիկա ծախսերի պահուստները)
12.	Զուտ ակտիվներ համարվող միջոցների մեծությունը	Ընդհանուր ակտիվները առանց նյութական արժեքների ձեռք բերման գծով ավելացված արժեքը հարկի, կանոնադրական կապիտալում հիմնադիրների պարտքերը և բաժնետերերից գնված բաժնետոմսերը

h/h	1	2
13.	Փոխառու կապիտալի մեծությունը	Հաշվեկշռի 4-րդ և 5-րդ բաժինների հանրագումարը
14.	Ձուտ պասիվների համարվող պարտավորությունների մեծությունը (փոխառու կապիտալի ճշտված տարբերակը)	Փոխառու կապիտալի մեծությունից հանվում են գալիք ժամանակաշրջանի եկամուտները և առաջիկա վճարումների պահուստները
15.	Ձուտ ակտիվների մեծությունը	Կետ 12-ի և կետ 14-ի տարբերությունն է
16.	Իրացվելիության գործակիցների հաշվարկում ընդունված կարծաժամկետ պարտավորությունների մեծությունն է (ընդհանուր շտապ պարտավորություններ)	Կարծաժամկետ վարկերի և փոխառությունների, կրեդիտորական պարտքերի, հիմնադիրներին (մասնակիցներին) եկամուտների վճարման գծով պարտքերի և այլ կարծաժամկետ պարտավորությունների ընդհանուր գումարը
17.	Ֆինանսական ներդրումների մեծությունը	Կարծաժամկետ և երկարաժամկետ ֆինանսական ներդրումների գումարը
18.	Սեփական կապիտալի մեծությունը	Հաշվեկշռի 3-րդ բաժնի հանրագումարը
19.	Սեփական շրջանառու կապիտալի (ընթացիկ ակտիվների մեծությունը)	Հաշվեկշռի 2-րդ և 5-րդ բաժինների հանրագումարների տարբերությունն է
20.	Այլ երկարաժամկետ ֆինանսավորման աղբյուրների մեծությունը	Հաշվեկշռի 4-րդ բաժնի հանրագումարը (ոչ ընթացիկ պարտավորություններ)
21.	Սեփական կապիտալի և այլ երկարաժամկետ ֆինանսավորման աղբյուրներ	Հաշվեկշռի 3-րդ և 4-րդ բաժինների հանրագումարն է
22.	Ձուտ շրջանառու ակտիվների մեծությունը	Հաշվեկշռի 2-րդ բաժնի հանրագումարն է առանց ապրանքանյութական արժեքների գծով հաշվարկված ավելացված արժեքի հարկի մեծության, պարտքերը կանոնադրական կապիտալում և բաժնետերերից գնված սեփական բաժնետոմսերի, ինչպես նաև կարծաժամկետ վարկերի և փոխառությունների, կրեդիտորական պարտքերի, հիմնադիրներին (մասնակիցներին) եկամուտների վճարման գծով պարտքերի և այլ կարծաժամկետ պարտավորությունների մեծությունների գումարները
23.	Ֆինանսաշահագործման պահանջմունքների հաշվարկի համար ընդունված տրվյալները	Երկարաժամկետ և կարծաժամկետ դեբիտորական պարտքերի, պաշարների մեծության գումարից կրեդիտորական պարտքերի մեծության նվազեցումն է
24.	Համախառն շահույթի մեծությունը	«Ֆինանսական արդյունքների մասին» հաշվետվության հիման վրա, իրացումից հատույթի և արտադրական ինքնարժեքի տարբերությունն է
25.	Իրացումից շահույթի մեծությունը	«Ֆինանսական արդյունքների մասին» հաշվետվության հիման վրա, իրացումից հատույթի և լրիվ ինքնարժեքի (արտադրական ինքնարժեք, վարչատնտեսական և առևտրային ծախսերի հանրագումար) տարբերությունն է

h/h	1	2
26.	Տվյալ ժամանակաշրջանի եկամուտների ընդհանուր մեծությունը (հանրագումարը)	«Ֆինանսական արդյունքների մասին» հաշվետվության հիման վրա, որտեղ արտացոլված են հասույթի մեծությունը, եկամուտներ այլ կազմակերպություններում՝ մասնակցությունից, գործառնական և այլ գործառնական եկամուտներ, արտասովոր դեպքերից եկամուտներ
27.	Տվյալ ժամանակաշրջանի ծախսերի ընդհանուր մեծությունը (հանրագումարը)	«Ֆինանսական արդյունքների մասին» հաշվետվության տվյալների հիման վրա, որտեղ արտացոլված են վաճառված ապրանքների (արտադրանքի, աշխատանքների, ծառայությունների) ինքնարժեքի մեծությունը, առևտրային և կառավարչական ծախսեր, տոկոսավճարները, գործառնական և այլ գործառնական ծախսեր, չնախատեսված ծախսեր և շահութահարկը
28.	Ձուտ շահույթի մեծությունը	Տվյալ ժամանակաշրջանի եկամուտների և ծախսերի հանրագումարների տարբերությունը
II Վճարունակության (իրացվելիության) ցուցանիշներ		
29.	Հաշվետու ժամանակաշրջանի (տարվա) վճարունակության գործակիցը՝ ըստ դրամական միջոցների հոսքերի մասին հաշվետվության (ձև N4) տվյալների	Հաշվետու ժամանակաշրջանում ստացված և դուրս գրված դրամական միջոցների ու ծախսերի հարաբերակցությունը
30.	Օպերատիվ վճարունակության գործակիցը	Հաշվարկային հաշվում և դրամարկղում եղած դրամական միջոցների և երկարաժամկետ պարտավորությունների հարաբերակցությունն է
31.	Բացարձակ իրացվելիության գործակիցը	Առավել իրացվելի ակտիվների (դրամական միջոցներ, կարճաժամկետ ֆինանսական ներդրումներ) ընթացիկ (կարճաժամկետ) պարտավորությունների հարաբերությունն է
32.	Արագ իրացվելիության գործակիցը	Առավել իրացվելի ակտիվների և դեբիտորական պարտավորությունների հանրագումարի և ընթացիկ պարտավորությունների հարաբերակցությունն է
33.	Ընթացիկ իրացվելիության գործակիցը	Ընթացիկ ակտիվների և ընթացիկ պարտավորությունների հարաբերակցությունն է
34.	Վճարունակության վերականգնման գործակիցը (Գ _{վ.վ}) (Առողջացման գործակիցը)	$G_{վ.վ} = \frac{G_{ը.լ.ժ.վ} + 6/ժ (G_{ը.լ.ժ.վ} - G_{ը.լ.ժ.ս})}{2}$ <p>G_{ը.լ.ժ.վ} և G_{ը.լ.ժ.ս.} ընթացիկ իրացվելիության գործակցի փաստացի արժեքներն են հաշվետու ժամանակաշրջանի վերջում և սկզբում 6-ը տնտեսավարող արժեքի վճարունակության վերականգնման ժամանակա-</p>

h/h	1	2
		շրջանն է (ամիսներով) Ժ-ն հաշվետու ժամանակաշրջանն է 2-ը ընթացիկ իրացվելիության գործակցի նորմատիվային արժեքը
35.	Վճարունակությունը կորցնելու ցուցանիշը (Գ _{վ.կ}) (Սճնանկացման գործակիցը)	$Գ_{վ.կ} = \frac{Գ_{ը.լ.ժ.վ} + 3/d(Գ_{ը.լ.ժ.վ} - Գ_{ը.լ.ժ.ս.})}{2}$ <p>Գործակիցների հմաստը նույնն է ինչ-որ 34-րդ կետում է 3-ը տնտ. սուբյեկտի վճարունակությունը կորցնելու ժամանակաշրջանն է</p>
III Շահութաբերության գույքանիշներ		
36.	Ակտիվների շահութաբերությունը մինչև հարկումը և հարկումից հետո գուտ շահույթի գծով	Չուտ շահույթի (մինչև հարկումը և հարկումից հետո) և ակտիվների միջին մեծության հարաբերակցությունն է
37.	Սեփական կապիտալի շահութաբերությունը (մինչև հարկումը և հարկումից հետո) գուտ շահույթի գծով	Չուտ շահույթի (մինչև հարկումը և հարկումից հետո) և սեփական կապիտալի միջին մեծության հարաբերակցությունն է
38.	Ընթացիկ ակտիվների շահութաբերությունը	Չուտ շահույթի (հարկումից հետո) և ընթացիկ ակտիվների միջին մեծության հարաբերակցությունն է
39.	Փոխառու կապիտալի շահութաբերություն	Սովորական գործունեությունից ստացվող շահույթի և փոխառու կապիտալի (ոչ ընթացիկ և ընթացիկ պարտավորությունների) միջին մեծության հարաբերակցությունն է
40.	Վաճառքի ծավալի շահութաբերության գուտ շահույթի (հարկումից հետո) գծով	Չուտ շահույթի (հարկումից հետո) և իրացումից ստացված հասույթի հարաբերակցությունն է
41.	Արտադրանքի իրացման շահութաբերությունը	Իրացումից ստացված շահույթի և իրացումից ստացված հասույթի հարաբերակցությունն է
42.	Հիմնական գործունեության շահութաբերությունը	Իրացումից ստացված շահույթի և լրիվ ինքնարժեքի հարաբերակցությունն է
43.	Շահույթի նորման	Իրացումից շահույթի և հիմնական միջոցների ու նյութական ակտիվների միջին մեծության հարաբերակցությունն է
44.	Իրացման ծախսերի շահութաբերությունը	Իրացումից շահույթի իրացման գծով ծախսերի հարաբերակցությունն է
45.	Ներդրումների (ինվեստիցիաների) շահութաբերությունը	Սովորական գործունեությունից շահույթի և սեփական ու ոչ ընթացիկ պարտավորությունների գումարի միջին մեծության հարաբերակցությունն է
IV Ֆինանսական կայունության գույքանիշներ		
46.	Սեփական կապիտալի կենտրոնացման (ինքնավարության) գործակից	Սեփական կապիտալի և ընդհանուր ակտիվների հարաբերակցությունն է
47.	Սեփական կապիտալի կենտրոնացման գործակիցը	Փոխառու կապիտալի (ընթացիկ և ոչ ընթացիկ պարտավորությունների) և ընդհանուր ակտիվների հարաբերակցությունն է

h/h	1	2
48.	Սեփական ընթացիկ ակտիվներով ընթացիկ ակտիվների ապահովվածությունը	Սեփական կապիտալի, ոչ ընթացիկ պարտավորությունների գումարի ու ոչ ընթացիկ ակտիվների տարբերության և ընթացիկ ակտիվների մեծության հարաբերակցությունը է
49.	Սեփական ընթացիկ ակտիվներով պաշարների ապահովվածության գործակիցը	Սեփական կապիտալի, ոչ ընթացիկ պարտավորությունների գումարի ու ոչ ընթացիկ ակտիվների տարբերության և պաշարների մեծության հարաբերակցությունը է
50.	Երկարաժամկետ ներգրավվող պարտավորությունների գործակիցը	Ոչ ընթացիկ պարտավորությունների և սեփական կապիտալի ու ոչ ընթացիկ պարտավորությունների գումարի հարաբերակցությունը է
51.	Փոխառու կապիտալի կառուցվածքի գործակիցը	Ոչ ընթացիկ պարտավորությունների և փոխառու կապիտալի հարաբերակցությունը է
52.	Սեփական կապիտալի շարժունակության գործակիցը	Սեփական ընթացիկ ակտիվների և սեփական կապիտալի մեծության հարաբերակցությունը է
53.	Ֆինանսական լծակի ազդեցության գործակիցը	Սեփական և փոխառու կապիտալների հարաբերակցությունը է
54.	Ֆինանսական կախվածության գործակիցը	Ընդհանուր ակտիվների (կամ պասիվների) և սեփական կապիտալի հարաբերակցությունը է
55.	Կայուն ակտիվի ինդեքսը	Ոչ ընթացիկ ակտիվների և սեփական կապիտալի հարաբերակցությունը է
<i>V Շրջանառելիության ցուցանիշներ</i>		
56.	Ակտիվների շրջանառելիության գործակիցը	Իրացումից հասույթի և ընդհանուր ակտիվների միջին մեծության հարաբերակցությունը է
57.	Սեփական կապիտալի շրջանառելիության գործակիցը	Իրացումից հասույթի և սեփական կապիտալի միջին մեծության հարաբերակցությունը է
58.	Ընթացիկ ակտիվների շրջանառելիության գործակիցը	Իրացումից հասույթի և ընթացիկ ակտիվների միջին մեծության հարաբերակցությունը է
59.	Դրամական միջոցների շրջանառելիության գործակիցը	Իրացումից հասույթի և դրամական միջոցների միջին մեծության հարաբերակցությունը է
60.	Կարճաժամկետ դեբիտորական պարտքերի շրջանառելիության գործակիցը	Իրացումից հասույթի և կարճաժամկետ դեբիտորական պարտավորությունների միջին մեծության հարաբերակցությունը է
61.	Պաշարների շրջանառելիության գործակիցը (պտույտներով)	Իրացման ինքնարժեքի և պաշարների միջին մեծության հարաբերակցությունը է
62.	Կրեդիտորական պարտքերի շրջանառելիության գործակիցը (պտույտներով)	Իրացման ինքնարժեքի և կրեդիտորական պարտքերի միջին մեծության հարաբերակցությունը է
63.	Ընթացիկ ակտիվների 1 պտույտի տևողությունը (օրերով)	Ընթացիկ ակտիվների միջին արժեքի և օրերի թվի արտադրյալի ու իրացումից հասույթի հարաբերակցությունը է

h/h	1	2
64.	Դրամական միջոցների 1 պտույտի տևողությունը (օրերով)	Դրամական միջոցների միջին մեծության և օրերի թվի արտադրյալի ու իրացումից հասույթի հարաբերակցությունն է
65.	Կարճաժամկետ դեբիտորական պարտավորությունների 1 պտույտի տևողությունը (օրերով)	Կարճաժամկետ դեբիտորական պարտավորությունների միջին մեծության և օրերի թվի արտադրյալի ու իրացումից հասույթի հարաբերակցությունն է կամ օրերի թվի հարաբերությունը կարճաժամկետ դեբիտորական պարտավորությունների շրջանառելիության գործակցին
66.	Պաշարների մեկ պտույտի տևողությունը (օրերով)	Պաշարների միջին արժեքի օրերի թվի արտադրյալի ու իրացման (վաճառքի) ինքնարժեքի հարաբերակցությունն է
67.	Կրեդիտորական պարտքերի մեկ պտույտի տևողությունը (օրերով)	Կրեդիտորական պարտքերի միջին մեծության և օրերի թվի արտադրյալի ու իրացման (վաճառքի) ինքնարժեքի հարաբերակցությունն է

VI Հիմնական միջոցների օգտագործման ցուցանիշներ

68.	Հիմնական միջոցների ակտիվ մասի բաժինը (իրացվելի)	Հիմնական միջոցների ակտիվ մասի (արտադրական շենքեր, տրանսպորտային միջոցներ և այլն) ու հիմնական միջոցների ընդհանուր արժեքի հարաբերակցությունն է
69.	Հիմնական միջոցների մաշվածության գործակիցը	Հիմնական միջոցների ամորտիզացիայի նորմայով հաշվարկված մաշվածության և հիմնական միջոցների սկզբնական արժեքի հարաբերակցությունն է
70.	Հիմնական միջոցների նորացման գործակիցը	Հաշվետու ժամանակաշրջանում նոր մուտքագրված հիմնական միջոցների հաշվեկշռային արժեքի և տարվա վերջում հիմնական միջոցների արժեքի հարաբերակցությունն է
71.	Հիմնական միջոցների դուրս գրման գործակիցը	Դուրս գրված հիմնական միջոցների հաշվեկշռային արժեքի և հաշվետու ժամանակաշրջանի սկզբում եղած հիմնական միջոցների արժեքի հարաբերակցությունն է

VII Կառուցվածքային ցուցանիշներ

72.	Կազմակերպության ծախսերի մեկ միավորին բաժին ընկած եկամտի մեծությունը	Հաշվետու ժամանակաշրջանի ընդհանուր եկամուտների և կատարված ծախսերի հարաբերակցությունն է
73.	Կազմակերպության եկամուտների 1 միավորին բաժին ընկնող ծախսերի մեծությունը	Հաշվետու ժամանակաշրջանի ընդհանուր ծախսերի և ստացված եկամուտների հարաբերակցությունն է
74.	Սովորական գործունեության գծով իրացումից ստացված հասույթի 1 միավորին բաժին ընկած ծախսերը	Սովորական գործունեության գծով ծախսերի և իրացումից հասույթի հարաբերակցությունն է
75.	Հիմնական գործունեությունից ըստացված եկամուտների մասնաբա-	Հիմնական գործունեությունից ստացված եկամտի և ընդհանուր եկամտի մեծու-

h/h	1	2
	Ժինը կազմակերպության եկամուտների ընդհանուր մեծությունում	յան հարաբերակցությունն է
VIII Ցուցանիշներ, որոնք կիրառվում են շուկայական գործընթացների բնորոշման ժամանակ		
76.	Բաժնետոմսերի ընթացիկ եկամտաբերություն (շահաբաժնային եկամուտ)	Ընթացիկ ժամանակաշրջանում վճարված շահաբաժինների գումարի և բաժնետոմսերի շուկայական արժեքի հարաբերակցությունն է՝ արտահայտված %-ով
77.	Ներգրավված կապիտալի արժեքի մեծությունը	Ֆինանսական ռեսուրսների ներգրավման գծով ծախսերի և ներգրավված ֆինանսական ռեսուրսների հարաբերակցությունն է՝ արտահայտված %-ով
78.	Բաժնետոմսերի հաշվեկշռային արժեքը	Ձուտ ակտիվների մեծություն և զնված բաժնետոմսերի քանակի հարաբերակցությունն է
79.	Կազմակերպության ակտիվների եկամըտաբերությունը	Հաշվետու ժամանակաշրջանում ստացված ընդհանուր եկամուտների և ակտիվների միջին մեծության հարաբերակցությունն է
IX Ռեսուրսների օգտագործման և տնտեսական գործունեության արդյունավետության գնահատման ցուցանիշներ		
80.	Հիմնական միջոցների հատույցը	Իրացումից հասույթի և հիմնական միջոցների միջին արժեքի հարաբերակցությունն է
81.	Նյութահատույցը	Իրացումից հասույթի և նյութերի միջին արժեքի հարաբերակցությունն է
82.	Աշխատանքի արտադրողականությունը	Իրացումից հասույթի և աշխատողների միջին ցուցակային թվի հարաբերակցությունն է
83.	Հիմնական միջոցների ֆոնդատարությունը	Հիմնական միջոցների միջին արժեքի և իրացումից հասույթի հարաբերակցությունն է կամ հիմնական միջոցների հատույցի հակադարձ մեծությունն է
84.	Նյութատարությունը	Նյութերի միջին արժեքի և իրացումից հասույթի հարաբերակցությունն է կամ նյութահատույցի հակադարձ մեծությունը
85.	Աշխատատարությունը	Աշխատողների միջին ցուցակային թվի և իրացումից հասույթի հարաբերակցությունը կամ աշխատանքի արտադրողականության հակադարձ մեծությունը
86.	1 միավոր արտադրանքի գծով ծախսերը	Ինքնարժեքի և իրացումից հասույթի հարաբերակցությունն է
87.	Հիմնական արտադրական միջոցների արժեքի հարաբերական շեղումը ($\pm \Delta \text{ՀԱՍ}$)	$\pm \Delta \text{ՀԱՍ} = (\text{ՀԱՍ})_{\text{h.ժ.}} + (\text{ՀԱՍ})_{\text{բ.ժ.}} \times \frac{(\text{h}^{-7})_{\text{h.ժ.}}}{(\text{h}^{-7})_{\text{բ.ժ.}}}$ <p>որտեղ՝ $(\text{ՀԱՍ})_{\text{h.ժ.}}$ և $(\text{ՀԱՍ})_{\text{բ.ժ.}}$՝ համապատասխանաբար հաշվետու և բազիսային ժամանակաշրջանների հիմնական արտադրական</p>

h/h	1	2
88.	Նյութական ծախսերի հարաբերական շեղումը ($\pm \Delta \text{ՆԾ}$)	<p>միջոցների միջին մեծություններն են $(\text{հ}^3)_{\text{հ.ժ.}}$ և $(\text{հ}^3)_{\text{բ.ժ.}}$- նույն ժամանակաշրջանների իրացումից հասույթի մեծություններն են</p> $\pm \Delta \text{ՆԾ} = (\text{ՆԾ})_{\text{հ.ժ.}} - (\text{ՆԾ})_{\text{բ.ժ.}} \times \frac{(\text{հ}^3)_{\text{հ.ժ.}}}{(\text{հ}^3)_{\text{բ.ժ.}}}$ <p>$(\text{ՆԾ})_{\text{հ.ժ.}}$ և $(\text{ՆԾ})_{\text{բ.ժ.}}$ - հաշվետու և բազիսային ժամանակաշրջանների նյութական ծախսերն են</p> <p>$(\text{հ}^3)_{\text{հ.ժ.}}$ և $(\text{հ}^3)_{\text{բ.ժ.}}$ - նույն ժամանակաշրջանների իրացումից հասույթի մեծություններն են</p>
89.	Աշխատողների միջին ցուցակային թվի հարաբերական շեղումը ($\pm \text{Ա}_{\text{թ.}}$)	$\pm \text{Ա}_{\text{թ.}} = (\text{Ա}_{\text{թ.}})_{\text{հ.ժ.}} - (\text{Ա}_{\text{թ.}})_{\text{բ.ժ.}} \times \frac{(\text{հ}^3)_{\text{հ.ժ.}}}{(\text{հ}^3)_{\text{բ.ժ.}}}$ <p>որտեղ՝</p> <p>$(\text{Ա}_{\text{թ.}})_{\text{հ.ժ.}}$ և $(\text{Ա}_{\text{թ.}})_{\text{բ.ժ.}}$ - հաշվետու և բազիսային ժամանակաշրջանների աշխատողների միջին ցուցակային թիվն է</p>
90.	Հիմնական արտադրական միջոցների էքստենսիվ օգտագործման ազդեցությունը իրացման հասույթի ծավալի փոփոխության վրա ($\pm \Delta \text{հ}^3$) _{հ.մ.էքստ.}	$(\pm \Delta \text{հ}^3)_{\text{հ.մ.էքստ.}} = \left[(\text{ՀԱԱ})_{\text{հ.ժ.}} - (\text{ՀԱԱ})_{\text{բ.ժ.}} \right] \times \frac{(\text{հ}^3)_{\text{բ.ժ.}}}{(\text{ՀԱԱ})_{\text{բ.ժ.}}}$ <p>որտեղ՝</p> <p>$(\text{ՀԱԱ})_{\text{հ.ժ.}}$ և $(\text{ՀԱԱ})_{\text{բ.ժ.}}$ - հաշվետու և բազիսային ժամանակաշրջանների հիմնական արտադրական միջոցների միջին մեծություններն են</p> <p>$(\text{հ}^3)_{\text{բ.ժ.}}$ - բազիսային ժամանակաշրջանի իրացումից հասույթի մեծությունն է</p>
91.	Հիմնական արտադրական միջոցների (հատույցի) ինտենսիվ օգտագործման ազդեցությունը արտադրանքի իրացումից հասույթի (ծավալի) փոփոխության վրա ($\pm \Delta \text{հ}^3$) _{հ.մ.ինտ.}	$(\pm \Delta \text{հ}^3)_{\text{հ.մ.ինտ.}} = \left[\frac{(\text{հ}^3)_{\text{հ.ժ.}}}{(\text{ՀԱԱ})_{\text{հ.ժ.}}} - \frac{(\text{հ}^3)_{\text{բ.ժ.}}}{(\text{ՀԱԱ})_{\text{բ.ժ.}}} \right] \times (\text{ՀԱԱ})_{\text{հ.ժ.}}$
92.	Նյութական ծախսերի էքստենսիվ օգտագործման ազդեցությունը արտադրանքի իրացման (հասույթի) ծավալի փոփոխության վրա ($\pm \Delta \text{հ}^3$) _{ն.ժ.էքստ.}	$(\pm \Delta \text{հ}^3)_{\text{ն.ժ.էքստ.}} = \left[(\text{ՆԾ})_{\text{հ.ժ.}} - (\text{ՆԾ})_{\text{բ.ժ.}} \right] \times \frac{(\text{հ}^3)_{\text{բ.ժ.}}}{(\text{ՆԾ})_{\text{բ.ժ.}}}$
93.	Նյութական ծախսերի (նյութահատույցի) ինտենսիվ օգտագործման ազդեցությունը արտադրանքի ծավալի փոփոխության վրա ($\pm \Delta \text{հ}^3$) _{ն.ժ.ինտ.}	$(\pm \Delta \text{հ}^3)_{\text{ն.ժ.ինտ.}} = \left[\frac{(\text{հ}^3)_{\text{հ.ժ.}}}{(\text{ՆԾ})_{\text{հ.ժ.}}} - \frac{(\text{հ}^3)_{\text{բ.ժ.}}}{(\text{ՆԾ})_{\text{բ.ժ.}}} \right] \times (\text{ՆԾ})_{\text{հ.ժ.}}$

h/h	1	2
94.	Աշխատուժի օգտագործման էքստենսիվ ազդեցությունը արտադրանքի իրացման հասույթի (ծավալի) փոփոխությունը $(\pm\Delta\text{հ}\overline{3})\omega_2$ էքստ.	$(\pm\Delta\text{հ}\overline{3})\omega_2 \text{ էքստ.} = \left[(U)_{\text{հ.ժ.}} - (U)_{\text{բ.ժ.}} \right] \times \frac{(\text{հ}\overline{3})_{\text{բ.ժ.}}}{(U)_{\text{բ.ժ.}}}$ <p>որտեղ՝ $(U)_{\text{հ.ժ.}}$ և $(U)_{\text{բ.ժ.}}$ – հաշվետու և բազիսային ժամանակաշրջանների աշխատուժի միջին ցուցակային թիվն է</p>
95.	Աշխատուժի օգտագործման (աշխատանքի արտադրողականության) ինտենսիվ ազդեցությունը արտադրանքի ծավալի փոփոխության վրա $(\pm\Delta\text{հ}\overline{3})\omega_2$ ինտ.	$(\pm\Delta\text{հ}\overline{3})\omega_2 \text{ ինտ.} = \left[\frac{(\text{հ}\overline{3})_{\text{հ.ժ.}}}{(U)_{\text{հ.ժ.}}} - \frac{(\text{հ}\overline{3})_{\text{բ.ժ.}}}{(U)_{\text{բ.ժ.}}} \right] \times (U)_{\text{հ.ժ.}}$
96.	Ընթացիկ ակտիվների էքստենսիվ օգտագործման ազդեցությունը արտադրանքի իրացման հասույթի (ծավալի) փոփոխության վրա $(\pm\Delta\text{հ}\overline{3})\text{ԸԱ}$ էքստ.	$(\pm\Delta\text{հ}\overline{3})\text{ԸԱ էքստ.} = \left[(\text{ԸԱ})_{\text{հ.ժ.}} - (\text{ԸԱ})_{\text{բ.ժ.}} \right] \times \frac{(\text{հ}\overline{3})_{\text{բ.ժ.}}}{(\text{ԸԱ})_{\text{բ.ժ.}}}$ <p>որտեղ՝ $(\text{ԸԱ})_{\text{հ.ժ.}}$ և $(\text{ԸԱ})_{\text{բ.ժ.}}$ – հաշվետու և բազիսային ժամանակաշրջանների ընթացիկ ակտիվների միջին մեծություններն են</p>
97.	Ընթացիկ ակտիվների ինտենսիվ օգտագործման (1 պտույտի արագության մեծացումը) ազդեցությունը արտադրանքի իրացման հասույթի (ծավալի) փոփոխության վրա $(\pm\Delta\text{հ}\overline{3})\text{ԸԱ}$ ինտ.	$(\pm\Delta\text{հ}\overline{3})\text{ԸԱ ինտ.} = \left[\frac{(\text{հ}\overline{3})_{\text{հ.ժ.}}}{(\text{ԸԱ})_{\text{հ.ժ.}}} - \frac{(\text{հ}\overline{3})_{\text{բ.ժ.}}}{(\text{ԸԱ})_{\text{բ.ժ.}}} \right] \times (\text{ԸԱ})$
98.	Ռեսուրսների էքստենսիվ և ինտենսիվ օգտագործման փոխադարձ կապը	Ռեսուրսների (հիմնական միջոցների, նյութական ծախսերի, աշխատուժի, ընթացիկ ակտիվների) էքստենսիվ և ինտենսիվ օգտագործման համապատասխան ցուցանիշների զուսարը հավասար է 1.0 միավորի
<i>X Անվանասարեքության վերլուծության գործակիցներ</i>		
99.	Հաշվետու ժամանակաշրջանում իրացումից եկամտի (շահույթի) մարժան (ԵՄ)	Իրացումից հասույթի (ԻՀ) և փոփոխուն ծախսերի (ՓԾ) տարբերությունն է կամ $\text{ԵՄ} = \text{ԻՀ} - \text{ՓԾ}$
100.	Տեսակարար եկամտի (շահույթի) մարժան (1 միավոր արտադրանքի գծով եկամտի (շահույթի) մարժան - (ԵՄ)տես.	<p>Իրացումից հասույթի (ԻՀ) և տվյալ արտադրանքի գծով փոփոխուն ծախսերի (ՓԾ) տարբերության ու արտադրանքի միավորի քանակի (Ք) հարաբերակցությունն է կամ $(\text{ԵՄ})\text{տես.} = \frac{\text{ԻՀ} - \text{ՓԾ}}{\text{Ք}} = \frac{\text{ԵՄ}}{\text{Ք}}$</p>
101.	Շահութաբերության շեմը (արտադրանքի նվազագույն ծավալը)՝ բնեղեն արտահայտությամբ $\left(\frac{\text{Ե}}{\text{Շ}} \right)_{\text{բն.}}$	Հաստատուն ծավալի (ՀՅ) մեծության և միավոր արտադրանքի եկամտի (շահույթի) մարժայի (ԵՄ)տես. հարաբերակցությունն է կամ $\left(\frac{\text{Ե}}{\text{Շ}} \right)_{\text{բն.}} = \frac{\text{ՀՅ}}{(\text{ԵՄ})\text{տես.}} = \frac{\text{ՀՅ} \times \text{Ք}}{\text{ԻՀ} - \text{ՓԾ}}$

h/h	1	2
102.	Շահութաբերության շենը (արտադրանքի նվազագույն ծավալը) արժեքային արտահայտությամբ $\binom{C}{2}_{արժ.}$	Շահութաբերության շենը $(C_2)_{ըն.}$ բնեղեն արտահայտությամբ բազմապատկած 1 միավոր արտադրանքի միջին գնով (P) կամ $\binom{C}{2}_{արժ.} = \binom{C}{2}_{ըն.} \times P$
103.	Ֆինանսական կայունության շենը (կազմակերպության կայուն կամ անվճարանոց աշխատանքի գոտին արժեքային արտահայտությամբ)՝ (Ֆ4 շեն)	Իրացումից հասույթի (Ի3) շահութաբերության շենի $(C_2)_{արժ.}$ տարբերությունը արժեքային արտահայտությամբ կամ $\text{Ֆ4 շեն} = \text{Ի3} - \binom{C}{2}_{արժ.}$

Օգտագործված գրականություն

1. Արշակյան Ա.Յ. Արտադրության գործոնների օգտագործման կազմակերպումը և պլանավորումը շուկայական էկոնոմիկայում, Երևան, 1997.- 230 էջ:
2. Բաղանյան Լ. Կարճաժամկետ ֆինանսական կանխատեսումը արտադրական կազմակերպությունում, Երևան, 2000.- 215 էջ:
3. Բաժնետիրական ընկերությունների մասին ՀՀ օրենքը, ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր, թիվ 34(166), 6 նոյեմբեր, 2001.- 66 էջ:
4. Բայադյան Ա.Յ. Տնտեսավարող սուբյեկտների գործունեության ֆինանսական վերլուծության անհրաժեշտությունը, Երևան, 1999.- 60 էջ:
5. Բայադյան Ա.Յ. Տնտեսավարող սուբյեկտների գործունեության ֆինանսական արդյունքների վերլուծությունը, Երևան, 2000.- 62 էջ:
6. Բայադյան Ա.Յ. Տնտեսավարող սուբյեկտների սնանկացման և ռիսկերի գնահատման մեթոդիկան, Երևան, 2001.- 72 էջ:
7. Բայադյան Ա.Յ. Ֆինանսական կայունության, գործարար ակտիվության և իրացվելիության գնահատման ցուցանիշներն ու դրանց հաշվարկման մեթոդիկան, Երևան, 2004.- 334 էջ:
8. Բայադյան Ա.Յ. Ֆինանսա-վիճակագրական բացատրական բառարան, Երևան, 2008.- 514 էջ:
9. Բոստանջյան Վ.Բ. Տնտեսական քաղաքականության ռազմավարության ուղղությունները անցումային փուլում, Երևան, ՏՀԻ, 1997:
10. Գործարարության պլան (մեթոդական ձեռնարկ), Երևան, 1999.- 176 էջ:
11. Կառավարչական հաշվառում, մաս 1 (Սարգսյան Ա.Զ., Համբարձումյան Ռ.Պ. և ուրիշներ), Երևան, 2000.- 144 էջ:
12. Կոզլովա Ե.Պ. և ուրիշներ, Հաշվապահական հաշվառում (թարգմ. Համբարձումյան Ռ.Պ. և ուրիշներ), Երևան, 1997.- 524 էջ:
13. Համբարձումյան Ռ.Պ., Սարգսյան Ա.Զ. և ուրիշներ. Ֆինանսական հաշվառում, Երևան, 2000.- 294 էջ:
14. Հայաստանի Հանրապետության հաշվապահական հաշվառման ստանդարտներ, Երևան, 1999.- 592 էջ:
15. ՀՀ օրենքը «Իրավաբանական անձանց, իրավաբանական անձի կարգավիճակ ունեցող ձեռնարկությունների և անհատ ձեռներեցների

անվճարունակության (սնանկացման) և ֆինանսական առողջացման մասին, Երևան, 09.01.1997:

16. ՀՀ ֆինանսների նախարարության հրաման «Կազմակերպությունների տարեկան ֆինանսական հաշվետվությունների ձևերը և դրանց լրացման հրահանգը հաստատելու մասին», ՀՀ գերատեսչական նորմատիվ ակտերի տեղեկագիր, N 20(42), 30.12.1999.- 152 էջ:

17. Ձեռներեցի սեղանի գիրք (Պրոֆ. Յ. Ղուլշյանի խմբագրությամբ), Երևան, 1997.- 440 էջ:

18. Ղուլշյան Յ.Բ. Մակրոէկոնոմիկա, Երևան, 1992.- 365 էջ:

19. Գուղուրյան Ա.Գ., Բայադյան Ա.Յ. Ֆինանսական հաշվառումը ազ-րոբիզնեսում, Երևան, 2000.- 96 էջ:

20. Մարկոսյան Ա.Խ. Բաժնետիրացման մեխանիզմը և նրա բաղկացուցիչ մասերը, Երևան, 1995.- 80 էջ:

21. Մենեջմենթ (Պրոֆ. Յու. Մ. Սուվարյանի ընդհանուր խմբագրությամբ), Երևան, 2002.- 560 էջ:

22. Սալնազարյան Ա.Բ. Արժեթղթերի շուկայի ներդրումային գործառույթների իրականացումը և արդյունավետությունը, Երևան, 2002.-320 էջ:

23. Սարգսյան Ա.Զ. և ուրիշներ. Ֆինանսական հաշվառման հիմունքներ, Երևան, 1999.- 164 էջ:

24. Սարգսյան Ա.Զ., Առաքելյան Կ.Ա. Տնտեսական գործունեության վերլուծություն, Երևան, 2005.- 446 էջ:

25. Սուվարյան Յու. Ռազմավարական կառավարում, Երևան, «Տնտեսագետ», 1996.- 150 էջ:

26. Абриютина М.С., Грачев А.В. Анализ финансово-экономической деятельности предприятия (учебно-практическое пособие), Изд. М., 2000.- 362 с.

27. Аньшин В.М. Инвестиционный анализ (учебно-практическое пособие), М., 2000.- 280 с.

28. Артеменко В.Г., Беллендир М.В. Финансовый анализ (учебное пособие), М., 1997.- 126 с.

29. Быкадоров В.А., Алексеев П.Д. Финансово-экономическое состояние предприятия (практическое пособие), М., 1999.- 95 с.

30. Гранатуров В.М. Экономический риск, сущность, методы измерения, пути снижения (учебное пособие), М., 1999.- 112 с.

31. Дж. К. Ван. Хорн. Основы управления финансами, М., 2004.- 799 с.
32. Дыбаль С.В. Финансовый анализ: теория и практика; Учебное пособие.- М., 2004.- 304 с.
33. Дэвид С. Кидуэлл и др. Финансовые институты, рынки и деньги, Санкт – Петербург, 2000.- 749 с.
34. Зимин Н.Е. Финансовое состояние предприятий: анализ и диагностика.- М., 2002.- 240 с.
35. Игошин Н.В. Инвестиций (учебник), М., 2000.- 412 с.
36. Ковалев А.И., Воиленко В.В. Маркетинговый анализ, М., 2000.- 256 с.
37. Ковалев А.М., Привалов В.П. Анализ финансового состояния предприятия, М., 1997.- 188 с.
38. Ковалев В.В., Патров В.В. Как читать баланс, М., 2003.- 520 с.
39. Ковалев В.В., Финансы предприятий: Учебник.- М., 2004.- 352 с.
40. Ковалев В.В., Волкова О.Н. Анализ хозяйственной деятельности предприятия: Учебное пособие.-М, 2004.- 424 с.
41. Крутик А.Б., Хаикин М.М. Основы финансовой деятельности предприятия, Ростов на Дону., 1999.- 445 с.
42. Крушвиц Л. Финансирование и инвестиции, М., 2000.- 400 с.
43. Лишанский М.Л., Маслова И.Б. Финансы в сельском хозяйстве (учебное пособие), М., 1999.- 430 с.
44. Любушин Н.П. и др. Анализ финансово-экономической деятельности предприятия, М., 2002.- 471 с.
45. Маркарьян Э.А., Герасименко Г.П. Финансовый анализ, М., 1997.-158 с.
46. Маркова В.Д., Кузнецова С.А. Стратегический менеджмент (Курс лекции), М., 2000.- 288 с.
47. Пястолов С.М. Экономический анализ деятельности предприятия.- М., 2003.- 359 с.
48. Ричард Томас. Количественные методы анализа хозяйственной деятельности (пер. с англ.), М., 1999.- 432 с.
49. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия: Учебное пособие. Мн., 2001.- 688 с.

50. Статистика финансов (учебное пособие), под ред. проф. Салино В.Н., М., 2000.- 816 с.
51. Стоянова Е.С. и другие. Управление оборотным капиталом. М., 1998.- 127 с.
52. Тэман Л.Н. Оценка недвижимости.-М., 2004.- 303 с.
53. Финансовый менеджмент (теория и практика), под ред. Стояновой Е.С., М., 2000.- 576 с.
54. Финансы (учебное пособие), Под ред. проф. Ковалевой А.М., М., 1999.- 384 с.
55. Финансы/Под ред. В.В. Ковалева.-М., 2006.- 640 с.
56. Финансы организаций (предприятий)/Под ред. Н.В. Колчиной. -М., 2004.- 368 с.
57. Шеремет А.Д., Негашев Е.В. Методика финансового анализа (учебное пособие), М., 1999.- 207с.
58. Шеремет А.Д., Сайфулин Р.С. Финансы предприятий, М., 1999. - 287 с.
59. Юрзинова И.Л., Незамайкин. Финансы организации: менеджмент и анализ. Учебное пособие.- М., 2004.- 448 с.

«Ֆինանսներ և վարկ» ամբիոնի վարիչ,
տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
Աշոտ Հակոբի Բայադյան

Баядян Ашот Акопович
Зав. кафедрой «финансы и кредит»
Доктор экономических наук, профессор

Ֆինանսական վերլուծություն
(ուսումնական ձեռնարկ)
Финансовый анализ
(учебное пособие)

Համակարգչային ձևավորումը՝

Սոնա Դարբինյան
Լիլիթ Առաքելյան

Տպագրության եղանակը՝ ռիզոգրաֆիա:
Ֆորմատ՝ 60x84 1/16, թուղթ՝ օֆսեթ, N 1:
Ծավալ՝ 37.5 տպ. մանուլ: Տպաքանակ՝ 300:

Տպագրված է «ԼԻՄՈՒՇ» ՍՊԸ-ի տպարանում:
Ք. Երևան, Տերյան 72, հեռ. 58.22.99
E-mail: info@limush.am